
В.С. Стельмах А.О. Єпіфанов І.В. Сало
М.А. Єпіфанова

КОНТРОЛЬ:

інспектування, аудит,
банківський нагляд

Монографія

«Університетська книга»
Суми • 2006

УДК 657.6:336.71.078.3
ББК 65.9(4Укр)262.1
С79

Рекомендовано до друку вченою радою Української академії банківської справи НБУ. Протокол № 7 від 10.04.2006 р.

Рецензенти:

Мороз А.М., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана;

Глуценко В.В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;

Васюренко О.В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Харківського банківського інституту УАБС НБУ

Стельмах В.С. та ін.

С79   Контроль: інспектування, аудит, банківський нагляд: Монографія / В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов, І.В. Сало, М.А. Єпіфанова. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 432 с.

ISBN 966-680-279-1

У монографічному дослідженні розкривається система контролю банків, започаткована Національним банком України та особливості проведення інспектування, аудиту і банківського нагляду, а поряд із цим розглядаються теоретичні та методологічні аспекти їх проведення з метою ліквідації слабких місць, ризиків та порушень у діяльності банків і на цій основі забезпечення стабільного розвитку банківської системи України.

Дане дослідження розраховане на економістів, студентів вузів, коледжів, шкіл бізнесу та всіх, хто не байдужий до розвитку економіки України.

ББК 65.9(4Укр)262.1

ISBN 966-680-279-1

© В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов,
І.В. Сало, М.А. Єпіфанова, 2006
© ТОВ ВТД «Університетська книга»,
2006

ЗМІСТ

Вступ	7
-------------	---

Розділ I

Теоретико-методологічне обґрунтування контролю в системі управління

Глава I. Контроль – сегмент управління	14
§ 1. Управління, менеджмент і контроль – складові економічного зростання	14
§ 2. Контроль – важливий елемент системи управління	23
§ 3. Контрольні функції державної та виконавчої влади	29
Глава II. Теоретичне і методологічне обґрунтування контролю в системі управління	41
§ 1. Теоретичне обґрунтування напрямків, видів та ефективності контролю	41
§ 2. Система внутрішнього контролю та її вдосконалення	54
§ 3. Теоретичне обґрунтування методу економічного аналізу у системі контролю	59
Глава III. Організація банківського контролю	71
§ 1. Система внутрішнього контролю Національного банку та її вдосконалення	71
§ 2. Внутрішній аудит банку	81
§ 3. Ризики в діяльності НБУ і система управління ними	93
§ 4. Організація ревізійної роботи в банках	102
Глава IV. Внутрішні ревізії і перевірки в центральних банках Європи і України	107
§ 1. Розмежування внутрішньої ревізії і системи внутрішніх перевірок	107
§ 2. Роль внутрішньої ревізії і перевірки в системі банків	110
§ 3. Аудиторський контроль	112

Розділ II

Ефективна фінансова бухгалтерія банків і звітність – основа контролю

Глава I. Підвищення ефективності фінансової бухгалтерії банків і планування – важливий етап контролю і розвитку банків	118
§ 1. Забезпечення фінансовою бухгалтерією чіткого аналізу і звітності	118
§ 2. Планування і звітність – основа контролю	121
§ 3. Формування резервів НБУ на покриття фінансових ризиків	125
Глава II. Фінансова і статистична звітність НБУ і комерційних банків	131
§ 1. Формування звітності та її роль у розвитку грошово-кредитної політики	131
§ 2. Вимоги до складання звітності	137
§ 3. Типові форми звітності, які надаються НБУ	141

Розділ III

Інспектування та аудит – вагомий сегменти контролю

Глава I. Інспектування як захід впливу та попередження ризиків у діяльності банків	150
§ 1. Інспектування банків – найбільш вагомий сегмент контролю	150
§ 2. Інспекційні перевірки банків	160
§ 3. Удосконалення банківських операцій і попередження ризиків	164
Глава II. Об'єкти аудиту – банки	197
§ 1. Організація та методи внутрішнього аудиту	197
§ 2. Особливості аудиту в банківській системі – сертифікація аудиторів на право проведення аудиту банків	209
§ 3. Фінансовий аналіз прибутковості банківських операцій	214

Розділ IV

Наглядова функція Національного банку України за діяльністю банків

Глава I. Організація банківського нагляду та економічного аналізу діяльності банків	228
§ 1. Організація банківського нагляду	228
§ 2. Економічний аналіз діяльності банків	236
§ 3. Економічні нормативи регулювання діяльності банків ..	252
§ 4. Переведення комерційних банків до категорії проблемних банків і виведення їх з неї	266
§ 5. Основні напрями реформування банківського нагляду ...	269

Розділ V

Застосування Національним банком заходів впливу до порушників чинного банківського законодавства

Глава I. Попереджувальні заходи впливу на порушників банківського законодавства	278
§ 1. Застереження як форма впливу Національного банку на порушників банківського законодавства	278
§ 2. Прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку	287
§ 3. Установлення для банків-порушників підвищених економічних нормативів	290
Глава II. Видача Національним банком розпоряджень про зупинку виплат або розподілу капіталу	293
§ 1. Застосування заходів впливу до банків – порушників банківського законодавства	293
§ 2. Обмеження і припинення здійснення банком окремих видів операцій	309
§ 3. Накладання штрафів на банки і заборона надання кредитів	314

Глава III. Введення санкцій до банків – порушників банківського законодавства	321
§ 1. Заборона власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв)	321
§ 2. Відсторонення посадових осіб банку від посад і примусова реорганізація банку	323
§ 3. Особливості застосування заходів впливу до банків за порушення, виявлені в діяльності філій банків	326

Розділ VI

Жорсткі заходи впливу до банків – порушників чинного законодавства

Глава I. Призначення тимчасової адміністрації	330
§ 1. Порядок призначення тимчасової адміністрації	330
§ 2. Порядок надання тимчасовому адміністратору дозволу на продаж активів банку та введення мораторію на задоволення вимог кредиторів	342
§ 3. Порядок припинення діяльності тимчасового адміністратора та реорганізація банку	345
Глава II. Відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку	356
§ 1. Відкликання банківської ліцензії та ініціювання Національним банком процедури ліквідації банку, призначення ліквідатора	356
§ 2. Здійснення ліквідаційної процедури та відкликання банківської ліцензії	361
§ 3. Інвентаризація та оцінка активів банку, складання початкового балансу ліквідатора, розгляд вимог кредиторів, складання проміжного ліквідаційного балансу	366
Глава III. Задоволення вимог кредиторів і завершення процедури ліквідації	370
§ 1. Продаж майна (активів) банку	370
§ 2. Задоволення вимог кредиторів	374
§ 3. Контроль за діяльністю ліквідатора і завершення процедури ліквідації	376

Розділ VII

Національний банк України – гарант фінансової стабільності та безпеки банківської системи

Глава I. Захист електронних банківських документів у банківській системі	382
§ 1. Захист електронних банківських документів у системі Національного банку України	382
§ 2. Принципи захисту електронних банківських документів	386
§ 3. Контроль організації захисту інформації в банківській установі	390

Глава II. Запобігання і протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідальність банків	393
§ 1. Запобігання і протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та внутрішній фінансовий моніторинг	393
§ 2. Ідентифікації клієнтів банку	399
§ 3. Порядок реєстрації банком фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, та надання інформації уповноваженому органу	404
§ 4. Права і обов'язки відповідального працівника банку та підвищення кваліфікації працівників банків	412
Глава III. Забезпечення Національним банком України фінансової стійкості та безпеки банківської системи	417
§ 1. Особливості контрольно-наглядової функції НБУ за діяльністю банків з метою забезпечення фінансової стійкості та безпеки банківської системи	417
§ 2. Банківська таємниця та конфіденційність інформації ...	421
Висновки	425
Список використаних джерел	431

ВСТУП

Підвищення ефективності суспільного виробництва неможливе без системи економічних заходів щодо дотримання законодавства в галузі господарської політики, тобто без системного та дієвого контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання. За допомогою економічного контролю захищаються інтереси споживачів і держави, а шляхом перевірки банків і наданих ними послуг забезпечується достовірність і доступність інформації про основні показники їх роботи.

Досвід економічних реформ, що проводяться в Україні, підтверджує необхідність посилення контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємств, установ, організацій і банків як важливого інструменту підвищення ефективності роботи всього господарського комплексу держави.

Предметом будь-якого контролю є стан і поведінка об'єктів управління. Ця поведінка може бути виражена системою показників, з допомогою яких можна встановити якісний стан діяльності банку, адже кожний без винятку банк взаємодіє з навколишнім середовищем. Тому завдання контролю саме і полягає в тому, щоб виявити чинники, які істотно впливають на роботу, наприклад банку як об'єкта контролю. Визначивши об'єкт контролю та істотні фактори, що впливають на його поведінку, встановлюють необхідні параметри об'єкта та їх відповідність меті управління. Від правильного визначення цих параметрів значною мірою залежить результат контролю. Отже, сутність контролю не може бути всебічно розкрита поза сферою управління, яку він обслуговує. Тому що не існує контролю взагалі, а є контроль конкретного змісту і конкретних форм.

Контроль як самостійна функція управління є засобом встановлення зворотних зв'язків, завдяки якому банк отримує інформацію про стан керованого об'єкта управління та про хід виконання прийнятих рішень. Це дає можливість своєчасно реагувати на відхилення в роботі підконтрольного об'єкта від заданої програми та вносити відповідні корективи в його діяльність.

Отже, управління будь-яким банком неможливе без чітко організованої системи контролю, тому що не можна ефективно управляти, не контролюючи виконання встановлених вимог та не виявляючи фактичного стану справ на керованих об'єктах. Виходячи з цього, сутність контролю можна визначити як систему спостереження і перевірки процесу функціонування та фактичного стану об'єкта управління з метою визначення обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень і результатів їх виконання, виявлення відхилень від установлених вимог та прийняття заходів на усунення порушень і збоїв. У цілому контроль виявляє та попереджує зловживання, порушення та, поряд із цим, виконує інформаційну і регулюючу функції.

Сучасні тенденції розвитку грошово-кредитної системи України як найважливішого сектора національної економіки характеризуються наростанням труднощів і проблем на ринках капіталів, а поряд із цим – проблемами регулювання і розвитку грошово-кредитної політики.

За таких умов Національний банк застосовує нові форми і методи кредитування і грошових розрахунків, нівелює взаємовідносини між фінансово-кредитними установами та їх клієнтами, тобто застосовує системний підхід, який базується на аналізі процесів, ролі економічних категорій з урахуванням взаємозв'язку і взаємодій економічних, політичних та соціальних факторів. Загалом грошово-кредитні відносини, виходячи із системного підходу, визначають необхідність розглядати їх як економічні відносини, які активно впливають на прямий і зворотний зв'язок із процесом відтворення, через складові грошової, валютної, кредитної політики та аналізу їх взаємодії на національному і міжнародному рівнях у взаємозв'язку і взаємозалежності з фінансовою, бюджетною та податковою політикою.

Отже, чітке проведення структурних економічних реформ залежить від поступального розвитку банківської системи України та її складової – грошово-кредитної політики Національного банку України. Але навіть сьогодні важко визначити траєкторію розвитку грошово-кредитної політики в перспективі. Оптимальне вирішення проблеми може і повинно будуватися на основі програмно-цільового підходу, який включає багато факторів. Вони потребують відпрацювання і впровадження комплексу заходів, серед яких першочерговими були запровадження власної національної валюти – гривні та відпрацювання грошово-кредитної політики.

Визначною датою в розвитку економіки України стало введення Національним банком України в 1996 році в обіг національної валюти – гривні, що знаменувало підтвердження соборності і незалежності державності України. Ця знаменна для України і світової громадськості подія, ініціатором, розробником і впроваджувачем у життя якої був Голова НБУ, а нині Президент України Віктор Андрійович Ющенко, має бути викарбувана золотими літерами на скрижалях історії.

Поряд із цим велике значення для розвитку економіки мала і має нині чітка система міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, яка в 1997 році була впроваджена в банках. Значення необхідності впровадження чіткої організації бухгалтерського обліку виявилось у період, коли економіка України була вражена гіперінфляційними процесами. Отже, необхідність подолання цих процесів спонукала, поряд з іншими чинниками, до реформування бухгалтерського обліку в банках згідно зі стандартами, прийнятими в країнах з ринковою економікою.

Таким чином, 1997 рік став переломним у реформуванні бухгалтерського обліку в НБУ і банках у цілому, почалося впровадження в банківську систему України міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, а в 1998 році всі банки вже працювали в системі нових стандартів бухгалтерського обліку та плану рахунків, розробленого відповідно до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів. Причому практика реформування бухгалтерського обліку на цьому не закінчилась, ведеться її вдосконалення і приведення до міжнародних стандартів. Згідно з міжнародними вимогами удосконалюється і фінансова звітність. Чіткий бухгалтерський облік і звітність – необхідна умова розвитку банківської системи, її надійності.

Робота Національного банку України з реформування банківської системи потребує відпрацювання механізму регулювання банківської діяльності, який надає змогу забезпечувати можливість коригування відхилень від програмної траєкторії розвитку банківської системи, визначеної Національним банком України. Наприклад, збільшення або зменшення грошової маси, проведення заходів з коригування кредитної політики, установлення облікової ставки НБУ та ін. Такий підхід до формування грошово-кредитної політики НБУ дав змогу ввести науково обґрунтовану систему інспектування, аудиту і банківського нагляду, а в цілому – контролю.

Відповідно до завдань і функцій Національного банку України контроль у процесі реформування став невід’ємною частиною діяльності банків. Відповідно до виконуваних завдань і функцій

контроль можна поділити на три напрямки: 1) глобальний – спрямований на забезпечення стабільності й добробуту як передумови ефективного розвитку економіки України; 2) локальний, який повинен забезпечити захист вкладників банків, що не володіють достатньою інформацією для визначення ступеня ризику банку; 3) потенційний, який забезпечує посилення конкуренції між банками через справедливий розподіл кредитних ресурсів.

Незалежно від того, яку функцію виконує НБУ, головна увага приділяється інформаційно-аналітичному забезпеченню цих процесів, оскільки ні контроль, ні регулювання, ні реструктуризація в умовах нестачі і неоднорідності інформації неможливі. У цьому аспекті необхідно виходити з двох принципових положень:

- 1) ситуацією володіє той, хто володіє інформацією;
- 2) об'єктивні рішення починають прийматись за наявності повної інформації.

Необхідно виділити і поняття внутрішнього контролю НБУ як сегмента управління, підрозділивши його на два напрямки:

- 1) контроль як сегмент управління, який забезпечує зворотний зв'язок;
- 2) контроль у широкому розумінні з урахуванням усіх елементів управління.

Відповідно до світової практики впровадження внутрішнього аудиту в банківських системах він започаткований НБУ на принципах незалежності, об'єктивності, доброзичливості, професійної компетентності, доступу до інформації та результативності.

Внутрішній аудит, запроваджений в НБУ, продовжив логічний етап реформування як НБУ, так і банківської системи. На зміну ревізорам згідно з міжнародною практикою, прийнятою в передових економічно розвинених країнах, прийшли аудитори з відповідною зміною завдань і функцій. Виходячи з цього, у роботі досліджено питання контролю як сегмента управління, ризиків у діяльності НБУ і системи управління ними, організації системи внутрішнього контролю НБУ та її вдосконалення.

Дослідження питання банківського контролю було б незавершеним без розгляду його постановки в центральних банках Європейського співтовариства. Воно висвітлюється через розкриття питань інспектування, розмежування внутрішніх ревізій і системи внутрішніх перевірок, аудиторського контролю, організації та методів внутрішнього аудиту.

Поглиблення економічних реформ в Україні і реформування банківської системи висуває як закономірну вимогу сьогодення питання банківської таємниці. Ні для кого не секрет, що до прийняття Закону України «Про банки і банківську діяльність» органи влади і управління, особливо правоохоронні органи, спираючись на надані їм повноваження, використовували надану банками інформацію, не знаючи основ банківської діяльності, на шкоду банкам та їх клієнтам. Розкриттю цього питання та необхідності запобігання легалізації грошей, набутих злочинним шляхом, і присвячуються відповідні розділи цієї праці.

Розділ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ
ОБГРУНТУВАННЯ
КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ
УПРАВЛІННЯ

Контроль – сегмент управління

§ 1. Управління, менеджмент і контроль – складові економічного зростання

Від часу набуття незалежності в економіці України відбулися значні зміни. Перехід до ринкових відносин не міг не змінити таких елементів управління, як бухгалтерський облік і фінансовий контроль. З'являються працівники, спеціально зайняті управлінням, що відображає поглиблення розподілу праці. Так, у виробництві з поступальним його розвитком зміст управлінської праці стає дедалі складнішим. Відбувається процес розподілу праці між працівниками, зайнятими в самому управлінні. Відповідно, виникнення і розвиток функцій управління є неминучим наслідком зростання, розподілу і кооперації праці в системі суспільного виробництва в ринковій економіці.

Під функціями управління слід розуміти особливі види управлінської праці, які становлять ті чи інші напрями впливу на керовані об'єкти. До функцій управління належать: планування (прогнозування), організація, регулювання (координація), облік і контроль, стимулювання об'єкта управління.

Планування є визначенням мети розвитку керованого об'єкта і засобів його досягнення, складання плану дій. Воно передбачає прогнозування розвитку і моделювання поведінки керованих об'єктів.

Організація – вибір і формування структури керованого об'єкта, визначення співвідношень між структурними елементами системи та їх взаємодії. Оцінка розробляється за кожним об'єктом в абсолютних і відносних величинах, але за кінцевими і проміжними показниками на основі зіставлення потенційно можливих і фактичних значень аналізованих елементів системи.

Регулювання – спрямоване на підтримку необхідного співвідношення між різними елементами системи, ліквідацію відхилень від планових завдань у функціонуванні керованого об'єкта.

Облік аналітичний і синтетичний провадиться як за днями, так і за певними етапами роботи з метою отримання чітких, документально оформлених результатів роботи того чи іншого суб'єкта. Отже, облік дозволяє мати підсумкову інформацію та систематизувати її, а також дає можливість використовувати інформаційну базу для розробки програми дії системи на перспективу, тобто майбутній період.

Контроль полягає в накопиченні інформації, спостереженні та перевірці відповідності реального ходу і розвитку об'єкта управління розробленому плану.

Стимулювання діяльності суб'єктів господарювання визначається механізмом оплати праці, системою оподаткування, пільг, компенсацій, економічними санкціями.

Мотивація діяльності суб'єктів господарювання визначається типом систем управління. Наприклад, при директивній системі – виконання планових завдань, при ринковій – отримання максимального прибутку.

Управління в спрощеному розумінні – вид діяльності з керівництва людьми, а також сфера специфічних знань, які допомагають здійснювати управління. Отже, це певна категорія спеціалістів, що здійснюють роботу з управління.

Таким чином, у цілому управління слід розглядати як функцію організованих систем, яка забезпечує збереження режиму діяльності, реалізацію програм і цілей. Предметом і продуктом управлінської праці є інформація, під якою розуміються різні види документів, звітів, довідок і т.д. Збір, зберігання, пошук, передача, обробка, аналіз економічної інформації для ухвалення рішення (видачі командної інформації) складають основний зміст управлінської праці.

Відповідно управління фінансами – функція, спрямована на збереження певної фінансової структури, підтримання її діяльності, реалізацію програм і цілей. Фінансове управління впливає на фінанси як держави, так і банків, підприємств і організацій (суб'єктів господарювання) з метою їх упорядкування, удосконалення і розвитку.

Існують дві принципово різні системи управління:

- *директивно-командна*, у якій усі види діяльності регулюються державою, а основним засобом дії є відношення влади – підпорядкування з використанням методів

- адміністративного та економічного примусу, контролю виконання рішень, планів, умов і т.д., здійснюване різними інститутами та організаціями; широко використовуються норми і нормативи в механізмі управління; мотив діяльності суб'єктів – виконання планових завдань;
- *договірні-планова* (ринкова) з мінімально необхідним державним регулюванням, рівноправними відносинами по горизонталі, заснованими на договорі про купівлю-продаж продукції та послуг, на відносинах різних форм власності, рівновазі продавця і покупця. Їй властива розвинена податкова система замість нормативів, різних силових прийомів, маси випадкових явищ. Вона характеризується децентралізованим керівництвом, ринковим саморегулюванням; основною мотивацією діяльності суб'єктів господарювання є отримання прибутку. Не останню роль в управлінні відіграє культура, тобто цінності, що виробляються і визнаються суспільством, норми, настанови, шаблони поведінки.

У нашому повсякденні зазначені системи дуже складні, оскільки в чистому вигляді вони відсутні, а функціонують змішані, крім того, поряд з ринковими системами діють механізми тіньової економіки. Відомо, що навіть за жорсткої директивної системи управління існувала тіньова економіка.

Отже, тільки усвідомивши і вивчивши різні системи управління в цілому, можна правильно висвітлити управління фінансами при переході до ринкової економіки.

Управління фінансами організовується відповідно до державного устрою через спеціально створювані органи управління.

Управління фінансами має забезпечити:

- найбільш повне використання фінансів для оздоровлення економіки країни;
- підвищення ефективності виробництва;
- збільшення накопичень;
- удосконалення форм і методів фінансових взаємостосунків господарства з бюджетом;
- розроблення заходів щодо забезпечення перспективного зростання фінансових ресурсів;
- мобілізацію грошових коштів і спрямування їх на економічний і соціальний розвиток як держави, так і регіонів, міст і районів;
- економічно обґрунтоване планування доходів і витрат;
- доцільне і раціональне використання фінансових ресурсів.

Відповідно до цих завдань здійснюються заходи, спрямовані на своєчасне і повне надходження всіх бюджетних доходів та їх економне і цільове витрачання, зниження і ліквідацію дефіциту бюджету, контроль за дотриманням фінансової дисципліни, а також ведеться економічна і контрольована діяльність з удосконалення апарату управління, упровадження податкової політики, здійснюється методичне керівництво постановкою і вдосконаленням бухгалтерського обліку як найважливішого засобу контролю за ефективним і раціональним витрачанням усіх видів ресурсів, достовірністю звітних даних.

Слід пам'ятати, що, ототожнюючи російське «управління» і англійське «менеджмент», ми дещо грішимо проти істини. По-перше, говорячи про менеджмент, американці чи англійці бачать фігуру менеджера – людини, суб'єкта управління, що діє в певній організації, маючи при цьому на увазі знеособлену систему управління; вони застосовують терміни «адміністрація», «адміністрування».

По-друге, коли говорять «менеджер», мають на увазі професійного керівника, який усвідомлює, що він – представник особливої професії, а не просто економіст, фінансист, що займається управлінням. Отже, менеджер – фахівець, який отримав спеціальну підготовку і володіє спеціальними методами управління.

Успіхи в розвитку економіки України можуть досить помітно визначатися новим типом менеджерів у всіх сферах людської діяльності, перш за все в галузі фінансів. Можна сказати, що революційний підйом економіки нашої держави розпочинається з появою на посаді керуючого (управляючого) новими структурами держави чи банку спеціаліста нової якості і нового фаху – менеджера.

Відповідно головною метою суб'єктів господарювання стали не валові показники, а раціональне господарювання на основі всіх форм власності з метою одержання максимуму прибутку. Досягнення цієї мети може бути отримане через використання факторів, як зовнішніх так і внутрішніх. Їх сукупність дає особливу картину стану менеджменту. Тому наведемо фактори, що впливають на ефективність менеджменту. Їх можна умовно розділити за відношенням до управління підприємством чи іншим суб'єктом господарювання на такі:

- політичні, економічні, соціальні, технологічні;
- достовірність фінансової інформації, швидкість її одержання та обробки;
- психологічна впевненість, мотивація, внутрішній настрій, здатність працювати в стресовій ситуації.

Ефективне управління концерном, компанією, фірмою чи підприємством (далі – суб'єктом господарювання) неможливе без повної, достовірної інформації про їх діяльність, яка необхідна:

- менеджеру будь-якого рівня потрібне своєчасне одержання точної інформації про те, що відбувається як у керованому підрозділі, так і в інших суб'єктів господарювання для контролю і прийняття рішень, адже керівник повинен мати можливість порівнювати діяльність своєї компанії з діяльністю аналогічних суб'єктів господарювання і мати можливість робити відповідні висновки та вносити необхідні корективи в діяльність своєї компанії;
- акціонерам, які повинні мати можливість оцінити роботу призначеного ними керівника і роботу всієї організації з метою купівлі чи продажу акцій;
- банкам, які також хочуть мати точну інформацію про діяльність своїх клієнтів для планування можливого кредитування;
- постачальникам і підрядчикам, які хочуть бути впевненими в тому, що суб'єкт господарювання, з яким вони працюють, має достатній рейтинг діяльності або всі шанси залишитися на плаву і продовжити своє існування;
- працівникам суб'єкта господарювання, які хотіли б бути впевнені в тому, що підприємство існуватиме і отримуватиме прибуток, а відповідно, буде і робота, і заробітна плата.

Отже, метою діяльності будь-якого суб'єкта господарювання є одержання прибутку, що залежить від ефективного управління, а тому менеджерам потрібна максимально точна, своєчасна, досить детальна інформація про результати фінансової діяльності.

Натомість прибуток залежить від організації виробництва продукції, її реалізації та налагодження бухгалтерського обліку, який поділяється на фінансовий, управлінський і податковий облік та звітність. До речі, результати звітності перевіряються аудиторами.

Мета аудиту – підтвердити, що документи бухгалтерського обліку – баланс та фінансова звітність, які подаються суб'єктом господарювання, – правдиві і відповідають чинному законодавству.

Період сьогодення характеризується відсутністю чіткої визначеності економічного розвитку як держави, так і органів місцевого самоврядування, а з ними і підприємницьких структур. Вихід зі сформованої невизначеності полягає, у першу чергу, у розробленні чіткої програми розвитку галузей та в принциповому впро-

вадженні системи економічного моніторингу, контролю та розвитку економічного (фінансового) менеджменту.

Адже відпрацювання структури управління, посилення економічної та технологічної дисципліни, аналіз виробничих процесів, відхід від стереотипів, розроблення і впровадження новітніх технологій у виробництво конкурентоспроможної продукції потребують чіткого фінансового менеджменту.

Фінансовий менеджмент – система методів і форм управління фінансами суб'єктів господарювання через налагодження чіткого контролю: за виробництвом і реалізацією продукції, обліком ефективного використання капіталу і фінансових ресурсів, збереженням ліквідності та недопущенням ризику, фінансовою звітністю та аудиту.

У широкому значенні під аудитом розуміється кваліфікований аналіз, оцінка та розробка відповідних рекомендацій і пропозицій за фактичними результатами будь-якої економічної діяльності. Це означає не тільки перевірку діяльності і звітності економічних суб'єктів, але й величезний спектр додаткових аудиторських послуг, зокрема консультаційних, який має бути націлений на підвищення ефективності внутрішньої системи економічного контролю і управління об'єктом аудиту, на розвиток системи економічного менеджменту.

Діяльність у сфері економічного менеджменту вже знайшла широке визнання в промислово розвинених країнах. З нею пов'язуються найбільш значні досягнення у вирішенні економічних проблем за останні роки, у першу чергу, розвиток і широке практичне впровадження новітніх технологій у промислове виробництво. Упровадження економічного менеджменту вже на перших етапах надає можливість одержувати позитивні результати без додаткових витрат або з незначними додатковими витратами.

До найважливіших ознак економічного менеджменту, які визначають його відмінність від традиційних форм управління виробництвом, прийнято відносити: обґрунтування та усвідомлене прийняття керівництвом підприємства або іншого суб'єкта господарювання економічної політики; наявність конкретних цілей і завдань, спрямованих на економічний розвиток; обов'язкове встановлення показників і критеріїв оцінки результатів, що досягаються; ефективне планування та організацію економічної діяльності відповідно до поставлених завдань; взаємозв'язок основної виробничої та економічної діяльності; залучення всього персоналу управління до економічної діяльності; максимальне

використання всіх наявних можливостей і засобів для вирішення економічних проблем; незалежні аналіз і оцінку досягнутих результатів діяльності; систематичний перегляд і вдосконалення економічної політики, цілей і завдань, планування та організації діяльності відповідно до досягнутих результатів; економічну «прозорість» і розвиток відносин з акціонерами, інвесторами, партнерами, споживачами.

З розвитком менеджменту з'являються можливості одержання ряду конкретних переваг у вирішенні різноманітних економічних проблем. До них, у першу чергу, відносять нові підходи, нетрадиційні шляхи і можливості в подоланні сформованих негативних тенденцій у розвитку економічної ситуації на державному, виробничому і територіальному рівнях. Тому з економічним менеджментом безпосередньо пов'язані активізація та об'єднання вже існуючих численних можливостей і засобів для практичного вирішення пріоритетних економічних проблем. Сьогодні на кожному підприємстві, у кожного суб'єкта господарювання існує велика кількість різноманітних невикористовуваних технологічних, технічних і організаційних можливостей і засобів; їх виявлення та активізація можливі при запровадженні чіткого економічного менеджменту. Важливе значення має доступність менеджменту у використанні різноманітних малозатратних і безвитратних методів розширення і розвитку виробництва, створюються умови для прояву необмеженого творчого потенціалу підприємництва в різноманітній економічній діяльності.

З менеджментом пов'язується створення більш сприятливих умов і додаткових можливостей для інвестицій в економіку, для експорту товарів і послуг, збільшення кількості і зростання вартості акцій на фондових біржах. Паралельно необхідно з'ясувати: як серед представників вищого менеджменту розподілені права і відповідальність за прийняття рішень з виконання бізнес-планів і прогностичних показників; який стиль управління переважає; як відбувається процес прийняття рішень; які рішення приймає вище керівництво (щодня, щотижня, щодавно, щомісяця або без чіткої періодизації); які моделі прийняття рішень існують на кожному рівні управління (аналітичні, імітаційні і т.д.); чи розглядаються альтернативи; за якими критеріями і якими методами здійснюється вибір альтернативи; чи аналізуються ризики; чи прогнозуються результати; як досягається компроміс між «групами впливу», тобто тими, хто ініціює і просуває вирішення проблем, і тими, хто гальмує виконання рішення; які існують механізми узгодження прийня-

тих рішень; наскільки чітко відпрацьовані процедури, яка частка серед прийнятих рішень належить рішенням без систематичної підготовки; чи проводиться систематичний контроль і аналіз прийнятих рішень; яким чином проведений розподіл обов'язків та розподілена відповідальність серед керівництва; яка інформація надходить до осіб, що приймають рішення; як вона готується, контролюється, обробляється, використовуються; які структури забезпечують керівництво інформацією; на яких показниках та для яких рівнів управління робиться акцент; чи завжди дотримуються встановлені вимоги щодо системи інформаційного забезпечення.

У цьому аспекті буде правильним висвітлити роль логістики в управлінні виробництвом і реалізацією продукції. Логістика – це форма оптимізації ринкових зв'язків, гармонізація інтересів усіх учасників процесу руху товару. Через логістику вдосконалюється управління матеріальними і пов'язаними з ними інформаційними сервісними і фінансовими потоками на шляху від первинного джерела (сировини) до кінцевого споживача готової продукції на основі системного підходу і застосування економічних компромісів з метою отримання позитивного ефекту.

Можна виділити кілька видів логістики: логістику, пов'язану із забезпеченням виробництва матеріалами (закупівельна логістика); виробничу логістику; сервісну; збутову (маркетингову, або розподільчу) логістику. Виділяють також транспортну логістику, яка, по суті, є складовою частиною кожного з трьох видів логістики. Невід'ємною частиною всіх видів логістики є обов'язкова наявність інформаційної бази даних, яка включає збір даних про товарні потоки, їх передачу, обробку і систематизацію з подальшою видачею готової інформації. Отже, цю підсистему логістики можна назвати інформаційно-комп'ютерною логістикою. Відповідно маємо логістику як теорію і практику управління матеріальними, фінансовими, сервісними та інформаційними потоками.

Розглянемо, чим викликана необхідність і чим обумовлена можливість широкого застосування логістики в сучасній світовій і національній економіці.

Необхідність застосування логістики пояснюється рядом причин, серед яких виділимо дві основні. Перша причина – розвиток конкуренції. У цьому аспекті конкурентоспроможність суб'єктів, що застосовують логістику, забезпечується за допомогою значного зниження собівартості товару; підвищення надійності і якості поставок (гарантовані терміни, відсутність браку, можливість поставки дрібними партіями і т.д.).

Друга причина пояснює необхідність застосування логістики в економіці через енергетичну кризу 70-х років ХХ ст.

Підвищення вартості енергоносіїв змусило підприємців шукати методи підвищення ефективності перевезень, зниження їх собівартості, що може бути досягнуте внаслідок узгодження дій всіх учасників сукупного логістичного процесу.

Можливість застосування логістики в економіці обумовлена сучасними досягненнями науково-технічного прогресу. У результаті НТП створюються і починають широко застосовуватися різноманітні засоби праці для роботи з матеріальними та інформаційними потоками. З'являється можливість використовувати устаткування, що відповідає конкретним умовам логістичних процесів. При цьому ключову роль у розвитку логістики відіграє комп'ютеризація управління логістичними процесами.

Створення і масове використання комплексу програм для передачі інформації забезпечило потужний розвиток інформаційних систем на рівні окремих підприємств і територій. Стало можливим здійснення моніторингу всіх фаз руху продукту – від первинного джерела через усі проміжні виробничі, складські і транспортні процеси аж до кінцевого споживача.

Отже, необхідною умовою розвитку вітчизняної логістики є ліквідація економічних передумов для відтворення монополістичних тенденцій і науково-технічний прогрес у сферах виробництва.

Діалектика розвитку логістики в сучасній економіці передбачає: перехід від елементарних логістичних операцій до комплексного логістичного сервісу; трансформацію простих логістичних ланцюгів у багаторівневі канали розподілу і руху товару; розширення логістичних систем від локального об'єкта до глобального масштабу; поглиблення процесу логістизації від окремих господарських функцій до формування основ логістичної економіки; накопичення логістичного потенціалу, коли певні кількісні зміни додають логістиці якісно нового стану. Найяскравіше логістична діалектика виявляється на мікрорівні економіки, тобто в рамках конкретної господарської фірми. Тут логістика набуває рис симбіозу виробництва, маркетингу, менеджменту і фінансів.

Цей симбіоз обумовлює доцільність введення поняття «логістичний потік», що є похідною від руху і зміни матеріальних, інформаційних, фінансових і сервісних складових.

Система поглядів на вдосконалення господарської діяльності шляхом раціоналізації логістичних потоків є концепцією логістики. При цьому основним конструктивним принципом, на якому будується управління логістичними потоками, є принцип систем-

ності, що означає організацію і здійснення закупівель, зберігання, виробництва, збуту, сервісу і транспортування як єдиного процесу.

Логістичні потоки в економіці складаються в результаті дій багатьох учасників, кожний з яких переслідує свою власну мету. Якщо учасники зможуть погоджувати свою діяльність з метою раціоналізації діяльності об'єкта управління – матеріального потоку, то всі разом вони одержать істотний економічний вигравш.

Поряд із цим необхідно оцінити: значення економічних і соціальних показників ефективності управління акціонерним капіталом та якість системи інформаційного забезпечення прийняття рішень. З цією метою необхідно проаналізувати основні інформаційні джерела, процедури збору, обробки, контролю, передачі і збереження інформації; вивчити нормативну документацію, що регулює функціонування інформаційної системи, регламентує процес прийняття рішень і контролю їх виконання і т.д.

§ 2. Контроль – важливий елемент системи управління

Управління суспільним виробництвом складається із взаємопов'язаних елементів – прогнозування і планування, регулювання і контролю. Розглядаючи їх порізно, можна помітити, що кожний з них як цілеспрямована діяльність являє собою синтез кількох складових.

Таким чином, будь-яка управлінська діяльність містить у собі так чи інакше усі названі елементи управління. Визначальним у цьому аспекті є те, що в контролі, ревізіях і перевірках можна спостерігати всю сукупність елементів управління, а на основі аналізу отриманої інформації вживати системних заходів щодо усунення порушень, і за необхідності вносити зміни в основні параметри функціонування об'єктів перевірки. Отже, управлінська діяльність будь-якого суб'єкта господарювання за всіх позитивних складових потребує контролю.

Контрольний елемент, наприклад, у плануванні бюджету зводиться до необхідності створення умов, за яких контроль стає реальним і змістовним, а також до виявлення нагальної необхідності проаналізувати обґрунтованість нормативних документів з цього питання. При здійсненні комплексу регулюючих заходів украй необхідно передбачити постійний контроль за їх виконанням.

Не можна відкидати і такий важливий момент фінансового контролю, як його ефективність, що залежить від достовірності наданої інформації про стан об'єкта контролю і про можливість проведення регулюючих заходів.

Проведення фінансового контролю, як правило, закінчується виявленням порушень, але без належної реалізації матеріалів перевірки поліпшити роботу неможливо. Запобіганням порушень, поряд із притягненням порушників до відповідальності, сприяють такі заходи, як обнародування результатів перевірок чи ревізій через газету, радіо, проведення консультацій тощо, тобто через заходи які не належать до контрольних, але мають суттєве значення для запобігання порушень.

Нинішні реформування системи контролю на практиці зводяться до відомої системи контролю, яка встановилася протягом більш ніж десяти років і передбачає: періодичність перевірок; опрацювання матеріалів і максимальну їх реалізацію, унаслідок чого ревізії і перевірки набувають форм управлінської діяльності.

Перехід до ринкової економіки в цілому змінив структуру, форму та методи контролю, тобто всю систему контролю. До переходу на ринкову економіку шляхом фінансового контролю провадилась перевірка виробництва і розподілу суспільного продукту у виробничій і невиробничій сферах через використання матеріальних і грошових засобів. Завданням фінансового контролю була перевірка:

- складання і виконання бюджетів усіх рівнів, включаючи державний;
- фінансових планів підприємства і галузей господарювання;
- додержання принципів госпрозрахунку і фінансової дисципліни;
- заходів щодо виявлення резервів поліпшення господарської діяльності.

У наш час фінансовий контроль має сприяти: збільшенню накопичень і зростанню рентабельності підприємств усіх форм власності, впровадженню жорсткого режиму економії та ефективного використання матеріальних і фінансових ресурсів, збереженню державної, акціонерної, приватної та інших форм власності.

Головною ж функцією фінансового контролю з позицій держави є забезпечення виконання державного бюджету за доходами і видатками через державні податкові і фінансові органи та казначейство.

Відповідно розвиток економіки України вимагає використання сучасних підходів і концепцій для розробки механізмів державного регулювання контролюючих систем. Актуальність цього питання зумовлена необхідністю впровадження процесу пошуку і становлення ефективної системи державного управління

контролем, побудови організаційної структури системи та її функціональної діяльності, а також шляху вдосконалення механізму координації діяльності контролюючих органів.

Слід підкреслити, що сьогодні в Україні система контролюючих органів на рівні законодавчої і виконавчої влади відповідає світовій практиці, а аналіз організаційної побудови фінансового контролю, його взаємодії з іншими ланками управління дозволяє визначити, що система управління складається з чотирьох основних частин:

- 1) органів державної влади і управління;
- 2) державних органів управління фінансовим і контрольно-ревізійним процесом в Україні;
- 3) органів фінансового контролю та контрольно-ревізійної систем;
- 4) особливого виду контролю – інспектування, аудиту, банківського нагляду, який проводиться Національним банком України.

Зрозуміло, що стабільний розвиток економіки стимулює розвиток державної контрольно-ревізійної системи та впровадження дієвої системи ефективного фінансового контролю шляхом удосконалення контрольно-ревізійної діяльності.

Схематичне зображення системи фінансового контролю наведено на рис. 1.1.

Отже, фінансовий контроль поділяється на попередній, поточний і наступний. Головним у системі контролю є *попередній контроль*, мета якого – попередити порушення законів, нецільове використання бюджетних та інших коштів, перекрити шляхи до порушень і крадіжок.

Рис. 1.1. Фінансовий контроль і його види

Поточний контроль провадиться всіма фінансовими і господарськими органами в процесі використання коштів, ведення аналізу, перевірок та обстежень.

Наступний контроль здійснюється після надходження коштів чи проведення видатків, коли перевіряється виконання бюджету за доходами та видатками, а відповідно, повнота і своєчасність надходження доходів; законність видатків; здійснюється виявлення порушень фінансової дисципліни чи звітності та зловживань; а в кінцевому рахунку розробляються заходи з усунення наслідків порушень і притягнення винних до відповідальності.

Для проведення фінансового контролю в усіх міністерствах і відомствах створювались і нині створюються структурні підрозділи – ревізійні управління (відділи), але функції їх інші, тому що вони розповсюджуються лише на державний сектор економіки. До речі, раніше загальне керівництво покладалось на КРУ Міністерства фінансів.

Нині згідно із Законом України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26.01.93 р. (зі змінами) на органи фінансового контролю покладається:

- перевірка виконання Закону про бюджетні права державними і місцевими органами влади та управління;
- контроль за додержанням фінансової дисципліни установами та організаціями з метою ефективного використання бюджетних і власних коштів;
- контроль за виконанням державного бюджету органами державного управління всіх рівнів, бюджетними установами, господарськими підприємствами та організаціями в частині виконання зобов'язань перед бюджетом;
- перевірка роботи фінорганів щодо виконання бюджетів усіх рівнів;
- перевірка державного казначейства щодо цільового використання бюджетних коштів.

Справедливість потребує визначити контрольні функції, які діяли до переходу на ринкову економіку, а саме, крім КРУ Мінфіну, ці функції покладалися також на:

- органи державної влади і управління;
- органи народного контролю (нині ліквідовані);
- фінансові і банківські органи;
- міністерства і відомства;
- головних бухгалтерів підприємств, організацій і установ;
- різного роду інспекції.

Органи державної влади і управління і нині є вищими органами бюджетного контролю, оскільки Верховна Рада України і місцеві Ради виконують цю функцію, розглядаючи і затверджуючи бюджети та звіти про виконання бюджетів. Державні органи влади і управління та виконавчі органи на місцях також зобов'язані контролювати виконання місцевих бюджетів.

За методами ревізії поділяються на суцільні і вибіркові, тематичні, комплексні і часткові:

- *при суцільній ревізії* перевіряються всі документи та матеріальні цінності за ревізований період;
- *при вибірковій* – тільки частина документів (на вибірку) за певний період часу (квартал, місяць, декаду). Практика доводить, що, як правило, виконання бюджетів усіх рівнів потребує комплексної документальної ревізії;
- *комплексна документальна ревізія* потребує перевірки не тільки документів і матеріальних цінностей, а й усієї фінансово-господарської діяльності;
- *тематична* ревізія проводиться за рядом однотипних структур, де перевіряються одні й ті самі питання, наприклад, перевірка фінансових розрахунків підприємств і організацій або установ охорони здоров'я щодо дотримання норм харчування, видатків на медикаменти тощо;
- *часткова* – передбачає перевірку окремих ділянок фінансово-господарської діяльності, або окремих видів витрат, наприклад, інвентаризацію товарно-матеріальних цінностей.

Комплексна ревізія охоплює широке коло питань і дозволяє глибоко перевірити діяльність ревізованої організації чи установи. Наприклад, КРУ Мінфіну, як правило, комплексно ревізує галузі освіти, охорони здоров'я, культури та інші бюджетні установи та організації. При цьому ревізії поділяються на планові і позапланові. Практика ж роботи показує, що в основному ведеться плановий контроль. Проте виникають ситуації, коли необхідно провести позапланову ревізію, наприклад, за сигналами про зловживання, чи, як правило, на прохання слідчих органів, а останнім часом і на прохання власників.

Розвиток ринкових відносин, існування державної, колективної, приватної і змішаної власності започаткували створення нової системи фінансового контролю, який здійснюється:

- за видами – ревізія, інспектування, аудит, аналіз, нагляд;
- за джерелами фінансування – госпрозрахунковий (скриваючі, акціонерні), бюджетний та змішані;

- за формами власності;
- за суб'єктами контролю – державний, аудиторський.

У межах проблем фінансово-господарської діяльності пере-віряються: формування доходів і видатків бюджету, достовірність звітних даних, контроль і аналіз фінансових результатів, стан бухгалтерського обліку і надання допомоги господарським і бюджетним організаціям щодо налагодження бухгалтерського обліку, економічного аналізу тощо.

Говорячи про структуру контролю державної влади, особливо в галузі фінансового контролю, необхідно підкреслити особливу роль найвищої інстанції державної влади, яка належить Президентові України. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності країни, дотримання вимог Конституції України. До речі, контрольні повноваження Президента України відрізняються суттєвими особливостями, а саме: він має право самостійного формування норм фінансового контролю, які відображаються в указах і розпорядженнях з фінансово-економічних питань; нагляді за адекватністю норм фінансового контролю, сформованих парламентом і накладанням вето у випадку певної невідповідності; самостійне створення і регламентована участь у колегіальному створенні інституцій, покликаних здійснювати фінансовий контроль і т.д.

Контрольна функція державної влади в галузі організації фінансового контролю дуже різноманітна.

По-перше, народні депутати України як її представники наділені правом законодавчої ініціативи.

По-друге, право законодавчої ініціативи народних депутатів України на практиці через відповідну процедуру внесення законопроектів та їх розгляду в комісіях Верховної Ради та Президентом приймається як закон, обов'язковий до виконання всіма органами влади і управління на всій території України.

По-третє, згідно зі ст. 85 Конституції України Верховна Рада може безпосередньо здійснювати функції контролю – парламентського контролю.

По-четверте, Верховна Рада як законодавча влада створює спеціальні інститути фінансового контролю, наприклад, Рахункову палату.

Уряд як орган виконавчої влади виконує функції, спрямовує свої дії на виконання завдань соціально-економічного розвитку держави, Державного бюджету, контролю за фінансовою, грошово-кредитною політикою та інші, властиві тільки йому специфічні функції. Ці функції полягають у тому, що для їх виконання ство-

роється мережа міністерств державних комітетів, які в межах своєї компетенції здійснюють поряд з іншими обов'язками фінансовий контроль. Специфічною особливістю виконавчої влади є також розроблення підзаконних нормативно-правових актів, які доповнюють, конкретизують і розвивають норми фінансового контролю.

Державне регулювання економічних процесів охоплює всі стадії відтворення: виробництво, розподіл, обмін і споживання – завдання, які вирішує система регулювання, і не останнє місце в системі державного регулювання належить контролю.

Створюється також цілісна система державного фінансового контролю, що передбачає парламентський фінансовий контроль на чолі з Рахунковою палатою, фінансовий контроль у системі виконавчої влади на чолі з Міністерством фінансів і ГоловКРУ України. Оновлюється структура відомчого контролю в міністерствах, інших центральних органах України. Головним у діяльності всіх гілок влади є економічний розвиток держави та контроль за виконанням Державного і місцевих бюджетів.

Контроль за використанням коштів Державного бюджету України здійснюють:

- Рахункова палата, яка є постійно діючим конституційним органом державного від імені Верховної Ради фінансового контролю і їй підзвітна;
- Державна контрольно-ревізійна служба та її органи на місцях в областях, містах, районах (далі – КРУ).

§ 3. Контрольні функції державної та виконавчої влади

Згідно зі статтею 75 Конституції Верховна Рада є єдиним органом законодавчої влади в Україні, до компетенції якої входять і питання контролю, які визначаються та встановлюються виключно законами України, серед яких:

- правовий режим власності;
- правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;
- засади зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;
- Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України, порядок утворення і погашення державного внутрішнього і

- зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи;
- порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний режим, відмінний від загального.

Відповідно до цього згідно зі статтею 98 Конституції контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради здійснює Рахункова палата. Але деякі положення Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» Конституційним Судом визнані такими, що не відповідають Конституції, зокрема щодо визначення Рахункової палати як органу «вищого державного фінансово-економічного» контролю.

Визнано такими, що не відповідають Конституції України, положення Закону, за якими на Рахункову палату покладені завдання організації і здійснення контролю за своєчасним виконанням «дохідної» частини Державного бюджету; повноваження здійснювати «контрольно-ревізійні» види діяльності, що забезпечують «єдину систему контролю за виконанням Державного бюджету України», та інші повноваження.

Слід мати на увазі, що при адміністрації Президента України існує Контрольне управління, яке займається питаннями реалізації Президентом своїх функцій як гаранта Конституції та глави держави. Зокрема, згідно з Положенням про Адміністрацію Президента України для виконання своїх функцій Адміністрація Президента:

- аналізує економічні, політичні, соціальні та інші процеси, що відбуваються в державі;
- розробляє пропозиції Президентові України щодо здійснення заходів, які б забезпечували економічний розвиток та економічну безпеку країни;
- провадить експертизу законів України, які передаються Верховною Радою України на підпис, і оприлюднення Президентові України;
- за дорученням Президента України організує контроль за виконанням законів України, указів і розпоряджень Президента України органами виконавчої влади та їх посадовими особами.

Основними напрямками діяльності Контрольного управління Адміністрації Президента України є перевірки забезпечення конституційних прав громадян при їх зверненнях у різні міністерства та відомства, зокрема, питання виплати заробітної плати і

пенсій, проблеми ефективності використання надр, приватизаційні процеси та інші питання.

Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від інших органів державної влади. Відповідно до чинного законодавства завданнями Рахункової палати України є:

- організація і здійснення контролю за виконанням видаткової частини Державного бюджету України, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;
- здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України;
- контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони навколишнього середовища;
- аналіз виявлених відхилень від показників Державного бюджету України і підготовка пропозицій щодо їх усунення, а також щодо вдосконалення бюджетного процесу в цілому;
- регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України і стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу країни, про результати здійснення інших контрольних функцій.

До речі, створена в Україні Рахункова палата – одна з наймодальших інституцій вищого фінансового контролю серед країн світу.

Рахункова палата є колегіальним органом. Основним документом, який приймається за результатами проведених контрольно-ревізійних, контрольно-аналітичних і експертних заходів, який виноситься на розгляд Колегії Рахункової палати і затверджується нею, є звіт.

Повноваження Рахункової палати щодо аналізу бюджетного процесу і забезпечення єдиного безперервного контролю за виконанням державного бюджету реалізуються при здійсненні Рахунковою палатою щоквартальних, піврічних і річних аналізів виконання Державного бюджету України, наданні висновків про виконання дохідної частини Державного бюджету України, а також при експертизі проектів Державного бюджету України на наступний бюджетний рік.

Інформаційно-аналітична система Рахункової палати дозволяє забезпечувати в автоматизованому режимі збір, нагромадження, аналітичну обробку, збереження і видачу необхідної для роботи

інформації. У перспективі, відповідно до Національної програми інформатизації, ця система має стати базовим елементом єдиної автоматизованої системи державного контролю за виконанням державного бюджету, фінансуванням загальнодержавних програм, використанням кредитних ресурсів.

У листопаді 1998 р. Рахункова палата була прийнята до Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI), що об'єднує під егідою ООН вищі органи фінансового контролю близько 170 країн світу, а в травні 1999 року на Конгресі Європейської організації вищих органів фінансового контролю (EUROSAI) Рахункова палата України стала також членом EUROSAI. Отже, Рахункова палата являє собою дієздатний конституційний орган незалежного фінансового контролю в Україні.

Контроль є також важливою ознакою державного управління, адже він багатогранний. Залежно від того, на якому рівні і в якій якості він розглядається, контроль може бути охарактеризований як функція.

Функція контролю в державному управлінні полягає в аналізі та порівнянні діяльності суб'єктів підприємництва в тій чи іншій галузі з вимогами, що ставляться до них, відхиленнями у виконанні поставлених завдань і причинах цих відхилень, а також оцінкою діяльності і доцільності саме такого шляху. Така специфічність призначення контролю і дає можливість виділити його серед інших функцій управління, створити спеціальні органи, що не виконують або майже не виконують інших, крім контролю, державних функцій, визначити компетенцію органів.

Сутність фінансового контролю полягає у вивченні, порівнянні, виявленні і фіксації проблем та відображенні в обліку господарських операцій і вживанні заходів з їх вирішення, усунення порушень і попередження, а тому система державного фінансового контролю має будуватися на принципах законності, регулярності, системності і гласності.

З урахуванням напрямків державного управління відбувається формування і корекція діяльності певних видів фінансового контролю, притаманних, наприклад, державному контрольно-ревізійному управлінню.

Виходячи з концептуальних основ адміністративної реформи в Україні ГоловкаРУ, по-перше, є органом при Міністерстві фінансів, для якого контроль є основною функцією; по-друге, контроль, здійснюваний органами ГоловкаРУ, має спеціальний характер; по-третє, як спеціальний контрольний орган, ГоловкаРУ є органом виконавчої влади зі спеціальним статусом; по-четверте, має значні

повноваження не тільки в здійсненні контрольних дій, але й у застосуванні до винних відповідних санкцій.

До речі, контроль у сфері державного управління тією чи іншою мірою здійснюють усі органи виконавчої влади. Але їх зміст, обсяг, форми і методи контрольної діяльності мають значні відмінності. Для одних контроль є основною діяльністю, для інших – елементом при виконанні основної функції. Тому управлінський контроль здійснюється як спеціальними органами контролю, так і органами загальної компетенції.

Наприклад, відповідно до п. 5 Положення про адміністрацію Президента України від 19 лютого 1997 р. адміністрація за дорученням Президента організує контроль за виконанням законів України, указів і розпоряджень Президента органами виконавчої влади та їх посадовими особами, а згідно зі ст. 116 Конституції України і Кабінет Міністрів має повноваження на здійснення контрольної діяльності.

Таким чином, в Україні створюється складна система органів контролю, яка має різну організаційну форму і положення в системі органів виконавчої влади. Центральне місце серед них належить міністерствам і державним комітетам. Вони мають право приймати в рамках своєї компетенції обов'язкові для міністерств, відомств, підприємств і організацій нормативні акти і давати обов'язкові для виконання вказівки.

Кабінет Міністрів України згідно зі статтею 116 Конституції забезпечує контроль за проведенням фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці і зайнятості населення; розробку і здійснення загальнодержавних програм економічного розвитку України; здійснення управління об'єктами загальнодержавної власності; виконання Державного бюджету України; організацію і здійснення зовнішньоекономічної діяльності України та митної справи.

Міністерства України в межах своїх повноважень організують виконання законодавчих актів, видають на їх основі накази і контролюють їх виконання. До основних функцій міністерств та інших органів виконавчої влади належать:

- реалізація державної стратегії розвитку відповідної галузі;
- розробка відповідних фінансово-економічних та інших нормативів, механізмів їх запровадження, затвердження галузевих стандартів;
- видача в передбачених законодавством випадках спеціальних дозволів (ліцензій) на проведення окремих видів підприємницької діяльності;

- забезпечення в межах своєї компетенції реалізації державної політики стосовно державної таємниці, контролю за її збереженням у центральному апараті міністерства та на підприємствах, що належать до сфери його управління.

Для реалізації своїх контрольних функцій міністерство має право притягати до дисциплінарної відповідальності керівників територіальних органів міністерств та підконтрольних підприємств.

Виконавчу владу в областях і районах здійснюють місцеві державні адміністрації, які повинні забезпечити на відповідній території:

- виконання Конституції та законів України, актів Президента, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;
- виконання державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку;
- підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня, а також місцевим радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Згідно зі статтею 143 Конституції обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного розвитку відповідних територій і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних рівнів та організують контроль за їх виконанням.

Обласні та районні адміністрації в межах, визначених Конституцією та Законом України «Про місцеві державні адміністрації», здійснюють на відповідних територіях державний контроль за:

- 1) збереженням і раціональним використанням державного майна;
- 2) станом фінансової дисципліни, обліку та звітності, виконанням державних контрактів і зобов'язань перед бюджетом, належним і своєчасним відшкодуванням шкоди, заподіяної державі;
- 3) додержанням виробниками продукції стандартів, технічних умов та інших вимог, пов'язаних з її якістю та сертифікацією;
- 4) дотриманням правил торгівлі, побутового, транспортно-комунального обслуговування, законодавства про захист прав споживачів.

Значна роль в організації економічного контролю належить різним спеціалізованим контролюючим органам, державним міністерствам та відомствам.

У зв'язку з розширенням масштабів приватизації розширюються і контрольні функції Фонду державного майна України. Фонд і його регіональні відділення відповідно до покладених на них завдань мають право:

- здійснювати контроль за виконанням обов'язків, що передбачені в договорах продажу об'єктів приватизації, та додержанням умов договорів оренди;
- створювати комісії з інвентаризації та оцінки майна, що знаходиться в державній власності, затверджувати акти інвентаризації та оцінки вартості майна;
- контролювати виконання законодавчих актів щодо приватизації державного майна;
- видавати в межах своєї компетенції нормативно-правові документи, обов'язкові для виконання органами державної виконавчої влади, іншими юридичними особами, контролювати їх виконання.

Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію єдиної державної політики щодо цінних паперів і функціонування фондового ринку в Україні, є Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, яка виконує такі контрольні функції:

- забезпечує державний контроль за додержанням законодавства України з питань функціонування фондового ринку;
- готує пропозиції щодо запобігання монополізації фондового ринку, створення умов для розвитку добросовісної конкуренції між учасниками фондового ринку та здійснює контроль за їх реалізацією;
- забезпечує контроль за біржовою діяльністю, діяльністю на позабіржовому ринку цінних паперів, видачею дозволів на здійснення діяльності з випуску та обігу цінних паперів та їх анулюванням, дотриманням передбачених законодавством обмежень щодо випуску цінних паперів, пов'язаних з використанням коштів, одержаних у кредит;
- забезпечує контроль за рекламою цінних паперів, здійснює заходи, спрямовані на запобігання недобросовісної реклами в цій сфері;
- розглядає звернення, скарги фізичних і юридичних осіб з питань, віднесених до її компетенції, входить з пропозиціями до фінансових органів про застосування до суб'єктів фондового ринку передбачених законодавством санкцій.

Антимонопольний комітет України здійснює контроль за додержанням антимонопольних вимог при створенні, реорганізації або ліквідації монопольних утворень, а також при придбанні часток (акцій, паїв), що можуть призвести до монопольного становища підприємця на ринку.

Ліцензійна палата України здійснює контроль за додержанням порядку видачі ліцензій органами державної виконавчої влади, а також за виконанням суб'єктами підприємницької діяльності вимог нормативних актів щодо здійснення видів підприємницької діяльності, які ліцензуються.

Основними завданнями державного казначейства України є:

- організація виконання Державного бюджету України і здійснення контролю за ним;
- здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів;
- розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів. Організації, що фінансуються з державного бюджету, не можуть переказувати кошти іншим суб'єктам із поточних рахунків без попереднього контролю органів Державного казначейства України.

Державна інспекція України по контролю за цінами контролює правильність застосування і економічного обґрунтування цін і тарифів міністерствами, відомствами та підприємствами всіх форм власності.

Державний комітет статистики України здійснює контроль за достовірністю звітних даних і порушеннями звітної дисципліни.

Державний комітет України в справах захисту прав споживачів здійснює державний контроль за дотриманням законодавства України про захист прав споживачів суб'єктами господарювання незалежно від форм власності, громадянами-підприємцями та іноземними юридичними особами. Комітет перевіряє в суб'єктів господарювання сфери торгівлі, громадського харчування і послуг якість товарів, дотримання обов'язкових вимог щодо безпеки товарів (робіт, послуг), а також додержання правил торгівлі та надання послуг населенню.

Експортний контроль в Україні здійснюють Урядова комісія з політики експортного контролю та Державна служба експортного контролю в Україні.

Деякі функції у сфері економічного контролю мають: Державний комітет України зі стандартизації, метрології та сертифікації (Держстандарт України), Державна митна служба, Державна автомобільна інспекція, Державна пожежна інспекція, Державна санітарна інспекція, Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України. Менш відомі контрольні функції таких органів, як Державна пробірна палата, Державна комісія з питань упровадження електронних систем і засобів контролю і управління товарним та грошовим обігом Торгово-промислової палати України та інших. Крім того, в Україні постійно створюються різні тимчасові слідчі комісії та комісії з питань перевірки нагальних питань господарської діяльної, таких, як: тимчасова комісія з питань забезпечення своєчасної оплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та ефективного використання коштів.

Наявність усіх цих контролюючих органів слід враховувати при організації підприємницької діяльності в Україні. Але найбільш вагомими органами державного економічного контролю в Україні є Державна контрольно-ревізійна служба, Державна податкова служба України та Національний банк України.

Національний банк України контролює додержання касової дисципліни, правил, розрахунків при проведенні господарчих операцій, використання кредитів за цільовим призначенням, здійснює емісію грошей і регулює грошові відносини в державі. Національний банк України також контролює діяльність комерційних банків, вносить пропозиції щодо поліпшення їхньої діяльності, а при порушенні чинного законодавства України про банківську діяльність приймає санкції та вживає заходів до ліквідації порушень.

Найбільш повно перевіряють діяльність підконтрольних об'єктів органи державної контрольно-ревізійної служби України, головним завданням яких є здійснення державного контролю за виконанням бюджету, а саме витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, за достовірністю бухгалтерського обліку і звітності, подання пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень нормативних актів та запобіганню їх у подальшій діяльності.

Органи державної контрольно-ревізійної служби тільки за постановою правоохоронних органів мають право проводити ревізії та перевірки суб'єктів підприємницької діяльності. Правоохоронні органи здійснюють свої функції у сфері економічного контролю у взаємодії з іншими міністерствами та відомствами. Згідно з чинним законодавством Національний банк України, Антимонопольний

комітет, Фонд державного майна, Державна податкова адміністрація, Державна контрольно-ревізійна служба, митна служба України, а також інші державні органи, що мають право контролю за додержанням організаціями та громадянами законодавства України, з метою боротьби з організованою злочинністю зобов'язані:

- а) під час здійснення в межах своєї компетенції контрольних функцій виявляти неправомірні дії організацій і громадян, що свідчать про злочинну діяльність і створення умов для такої діяльності;
- б) передавати відповідним спеціальним органам отримані при здійсненні контрольних функцій та аналізі отриманої інформації відомості, що можуть свідчити про організовану злочинну діяльність;
- в) за дорученням спеціальних органів проводити в межах своєї компетенції ревізії, перевірки та інші контрольні заходи щодо додержання законодавства України організаціями та громадянами;
- г) розробляти пропозиції щодо вдосконалення законодавства, спрямовані на усунення умов, що сприяють злочинній діяльності.

Найбільш значущим органом у сфері економічного контролю є державна податкова служба України.

Державні податкові інспекції в районах і містах виконують такі функції:

- 1) здійснюють контроль за дотриманням законодавства про податки, інші обов'язкові платежі;
- 2) забезпечують облік платників податків, правильність обчислення і своєчасність надходження цих податків, а також здійснюють реєстрацію фізичних осіб – платників податків;
- 3) контролюють своєчасність подання платниками податків бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій; розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням податків, а також перевіряють достовірність цих документів щодо правильності визначення об'єктів оподаткування і обчислення податків;
- 4) здійснюють у межах своїх повноважень контроль за законністю валютних операцій, додержанням встановленого порядку розрахунків із споживачами з використанням електронних контрольно-касових апаратів і товарно-касових книг, лімітів готівки в касах та її використанням, а також за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензій, патентів, інших спеціальних дозволів;

- 5) ведуть облік і здійснюють контроль за погашенням векселів при здійсненні операцій з давальницькою сировиною в зовнішньоекономічних відносинах;
- 6) забезпечують застосування та своєчасне стягнення сум фінансових санкцій і адміністративних штрафів за порушення податкового законодавства;
- 7) аналізують причини і оцінюють дані про факти порушень податкового законодавства;
- 8) проводять перевірки фактів приховування і заниження сум податків;
- 9) за дорученням спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю проводять перевірки достовірності документів про оплату податків;
- 10) передають відповідним правоохоронним органам матеріали за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність;
- 11) подають до судів позови до підприємств та громадян про визначення угод недійсними і здійснюють стягнення до фонду держави коштів, одержаних ними за такими угодами, а також про стягнення заборгованості перед бюджетом за рахунок їх майна;
- 12) проводять роботу, пов'язану з виявленням, обліком, оцінкою та реалізацією у встановленому порядку безхазяйного і конфіскованого майна;
- 13) розглядають звернення громадян і підприємств з питань оподаткування, а також скарги на дії посадових осіб державних податкових інспекцій;
- 14) здійснюють контроль за наявністю марок акцизного збору;
- 15) роз'яснюють через засоби масової інформації порядок застосування законодавчих та інших нормативно-правових актів про податки.

Крім того, до органів державної податкової служби входять спеціальні підрозділи боротьби з податковими правопорушеннями (податкова міліція).

Податкова міліція відповідно до покладених на неї завдань:

- 1) приймає і реєструє заяви про злочини і правопорушення, віднесені до її компетенції, здійснює в установленому порядку їх перевірку і приймає щодо них передбачені законом рішення;
- 2) здійснює відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність, досудову підготовку матеріалів за протокольною формою, а також проводить дізнання та досудове (попереднє) слідство, вживає заходи до відшкодування заподіяних державі збитків;

- 3) веде розшук платників, які ухиляються від сплати податків;
- 4) виявляє причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів у сфері оподаткування;
- 5) запобігає корупції та іншим службовим правопорушенням серед працівників державної податкової служби;
- 6) збирає, аналізує, узагальнює інформацію про порушення податкового законодавства, прогнозує тенденції розвитку негативних процесів кримінального характеру, пов'язані з оподаткуванням.

Таке розмаїття державних контролюючих органів у цілому дозволяє перевіряти і стежити за всіма сферами господарської діяльності в Україні.

Доцільність вирішення структурно-організаційних питань виконання функцій контролю залежить від обсягу роботи і необхідності її здійснення. Органи контролю міністерств і відомств виконують свої повноваження згідно з планом роботи, затвердженим керівником міністерства чи відомства, як щодо самих органів управління, так і суб'єктів, що знаходяться в їхньому підпорядкуванні.

Особливий статус щодо проведення контролю діяльності банківської системи має Національний банк України, адже він:

- має право законодавчої ініціативи;
- здійснює контроль за стабільністю національної валюти – гривні та грошового обігу, валютного контролю і т.д.;
- проводить нагляд за діяльністю комерційних банків з метою розширення капіталізації банків, збереження їх ліквідності та дотримання нормативів.

Теоретичне і методологічне обґрунтування контролю в системі управління

§ 1. Теоретичне обґрунтування напрямків, видів та ефективності контролю

Розвиток ринкової економічної системи змінив форми і методи фінансового контролю та зумовив, поряд з іншими формами контролю, такими, як ревізія, аналіз ФГД, впровадження нового виду контролю – аудиту.

Навіть сьогодні, коли економічне становище держави поліпшується за макроекономічними показниками і триває процес поступового розвитку виробництва, що обумовлює підвищення виробництва товарів і послуг, необхідне налагодження чіткого обліку і контролю всіх економічних процесів.

Фінансовий контроль можна розглядати як сукупність елементів управління, адже на основі аналізу отриманої інформації проводяться заходи з усунення порушень, а за необхідності вносяться зміни в основні параметри функціонування об'єктів перевірки. Він має два напрямки: контроль як елемент системи управління, що забезпечує зворотний зв'язок, і контроль у широкому плані з урахуванням усіх елементів управління.

При здійсненні комплексу регулюючих заходів слід враховувати, що їх виконання потребує постійного контролю.

Слід враховувати і важливий момент фінансового контролю – його ефективність, яка залежить від того, наскільки достовірною є надана інформація про становище об'єкта контролю і можливості проведення регулюючих заходів.

При проведенні фінансового контролю часто трапляються випадки, коли перевірки чи ревізії виявляють порушення, але й після цього поліпшення немає. Це свідчить про те, що немає належної

реалізації матеріалів перевірки, а тому й реальних результатів контролю. Перетворення, які відбуваються нині в організації контролю, свідчать про те, що на практиці відмовляються від єдиної, усталеної протягом десятків років системи контролю. Уже тепер не витримується періодичність перевірок, максимальна їх реалізація тощо, тобто спостерігається період переходу до перевірок як форм управлінської діяльності.

З переходом до ринкової економіки змінилися структура, форма і методи контролю, тобто вся система фінансового контролю. Раніше шляхом фінансового контролю здійснювалась перевірка виробництва і розподілу суспільного продукту. Для цього використовувались матеріальні і грошові засоби. Контроль проводився як у виробничій, так і в невиробничій сферах. Його завданням була перевірка складання і виконання бюджету на всіх рівнях, включаючи державний, фінансових планів підприємств і галузей господарювання, а також дотримання положень госпрозрахунку і фінансової дисципліни та заходів з виявлення резервів поліпшення господарської діяльності.

Поряд із цим фінансовий контроль сприяв і певною мірою сприяє сьогодні збільшенню накопичень і зростанню рентабельності, боротьбі за впровадження жорсткого режиму економії та ефективне використання матеріальних і фінансових ресурсів. Нині головною функцією фінансового контролю є переважно боротьба за виконання державного бюджету як за доходами, так і за видатками.

Фінансовий контроль поділяється на попередній, поточний і наступний. Найважливішим є попередній контроль, основною функцією якого є запобігання порушенню чинних нормативних актів, які регулюють діяльність того чи іншого суб'єкта, нецільового використання бюджетних та інших коштів, а поряд з цим перекриття шляхів порушень і крадіжок.

Поточний контроль проводиться всіма фінансовими і господарськими органами в процесі використання коштів, шляхом аналізу, перевірки та обстеження.

Наступний контроль виконується після надходження доходів чи проведення видатків. У процесі цього проведення перевіряється виконання бюджету за доходами і видатками, своєчасність надходження доходів, законність проведення видатків, наявність порушень фінансової дисципліни, перекручень звітності, зловживань. Завдяки саме йому і вживаються заходи щодо усунення порушень і притягнення винних до відповідальності.

Для проведення фінансового контролю в усіх міністерствах і відомствах було створено структурні підрозділи – ревізійні

управління (відділи), а загальне керівництво здійснювало КРУ Міністерства фінансів України.

З прийняттям Верховною Радою Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26.01.93 р. зі змінами і доповненнями фінансовий контроль дещо поліпшився. Відповідно до Закону на нього покладаються такі функції, як:

- перевірка виконання Закону про бюджетні права державними і місцевими органами влади та управління;
- контроль за додержанням фінансової дисципліни підприємствами, установами та організаціями, за ефективним використанням бюджетних і власних коштів;
- контроль за виконанням державного бюджету органами державного управління всіх рівнів, бюджетними установами, господарськими підприємствами і організаціями з погляду виконання зобов'язань перед бюджетом, перевірка роботи фінансових органів з виконання бюджетів усіх рівнів та роботи системи банків у взаємовідносинах з бюджетом.

До речі, і самі фінансові органи здійснюють систематичний контроль у процесі складання бюджетів та оперативний при мобілізації доходів і фінансуванні видатків. Ця робота виконується при розгляді розрахунків надходження доходів і перевірці кошторисів видатків і розрахунків до них.

Приватизація підприємств і організацій значно послабила фінансовий контроль, адже його дія поширюється тільки на державні підприємства. У зв'язку з цим значною мірою зросло значення фінансового контролю з боку головних бухгалтерів та бухгалтерій і фінансових відділів підприємств усіх форм власності, що, зрештою, призвело до встановлення системи внутрішнього контролю, тобто створення спеціальних відділів контролю або введення до штату посад ревізорів.

Добре поставлений бухгалтерський облік дозволяє прийняти ефективне рішення, контролювати його виконання. Відсутність обліку говорить про неблагополучне становище на підприємстві. Тому бухгалтерська інформація є основною, і від її достовірності залежить весь процес управління, який завершує контроль.

Залежно від повноти контроль підрозділяється на такі види: повний і частковий, тематичний і комплексний. Причому такий контроль провадиться як у державних, так і приватних підприємствах, організаціях і установах та в їхніх структурних підрозділах. Повний контроль потребує перевірки всієї фінансово-господарської діяльності. При частковому перевіряються окремі ділянки фінансово-господарської діяльності або окремі витрати,

наприклад, інвентаризація товарно-матеріальних цінностей. Тематичний контроль проводиться в однотипних структурах, де перевіряються аналогічні питання, наприклад, проведення фінансових розрахунків підприємств і організацій. Комплексний контроль всебічно охоплює перевіркою господарську та фінансову діяльність підприємств, установ чи структурних підрозділів за певний проміжок часу.

Розвиток ринкових відносин, існування державної, приватної, колективної і змішаної форм власності потребують створення нової системи фінансового контролю за відповідними підрозділами: за джерелами фінансування (госпрозрахункові, бюджетні і змішані); за формами власності; за суб'єктами контролю (державний, аудиторський); за контрольованими питаннями фінансово-господарської діяльності (формування доходів і видатків бюджету, достовірність звітних даних, контроль і аналіз фінансових результатів, стан бухгалтерського обліку і надання допомоги контролюючим господарським і бюджетним організаціям у постановці бухгалтерського обліку, економічного аналізу тощо).

Відносини власності на підприємстві, які домінують у ринковій економіці, вимагають зміни системи контролю за їх діяльністю. Фінансовий контроль ґрунтується на використанні різних прийомів і методів, наприклад, таких, як постановка та перевірка бухгалтерських звітів і балансів, інвентаризація товарно-матеріальних цінностей і наявності грошових коштів, зустрічних перевірок та інших питань.

Для перевірки відповідності даних бухгалтерського обліку фактичній наявності грошових і матеріальних цінностей та на основі зіставлення даних перевірки із записами рахунків бухгалтерського обліку, виявлення при цьому існуючих розходжень і вжиття заходів для виправлення порушень, а разом з тим відшкодування нестачі використовується метод інвентаризації матеріальних цінностей і перевірка наявності грошових ресурсів. Причому перевірка наявності грошових коштів проводиться обов'язково методом раптової перевірки наявності грошових коштів у касі підприємства, організації або установи.

При інвентаризації наявності сировини і матеріалів, а також готової продукції, щоб виявити розходження, здійснюються контрольні перевірки. Метод таких перевірок передбачає порівняння записів у книгах і рахунках бухгалтерського обліку організації чи установи, яка перевіряється, з даними обліку організації або установи, яка поставляє сировину, матеріали чи продукцію. Більш повно цей метод застосовується при перевірці виконання

робіт або послуг, які надає організація, що перевіряється, іншим організаціям, а також приватним особам.

Перевірка бухгалтерських звітів і балансів передбачає визначення достовірності відображення в них звітних показників, виявлення і усунення приписок та інших зловживань, які спричиняють перекручення показників виконання підприємствами державного замовлення, недопущення незаконного або неправильного використання коштів, забезпечення виконання обов'язків перед бюджетом і зміцнення звітної дисципліни.

Останнім часом значно менше уваги приділяється перевірці бухгалтерських звітів і балансів (виняток становлять лише податкові органи), але це явище тимчасове, оскільки неминуче кожна державна, акціонерна чи приватна структура буде змушена повертатись до таких перевірок, а тим більше до пофакторного аналізу фінансово-господарської діяльності, з тим, щоб мати чітке уявлення про стан справ на фірмі, підприємстві чи організації.

Сьогоднішня реальність полягає в тому, що продовжується широкий розвиток ринкових структур, утворення приватних підприємств, фірм, акціонерних товариств, розвивається підприємницька діяльність новостворених структур, керівники яких роблять свій «бізнес». А якщо додати до цього сумарний бухгалтерський облік і практично повне скорочення відомчих ревізійних служб, то стане зрозуміло, чому маємо таку безконтрольність у витрачанні коштів і чому процвітає тіньова економіка.

Як відомо, природа не терпить вакууму, і, звичайно, він заповнюється. Відчувши послаблення контролю, керівники і бухгалтери, як уже зазначалося, намагаються робити на цьому бізнес. Таке неадекватне ставлення до матеріальних ресурсів та коштів, і особливо їх використання за цільовими напрямками, потребує посиленого контролю за роботою передусім бюджетних установ, а тому в областях створюються координаційні ради з контролюючих органів для проведення перевірок і ревізій використання як бюджетних коштів, так і наданих державою цільових коштів на ті чи інші цілі. Це дає можливість використовувати наявний фінансовий і економічний потенціал територій для систематичного вивчення і узагальнення матеріалів з метою внесення пропозицій щодо поліпшення фінансового стану підприємств і регіонів у цілому, мобілізації резервів та підготовці рекомендацій з поліпшення фінансово-кредитної політики.

У цілому, контроль можна розглядати за двома напрямками:

- контроль як сегмент системи управління, що забезпечує зворотний зв'язок;

- контроль у широкому розумінні з урахуванням всіх елементів управління.

Наприклад, контрольний елемент у прогнозуванні і плануванні зводиться до необхідності створення умов, за яких контроль стає реальним і змістовним, а також до виявлення потреби проаналізувати обґрунтовані нормативні документи. При здійсненні комплексу регулюючих заходів треба передбачити постійний контроль за їх виконанням.

Не можна відкидати і такий важливий момент фінансового контролю, як його ефективність, що залежить від достовірності наданої інформації про стан об'єкта контролю і про можливість проведення регулюючих заходів.

Важливим положенням фінансового контролю є різноманітність методів контролю. Наведемо лише два найважливіші з них:

- інвентаризація матеріальних цінностей і наявності грошових засобів;
- зустрічні перевірки.

Метод інвентаризації матеріальних цінностей і наявності грошових ресурсів використовується для перевірки відповідності даних бухгалтерського обліку фактичній наявності грошових і матеріальних цінностей та виявлення розходжень на основі порівняння даних перевірки із записами на рахунках бухгалтерського обліку. За результатами інвентаризації розробляються заходи, спрямовані на усунення недоліків та відшкодування нестач і обліку надлишків. Перевірка наявних грошових коштів проводиться обов'язково методом раптової перевірки готівки в касі установи чи суб'єкта господарювання.

Ревізія також передбачає проведення контрольної перевірки при інвентаризації наявності сировини і матеріалів, а також готової продукції для встановлення розходжень. З такою ж метою проводяться контрольні закладки продуктів харчування в котел при інвентаризації харчоблоків у їдальнях бюджетних установ: лікарень, шкіл, шкіл-інтернатів, дитячих дошкільних закладів тощо.

Метод зустрічних перевірок потребує порівняння записів у книгах і на рахунках бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання або установи, що перевіряються з даними обліку суб'єктів господарювання або установ, які постачають сировину, матеріали або продукцію. Ширше цей метод застосовується при перевірці виконання робіт або послуг, наданих суб'єктові господарювання, який перевіряється, з боку інших суб'єктів, включаючи при-

ватних осіб. Перевірка бухгалтерських звітів і балансів потребує перевірки достовірності відображення в них звітних показників, виявлення і усунення приписок та інших помилок, які перекручують показники діяльності суб'єкта господарювання та виявлення незаконного або неправильного використання коштів, виконання обов'язків перед бюджетом, правил звітної дисципліни.

Сьогодні відбувається активний розвиток ринкових структур, банкрутують як державні, так і приватні підприємства, фірми, концерни, акціонерні товариства та інші (далі – суб'єкти господарювання), а на їх місці створюються нові, які справляють на керівників бюджетних установ певний вплив, мимоволі спонукаючи їх до ведення власного бізнесу. Цьому сприяє і перехід на господарський розрахунок при фінансуванні з бюджету установ охорони здоров'я, освіти і культури. Додамо до цього сумарний бухгалтерський облік і практично повне скорочення відомчих ревізійних служб у межах цих систем, які погіршили стан справ з обліком. Наслідком цього є безконтрольне витрачання бюджетних коштів. Природно, що, відчувши послаблення фінансового контролю, керівники і бухгалтери намагаються використати цю ситуацію у власних інтересах, налагодивши свій бізнес.

Таке неадекватне ставлення до державних коштів, їх використання не за цільовим призначенням потребує посиленого контролю за роботою насамперед бюджетних установ у використанні бюджетних коштів. У цілому необхідно поліпшити використання наявного фінансового і економічного потенціалу територій, систематично узагальнювати матеріали, вивчати тенденції, внести пропозиції щодо оптимізації фінансового стану, мобілізації резервів і розробки рекомендацій щодо ефективної реалізації фінансово-кредитної політики.

Проведення фінансового контролю, як правило, закінчується виявленням порушень, але без належної реалізації матеріалів перевірки поліпшити роботу ревізованого суб'єкта господарювання неможливо. Запобіганню порушень сприяють такі заходи, як обговорення результатів перевірок чи ревізій на нарадах, проведення консультацій тощо, тобто заходи, що не належать до контрольних.

Нинішні перетворення в організації контрольно-ревізійної роботи на практиці зводяться до системи контролю, яка встановилася за період незалежності, тобто періодичність перевірок, максимальна їх реалізація, коли ревізії та перевірки набувають форм управлінської діяльності. Тому як би хто не хотів ухилитися від контролю, та все одно кожна державна, акціонерна чи приватна структура неминуче буде змушена повернутися до них,

а тим більше до аналізу фінансово-господарської діяльності, з тим щоб мати чітке уявлення про реальний стан справ.

Реалії сьогодення характеризують постійний розвиток економіки та зміну структури, форми і методів контролю, тобто всю систему фінансового контролю.

Поряд із цим головне завдання фінансового контролю, наприклад, аналізу фінансово-господарської діяльності, полягає в тому, щоб сприяти:

- збільшенню накопичень і зростанню прибутковості;
- упровадженню жорсткого режиму економії та ефективного використання матеріальних і фінансових ресурсів;
- збереженню державної, приватної та інших форм власності.

Отже, контроль – це діяльність, спрямована на попередження, фіксацію та усунення недоліків у різних сферах економіки.

Види контролю найчастіше розрізняють за організаційними формами, до яких належать: державний, відомчий та аудиторський контроль.

Державний контроль здійснюють відповідні офіційні органи контролю та управління (Державна контрольно-ревізійна служба. Державна податкова адміністрація та різного роду інспекції тощо).

Державний відомчий контроль покладено на міністерства, комітети, інші органи державного управління. Вони наглядають за діяльністю підпорядкованих їм підприємств, організацій та установ.

Поряд із державним слід розрізняти відомчий контроль, організований на підприємствах усіх форм власності, тобто внутрішньогосподарський контроль, відомий як відомчий контроль за діяльністю структурних підрозділів – він організовується на підприємствах, в організаціях, установах і проводиться штатними працівниками цих підприємств.

Наявність приватної форми власності закономірно призвела до аудиторського контролю, який провадять незалежні особи (аудитори), аудиторські фірми, уповноважені суб'єктами господарювання. Таку перевірку ініціюють суб'єкти господарювання, або ж її влаштовують у випадках, передбачених чинним законодавством.

Залежно від джерел інформації, що використовуються, контроль поділяють на:

- документальний, коли, вивчаючи первинні документи, облікові реєстри і звітність, фахівці перевіряють достовірність

господарських операцій та їх відповідність чинному законодавству;

- фактичний, при якому перевірка має форму обстеження, переобліку, інвентаризації, у ході яких з'ясовують кількісний та якісний стан об'єкта.

Обидва види контролю тісно взаємопов'язані і лише в поєднанні дають змогу оцінити фактичний стан об'єкта контролю.

За часом здійснення контроль поділяють на попередній, поточний (оперативний) і наступний.

Попередній контроль здійснюється до прийняття управлінських рішень і виконання господарських операцій, а тому залежно від характеру діяльності підприємств контролю підлягають господарські і фінансові операції.

Поточний (оперативний) контроль здійснюється в ході господарських і фінансових операцій. Він покликаний попереджати помилкові чи незаконні дії за операціями, які вже проводяться, порушення фінансової дисципліни, втрати і зловживання в процесі операцій. Оперативне втручання в контрольовані операції дає змогу швидко усунути допущені порушення і недоліки.

Наступний контроль починається після здійснення господарських операцій на основі даних, зафіксованих у первинних документах, бухгалтерських реєстрах і звітності. Його мета – з'ясувати найважливіші фактори та причини, що позитивно чи негативно вплинули на раніше виконані господарські операції. Такий контроль допомагає виявити недоліки попереднього контролю, з'ясувати їх причини і визначити конкретні шляхи до виправлення, а також недопущення прорахунків у подальшому.

Попередній, поточний та наступний контроль тісно пов'язані і часто взаємодоповнюються. Поточний надолужує недоліки попереднього, наступний – попереднього і поточного, що значною мірою сприяє поліпшенню всієї системи контролю.

Основним методом здійснення наступного контролю є проведення ревізії фінансово-господарської діяльності певного об'єкта.

Залежно від методів контролю та системи контрольних дій розрізняють ревізію та перевірку.

Перевірка полягає в обстеженні й виділенні окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів. За результатами перевірки складають довідку або пишуть доповідну записку.

Ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи чи організації, дотриманням ними законодавства з фінансових питань,

достовірністю обліку і звітності. Це спосіб документального викриття нестач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, а також попередження можливих фінансових зловживань. За результатами ревізії складається акт.

Ревізія за часом здійснення належить до наступного контролю. Вона поєднує прийоми фактичного і документального контролю, що дає змогу ретельно перевірити господарські операції, ефективність використання коштів, матеріалів і трудових ресурсів. Особливості ревізій обумовлені специфікою документального і облікового оформлення операцій, а також розвинутою системою внутрішнього контролю. *Основні завдання ревізії:*

- з'ясування справжнього стану виробництва, зберігання матеріальних цінностей, документів і майна;
- перевірка повноти і правдивості інформації про стан справ на тому чи іншому підприємстві чи установі;
- перевірка достовірності даних бухгалтерського обліку і звітності та відповідності правил їх ведення і складання чинному законодавству;
- розробка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень для недопущення їх у подальшому.

Ревізії можуть бути плановими – коли здійснюються за планом ревізійної роботи, і позаплановими – коли на те є необхідність та доручення керівництва.

Вони можуть мати тематичний і комплексний характер:

- тематичні ревізії з'ясовують стан справ на окремих ділянках виробничої діяльності;
- комплексні ревізії всебічно перевіряють господарську та фінансову діяльність підприємств, установ чи структурних підрозділів за певний період. Отримана інформація відображає фактичний майновий і фінансовий стан суб'єкта, що перевіряється, та результати його діяльності за певний час.

Залежно від масштабів охоплення перевіркою операцій ревізії поділяють на суцільні, вибіркові і комбіновані:

- суцільним ревізіям підлягають лише найважливіші складні операції; вони також проводяться, коли виявлено значні недоліки, порушення або зловживання. У ході таких ревізій за визначений період перевіряють усі без винятку первинні документи, зміст облікових реєстрів і звітності. Це найефективніший вид ревізії, однак і найбільш трудомісткий;

- вибіркові ревізії передбачають перевірку як виробничої діяльності, так і первинних документів та облікових реєстрів за визначені ревізором проміжки часу. Причому важливе значення має правильний вибір документів та облікових реєстрів для перевірки. Відбирають матеріали більш чи менш тривалого періоду, протягом якого могли повторюватися порушення та недоліки;
- комбіновані ревізії поєднують у собі риси перших двох. Ті операції, де можливі порушення, піддають суцільній ревізії, решту – вибірковій. Якщо в ході останньої виявляють порушення, то відповідна частина операцій підлягає суцільній перевірці.

Отже, ми підійшли до процесу проведення ревізії (рис.1.2.), яка розпочинається з *планування*. Воно охоплює в загальному вигляді всі стадії ревізійного процесу, тобто огляд документів обліку та іншої наявної інформації, оцінку і перевірку наданої документації з метою виявлення порушень. Вони оформляються

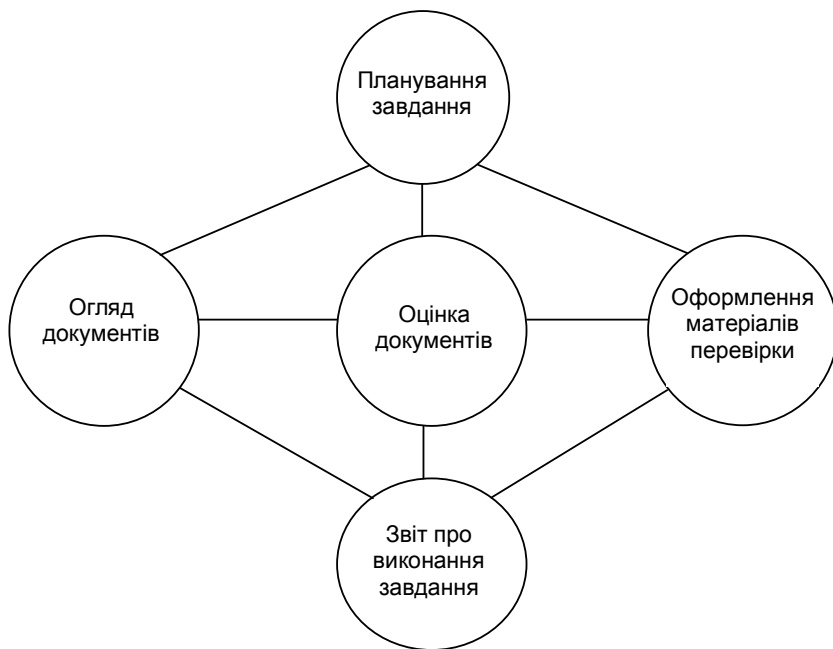

Рис. 1.2. Стадії проведення контрольної перевірки суб'єкта господарювання

справками про виявлені порушення за структурними підрозділами, а на їх основі здійснюється оформлення матеріалів проведеного контролю відповідним актом.

Таким чином, планування проведення контролю охоплює всі стадії, тобто:

1. Поглиблення знань про суб'єкт господарювання, де здійснюється контроль шляхом:

- отримання загальної інформації про діяльність суб'єкта господарювання, чинне законодавство, фінансової інформації;
- виявлення змін у структурі, системах обліку і фінансів та ін.

2. Відбір специфічних видів діяльності, у яких необхідно провести документальний контроль діяльності суб'єкта господарювання шляхом визначення:

- характеру діяльності;
- істотності діяльності;
- слабких сторін діяльності, що викликають заклопотаність керівництва;
- змін у системі.

3. Вибрати підхід до проведення контролю:

- системний підхід, що базується на охопленні всіх сторін діяльності суб'єкта;
- підхід, що базується на даних бухгалтерського обліку та звітності;
- інші.

4. Визначити вимоги до працівників, що виконують контрольну перевірку:

- одержати необхідний обсяг інформації;
- скласти план перевірки;
- знати перелік завдань перевірки.

Після закінчення планування необхідно провести зустріч з клієнтом – керівництвом суб'єкта господарювання, на якій погодити: цілі, масштаб, звітність, план проведення контролю, час початку і закінчення роботи та виявити інші питання, які потребують перевірки, та внести відповідні корективи до плану. На цій стадії планування контрольної перевірки закінчується, і починається наступна стадія контролю – *огляд*:

1. Збір даних для проведення перевірки, що передбачає:

- вивчення існуючої документації;
- проведення інтерв'ю з персоналом;
- спостереження за діяльністю суб'єкта господарювання;
- аналіз даних і звітів.

2. Документальне оформлення меж контролю за допомогою схеми вивчення потоку інформації та її опису для проведення перевірки.

3. Застосування методу підтвердження фактів порушень документами за допомогою опитування, спостереження, огляду та аналізу доказів, документального підтвердження проведення окремих операцій.

4. Огляд і документальне оформлення стану контролю та впливу на нього внутрішнього контролю (за його наявності).

Наступною стадією є *оцінка*:

- 1) меж фінансового контролю шляхом анкетування, визначення об'єктів перевірки, виявлення слабких сторін, невідповідності зовнішнім вимогам і неефективності;
- 2) внутрішнього контролю за допомогою компенсуючого контролю і документального оформлення всіх невідповідностей.

Нарешті, маємо стадію *оформлення матеріалів перевірки*, виявлених невідповідностей у діяльності суб'єкта господарювання, що здійснюється за допомогою таких дій:

- 1) тестування проведених операцій, аналізу досліджень, порівняння, спостереження, перевірки комп'ютерних систем і статистичного дослідження;
- 2) підтвердження ефективності функціонування основних систем через істотність, ступінь упевненості керівництва у своїх діях;
- 3) обґрунтування виявлених значних невідповідностей, основних випадків неефективної діяльності та її причин, оперуючи при цьому необхідними доказами та обґрунтовуючи наслідки. Результати підтвердження зібраних матеріалів оформляються актом з додатками.

Результати виявлених порушень обговорюються з керівництвом об'єкта, де провадилася контрольна перевірка з наданням підтвердження фактів безгосподарності чи порушень; визначається дата усунення зазначених недоліків.

Таким чином, ми розглянули основні стадії контролю, які спираються на планування, огляд, оцінку та підтвердження виявлених фактів порушень, які завершуються оформленням акта перевірки та підписуються керівництвом об'єкта, включаючи головного бухгалтера, та контролером.

За матеріалами перевірки керівництву направляються пропозиції з установленим терміном усунення порушень, виявлених у ході контрольної перевірки.

§ 2. Система внутрішнього контролю та її вдосконалення

Внутрішній контроль – сукупність процедур, що забезпечують достовірність і повноту інформації, яка передається керівництву підприємства чи установи, дотримання вимог внутрішніх та зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій, збереження та оптимальне використання ресурсів, забезпечення чіткого виконання працівниками службових обов'язків і розпоряджень органів управління.

Сьогодні для забезпечення чіткої, злагодженої роботи будь-якого суб'єкта господарювання необхідною умовою є створення структурного підрозділу чи служби внутрішнього контролю, частіше за все це відділи ревізій або аудиту. Якщо впроваджується відділ аудиту, тоді потрібен повний його перехід до роботи за стандартами, визначеними для внутрішнього аудиту. Для цього необхідно вирішити такі організаційні та правові питання:

- 1) удосконалити структуру служби внутрішнього аудиту згідно з чинним законодавством і нормативно-правовими актами;
- 2) визначити чисельність працівників служби з урахуванням виконання стандартів аудиту. При цьому слід враховувати, що у зв'язку із значним розширенням повноважень служби внутрішнього аудиту потрібно мати фахівців із більш вузькою спеціалізацією;
- 3) забезпечити службу внутрішнього аудиту фахівцями, які мають практичний досвід роботи у сфері діяльності того чи іншого підприємства чи організації;
- 4) враховуючи специфіку роботи служби внутрішнього аудиту, забезпечити відповідну підготовку фахівців, спеціалізувати їх за окремими напрямками (сферами) діяльності, постійно підвищувати кваліфікацію працівників.

Таким чином, внутрішній аудит є незалежною експертною діяльністю, яка проводиться з метою перевірки та оцінки адек-

ватності, ефективності й достатності застосування механізмів системи внутрішнього контролю, стану управління процесами; повноти, своєчасності й достовірності звітності; дотримання принципів і процедур при здійсненні внутрішньогосподарських операцій.

Внутрішній аудит здійснюється службою внутрішнього аудиту, структура, функції та повноваження якої визначаються положеннями, які затверджуються керівництвом суб'єкта господарювання.

За своїм організаційним статусом служба внутрішнього аудиту є незалежним підрозділом і підпорядковується безпосередньо керівникові підприємства чи фірми (президенту, голові правління чи генеральному директору).

У своїй діяльності служба внутрішнього аудиту використовує три основні типи внутрішнього аудиту: аудит фінансової звітності; операційний аудит; аудит дотримання вимог нормативних документів.

Під час *аудиту фінансової звітності* розглядаються фінансові звіти, дані обліку і пов'язані з ними операції щодо дотримання принципів бухгалтерського обліку; перевіряються операції та достовірність їх відображення в обліку, правильність класифікації активів і пасивів.

Під час *операційного аудиту* перевіряється фактична наявність активів і пасивів, аналізується діяльність структурних підрозділів з метою оцінки їх роботи, виявляються можливості та розробляються рекомендації щодо її подальшого вдосконалення.

Метою *аудиту дотримання вимог нормативних документів* є оцінка рівня виконання вимог нормативно-правових актів. При проведенні внутрішнього аудиту застосовуються такі методи: складання контрольних списків питань; визначення послідовності здійснення операцій; супроводження операцій; автоматизація роботи; вибірки; документальний контроль.

Метод складання контрольних списків питань контролю передбачає відповідно до внутрішніх інструкцій служби аудиту перевірку конкретних видів діяльності на тих чи інших ділянках роботи.

Для належного відображення у звітності дотримання процедур внутрішнього контролю і використання відповідної інформації застосовується метод визначення послідовності здійснення операцій (завдання працівникам, які санкціонують, реєструють і відображають у звітності різноманітні операції).

Після відображення загальних і специфічних процедур контролю в документації за допомогою контрольних списків і схем

здійснюється перевірка зібраної інформації безпосередньо на місцях, що дає змогу впевнитися в тому, що операції здійснюються правильно (простежується метод супроводження операцій відповідно до даних проходження інформації через систему статистичної вибірки операцій), з використанням інформаційних технологій.

Автоматизовані методи аудиту дають змогу: полегшити перевірку операцій; збільшити обсяги перевірки; пересвідчуватись у наявності фактів конкретних звірок; виявити розбіжності.

Метод аудиторських вибірок є видом несущільної перевірки, яка здійснюється згідно із законами статистики. Його суть полягає у відборі з усього обсягу операцій, які перевіряються, певної їх частини, яка вивчається, і результати вивчення цієї частини поширюються на всю масу операцій з урахуванням помилки репрезентативності. При відборі одиниці операцій забезпечується однакова можливість потрапляння у вибірку будь-якої з них. Обсяг операцій, які перевіряються, визначається з урахуванням ступеня важливості відповідного виду аудиту для результатів загальної перевірки, особливостей виду діяльності підприємств і складності систем контролю. Цей метод використовується, якщо не вистачає часу для проведення суцільної перевірки, а також у зв'язку з неможливістю або недоцільністю проведення загального аудиту.

Метод документального контролю – перевірка фактичної наявності і руху матеріальних та інших цінностей та їх відповідності даним бухгалтерського обліку.

Головна мета внутрішнього аудиту банків чи підприємств – це періодичне здійснення перевірок та оцінка рівня, достатності та ефективності діяльності структурних підрозділів, а також визначення шляхів можливості його вдосконалення з метою забезпечення повноти і достовірності обліку та звітності, дотримання чинного законодавства і нормативно-правових актів, а також оцінка внутрішньогосподарських процесів чи операцій.

Внутрішній аудит базується на таких *загальних принципах*: незалежність; об'єктивність і доброзичливість; професійна компетентність і відповідальність за якість проведених аудиторських перевірок; робота на загальний результат; доступ до інформації структурних підрозділів в обсягах, які потрібні для належного виконання своїх функцій. Висвітливо деякі з основних принципів.

Принцип незалежності аудиту передбачає незалежний статус служби внутрішнього аудиту щодо підрозділів, які вона пере-

віряє. Керівники підрозділів не мають права впливати на зміст і обсяги перевірок, що проводяться внутрішнім аудитом.

Керівництво підприємства визначає загальні напрямки діяльності служби внутрішнього аудиту та види виробничої чи фінансової діяльності, які слід перевіряти, і дає доручення на проведення спеціальних перевірок. При цьому служба повинна мати доступ до всіх документів, якщо це потрібно для ефективного виконання покладених на аудиторів обов'язків. Вона не повинна брати участі у виконанні або управлінні іншими видами діяльності, які вона перевіряє. До її обов'язків не входить розроблення та впровадження внутрішніх процедур, підготовка документації або виконання інших робіт, якість яких аудитори повинні перевіряти та оцінювати і які можуть негативно впливати на її статус.

Служба внутрішнього аудиту може висловлювати рекомендації щодо стандартів систем контролю, яких потрібно дотримуватися при розробленні нових систем і процедур або оцінювати наявні чи заплановані заходи, мета яких – підвищення надійності систем контролю, ефективності виробничих, господарських чи фінансових систем та відповідних процедур. Керівництво не втручається в розроблення та впровадження внутрішніх процедур аудиту, підготовку аудиторського висновку (акта ревізії, перевірки) і форми поточної звітності (доповідної записки) для її подання керівникові.

Принцип об'єктивності при здійсненні внутрішнього аудиту полягає в суворому дотриманні вимог законів України, нормативно-правових актів і має ґрунтуватися на стандартах, відповідній звітності, наявних фактах порушень і недоліків. Компетентність, професіоналізм у поєднанні з доброзичливим ставленням до посадових осіб при проведенні аудиту мають бути на належному рівні.

Внутрішній аудит повинні здійснювати працівники, що мають високу кваліфікацію, зокрема такі, які мають: теоретичні та практичні знання з бухгалтерського обліку, порядку здійснення операцій; знання в галузі інформаційних систем; спеціалізовані аудиторські навички; знання в галузі побудови та оцінки систем і процедур внутрішнього контролю; навички проведення співбесід і збору необхідної інформації, складання і написання звітів та аудиторських висновків.

Завдання і функції внутрішнього аудиту:

- перевірка та оцінка адекватності, ефективності системи внутрішнього контролю та якості виконання персоналом і керівниками структурних підрозділів покладених на них обов'язків;

- визначення та аудит усіх ризиків, притаманних діяльності підприємства, що перевіряється;
- проведення аудиторських перевірок або ревізій щодо виконання структурними підрозділами забезпечення належного рівня надійності операцій, які проводяться підприємством, а також економного та ефективного використання власних матеріальних і фінансових ресурсів, збереження коштів і цінностей, стану і достовірності бухгалтерського обліку та звітності, розроблення пропозицій з усунення виявлених недоліків і порушень та уникнення їх у подальшому;
- оцінка надійності та цілісності системи обліку і фінансових звітів структурних підрозділів підприємств, адекватності системи внутрішнього контролю і заходів безпеки відповідно до потенційних ризиків (аудит системи внутрішнього контролю), ефективності та продуктивності використання ресурсів структурними підрозділами суб'єкта господарювання;
- складання оперативної та передбаченої статорганам звітності за результатами аудиторських перевірок або ревізій для подання керівництву у визначеній ним формі для прийняття заходів з усунення недоліків та використання в плануванні, визначення дієвості системи внутрішнього контролю.

Працівники служби внутрішнього аудиту несуть повну відповідальність за якість і повноту проведення внутрішнього аудиту, забезпечують нерозголошення інформації, до якої мають доступ.

Служба внутрішнього аудиту всіляко сприяє підвищенню професійного рівня своїх співробітників шляхом навчання, самонавчання та запровадження програм відряджень на стажування.

Робота на загальний результат – співпраця служби внутрішнього аудиту з іншими структурними підрозділами з метою запобігання дублюванню ними виконання своїх функцій, а також можливість максимально використовувати досвід їх роботи при розробленні методологічної бази для підвищення якості проведення аудиторських перевірок.

Доступ до інформації структурних підрозділів суб'єкта господарювання, яка потрібна для належного виконання своїх функцій та надання достовірної інформації керівництву, на практиці означає, що служба внутрішнього аудиту має право: періодично здійснювати аудит усіх структурних підрозділів суб'єкта господарювання з метою запобігання неефективним методам робіт, виявленню фактів шахрайства і недоліків у роботі та недопущенню їх повто-

рення; доступу до будь-яких приміщень і ділянок роботи в усіх структурних підрозділах; користуватися інформацією комп'ютерних систем і програм; вимагати надання докладної інформації, що потрібна для належного проведення перевірки.

Відповідно до завдань керівництва та з урахуванням стандартів аудиту, на службу внутрішнього аудиту покладаються такі функції: забезпечення належного рівня системи внутрішнього аудиту; оцінка внутрішнього контролю, у тому числі його механізмів; перевірка дотримання структурними підрозділами нормативно-правових документів, що регулюють діяльність суб'єкта господарювання; практичне виконання аудиторських перевірок щодо відповідності діяльності структурних підрозділів чинному законодавству та встановленим нормативам, виявлення умов, що можуть призвести до зловживань, нераціонального та незаконного використання матеріальних ресурсів, перевірка правильності формування, захисту та збереження інформації; аудит управлінських рішень; проведення ревізій (перевірок) фінансово-господарської діяльності установ і структурних підрозділів підприємств; розроблення контактів із суб'єктами господарювання. Крім зазначеного вище, на службу аудиту покладаються такі завдання: перевірка фактичної наявності активів та рівня забезпечення своєчасного вживання належних заходів щодо їх захисту та збереження.

Аудиторські перевірки проводяться в тих сферах діяльності, що стосуються: правил, процедур і методів здійснення виробничої діяльності; витрат, прибутків, інвестицій; руху коштів на рахунках; інформаційних систем; систем трансакцій у таких видах діяльності, як продаж, закупка, інкасо, виплата, обмін товарно-матеріальних запасів і виробничих витрат, виробництво, основні засоби, складання платіжних відомостей тощо; фінансових звітів.

§ 3. Теоретичне обґрунтування методу економічного аналізу в системі контролю

Поступальний розвиток економіки України, розгалужена мережа банків, акціонерних і приватних товариств та отримання статусу країни з ринковою економікою накладає на суб'єктів господарювання відповідальність за фінансову стійкість, що потребує значного посилення ролі контролю фінансового стану суб'єктів господарювання всіх форм власності, тобто контролю наявності, розміщення і використання коштів.

Результати такого контролю потрібні передусім власникам суб'єктів господарювання всіх форм власності, а також кредиторам, інвесторам, постачальникам, менеджерам і податковим службам. Відповідно до цього необхідно розглянути процес проведення контролю господарської діяльності суб'єктів господарювання саме з позиції власника суб'єкта господарювання, дуже важливого для внутрішнього використання та оперативного управління фінансово-господарською діяльністю. Зрозуміло, що в міру розвитку і вдосконалення господарювання підприємницьких структур зміст контролю фінансово-господарської діяльності поступово розширюється і поглиблюється. Відповідно розвивається і теорія контролю. Виходячи з чого існують, або мають право на існування різні концепції визначення предмета контролю. Критичний огляд самого процесу проведення контролю – інспектування, ревізій, аналізу, нагляду, а тим більше аудиторських перевірок суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки, на наш погляд, потребує детального дослідження. Ось чому, щоб визначити трактування предмета контролю, наприклад, господарської діяльності суб'єктів господарювання, ми виділимо кілька груп ознак, які визначають його предмет:

- господарську діяльність (або у більш вузькому розумінні – оцінку виконання бізнес-плану);
- господарські процеси і явища;
- економіку підприємств, або, як ми вже визначились, суб'єктів господарювання;
- інформаційні потоки.

Визначення предмета, наприклад, аналізу необхідно шукати в самій назві науки, адже вона підкреслює, що аналізується господарська діяльність. Це визначення відразу виділяє предмет аналізу із загального, дуже широкого предмета всіх економічних наук – економіки. Визначення предмета відображає особливий підхід до вивчення економіки, властивий аналізу, її вивчення в динамічному розвитку під впливом господарської діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності. Саме в цьому і виявляється специфіка предмета аналізу.

Науково обґрунтованою є, підкреслимо, цілісність предмета аналізу, під яким розуміється вся діяльність суб'єктів господарювання у всьому різноманітті і суперечливій взаємодії окремих її сторін, тобто господарських процесів і факторів, що впливають на них.

До речі, предметом вивчення є господарська ланка незалежно від того, мале чи велике підприємство, і навіть необов'язково

взяте в цілому, адже може аналізуватися і частина його діяльності. Але в цьому випадку слід мати на увазі те, що окремі сторони предмета не можуть бути правильно проаналізовані, якщо не розглядати їх у комплексі з позицій цілого, не виявляти їхньої залежності від усієї господарської діяльності та їхнього впливу на досягнення переслідуваних нею цілей.

Як у цьому, так і в інших випадках ми виходимо з концепції предмета господарської діяльності як економічної системи, що наділена повною або відносною самостійністю.

Таким чином, від самого початку дослідження розвитку економічного контролю господарської діяльності закладений системний підхід до аналізу, хоча такий підхід у період акціонування і створення підприємств ринкового типу, м'яко кажучи, не сприяв становленню такого виду контролю, як аналіз господарської діяльності.

Окресливши визначення предмета в самій назві дисципліни, ми розуміємо, що вона вивчає виробництво і відтворення суб'єктів господарювання в тому вигляді, у якому цей процес здійснюється в межах суб'єктів господарювання і відображається в цифрах бухгалтерського обліку і статистичної звітності.

У цьому визначенні також підкреслюється цілісність предмета (весь процес виробництва), але всі сторони виробництва навіть у межах одного суб'єкта господарювання аналіз господарської діяльності, як правило, не охоплює. Отже, аналіз як предмет вимірюється межами одного суб'єкта господарювання, а його інформаційна база – тільки даними обліку.

Аналіз базується тільки на даних обліку, до того ж усі, хто пам'ятає радянські часи, знають про своєрідну складову аналізу – рахункову перевірку, яка широко застосовувалась у недавньому минулому і відкинута в небуття в даний час. До речі, методом рахункових перевірок дораховувалось найбільше платежів доходів до бюджету.

Необхідно ще раз підкреслити нерозривний зв'язок і наступність аналізу господарської діяльності і бухгалтерського обліку, щоб відгородити наукову дисципліну від спроб її ліквідації, що спостерігаються останнім часом з боку як податкового відомства, так і економічних та фінансових органів. Якими б тактичними міркуваннями не обумовлювалась необхідність ліквідації аналізу фінансово-господарської діяльності, з наукового погляду вони необґрунтовані.

Практика господарювання визнає, що саме господарська діяльність вимагає періодичного аналізу, єдине, що потрібно в

нових умовах господарювання, – це визначити і чітко уточнити його зміст і межі. У кожному разі необхідно акцентувати увагу на аспектах і меті аналізу як найбільш істотних.

З огляду на те що предметом аналізу є господарська діяльність в цілому, визначимо, що предметом економічного аналізу є господарська діяльність суб'єктів господарювання, а мету аналізу становить оцінка її ефективності, відповідності напрямку роботи кожного суб'єкта господарювання, виявлення вузьких місць і надання пропозицій акціонерам, власникам з метою досягти максимальних результатів за мінімальних витрат праці і ресурсів.

Це визначення різнобічно характеризує предмет аналізу і підкреслює, що господарська діяльність вивчається з позицій її відповідності інтересам власників, акціонерів, її ефективності і ступеня використання виробничого потенціалу.

Позитивність цього визначення полягає в тому, що в ньому підкреслюється властиве аналізу господарської діяльності вивчення економіки суб'єктів господарювання в органічному зв'язку з її технічною стороною. Натомість новим є посилення, що аналіз вивчає економіку, виражену в категорії ринкових відносин. Точніше, господарська діяльність розглядається в аналізі з позицій її економічності, а не тільки з погляду дотримання вимог ринкової економіки. Відбити зв'язок аналізу в умовах приватної чи акціонерної власності в наведеному визначенні дуже важливо для розуміння суті процесів, хоча, звичайно, можуть бути також інші визначення.

Головне полягає в тому, щоб визначити діяльність керованої системи і можливості поліпшення управління нею. З цією метою при аналізі застосовується дослідження діяльності суб'єктів господарювання за допомогою підсистем. Зміст аналізу в системі контролю настільки широкий і різноманітний, наскільки широкий і багатогранний його предмет – господарська діяльність.

Розходження в змісті аналізу залежать від мети, місця і термінів його проведення, тобто від тієї інформації, яка може бути використана, а також можливостей застосування поглибленого факторного аналізу і більш точної кількісної оцінки впливу окремих господарських факторів на досягнутий рівень ефективності і динаміки розвитку аналізованих суб'єктів господарювання.

Як правило, аналіз розпочинається з попередньої оцінки роботи суб'єкта господарювання на основі аналізу кількісних і якісних показників; вивчення впливу найважливіших господарських факторів на рівень, динаміку і виконання прогнозних показників, розкриття резервів їх поліпшення; узагальнення результатів аналітичного дослідження – уточнення оцінки роботи

з виділенням впливу залежних і не залежних від даного об'єкта факторів, визначення величини резервів її поліпшення.

Розкриттю розуміння аналізу сприяє: мета дослідження; визначення питань, які підлягають аналізу, об'єктів аналізу, аналіз рівнів управління; інформаційна база; визначення резервів; ефективність прийнятих рішень; періодичність проведення; застосування технічних засобів.

Слід також розрізняти *види аналізу*: економічний, фінансово-господарський, аналіз організації менеджменту і т.д.

Оскільки в ринковій системі господарювання діють товарно-грошові відносини, найбільш узагальнюючі показники оцінки роботи суб'єктів господарювання набирають форму вартісних фінансових показників, до яких належать, наприклад, реалізація, собівартість, прибуток, рентабельність, оборотність обігових коштів. Це обумовлює особливе значення фінансово-господарського аналізу, а також визначальну роль цього виду аналізу в економічному аналізі господарської діяльності конкретного суб'єкта господарювання.

За колом досліджуваних питань розрізняють повний аналіз господарської діяльності і тематичний. Повний аналіз охоплює всі сторони роботи аналізованого об'єкта та всі його зовнішні і внутрішні зв'язки, тематичний проводиться за більш вузькою програмою, тобто за визначеним колом питань з метою виявлення можливостей поліпшення окремих сторін господарської діяльності. Як приклад тематичного аналізу можна назвати аналіз причин простой устаткування, утворення зайвих і зовсім не потрібних суб'єктові господарювання запасів товарно-матеріальних цінностей, аналіз якості продукції.

При проведенні як повного, так і тематичного аналізу зберігається його комплексність, тому що враховуються взаємозв'язок і взаємодія всіх досліджуваних явищ і показників, які вони відтворюють.

За суб'єктами аналізу розрізняється аналіз, здійснюваний економістами суб'єктів господарювання та контролюючими органами (у межах компетенції). Зміст аналізу, виконуваного в суб'єктах господарювання, не однаковий, тому що залежить від здійснюваних ними функцій і напрямку діяльності (машинобудування, легка промисловість, сільське господарство, переробка та ін.).

За широтою вивчення резервів аналіз підрозділяється на внутрішній і порівняльний.

Порівняльний аналіз відрізняється від інших видів аналізу тим, що при вивченні й оцінці діяльності аналізованого об'єкта

проводиться зіставлення його показників не тільки з фактичними даними за минулий період, але і з науково обґрунтованими технічними нормами.

Аналіз фінансово-господарської діяльності підрозділяється на попередній (оцінка стану діяльності суб'єкта господарювання), оперативний (для вживання заходів, що забезпечують виконання завдань), підсумковий (ефективності діяльності за досліджуваний період), перспективний (для визначення очікуваних результатів у майбутньому періоді).

За періодичністю проведення розрізняють аналіз щоденний, декадний або тижневий, місячний, квартальний і річний. Періодичність дуже впливає на дієвість та ефективність аналізу. Щодня оперативно повинні підводитися підсумки виконання завдань за основними об'ємними показниками для оперативного управління господарською діяльністю. Програма аналізу місячних, квартальних і річних підсумків роботи має тенденцію до поступового розширення з метою розробки заходів на майбутній більш тривалий період.

Слід також розрізняти аналіз, виконуваний шляхом аналітичної обробки інформації з використанням комп'ютерних баз даних, що посилює значення аналізу в оперативному управлінні виробництвом та іншими сторонами господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Метод аналізу в системі контролю має властивий тільки йому спосіб проникнення в зміст того чи іншого явища. Адже науковою основою методу науки є теорія пізнання того чи іншого явища в його становленні і розвитку; розкритті суперечностей цього розвитку, боротьби нового і відмираючого, загального взаємозв'язку і взаємозумовленості окремих явищ; визначення рушійних сил і об'єктивних законів розвитку. Пізнання досягається шляхом спостереження, чуттєвого сприйняття, порівняння, абстракції, виміру взаємозв'язків, моделювання та експериментування, логічного підходу до вивчення явищ і т.д. При цьому виробляється особливий підхід до вивчення явища, що дозволяє реалізувати ці положення стосовно до його специфіки.

Відповідно аналіз фінансово-господарської діяльності також виробив свій метод, який є способом вивчення господарської діяльності. Отже, аналіз – це спосіб вивчення предмета шляхом розчленування його на складові частини. Адже «аналіз» у перекладі з грецької означає розчленування, поділ на частини. Шляхом аналізу досягається все більш детальний поділ частин предмета з метою наближення до пізнання його сутності.

Сприйняття аналізованого явища досягається узагальненням знань, отриманих у результаті аналітичного дослідження його частин, тобто аналіз сполучень із синтезом, тобто відображенням послідовності вивчення господарської діяльності.

Таким чином, ми приходимо до необхідності провести узагальнення показників усієї господарської діяльності, через вивчення господарської діяльності виробничих підрозділів та на їх основі узагальнення. При цьому розкривається і вивчається вплив на господарську діяльність суб'єктів їх підрозділів, методів господарювання та факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних.

Наприклад, у промисловості при порушеннях технології виробництва продукції значно зменшуються показники якості, аналогічно в сільському господарстві зниження врожайності зернових, бобових та інших сільськогосподарських культур залежить від кількості порушень затвердженої технології виробництва сільськогосподарської продукції. Отже, порушення технології виробництва чи то промислової, чи сільськогосподарської продукції обумовлюють необхідність на основі аналізу визначити всі параметри порушень і провести роботу з удосконалення окремих параметрів технології виробництва та ліквідації порушень, результатом чого стане суттєве поліпшення якості виробництва. Ми звернули увагу на погіршення якості продукції, але чинниками погіршення якості і зменшення асортименту виробництва можуть бути морально і фізично зношене обладнання чи машини, неякісна сировина чи збої в поставці запчастин, напівфабрикатів та ін.

При цьому слід мати на увазі, що вимога необхідності вивчення явищ у їх становленні й розвитку реалізується в аналізі, наприклад, при вивченні показників господарської діяльності в динаміці та розгляді їх окремо за видами продукції. Необхідно провести порівняння ефективності виробництва продукції в цілому та проаналізувати організацію роботи бригад, ділянок, включаючи і форми організації та їх застосування, не забуваючи і про елемент праці робітників, і на цій основі виявити слабкі місця та впровадити заходи з їх усунення.

Отже, метод аналізу фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання спирається на прийоми аналітичного дослідження, серед яких слід виділити такі елементи:

- 1) вивчення даних обліку і звітності;
- 2) комплексне використання цих даних для розкриття господарських взаємозв'язків усередині і поза межами суб'єкта господарювання;

- 3) вимір усіх таких зв'язків у реальному часі;
- 4) порівняння цифрових показників у процесі їх вивчення.

Таким чином, в аналізі використовуються такі методи, як вимір економічних явищ, виявлення факторів, що впливають на них, визначення впливу цих факторів (у випадках, коли методика таких розрахунків уже розроблена), виявлення взаємозв'язку між факторами та їх вимір.

Аналіз фінансово-господарської діяльності спирається на методи порівняння, послідовного розчленовування показників, групування, із застосуванням балансового методу і т.д. При налагодженій системі бухгалтерського обліку можна отримати практично будь-які показники і оперувати ними, оскільки їх доповнюють і деталізують поряд із бухгалтерським та оперативним обліком також статистичні та інші показники. Слід мати на увазі, що система показників, розроблювана і використовувана в аналізі, істотно відрізняється від системи показників усіх видів обліку, але це не дуже характерна риса наукового підходу, за допомогою якого реалізується метод аналізу.

На нашу думку, найбільш істотна особливість методу аналізу – це системність і комплексність підходу до вивчення свого предмета, а також поступове наближення до правильного уявлення про нього шляхом вивчення рушійних сил (факторів) його розвитку, визначення та узагальнення їх суперечливого впливу на ефективність господарювання.

Отже, *метод аналізу* – це комплексне, органічно взаємозалежне вивчення, вимір і узагальнення впливу окремих факторів на господарську діяльність і на динаміку господарського розвитку, що здійснюються шляхом спеціальної обробки системи показників обліку, звітності та інших джерел інформації.

Для аналізу потрібен системний підхід з урахуванням усіх внутрішніх і зовнішніх його зв'язків як частини системи більш високого рівня, наприклад, розгляд роботи окремої бригади або ділянки як частин суб'єкта господарювання. При такому підході діяльність аналізованого суб'єкта оцінюється з позицій того, наскільки вони узгоджуються з метою діяльності суб'єкта.

Комплексність дослідження потребує розгляду підсумків діяльності суб'єкта як результату взаємодії всіх сторін цієї діяльності і всіх факторів, що впливають на них, а також через визначення прогнозних значень, які виявляються за допомогою застосування підготовчого, розрахункового і аналітичного аналізу.

Підготовчий аналіз провадиться шляхом вибору та і оцінки фінансових показників і факторів в умовах зміни мети, збору та

узагальнення отриманої первинної інформації та оцінки первинної інформації, аналізу їх впливу на досягнення кінцевої мети.

Розрахунковий – визначає вибір факторів і проведення самого аналізу господарської діяльності, у ході якого визначається істотність факторів і дається їх оцінка. У ході аналізу проводиться обґрунтування та оцінка фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

На цьому, як правило, аналіз закінчується з наданням матеріалів керівництву з установленим терміном виконання пропозицій щодо усунення порушень.

Не можна погодитися з такою практикою проведення аналізу, адже для суб'єкта господарювання необхідно, виходячи з даних аналізу, визначити прогностичні показники на два, три, а, за можливості, на п'ять років наперед, для чого необхідно провести:

- 1) розрахунок прогностичних значень і визначення коефіцієнтів за величинами, що прогножуються;
- 2) оцінку прогностичних значень і перспектив розвитку фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання;
- 3) подання прогностичних показників фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання відповідному керівництву для затвердження і контролю.

Надання керівництву прогнозів фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання на перспективу є останнім етапом аналізу підприємства чи організації, на цьому роботу можна вважати закінченою.

Інша справа, візьме до уваги керівництво матеріали аналітичного економічного аналізу прогнозу діяльності суб'єкта господарювання на перспективу чи вибере іншу схему управління, однак у кожному разі, хотіло б воно чи ні, при виникненні негараздів воно буде звертатись до наданого йому аналітичного аналізу перспектив фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання з метою вжити заходів до ліквідації негараздів.

Пропонуємо схему стадій проведення аналізу фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання (рис. 1.3.).

Слід мати на увазі, що в процесі аналізу виявляється також вплив рівня технічного розвитку виробництва на економіку і навіть на соціальний розвиток, а також зворотний вплив економіки на вдосконалення виробництва. Таким чином, усі сторони господарської діяльності, які відбуваються під її впливом, а також процеси і фактори, що їх зумовлюють, розглядаються в їх реальному переплетінні і суперечливій різноспрямованій взаємодії.

Рис. 1.3. Стадії проведення аналізу фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання

Отже, для зручності дослідження штучно виділяються окремі господарські процеси і розглядається вплив на них різних господарських факторів для того, щоб наприкінці дослідження розкрити їх взаємозв'язок і вплив на кінцеві результати господарювання.

Далі у визначенні підкреслюється перехід у процесі аналізу від загального ознайомлення з предметом до виміру внутрішніх і зовнішніх його зв'язків, до визначення сили дії господарських факторів і узагальнення результатів аналізу.

Аналіз починається з попереднього вивчення предмета, тобто складання його економічної моделі. Мета цього етапу пізнання – установити внутрішні і зовнішні зв'язки системи, визначити характер планомірно здійснюваних нею процесів та їх причинну залежність від різних господарських факторів.

На наступних етапах якісного аналізу відбувається поступове заглиблення в сутність предмета, дедалі глибша деталізація факторів. Така деталізація теоретично не має меж; адже первинних, нерозкладних факторів, тобто таких, які у свою чергу не могли б бути представлені як похідні від інших факторів, у реальності не існує. Практичні завдання аналізу в кожному конкретному випадку диктують необхідність обмеження певним рівнем деталізації на основі попередньо проведеного угруповання взаємодіючих факторів, що умовно вважаються далі нерозкладними.

Однак не можна обмежитися лише описом господарської діяльності і факторів, що впливають на неї, необхідно встановити спрямованість дії і відносну силу впливу кожної групи факторів. На цьому відрізку пізнання його вивчення вже супроводжується вимірюванням. Його здійснюють з метою кількісного визначення впливу окремих факторів (груп факторів) на динаміку господарського розвитку, результати виконання показників та ефективність господарювання; з'ясування їх відносного впливу на роботу підприємства (його підрозділів), зосередження уваги на основних і вирішальних факторах.

Удосконалення наукового методу, за допомогою якого реалізується метод аналізу, за останні роки йшло переважно шляхом використання досягнень економічної науки, але це не головне в методі аналізу. Найбільш складним і відповідальним етапом аналітичного дослідження є науково обґрунтоване групування факторів, без чого не можна створити модель, адекватну реальній дійсності. Цінність же вимірювання визначається тим, що сполучення якісної та кількісної характеристики об'єкта аналізу сприяє більш чіткому уявленню про хід процесу господарської діяльності та про її кінцеві результати.

Узагальнення результатів аналізу – завершальна стадія вивчення господарської діяльності; включає висновки, що містять оцінку цієї діяльності, зведення резерви і надає рекомендації щодо їх використання. При узагальненні розкривається зв'язок між

підсумками діяльності окремих ділянок і виконавців, визначається ступінь їх впливу на кінцеві результати діяльності аналізованого об'єкта в цілому, з'ясовуються можливості посилення дії позитивних факторів і усунення або хоча б ослаблення негативних.

Метод аналізу реалізується за допомогою спеціальних наукових програм, які дозволяють аналітично обробити інформацію про господарську діяльність. Перелічувати в самому визначенні сукупність прийомів, які складають цю програму, недоцільно, хоча б тому, що в міру розвитку аналізу господарської діяльності його наукові програми поступово вдосконалюються, а метод – спосіб підходу до дослідження – принципово не змінюється.

Організація банківського контролю

§ 1. Система внутрішнього контролю Національного банку та її вдосконалення

Внутрішній контроль у банку – сукупність процедур, що забезпечують достовірність і повноту інформації, яка передається керівництву банку; дотримання вимог внутрішніх і зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку; збереження активів банку і його клієнтів; оптимальне використання ресурсів банку; управління ризиками; забезпечення чіткого виконання працівниками службових обов’язків і розпоряджень органів управління банку. Цю діяльність здійснює ревізійна служба НБУ.

Ревізійна служба Національного банку України з часу утворення пройшла два етапи розвитку:

- 1) становлення (1991–1993);
- 2) виділення в незалежний структурний підрозділ у системі Національного банку, який здійснює контроль за діяльністю його установ та структурних підрозділів (1993–2000).

Наступним етапом розвитку ревізійної служби стало створення Департаменту внутрішнього аудиту і поступовий повний перехід до роботи за міжнародними стандартами внутрішнього аудиту (починаючи з 2000 р.). Для цього необхідно було вирішити такі організаційні та правові питання:

1. Удосконалити структуру служби внутрішнього аудиту згідно з чинним законодавством і нормативно-правовими актами Національного банку.

2. Визначити чисельність працівників служби з урахуванням міжнародних стандартів аудиту.
При цьому слід урахувувати, що у зв'язку із значним розширенням повноважень служби внутрішнього аудиту (оцінка систем внутрішнього контролю за грошово-кредитними, валютними, інвестиційними та іншими операціями тощо) виникає потреба у фахівцях із вузькою спеціалізацією.
3. При філіях (територіальних управліннях) створити відділи (сектори) аудиту з відповідною чисельністю працівників, що залежить від кількості персоналу філії та функцій, які вона виконує.
4. Забезпечити службу внутрішнього аудиту фахівцями, які мають практичний досвід роботи у банківській чи фінансовій сфері.
5. Враховуючи специфіку роботи служби внутрішнього аудиту, забезпечити відповідну підготовку фахівців, спеціалізувати їх за окремими напрямками (сферами) діяльності банку, постійно підвищувати кваліфікацію працівників шляхом залучення їх до участі в семінарах, у тому числі тих, що проводяться по лінії технічної допомоги Міжнародним валютним фондом.
6. Вирішити питання про надання Міжнародним валютним фондом технічної допомоги в питаннях, що стосуються організації роботи служби внутрішнього аудиту Національного банку та її відповідності міжнародним стандартам (через постійного радника).
7. Перейти до регулярних перевірок структурних підрозділів центрального апарату Національного банку, що виконують операції з високим ступенем ризику.
8. Визначити межі та ступені ризиків для поступової відмови від щорічних перевірок окремих видів операцій та заміни їх на періодичні (один раз на два-три роки).
9. Розробити план підготовки нормативно-правових актів із проведення внутрішнього аудиту в системі Національного банку.
10. Скласти графік розроблення та впровадження автоматизованих програм внутрішнього аудиту.
11. Забезпечити правові підстави для безпосередньої участі служби внутрішнього аудиту в розробленні нормативно-правових актів Національного банку, зокрема тих, які регламентують операції, пов'язані з великими ризиками.

12. За погодженням з головою банку залучати до роботи служби внутрішнього аудиту позаштатних (незалежних) експертів, особливо з тих питань, що потребують спеціальних знань.

Внутрішній аудит, який здійснюється в системі Національного банку, є незалежною експертною діяльністю, яка проводиться з метою перевірки та оцінки адекватності, ефективності й достатності застосування механізмів системи внутрішнього контролю, стану управління ризиками; повноти, своєчасності й достовірності звітності; дотримання принципів і процедур при здійсненні банківських і внутрішньогосподарських операцій як у центральному апараті Національного банку, так і в його установах.

Внутрішній аудит здійснюється службою внутрішнього аудиту, структура, функції та повноваження якої визначаються положеннями, що затверджуються Правлінням Національного банку. За своїм організаційним статусом служба внутрішнього аудиту є незалежним підрозділом і підпорядковується безпосередньо Голові Національного банку.

У своїй діяльності служба внутрішнього аудиту використовує три основні типи внутрішнього аудиту: аудит фінансової звітності; операційний аудит; аудит дотримання вимог нормативних документів.

Під час *аудиту фінансової звітності* розглядаються фінансові звіти, дані обліку і пов'язані з ними операції щодо дотримання принципів бухгалтерського обліку; перевіряються операції і достовірність їх відображення в обліку, правильність класифікації активів і пасивів.

Під час *операційного аудиту* перевіряється фактична наявність активів і пасивів, аналізується діяльність структурного підрозділу з метою оцінки його роботи, виявляються можливості та розробляються рекомендації щодо її подальшого вдосконалення.

Метою *аудиту дотримання вимог нормативних документів* є оцінка рівня виконання вимог чинного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку.

При проведенні внутрішнього аудиту застосовуються такі методи: складання контрольних списків питань; визначення послідовності здійснення операцій; супроводження операцій; автоматизація роботи; вибірки; документальний контроль.

Метод складання контрольних списків питань передбачає відповідно до внутрішніх інструкцій служби аудиту перевірку конкретних видів діяльності на тих чи інших ділянках роботи.

Для належного відображення у звітності дотримання процедур внутрішнього контролю і використання відповідної інформації застосовується **метод визначення послідовності здійснення операцій** (завдання працівникам, ямі санкціонують, реєструють і відображають у звітності різноманітні операції).

Після відображення загальних і специфічних процедур контролю в документації за допомогою контрольних списків і схем здійснюється перевірка зібраної інформації безпосередньо на місцях, що дає змогу впевнитися в тому, що операції здійснюються правильно (простежується **метод супроводження операцій** відповідно до даних проходження інформації через систему статистичної вибірки операцій), з використанням інформаційних технологій.

Автоматизовані методи аудиту дають змогу: полегшити перевірку операцій; збільшити обсяги перевірки; пересвідчитися у наявності фактів конкретних звірок; виявити розбіжності.

Метод аудиторських вибірок є видом несущільної перевірки, яка здійснюється згідно із законами статистики. Його суть полягає у відборі з усього обсягу операцій, що перевіряються, певної частини, яка вивчається, і результати вивчення цієї частини поширюються на всю масу операцій з урахуванням помилки репрезентативності. При відборі одиниці операцій забезпечується однакова можливість потрапляння у вибірку будь-якої з них. Обсяг операцій, що перевіряються, визначається з урахуванням ступеня важливості відповідного виду аудиту для результатів загальної перевірки, особливостей виду діяльності банку та складності систем контролю.

Цей метод використовується, якщо не вистачає часу для проведення суцільної перевірки, а також у зв'язку з неможливістю або недоцільністю проведення загального аудиту.

Метод документального контролю – перевірка фактичної наявності і руху готівки та інших цінностей, які зберігаються в касах, сховищах, на рахунках структурних підрозділів Національного банку, та їх відповідності даним бухгалтерського обліку.

Службу внутрішнього аудиту створено з метою здійснення незалежної експертної перевірки системи Національного банку України (далі – Національний банк).

До складу служби внутрішнього аудиту входить Департамент внутрішнього аудиту Національного банку (далі – Департамент) та відділи (сектори) аудиту при територіальних управліннях Національного банку, які діють згідно зі затвердженими в установленому порядку положеннями.

Склад, найменування підрозділів і посад працівників служби внутрішнього аудиту визначається директором Департаменту та передбачається штатним розписом.

Керівним структурним підрозділом служби внутрішнього аудиту є Департамент, який очолює директор.

Директор Департаменту призначається на посаду і звільняється Головою Національного банку відповідно до законодавства України про працю. Директору Департаменту функціонально підпорядкована вся служба внутрішнього аудиту Національного банку.

Головна мета внутрішнього аудиту в системі Національного банку – це періодичне здійснення перевірок та оцінка рівня, достатності й ефективності діючого в структурних підрозділах Національного банку внутрішнього банківською контролю, а також визначення можливих шляхів його вдосконалення з метою забезпечення повноти і достовірності обліку та звітності, дотримання чинного законодавства і нормативно-правових актів Національного банку, а також оцінка банківських та внутрішньогосподарських процесів чи операцій.

Внутрішній аудит Національного банку базується на таких *загальних принципах*: незалежність; об'єктивність і доброзичливість; професійна компетентність і відповідальність за якість проведених аудиторських перевірок; робота на загальний результат; доступ до інформації структурних підрозділів системи Національного банку в обсягах, що потрібні для належного виконання своїх функцій.

Принцип незалежності передбачає незалежний статус служби внутрішнього аудиту щодо підрозділів, які вона перевіряє. Керівники підрозділів банку не мають права впливати на зміст і обсяги перевірок, що нею проводиться.

Керівництво банку визначає загальні напрямки діяльності служби внутрішнього аудиту та види банківської діяльності, які слід перевіряти, і дає доручення на проведення спеціальних перевірок. При цьому служба повинна мати доступ до всіх документів департаментів і установ та можливість звернення до будь-кого з працівників банку із запитаннями, якщо це потрібно для ефективного виконання покладених на аудиторів обов'язків. Служба аудиту не повинна брати участі у виконанні або управлінні іншими видами діяльності, які вона перевіряє. До її обов'язків не належить розроблення і впровадження внутрішніх процедур, підготовка документації або виконання інших робіт, якість яких аудитори повинні перевіряти та оцінювати і які можуть негативно впливати на статус служби.

Служба внутрішнього аудиту може висловлювати рекомендації щодо стандартів систем контролю, яких потрібно дотримуватися при розробленні нових систем і процедур або оцінювати наявні чи заплановані заходи, мета яких – підвищення надійності систем контролю, ефективності операційних і фінансових систем та відповідних процедур. Керівництво банку не втручається в розроблення та впровадження внутрішніх процедур аудиту, підготовку аудиторського висновку (акта ревізії, перевірки) і форми поточної звітності (доповідної записки) для її подання керівнику банку.

Об'єктивність при здійсненні внутрішнього аудиту полягає в суворому дотриманні вимог законів України, нормативно-правових актів Національного банку та має ґрунтуватися на стандартах, відповідній звітності, наявних фактах порушень і недоліків. Компетентність, професіоналізм у поєднанні з доброзичливим ставленням до посадових осіб при проведенні аудиту мають бути на належному рівні.

Внутрішній аудит повинні здійснювати працівники з високою кваліфікацією, зокрема такі, що мають: теоретичні та практичні знання з бухгалтерського обліку, порядку здійснення валютних, кредитних та інших банківських операцій; знання в галузі інформаційних систем; спеціалізовані аудиторські навички; знання в галузі побудови та оцінки систем і процедур внутрішнього контролю; навички проведення співбесід і збору необхідної інформації, складання та написання звітів і аудиторських висновків.

Завдання і функції Департаменту:

- перевірка та оцінка адекватності, ефективності системи внутрішнього контролю Національного банку і його установ та якості виконання персоналом і керівниками структурних підрозділів Національного банку покладених на них обов'язків. Визначення та аудит усіх ризиків, притаманних діяльності Національного банку;
- проведення аудиторських перевірок або ревізій щодо виконання структурними підрозділами Національного банку вимог грошово-кредитної політики, забезпечення належного рівня надійності операцій, які проводяться банком, удосконалення розрахункової та платіжної дисципліни в народному господарстві, поліпшення структури грошової маси, а також економного та ефективного використання власних матеріальних і фінансових ресурсів, збереження коштів і цінностей, стану і достовірності бухгалтерського обліку.

терського обліку і звітності, розроблення пропозицій з усунення виявлених недоліків і порушень та уникнення їх у подальшому;

- перевірка дотримання структурними підрозділами Національного банку вимог чинного законодавства України, нормативно-правових актів Національного банку та внутрішніх планів, процедур і норм (аудит відповідності);
- оцінка надійності та цілісності системи обліку і фінансових звітів структурних підрозділів Національного банку (фінансовий аудит) та адекватності системи внутрішнього контролю і заходів безпеки відповідно до потенційних ризиків (аудит системи внутрішнього контролю), ефективності й продуктивності використання ресурсів структурними підрозділами Національного банку (операційний аудит); виконання та безпеки проектів автоматизації, інших проектів згідно з установленими планами; відповідності отриманих результатів запланованим цілям (аудит проектів);
- практичне виконання аудиторських перевірок або ревізій щодо відповідності діяльності структурних підрозділів центрального апарату, територіальних управлінь та установ Національного банку чинному законодавству та встановленим нормативам, виявлення умов, що можуть призвести до зловживань, незаконного використання та присвоєння коштів;
- своєчасне інформування керівництва банку про виявлені недоліки і порушення, розроблення пропозицій щодо їх усунення та уникнення в подальшій роботі.
- складання річної та управлінської звітності за результатами аудиторських перевірок або ревізій для подання керівництву Національного банку у визначеній ним формі для використання в плануванні, оцінки здійснених банківських операцій і дієвості системи внутрішнього контролю;
- узагальнення результатів проведених аудиторських перевірок або ревізій;
- участь у підготовці та розробленні законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку, що стосуються діяльності банківської системи;
- участь у здійсненні аудиторського тестування нових банківських продуктів, видів діяльності або систем до їх інсталяції чи введення в дію.

Виконання завдань і функцій Департаменту здійснюється шляхом упровадження автоматизованих процедур аудиту; розроблення нормативно-правових актів України про проведення

внутрішнього аудиту; здійснення методичного керівництва та контролю за діяльністю відділів (секторів) аудиту при територіальних управліннях; розроблення пропозицій щодо вдосконалення та підвищення ефективності внутрішнього контролю в системі Національного банку; налагодження взаємовідносин Департаменту із зовнішніми аудиторами Національного банку.

Департамент проводить аудиторські перевірки або ревізії структурних підрозділів Національного банку. До методів проведення аудиторських перевірок або ревізій належать: складання переліків контрольних питань, визначення послідовності здійснення операцій, супроводження операцій, автоматизація роботи, вибірки та документальний контроль, а також інші аудиторські процедури, що застосовуються для отримання інформації.

Проведення аудиторських перевірок або ревізій структурних підрозділів Національного банку здійснюється за участю відповідних фахівців департаментів і самостійних управлінь (при аудиторських перевірках або ревізіях, що вимагають спеціальної підготовки) відповідно до затверджених планів чи за окремими розпорядженнями керівництва Національного банку.

Аудиторську перевірку або ревізію очолює керівник, який у межах своїх повноважень несе відповідальність за якість та повноту її проведення. Керівники аудиторських перевірок або ревізій зобов'язані пред'являти службове розпорядження чи посвідчення на право проведення аудиторської перевірки або ревізії керівникові відповідного структурного підрозділу Національного банку.

Працівники служби внутрішнього аудиту несуть відповідальність за якість і повноту проведення внутрішнього аудиту, забезпечують нерозголошення інформації, до якої мають доступ.

Служба внутрішнього аудиту всіляко сприяє підвищенню професійного рівня своїх співробітників шляхом навчання, самонавчання та запровадження програм відряджень на стажування до основних операційних підрозділів Національного банку.

Робота на загальний результат – співпраця служби внутрішнього аудиту з іншими структурними підрозділами Національного банку з метою запобігання дублюванню ними виконання своїх функцій, а також можливість максимально використовувати досвід їх роботи при розробленні методологічної бази для підвищення якості проведення аудиторських перевірок.

Доступ до інформації структурних підрозділів системи Національного банку, що потрібна для належного виконання своїх функцій та надання достовірної інформації керівництву банку, на практиці означає, що служба внутрішнього аудиту періодич-

но здійснює аудит всіх структурних підрозділів Національного банку з метою запобігання неефективним методам роботи, виявлення фактів шахрайства і недоліків у роботі та недопущення їх повторення; має доступ до будь-яких приміщень і ділянок роботи структурних підрозділів системи Національного банку; має право користуватися інформацією комп'ютерних систем і програм; має право вимагати надання докладної інформації, що потрібна для належного проведення перевірки.

Відповідно до завдань керівництва банку та з урахуванням міжнародних стандартів аудиту на службу внутрішнього аудиту Національного банку покладаються такі функції: забезпечення належного рівня системи внутрішнього аудиту; оцінка внутрішнього контролю, у тому числі його механізмів, а також системи управління ризиками; перевірка дотримання структурними підрозділами Національного банку, його територіальними управліннями та установами вимог чинного законодавства України, нормативно-правових актів Національного банку, що регулюють діяльність банківської системи країни; визначення та аудит усієї сукупності ризиків, притаманних діяльності Національного банку; практичне виконання аудиторських перевірок щодо відповідності діяльності структурних підрозділів Національного банку чинному законодавству та встановленим нормативам, виявлення умов, що можуть призвести до зловживань, нераціонального та незаконного використання або привласнення коштів; аудит програмних продуктів на відповідність вимогам чинного законодавства України та нормативно-правових актів, їх ефективність і безпечність під час експлуатації, перевірка правильності формування, захисту та збереження інформації; аудит управлінських рішень, прийнятих на підставі первинної інформації, що надається керівництву Національного банку; проведення ревізій (перевірок) фінансово-господарської діяльності територіальних управлінь, установ і структурних підрозділів Національного банку; методичне забезпечення аудиту; розроблення відповідних заходів і процедур контролю; налагодження взаємовідносин Національного банку із зовнішніми аудиторами; підтримування ділових контактів із міністерствами і відомствами, комерційними банками України та структурними підрозділами Національного банку; налагодження зв'язків з іноземними службами банківського аудиту, опрацювання і накопичення досвіду центральних банків зарубіжних країн у сфері організації роботи внутрішнього аудиту; участь у підготовці законодавчих актів України і розробленні нормативно-правових актів Національного банку,

що стосуються діяльності банківської системи України; організація і складання річної статистичної та управлінської звітності за результатами проведених аудиторських перевірок для подання керівництву Національного банку у визначеній ним формі для використання в плануванні; оцінка здійснених банківських операцій та дієвості внутрішнього контролю.

Крім зазначеного вище, на службу аудиту покладаються такі завдання: перевірка фактичної наявності активів та рівня забезпечення своєчасного вжиття належних заходів щодо їх захисту та збереження; перевірка рівня якості управління ризиками (валютними, господарськими, операційними), що пов'язані зі змінами, які відбуваються при виконанні покладених на Національний банк функцій.

Аудиторські перевірки проводяться в тих сферах банківської діяльності, що стосуються: правил, процедур і методів здійснення банківських операцій; витрат, прибутків, інвестицій; руху коштів на рахунках; інформаційних систем; договорів і програм; функцій, які виконують установи і структурні підрозділи Національного банку (електронна обробка даних, матеріально-технічне забезпечення, маркетинг, ведення фінансових операцій, бухгалтерський облік, управління трудовими ресурсами тощо); систем трансакцій у таких видах діяльності, як продаж, закупка, інкасо, виплата, обмін товарно-матеріальних запасів і виробничих витрат, виробництво, основні засоби, складання платіжних відомостей тощо; фінансових звітів.

Предметом здійснення внутрішнього аудиту структурних підрозділів центрального апарату та установ Національного банку є:

- а) у центральному апараті – операції з золотовалютними резервами; операції за власними кореспондентськими рахунками та депозитними рахунками в іноземних банках; операції з цінними паперами на відкритому ринку; операції з емісії готівки; операції з надання кредитів комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам; операції за особовими рахунками працівників банку; операції за рахунками юридичних осіб – резидентів України; операції за рахунками міжнародних організацій; показники виконання бюджету банку в цілому та його установ зокрема; питання організації оплати праці та соціального забезпечення працівників; питання організації бухгалтерського обліку та достовірності бухгалтерської звітності; питання дотримання працівниками вимог службових

інструкцій та Закону України «Про державну службу»; інші питання, що належать до функцій структурних підрозділів центрального апарату;

- б) в установах – перелічені в пункті «а» операції та питання, якщо вони належать до компетенції установ чи навіть частково охоплюють діяльність установи; операції з готівкою та обліково-операційна робота; питання щодо здійснення касової та емісійної роботи; виконання кошторисних призначень за напрямками діяльності; питання організації служби перевезення цінностей та інкасації; питання роботи з персоналом; інші питання, що належать до сфери діяльності установи.

Таким чином, внутрішній аудит охоплює перевітками всі сторони діяльності НБУ, його структурних підрозділів, установ та організацій.

§ 2. Внутрішній аудит банку

Внутрішній аудит являє собою не що інше, як процес виявлення відповідності проведення внутрішніх операцій банку чинному законодавству в широкому значенні та забезпечення професійної етики при проведенні операційних процесів чи наданні послуг та іншої діяльності банку. Відповідно до цього внутрішній аудит має за мету створення умов максимально прибуткової банківської діяльності в умовах мінімальних ризиків. Тому внутрішній аудит спрямований на поліпшення роботи і підвищення ефективності діяльності банків як складного організаційного, економічного і соціального організму, зрозуміло, з використанням специфічних методів і інструментів.

До *основних функцій* внутрішнього аудита слід віднести: виявлення факторів ризику в банківській діяльності, а також у діяльності всіх підрозділів; кількісна та якісна оцінка ризиків для визначення результатів діяльності банку та їх опис з урахуванням ступеня небезпеки для діяльності банку; створення технології контролю за ризиками, насамперед шляхом упровадження чіткої системи звітності і виваженої системи авторизації прийняття рішень на всіх рівнях, з метою забезпечення суворого дотримання всіх обмежень, установлених у сфері ризиків; методичний контроль за виконанням керівниками підрозділів їхніх контрольних функцій (поточний контроль за ризиками і управління ризиками здійснюють керівники функціональних підрозділів банку); корегування та вдосконалення контрольних механізмів

банківської діяльності з урахуванням зовнішніх умов, що змінюються; моделювання наслідків прийняття управлінських рішень, насамперед стратегічних, та недопущення можливих ризиків на стадії прийняття рішення.

Актуальність створення служби внутрішнього контролю, у тому числі внутрішнього аудиту визначається цілим комплексом факторів, набір яких і ступінь актуальності для кожного банку різний.

Від внутрішнього аудиту керівництво банку очікує, що він буде попереджувальним, а в подальшому чіткий і позитивний для діяльності банку.

Таким чином, актуальність створення служби внутрішнього аудиту в комерційному банку визначається цілим комплексом чинників, набір яких і ступінь актуальності для кожного банку різний. Серед комплексу чинників особливо слід виділити такі:

- зростання банків та їх прагнення до максимізації доходів при мінімальному внутрішньому і зовнішньому контролі;
- посилення зовнішнього контролю;
- підвищення «ціни» управлінських помилок, перш за все стратегічних;
- загострення конкуренції, звуження прибуткової бази, фінансові проблеми;
- проблема репутації та іміджу;
- зростання ролі великих банків у житті суспільства, а разом із цим ускладнення проблеми керованості в банках;
- потреба довгострокового прогнозування розвитку банку, моделювання ситуацій, розробки загальної стратегії розвитку банку;
- зростання вимог до підготовки кадрів;
- криміналізація банківської діяльності.

Внутрішній аудит – один з інструментів управління банку, тобто головний помічник вищого керівництва банку, а поряд із цим посередник між вищим керівництвом банку і керівниками підрозділів у процесі вдосконалення діяльності банку та управління банком.

Таким чином, внутрішній аудит є лише одним із важелів внутрішнього контролю за діяльністю банку із застосуванням специфічних методів і технологій.

Внутрішній аудит виконує, поряд з іншими чинниками, функцію незалежного і об'єктивного нагляду за проблемами кожного підрозділу банку. До того ж він забезпечує виявлення вузьких місць у діяльності банку та між підрозділами і впровадження

дієвих заходів щодо їх усунення. Внутрішній аудит організує свою роботу на *принципах*: конфіденційності (матеріалів, висновків, рекомендацій); незалежності (від інших підрозділів, від керівництва, якщо він підпорядкований безпосередньо вищому керівництву); об'єктивності (особиста незацікавленість); системності, комплексності (ступінь повноти охоплення підконтрольних об'єктів); стабільності роботи через планування аудиторських перевірок (тематичних і комплексних) та рекомендацій; адекватності, оптимальності; довіри; надійності і відповідальності та ефективності, тобто максимум контролю при мінімумі зусиль.

На підставі наведеного можна чітко визначити, що внутрішній аудит надає змогу керівництву банку забезпечити:

- 1) підвищення ефективності діяльності структурних підрозділів і банку в цілому;
- 2) систематичний, постійний, комплексний контроль за діяльністю всіх підрозділів банку з метою недопущення ризиків;
- 3) одержання максимально достовірної та об'єктивної інформації про діяльність усіх підрозділів для прийняття правильних управлінських рішень;
- 4) спостереження за якістю бухгалтерської та фінансової інформації;
- 5) кваліфіковані відносини з контролюючими органами, включаючи зовнішній аудит.

При створенні і подальшому розвитку служби внутрішнього аудиту банк може зіштовхнутися з багатьма проблемами і труднощами, наприклад:

- дотримання загальноприйнятих стандартів у проведенні аудиту;
- створення власної методології аудиту і відповідних нормативних правил та інструкцій;
- визначення місця, ролі, функцій, повноважень, обов'язків, відповідальності служби внутрішнього аудиту;
- концентрації уваги внутрішнього аудиту на найбільш важливих об'єктах; потребою у висококваліфікованих кадрах із глибокими, базовими знаннями у сфері банківської діяльності; вирішення проблем технологічного та методологічного характеру.

Організаційна структура служби внутрішнього аудиту, а також кількість працюючого в цій службі персоналу в кожному банку різні, вони залежать від цілого ряду факторів, основними

з яких є: до якого класу належить банк в ієрархії банків (великий, середній або малий); усвідомлення керівництвом необхідності створення служби внутрішнього аудиту, його місця і ролі в структурі банку; усвідомлення труднощів і проблем, які виникають у процесі організації та розвитку банківської діяльності, у тому числі і служби внутрішнього аудиту; прибутковість і можливість здійснювати витрати на організацію і розвиток служби внутрішнього аудиту.

Зрозуміло, що для забезпечення ефективності внутрішнього аудиту вкрай необхідно провести аудит аналітичних даних за клієнтами, наявністю і рухом капіталу; ефективності ведення банківських операцій – систематизовані дані про витрати, доходи, прибутки і збитки в розрізі функціональних підрозділів і по банку в цілому.

Таким чином, внутрішній аудит являє собою процес виявлення відповідності внутрішніх процедур чинному законодавству і нормативним актам НБУ та нормам професійної етики. Він має за мету створення умов максимально прибуткової діяльності банку в умовах мінімальних ризиків, а тому він спрямований на поліпшення роботи і підвищення ефективності діяльності банку як єдиного складного організаційного, економічного і соціального організму, зрозуміло, з використанням специфічних методів та інструментів.

До основних функцій внутрішнього аудиту слід віднести:

- виявлення факторів ризику в діяльності банку, а також у діяльності всіх його підрозділів;
- кількісну та якісну оцінку ризиків, їх опис з урахуванням ступеня небезпеки для діяльності банку;
- створення технології контролю за ризиками, насамперед шляхом упровадження чіткої системи звітності і створення виваженої системи прийняття рішень на всіх рівнях, з метою забезпечення суворого дотримання всіх обмежень, що встановлюються для попередження ризиків;
- забезпечення контролю за виконанням керівниками підрозділів покладених на них повноважень у проведенні поточного контролю, адже поточний контроль за ризиками і управління ризиками здійснюють керівники функціональних підрозділів банків;
- проведення роботи з удосконалення контрольних механізмів банку з урахуванням змін зовнішніх умов; попередження можливих ризиків на стадії прийняття управлінських рішень.

Мета внутрішнього аудиту – виявлення вузьких місць у діяльності банків та їх підрозділів і вживання заходів щодо їх усунення. Ось чому служба внутрішнього аудиту – не суто ревізійний орган, а рекомендаційний.

Відділ (управління) внутрішнього аудиту банку організовує свою роботу на *принципах*: конфіденційності (матеріалів, висновків, рекомендацій); незалежності (від інших підрозділів, від керівництва при підпорядкуванні безпосередньо вищому керівництву); об'єктивності (особистої незацікавленості); системності, комплексності (повноти охоплення аудитом структурних підрозділів); стабільності роботи; адекватності, оптимальності; довіри; надійності і відповідальності; ефективності.

У рамках внутрішнього аудиту банку застосовуються різні види аудиту. Вони являють собою поєднання методів, які відображають конкретні вимоги напрямів аудиту, наприклад, організаційний або перевірка грошових цінностей.

На етапі планування внутрішнього аудиту визначаються дільниці які підлягають перевірці, і відпрацьовується постановка завдань, у результаті визначається конкретний вид аудиту. Поряд із цим потрібно визначити необхідну кількість працівників і передбачити кошти на їх утримання, а також організувати надання підконтрольними дільницями відповідної інформації.

На етапі планування проведення аудиту внутрішні аудиторі покладаються на інформацію, зібрану в минулому і надану аудиторам. Найбільш важливим джерелом інформації, звичайно, є останній звіт про аудит, і заходи, вжиті у відповідь на вказані в аудиторському висновку рекомендації. Ці документи підлягають вивченню для забезпечення компетентності працівників аудиторської групи.

Якщо аудиторські перевірки підкріплені документами і відбуваються через досить короткі проміжки часу, тоді процес планування є досить легким. Адже мета перевірки, а також інструкції щодо перевірки чітко визначені. Необхідні кадрові ресурси невеликі, і технічна підтримка (наприклад, підключення в режимі реального часу до баз даних інформаційних центрів) є вже відпрацьованою і широко використовується на практиці. Тому перевірки мають чіткі завдання і програму заходів, і можуть мати ще більш упорядкований характер. Схема роботи при перевірках майже завжди тотожна, до того ж використання обчислювальних засобів (наприклад, розрахункові таблиці і звітні листи на базі персональних комп'ютерів) значно полегшує перевірки.

Було б нереально і непрактично чекати від внутрішнього аудиту постійного контролю всіх аспектів ефективності всіх без винятку структурних підрозділів банку. На це існують вагомі причини, а саме:

- внутрішній аудит є не сегментом ринку, а структурною одиницею банку. Він проводить перевірки в процесі діяльності банку, до того ж не суцільні, а вибіркові. Тому порушення можуть розкриватися дуже пізно, або взагалі не розкриватися;
- внутрішній аудит не повинен занадто активно займатися механізмами контролю. Це може спричинити небезпеку перекладення відповідальності з підрозділів банку на внутрішній аудит;
- найбільш досвідчені експерти у сфері компетенції діяльності відповідних структурних підрозділів банку самі є працівниками відповідних підрозділів і, як такі, не працюють у внутрішньому аудиті.

Тому керівництво кожного банку повинне розробити конкретні завдання і ставити їх перед внутрішнім контролем при проведенні перевірок. Ступінь жорсткості цієї системи внутрішнього контролю залежить від необхідних стандартів безпеки, адже кожний банк повинен бути впевненим у безпеці.

Отже, внутрішній аудит повинен привести інтенсивність своїх інспекцій у відповідність з ефективністю і дієвістю механізмів внутрішнього контролю. На практиці внутрішній аудит повинен виявляти похибки в діяльності структурних підрозділів і оцінювати їх надійність. Адже внутрішній контроль, створений банком, є не тільки поточний контроль, а скоріш, швидка допомога, що з'являється за перших тривожних симптомів у роботі структурних підрозділів і в операційній діяльності банку. Для проведення цієї роботи внутрішній аудит залучає відповідних експертів та визначає вузькі місця, провадить аналіз ризиків, пов'язаних із цим процесом.

Процес аналізу ризиків передбачає аспекти, пов'язані з кожним напрямом, з тим щоб визначити збої та оцінити їх наслідки і частотність, визначити загальний збиток і те, яким чином він вплине на роботу банку та його фінансову стабільність. Такий аналіз виявляє, чи належить конкретна небезпека, за оцінками, до однієї з таких сфер: зона, де рівень ризику є прийнятним; зона, де вкрай необхідне зниження рівня ризику.

У таких випадках необхідно перевірити, чи мало місце непродуктивне витрачання ресурсів. Тобто слід вжити контрзаходів.

У цьому аспекті внутрішній аудит застосовує засіб оцінки ризику у двох напрямках: він оцінює вплив конкретної небезпеки на діяльність банку і доповідає керівництву, або приділяє увагу конкретній ділянці роботи і аналізує, які небезпеки можуть серйозно вплинути на діяльність цієї ділянки; у цьому випадку використовується контрольний перелік різних небезпек. При цьому внутрішній аудит використовує засоби технічної підтримки, що є в розпорядженні конкретного банку:

- засоби інформаційного центру: прямий доступ до всіх баз даних або прикладних програм, що стосуються аудиту; автоматизоване завантаження оперативних даних;
- неавтоматизовані засоби: внутрішні контрольні переліки, в основному періодичні перевірки; статистичні вибірки.

При цьому, оцінка частоти знаходження порушень при перевірках не повинна здійснюватися лише за минулим досвідом, адже це надто важливий підхід, орієнтований на майбутнє. Тому використання статистики економічних злочинів або, наприклад, обмін досвідом з іншими аудиторами, включаючи зовнішній аудит, дають велику користь.

Масштаби та інтенсивність діяльності внутрішнього аудиту визначаються переважно зовнішніми умовами. Внутрішній аудит покладається на підтримку і згоду керівництва, яке також виділяє кадрові й технічні ресурси. Однак сам внутрішній аудит як структурний підрозділ банку має у своєму розпорядженні можливість для підвищення ефективності аудиторської роботи і якості результатів роботи.

Існуючі ресурси і персонал, як правило, є недостатніми для вирішення всіх потенційних завдань аудиту. Найкращим критерієм, який потрібно використати при відборі пріоритетних завдань аудиту, є ризик, якого зазнає банк і який може поставити під загрозу виконання ним своїх функцій. Можуть бути також корисними програми попереднього аудиту, хоча важливо виключити надмірну передбачуваність. Важливими чинниками є також досвід, обґрунтованість рішень та інтуїція персоналу, що відповідає за проведення аудиторських перевірок. Слід мати на увазі, що в кінцевому результаті керівництво органу аудиту приймає рішення відносно змісту програми аудиту.

Наступним кроком є розробка процедур аудиту. Процедури внутрішнього аудиту передбачають вживання конкретних заходів, вирішення конкретних завдань і проведення тестів, необхідних для вирішення кожного із завдань аудиту. Залежно від того,

скільки часу відпущено на аудит, можуть бути встановлені загальні або більш точні завдання аудиту.

Поряд із цим для проведення аудиту необхідно забезпечити достатню кількість кваліфікованих фахівців. У багатьох випадках досвідчені аудиторі недостатньо добре знайомі зі сферою діяльності, підлеглою аудиторській перевірці. Враховуючи це, потрібно розглянути можливість попереднього навчання основ того чи іншого виду діяльності, використовуючи інформацію, зібрану на стадії планування. Крім того, вигода навчання полягає в тому, що воно сприяє згуртуванню колективу і допомагає керівництву органу аудиту виявити фахівців, яким знадобиться більше допомоги в процесі аудиту.

Стадія роботи на місцях починається з короткого письмового повідомлення, адресованого керівникам, відповідальним за діяльність того чи іншого підрозділу, що перевіряється, копія якого направляєється вищому керівництву та іншим сторонам, що беруть участь в аудиті. Відповідно складаються робочі документи для запису і підсумовування інформації, зібраної аудитором для вирішення кожного із завдань, із зазначенням аналітичної роботи, проведеної з метою винесення висновків. Робочі документи аудиту містять інформацію, необхідну керівництву органу аудиту для ефективного керівництва роботою аудиторів. У разі шахрайства робочі документи, переглянуті і затверджені керівництвом органу аудиту, мають вирішальне значення для підтвердження факту порушення. Таким чином, робочі документи мають дуже важливе значення.

У процесі аудиту важливо підтримувати ефективний обмін інформацією з керівництвом. Відкриті канали для взаємодії дозволяють обмінюватися цінною інформацією і створюють такі умови, за яких співробітники зацікавлені в тому, щоб повідомляти аудиторам про проблеми, з якими довелось зіткнутися і які заважають їм виконувати свої обов'язки. У процесі роботи на місцях керівництво органу аудиту має бути готовим до того, щоб розширити масштаби аудиторської перевірки і витратити більше часу, ніж планувалося, якщо виявлено серйозні проблеми. І навпаки, при вирішенні окремих завдань може відпасти необхідність у вживанні деяких заходів, якщо внаслідок уже виконаної роботи стає очевидним, що в підрозділі, який перевіряється, усе гаразд.

Для визначення найбільш ефективних методів обміну інформацією, отриманою в процесі аудиту, немає наукових рішень – необхідний творчий підхід. Разом з тим кожен звіт про ауди-

торську перевірку містить докладний опис недоліків, проблем і можливостей для подальшого підвищення ефективності механізмів контролю. Саме ця інформація показує керівникам підрозділів і вищому керівництву, наскільки якісно вони виконують свої обов'язки, пов'язані з розробкою, упровадженням і використанням ефективної системи внутрішнього контролю. Грамотно складений висновок спонукає відповідальних керівників до вживання заходів, спрямованих на усунення недоліків. І навпаки – недостатньо чітке викладення інформації у висновку може породити помилку, налаштувати співробітників проти аудиторів і підірвати їх довіру до служби аудиту. Тривалість часу, необхідного для перевірки вжитих заходів за фактами, викладеними у висновку, багато в чому залежить від ефективності обміну інформацією між аудитором і керівництвом підрозділу банку на стадії підготовки звіту і чіткості викладу фактів у звіті.

Є безліч методів, що використовуються аудитором для ефективного і результативного виконання своїх функцій та підвищення віддачі від аудиту. До них належать статистична вибірка, самооцінка ефективності контролю, автоматизований аудит, використання моделей та ін.

Самооцінка ефективності контролю є одним із найбільш широко застосовуваних методів контролю, що використовуються внутрішніми аудитором. При використанні цього методу відділ внутрішнього аудиту допомагає керівництву і співробітникам оцінювати всю систему внутрішнього контролю та організаційну структуру з погляду ефективності управління. Один із видів самооцінки ефективності контролю полягає в тому, що керівництво встановлює один з найбільш значущих цільових показників ефективності діяльності, а також проміжні показники, необхідні для досягнення загального показника. Керівництво також відзначає як досягнуті успіхи, так і умови, що дозволяють ефективно функціонувати банку. Другий вид самооцінки ефективності контролю полягає в тому, що приймаються заделегідь сформульовані положення відносно ефективності діяльності, яким повинні відповідати всі організаційні підрозділи. Метод самооцінки ефективності контролю є надзвичайно ефективним засобом за цілим рядом аспектів, а саме:

- дозволяє аудиторам проводити перевірки у взаємодії з керівництвом з метою вирішення організаційних завдань. Це ефективний підхід, адже незважаючи на те, що керівництво саме створює систему внутрішнього контролю, який йому підпорядкований, аудитор є іншою стороною,

- оскільки метою аудитора практично завжди є виявлення помилок чи порушень, допущених з боку керівництва;
- забезпечується залучення і активна участь співробітників, що мають найбільший досвід проведення конкретних операцій, метою чого є підвищення ефективності механізмів контролю і діяльності банку;
  - ефективність механізмів системи внутрішнього контролю підвищується за умови зміни механізмів пошуку та використання нових методів. Адже в ході проведення звичайних аудиторських перевірок увага, як правило, приділяється традиційним механізмам контролю, за якими можна вести спостереження і які легко піддаються оцінці. До того ж при самооцінці ефективності контролю більше уваги приділяється контролю, здійснюваному самими співробітниками.

Таким чином, самооцінка ефективності контролю не підміняє собою традиційних аудиторських заходів, але доповнює їх. Наразі цей метод можна використовувати до початку планових аудиторських перевірок, з тим щоб виявити сфери діяльності, які мають бути ретельно перевірені з використанням традиційних методів аудиту. Необхідно, однак, забезпечити конфіденційність інформації, якою обмінюються сторони, що беруть участь у процесі самооцінки ефективності контролю.

Не можна забувати і про інформаційні технології, впроваджені в діяльність автоматизованого аудиту, який успішно розвивається. Адже будь-які обсяги інформації про аудит можуть зберігатися в електронному вигляді в базі даних. Там же зберігаються розроблені програми для відбору, сортування, обробки і тестування даних з використанням комп'ютерів на основі встановлених критеріїв. У міру більш широкого впровадження інформаційних технологій і програмного забезпечення аудиторам доведеться приділити більше часу оцінці чинників ризику, пов'язаного з використанням нових методів, та управлінню цими чинниками.

Один із основних чинників ризику саме і пов'язаний з тим, що код програмного забезпечення може бути знищений або модифікований, випадково або навмисне. Слід мати на увазі, що є спеціальні програми, які дозволяють порівняти комп'ютерний код із первинним захисним кодом і виявити будь-які відмінності, що мають бути перевірені кваліфікованим фахівцем у сфері автоматизованого аудиту. Виконання цієї функції шляхом неавтоматизованої візуальної перевірки практично неможливе.

Програмне забезпечення може також використовуватися для безперервного моніторингу, з тим щоб виявити будь-які операції

в системі, які являють собою відхилення від заданих параметрів. Важко розмежувати використання такого програмного забезпечення, як інструмент аудиту або один із компонентів базової системи контролю, що використовується керівництвом. Це підкреслює необхідність тісної взаємодії між аудиторами і керівництвом, з тим щоб забезпечити досягнення бажаних результатів і запобігти ризику.

Модель ризику може складатися з усіх можливих чинників ризику, кожному з яких надається певна вага. Аналогічним чином модель оцінки ефективності внутрішнього контролю може містити чинники, що впливають на всі компоненти системи внутрішнього контролю. Моделі надзвичайно корисні в плані побудови інформації, що дозволяє не випускати з уваги найбільш значущі чинники. Надання ваги чинникам у рамках моделі дозволяє забезпечити послідовність і збалансованість. Кількісні моделі дозволяють аналізувати тенденції, порівнювати і класифікувати дані за несхожими між собою установами. Модель стає ще більш цінною, коли групи аудиторів об'єднують свої знання для оцінки певного аспекту діяльності для подальшого обговорення результатів з керівництвом.

Таким чином, процес внутрішнього аудиту починається зі складання річного плану аудиту. Визначається структура пов'язаних з ризиком організаційних підрозділів банку або операцій, що підлягають аудиторській перевірці. Для кожного з таких компонентів оцінюються ризик, зумовлений характером діяльності; і ризик, пов'язаний зі зниженням ефективності діяльності; і ризик, пов'язаний із змінами. Визначаються вид аудиторської перевірки, обсяг необхідних ресурсів і встановлюються пріоритетні завдання, адже основний план виробництва чи послуг і кошторис витрат затверджуються керівництвом.

Аудиторські перевірки проводяться відповідно до річного плану. Кожна аудиторська перевірка передбачає кілька стадій: планування, роботу на місцях, складання звітності і заходи щодо підсумків аудиту. Планування полягає в розробці програми аудиту із зазначенням докладних процедур та в мобілізації необхідного кваліфікованого персоналу. У ході роботи на місцях виконується програма аудиту і готуються робочі документи. У звіті про аудиторську перевірку викладаються виявлені факти і результати для ознайомлення керівництва. Заходи щодо підсумків аудиту продовжуються доти, доки керівництво не вживе заходів, спрямованих на усунення недоліків. Аудитори спостерігають за процесом розробки і вдосконалення програмного забезпечення,

з тим щоб пересвідчитися в ефективності методів контролю до установки обладнання і програмного забезпечення. Підкреслимо ще раз, що методами аудиту, які дозволяють внутрішнім аудиторам ефективно виконувати свої функції, є статистична вибірка, самооцінка ефективності контролю, автоматизований аудит і використання офіційних моделей.

Отже, завданням проведення внутрішнього аудиту є оцінка результатів діяльності банку за період від закінчення попереднього аудиту до першого числа місяця, у якому провадиться аудит та виявлення факторів, які позитивно чи негативно вплинули на кінцеві показники роботи банку, для прийняття рішення про визнання показників роботи, відображених у балансі, задовільними чи незадовільними. Тобто завданням аудиту є визначення стану діяльності банку для прийняття відповідних управлінських рішень, особливо коли він потребує заходів щодо поліпшення фінансових показників.

Джерелами інформації для проведення аудиту мають бути річний звіт і баланс банку за попередній рік і за звітний період, фінансовий звіт та інші звіти, а поряд з тим розшифровка дебіторської та кредиторської заборгованості, матеріали маркетингових досліджень, висновки раніше проведених аудиторських перевірок та інша інформація.

Аудиторська перевірка розпочинається, як правило, з аналізу динаміки валюти балансу та його структури. При цьому зменшення валюти балансу за звітний період свідчить про скорочення банком діяльності, що призводить до погіршення його фінансового стану.

При аналізі балансу слід виявляти такі його статті, які свідчать про недоліки та незадовільну роботу банку і його фінансовий стан. Паралельно виявляється одна з важливих характеристик фінансового стану банку, тобто його фінансова незалежність від зовнішніх джерел. Слід мати на увазі, що при проведенні внутрішнього аудиту, як і при проведенні аналізу, доцільно використовувати систему коефіцієнтів. Наприклад, можна визначити коефіцієнт фінансової незалежності як відношення загальної суми власних коштів до підсумку балансу.

Для визначення фінансової стійкості вираховують коефіцієнт фінансової стабільності, який характеризує співвідношення власних і позикових коштів. Адже перевищення власних коштів над позиковими вказує на те, що банк має достатній рівень фінансової стійкості і відносно незалежний від зовнішніх фінансових джерел.

Важливим показником ліквідності банку є коефіцієнт абсолютної ліквідності, який характеризує негайну готовність підприємства ліквідувати короткострокову заборгованість і визначається як відношення суми грошових коштів банку та короткотермінових фінансових вкладень до суми короткотермінових (поточних) зобов'язань.

Важливим елементом проведення внутрішнього аудиту є перевірка використання прибутку, тобто дослідження результатів фінансової діяльності та напрямків використання прибутку. Тому аудиту підлягає розподіл прибутку звітного та попереднього років.

При виявленні факту використання прибутку в розмірах більших, ніж отримано, необхідно проаналізувати, які саме статті витрат призвели до збитку.

По закінченні внутрішнього аудиту складається доповідна записка та проект наказу (розпорядження), які направляються керівництву для прийняття заходів з усунення недоліків, виявлених у процесі проведення аудиту.

§ 3. Ризики в діяльності НБУ і система управління ними

У діяльності Національного банку України внаслідок впливу внутрішніх і зовнішніх непередбачуваних факторів можуть виникати відхилення реальних результатів від очікуваних та прогнозованих, а ймовірність події, яка може негативно відбитися на репутації банку, призвести до матеріальних втрат, фінансових збитків та прийняття помилкових рішень, є ризиком.

Ризики виникають у багатьох напрямках діяльності Національного банку. Основними є ризики, пов'язані з втратою коштів та репутації Національного банку. Як головна банківська установа країни Національний банк має бути уособленням надійності й безпеки.

Досягнення цієї мети здійснюється шляхом упровадження системи управління ризиками, що складається з ряду елементів і дозволяє виявляти, оцінювати, локалізувати той чи інший вид ризику, тим самим мінімізуючи його вплив.

Ризики за видами діяльності Національного банку поділяються на:

1. *Ризик престижу банку* (загроза авторитету (репутації) банку):

- виконання Національним банком неналежним чином функцій центрального банку, визначених Конституцією України та законами України;

- порушення банком внутрішнього законодавства чи міжнародних норм;
- безпідставне невиконання взятих на себе зобов'язань згідно з умовами договорів.

2. *Ринковий ризик* (ризик втрати коштів за умови непередбачених ринкових коливань) включає в себе:

- *валютний ризик* – імовірність збитків у результаті зміни ринкових курсів валют;
- *процентний ризик* – зменшення доходу за активами і зростання витрат за зобов'язаннями у зв'язку зі змінами процентних ставок.

3. *Управлінські ризики*:

- імовірність втрат унаслідок неоптимальної організаційної структури;
- імовірність втрат унаслідок неналежної організації праці;
- імовірність втрат унаслідок недостатньої кваліфікації та мотивації персоналу.

4. *Майнові ризики*:

- крадіжка грошей зі сховищ або кас;
- крадіжка цінностей із скарбниці;
- крадіжка музейних експонатів;
- крадіжка проінкасованої готівки, що знаходилася під відповідальним збереженням інкасаторів;
- крадіжка документів суворої звітності, заготовок із вмістом дорогоцінних металів та готової продукції на банкнотно-монетному виробництві;
- вилучення коштів шляхом проникнення в систему електронних платежів або несанкціоноване перерахування коштів;
- оплата приватних витрат за рахунок коштів банку;
- привласнення банківських активів;
- використання банківських активів в особистих цілях;
- неефективне або понадлімітне використання коштів;
- сплата санкцій за порушення вимог законодавства та умов договорів.

5. *Кредитний ризик* (стосується не лише процесу кредитування, а всіх фінансових угод, за якими банк надає послуги або перераховує кошти):

- невиконання чи невчасне виконання банками-контрагентами за операціями із золотовалютними резервами своїх зобов'язань щодо сплати сум за укладеними угодами;

- неповернення кредитів, наданих банком, та несплата процентів за користування цими кредитами;
- ненадходження коштів від клієнтів за надані банком послуги та передані товарно-матеріальні цінності;
- ненадходження товарно-матеріальних цінностей або ненадання послуг, які попередньо оплачені банком.

6. Інформаційні ризики:

- невідповідність даних обліку та звітності фактичним даним;
- недостатня оперативність і повнота збору необхідної для банку інформації (про стан фінансових ринків, змін у законодавстві тощо);
- втрата чи пошкодження інформації при зберіганні на паперових та магнітних носіях.

7. Технологічні ризики:

- відсутність стратегії розвитку інформаційних технологій;
- розроблення або придбання комп'ютерних систем, що не відповідають планам розвитку банку;
- неефективне використання нових технологій;
- відсутність оперативного планування і контролю за виконанням проектів розроблення;
- недостатність технічної документації та документації для користувачів;
- недотримання технологій виготовлення банкнотного паперу, банкнот, цінних паперів та монет на банкнотно-монетному виробництві;
- вихід з ладу систем електронних платежів та електронної пошти, охоронних систем і систем сигналізації, комп'ютерної техніки, обладнання для рахування грошей, спеціального автотранспорту, засобів зв'язку (причини – механічні пошкодження, відключення джерел живлення, потрапляння вірусів тощо).

8. Процедурні ризики:

- недотримання правил, затверджених керівництвом банку;
- неправильне трактування встановлених правил;
- відсутність офіційно затверджених правил.

9. Ціновий ризик:

- загроза збитків унаслідок зміни цін на окремі активи (зокрема, на цінні папери).

10. *Ризик ліквідності:*

- неоптимальний вибір фінансових інструментів за видами і термінами при розміщенні золотовалютних резервів;
- недостатня ліквідність застави, прийнятої при укладенні угоди.

11. *Ризики безпеки:*

- недостатня оснащеність або неоснащеність інженерно-технічними засобами захисту та охорони відповідних об'єктів, приміщень, робочих місць та спецавтотранспорту;
- недостатня організація або відсутність системи внутрішньооб'єктового та перепусткового режимів в установах і структурних підрозділах банку;
- несанкціонований доступ до системи захисту електронних платежів та до інформації з обмеженим доступом;
- несанкціонований доступ до інформації щодо рецептури виготовлення банкнотного паперу, фарб для друкування грошей та цінних паперів;
- несанкціонований доступ до зброї та боєприпасів;
- незабезпеченість інкасаторів та охорони вогнепальною зброєю та засобами індивідуального захисту;
- недостатній рівень організації системи цивільної оборони щодо захисту службовців та майна від наслідків аварій і катастроф техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру;
- недостатній рівень організації пожежної безпеки та безпеки праці в установах та структурних підрозділах банку;
- розголошення банківської таємниці.

12. *Ризики контролю (у тому числі аудиторський ризик):*

- імовірність невиявлення порушень і невідповідностей внутрішніми перевірками.

13. *Форс-мажорні ризики:*

- імовірність фінансових та матеріальних втрат унаслідок стихійного лиха, катастроф, страйків, диверсійних актів тощо.

14. *Регулятивний ризик:*

- імовірність зміни правових нормативів діяльності банку внаслідок змін нормативів (регулятивних вимог) органами законодавчої та виконавчої влади.

Таблиця 1.1. Ризики в системі Національного банку

Найменування ризику	Рівень (ступінь) ризику (високий, середній, низький)
Неоптимальний вибір фінансових інструментів за видами і термінами при розміщенні золотовалютних резервів	високий
Несанкціоноване проникнення сторонніх осіб до банку та його режимних приміщень	низький
Адекватність процедур внутрішнього контролю	середній

Ризики, притаманні системі Національного банку, можна класифікувати за сферами діяльності (див. табл. 1.1).

Оцінка ризиків застосовується центральними банками для визначення діяльності банку, що має більш високий ризик і потребує включення до річного чи довгострокового плану аудиту.

При остаточному визначенні річного плану найбільш важливими даними є результати оцінки ризиків, але повинні також враховуватися такі фактори, як кількість і типи аудитів, що мають проводитися протягом року.

Дані щодо проведених аудитів беруться до уваги з метою запобігання надмірної кількості інформації та планування подальшого контролю.

Довготерміновий план аудиту має щорічно оновлюватися на підставі досвіду проведених аудитів.

Система підрахунку диференціюється між:

- ризиком, притаманним напрямку діяльності банку, що не змінюється значною мірою в середньо- і довгостроковому періоді, оскільки ця оцінка не прямо корелюється з управлінням операцій;
- тим, яким чином здійснюється управління цим ризиком через реалізацію внутрішнього контролю за сферою, що відповідає за проведення діяльності.

Для оцінки ризиків, притаманних діяльності банку, використовуються певні фактори (таб. 1.2).

Для отримання підсумку оцінки ризику, притаманного діяльності банку, кожному фактору необхідно присвоїти значення 1, 2 або 3 (1 вказує на низький ризик, 2 – середній ризик і 3 – високий ризик). Потім кожне значення множиться на відповідну вагу (10, 15, 20 або 25) для надання фактору результату. Підсумок

Таблиця 1.2. Фактори оцінки ризику діяльності банку

Фактор	Вага
<i>I. Фінансові ризики</i>	
Чи може результат помилки/крадіжки/обману/втрати призвести до значної фінансової втрати?	25
Чи мають операції, що виконуються, високий рівень складності і/чи включають велику кількість трансакцій?	20
<i>II. Ризики репутації</i>	
Чи помилка/крадіжка/обман/втрата спричинять збиток іміджу банку?	20
Чи помилка/крадіжка/обман/втрата є причиною скоєння банком правопорушення?	15
Чи тісно пов'язана діяльність з основною функцією банку?	10
<i>III. Ризики людського фактора</i>	
Чи несе в собі діяльність потенційний ризик людського фактора?	10
Чи включає діяльність доступ до таємної інформації та/або потребує спеціальних знань?	
Чи включає діяльність доступ до банкнот, документів на пред'явника, інших цінностей?	
	100

для оцінки ризику, притаманного діяльності банку, буде отримано додаванням результатів зазначених факторів.

Для оцінки адекватності контролю використовуються п'ять факторів (див. табл. 1.3.)

Для оцінки адекватності контролю мають застосовуватися ті самі методи, що й для оцінки ризику, притаманного діяльності

Таблиця 1.3. Якість внутрішнього контролю

Фактор	Вага
1. Чи адекватно контролюється система? (Чи є оцінка безпеки системи? Чи процедури сприяють цілісності операцій і притаманні використанню ресурсів через достатню сегрегацію і ротацію обов'язків?)	25
2. Система/діяльність нова чи тільки недавно змінена?	25
3. Скільки часу минуло після проведення останнього аудиту?	20
4. Чи адекватні людські ресурси діяльності за існуючих умов управління, кількості персоналу та його кваліфікації (зокрема, для підтримання інформаційних технологій)?	15
5. Чи були повідомлення про помилки/обмани/інциденти з часу проведення останнього аудиту?	15
	100

банку. Насамперед, кожному фактору необхідно присвоїти значення 1, 2 або 3. Потім кожне значення множиться на відповідну вагу (15, 20 або 25) для надання фактору результату. Підсумок для оцінки адекватності контролю буде отримано додаванням результатів п'яти факторів.

Остаточна оцінка ризику, притаманного об'єкту аудиту, яка є базою для планування аудиту, обчислюється множенням загальних балів, отриманих під час двох оцінок. Для отримання менших і більш практичних цифр для упорядкування об'єктів аудиту в межах від 0 до 100, кінцевий результат для остаточно-го ризику має бути поділений на 900.

Обчислення проводиться для визначення балів ризику.

Наприклад, розглянемо валютні операції центрального банку.

$$\frac{IBR \cdot ICS}{900} = \text{упорядкування об'єктів аудиту (між 1 і 100)}.$$

У цьому випадку:

$$\frac{IBR \cdot ICS}{900} = \frac{70500}{900} = 78.$$

Валютні операції центрального банку	Фактор		Вага		Бали
1. Ризики, притаманні діяльності (IBR)					
Фінансові ризики					
Можливі фінансові втрати	3	x	25	=	75
Складність і обсяг операцій	3	x	20	=	60
Ризики репутації					
Можлива втрата іміджу банку	3	x	20	=	60
Можливе правопорушення	3	x	15	=	45
Основна функція банку	3	x	10	=	30
Ризики людського фактора					
Потенційні ризики людського фактора	3	x	10	=	30
					300
2. Система внутрішнього контролю (ICS)					
Адекватний внутрішній контроль	2	x	25	=	50
Нововведені модифікації	2	x	25	=	50
Час від проведення останнього аудиту	3	x	20	=	60
Адекватні людські ресурси	3	x	15	=	45
Повідомлення про інциденти	2	x	15	=	30
					235

Оцінка рівня ризику для всіх факторів поділяється на:

1. *Фінансові ризики*

Чи може результат помилки/крадіжки/обману/втрати привести до значної фінансової втрати (вага – 25)?

- Рівень ризику 1: потенційна фінансова втрата менше ніж 100 000 євро.
- Рівень ризику 2: потенційна фінансова втрата в межах від 100 000 до 5 000 000 євро.
- Рівень ризику 3: потенційна фінансова втрата більше ніж 5 000 000 євро.

Чи мають операції, що виконуються, високий рівень складності та/чи включають велику кількість трансакцій (вага – 20)?

- Рівень ризику 1: операції складаються з простих і подібних трансакцій.
- Рівень ризику 2: операції складаються в основному з рутинних з відмінностями, що рідко трапляються.
- Рівень ризику 3: операції складаються зі складних, числених і неподібних трансакцій.

2. *Ризики репутації*

Чи помилка/крадіжка/обман/втрата спричинять збиток іміджу банку (вага – 20)?

- Рівень ризику 1: система/діяльність має справу з неконфіденційною інформацією, що може бути розголошена без будь-яких потенційних втрат чи труднощів. Система/діяльність може бути зупинена на довгий період без будь-яких потенційних втрат чи труднощів.
- Рівень ризику 2: система/діяльність має справу з таємною інформацією (з доступом для авторизованих осіб), розголошення якої призведе до потенційних втрат чи труднощів. Система/діяльність не може бути зупинена на кілька днів без будь-яких потенційних втрат чи труднощів.
- Рівень ризику 3: система/діяльність має справу з цілком таємною інформацією, доступ до якої неавторизованих осіб призведе до втрат, труднощів і потенційної нестабільності ринків. Будь-який простій протягом короткого часу у системі/діяльності призведе до втрат, труднощів і потенційної нестабільності ринків.

Чи помилка/крадіжка/обман/втрата є причиною скоєння банком правопорушення (вага – 15)?

- Рівень ризику 1: відсутність правових зобов'язань чи зобов'язань за контрактами; відсутність впливу на імідж та/чи рахунки прибутку і збитку банку.
- Рівень ризику 2: правові та/або за контрактами зобов'язання з незначним впливом на імідж та/або на рахунки прибутку і збитку банку.
- Рівень ризику 3: правові (договір, правила щодо фінансової звітності, тощо) та/або за контрактами зобов'язання з високим впливом на імідж та/або на рахунки прибутку і збитку банку.

Чи діяльність тісно пов'язана з основною функцією банку (вага – 10)?

- Рівень ризику 1: приклад – бухгалтерський облік, підготовка балансу, кредити та аванси.
- Рівень ризику 2: приклад – операції з цінними паперами, укладання угод з наднаціональними організаціями, оброблення грошей, платежі.
- Рівень ризику 3: приклад – управління валютними активами.

3. Ризики людського фактора

Чи несе в собі діяльність потенційний ризик людського фактора (вага – 10)?

Чи передбачає діяльність доступ до таємної інформації та/або потребує спеціальних знань?

Чи передбачає діяльність доступ до банкнот, документів на пред'явника, інших цінностей?

- Рівень ризику 1: функція повторення, що не вимагає кваліфікації (друкування, пошта); відсутність таємної інформації та цінностей.
- Рівень ризику 2: типова практика з деякими змінами; незначна кількість конфіденційної інформації та цінностей.
- Рівень ризику 3: функція, що вимагає високої кваліфікації/спеціальна; доступ до таємної інформації та цінностей.

4. Якість внутрішнього контролю

Чи адекватно контролюється система? (Чи є оцінка безпеки системи? Чи процедури сприяють цілісності операцій і притаманні використанню ресурсів через достатню сегрегацію і ротацію обов'язків?)

- Рівень ризику 1: документація зрозуміла, повна і точна; є процедури для періодичного огляду і оновлення.

- Рівень ризику 2: частина документації не є зрозумілою, повною і точною.
- Рівень ризику 3: документація і процедури є незрозумілими, відсутніми, або застарілими; потребує термінових коректуючих дій.

Система/діяльність нова чи тільки недавно змінена (вага – 25)?

- Рівень ризику 1: система/діяльність існувала кілька років без змін у процесах/автоматизації.
- Рівень ризику 2: були внесені деякі необхідні модифікації до процесу/автоматизації, які підтримують систему/діяльність.
- Рівень ризику 3: процес/автоматизація, які підтримують діяльність, нові або суттєво оновлені.

Скільки часу минуло після проведення останнього аудиту (вага – 20)?

- Рівень ризику 1: 1 рік.
- Рівень ризику 2: 2 роки.
- Рівень ризику 3: 3 роки.

Чи адекватні людські ресурси діяльності за існуючих умов управління, кількості персоналу та його кваліфікації (зокрема, для підтримання інформаційних технологій) (вага – 15)?

- Рівень ризику 1: адекватне укомплектування персоналом і ефективне управління.
- Рівень ризику 2: укомплектування персоналом і управління можуть розглядатися як достатні.
- Рівень ризику 3: недостатня укомплектованість персоналом і управління.

Чи були повідомлення про помилки/обмани/інциденти з часу проведення останнього аудиту?

- Рівень ризику 1: відсутні повідомлення про помилки/обмани/інциденти, які могли б мати потенційний вплив на фінансове становище чи імідж банку.
- Рівень ризику 2: були деякі повідомлення про помилки/обмани/інциденти з незначним впливом на фінансове становище чи імідж банку.
- Рівень ризику 3: були доповіді про помилки/обмани/інциденти, які мали чи могли б мати значний вплив на фінансове становище чи імідж банку.

§ 4. Організація ревізійної роботи в банках

Ревізії діяльності дирекцій управлінь, установ і структурних підрозділів банку здійснює управління або відділ ревізій – самостійний структурний підрозділ комерційного банку. Начальника управління або відділу ревізій призначає на посаду і звільняє з неї Голова правління комерційного банку за погодженням з НБУ або його перший заступник, який очолює роботу з кадрами. Таким чином, ревізійна служба банку є незалежною від керівників об'єктів, які ревізуються чи перевіряються. На управління, відділ ревізій покладено такі *функції*:

- 1) проведення ревізій і перевірок господарської та фінансової діяльності, стану збереження коштів, документів і матеріальних цінностей, достовірності ведення обліку і складання звітності в дирекціях, філіях, відділеннях, установах і структурних підрозділах комерційного банку.
- 2) проведення ревізій і перевірок щодо правильності витрачання коштів на утримання апарату банку, його дирекцій, управлінь, установ і організацій;
- 3) контроль за усуненням недоліків і порушень, виявлених попередніми ревізіями і перевітками;
- 4) розробка і впровадження інструктивних та інших нормативних актів стосовно проведення ревізій і перевірок.

Ревізія або перевірка проводяться на підставі розпорядження керівництва комерційного банку чи посвідчення, підписаного начальником управління, а також за наявності затвердженої програми її проведення. Управлінню, відділам ревізій комерційних банків, як правило, надано право:

- ревізувати і перевіряти в дирекціях, управліннях, установах, структурних підрозділах банку грошові та бухгалтерські документи, звіти, кошториси, що підтверджують надходження і витрачання коштів та матеріальних цінностей, проводити перевірки фактичної наявності готівки, цінних паперів, матеріалів тощо;
- беззастережного доступу до сховища грошей, складів та інших приміщень для їх обстеження і з'ясування питань, пов'язаних із ревізією або перевіркою;
- вимагати від керівників об'єктів, що ревізуються чи перевіряються, проведення інвентаризацій грошових коштів і розрахунків, основних фондів, товарно-матеріальних цінностей; за необхідності – опечатувати сховища грошей і касові приміщення, склади, архіви, а в разі виявлення

- підробок та інших зловживань – вилучати необхідні документи на строк до закінчення ревізії або перевірки;
- одержувати від філій комерційних банків та їх установ відомості, копії документів, довідки про операції і залишки коштів на рахунках об'єктів, які ревізуються або перевіряються;
  - одержувати від службових і матеріально відповідальних осіб об'єктів, де проводиться ревізія або перевірка, письмові пояснення з питань, які виникають у ході цієї роботи;
  - висувати до керівників та інших службових осіб об'єктів, що ревізуються чи перевіряються, вимоги, а також давати обов'язкові до виконання вказівки щодо усунення виявлених недоліків і порушень;
  - одержувати від керівників копії наказів, листів, виданих за результатами ревізії або перевірки, щоб у подальшому контролювати, як усуваються виявлені недоліки й порушення;
  - самостійно визначати прийоми й методи ревізій та перевірок, керуючись при цьому чинним законодавством, існуючими нормами і стандартами та спираючись на власні професійні знання і досвід.

Важливе місце в роботі ревізійної служби комерційного банку посідають планування та звітування про зроблене.

У ході планування слід врахувати, що всі управління, установи, структурні підрозділи банку підлягають комплексній ревізії щонайменше раз на рік. Плани складають, як правило, на квартал або півроку. Метою їх є забезпечення контролю за регулярним, правильним і послідовним проведенням ревізій, ефективне використання працівників апарату та інших залучених до ревізій службовців банку. У планах зазначають об'єкти і строки проведення ревізій, указують, які періоди діяльності установ підлягають перевірці і хто її проводитиме. Об'єкти ревізій визначають з огляду на час проведення попередньої ревізії, її результати, стан поточної діяльності установи тощо. Строк перевірки залежить від обсягу операцій, виконуваних об'єктом, тривалості наміченого для ревізії періоду та її програми. Затверджені керівництвом комерційного банку плани ревізій можуть уточнюватись і коригуватись залежно від конкретних обставин.

Управління ревізій, ревізійний відділ двічі на рік звітує про свою роботу. Одночасно зі звітом про ревізійну роботу подаються пояснювальна записка та додатки з конкретизованими показниками роботи цієї служби.

Ревізія налічує *ряд етапів*, які, зокрема, спрямовані на розв'язання конкретних завдань, а в сукупності – на досягнення головної мети.

На першому етапі проводять підготовку до ревізії, готують необхідні для цієї роботи матеріали. Користуючись різними джерелами інформації (бухгалтерськими і статистичними звітами, актами проведених раніше ревізій, наказами і постановами Правління комерційного банку, доповідними записками тощо), вивчають намічені об'єкти. Керуючись поставленими перед ревізією завданнями, на основі вивчених документів складають програму її проведення. Вона має бути детально продуманою і ставити конкретні цілі, охоплюючи такі питання, як стан збереження готівки, документів і цінностей, організація касової та операційної роботи, стан бухгалтерського обліку і звітності, порядок формування доходів і здійснення витрат, правильність формування та використання банківських фондів і резервів, а також ряд інших, що впливають із функцій та операцій, які виконують об'єкти ревізування.

Провівши попередній аналіз господарського і фінансового стану об'єкта і ревізії, підготувавши програму її проведення та інші ревізійні матеріали, переходять до другого етапу – власне ревізії. При цьому суттєве значення має поінформованість ревізорів про об'єкт перевірки, а також їх практичний досвід і рівень відповідних знань. Маючи необхідні відомості, можна визначити першочергові питання ревізії та прийняти рішення, як її проводити: у суцільному, вибіркового чи комбінованого порядку. Оскільки ревізія є методом документального контролю, а кожна банківська операція оформляється відповідними документами, ревізори починають оцінку достовірності та законності господарських операцій, насамперед, із перевірки банківських документів, особливо первинних, які обґрунтовують, підтверджують ці операції та надають юридичної сили даним бухгалтерського обліку.

Не застосовуючи методичних прийомів перевірки первинної документації, записів в облікових реєстрах і звітності, провести ревізію неможливо. Зокрема, слід виділити такі методи та прийоми документального контролю, як формальна, арифметична, хронологічна, логічна та зустрічна перевірка документів, їх оцінка з урахуванням кореспонденції рахунків тощо.

Крім того, ревізори мають на озброєнні прийоми фактичного контролю (найчастіше – інвентаризацію).

Наступний етап ревізії – оформлення її результатів актом. Цей документ складає керівник ревізійної групи. Акт повинен містити результати вивчення усіх питань, зазначених у програмі проведення ревізії. Побудова і зміст акта залежать від підсумків ревізії. До нього слід заносити лише перевірені і документально підтвержені факти порушень, безгосподарності, нестач тощо. Не слід переван-

тажувати акт ревізії звітними показниками (за винятком випадків перекручення даних звітності), а також переліком дрібних, незначних порушень, виправлених за вказівкою ревізорів у ході перевірки. Практикують попереднє обговорення результатів ревізії серед керівників ревізійної групи та об'єктів ревізування.

Отже, акт ревізії – це офіційний документ, який складається у встановленому порядку за її результатами і містить висновок стосовно дотримання певним суб'єктом чинного законодавства з господарських та фінансових питань, достовірності обліку і звітності, витрачання коштів і матеріальних цінностей, їх збереження, а також рекомендації та пропозиції щодо усунення виявлених недоліків і порушень.

Важливим етапом ревізії є вжиття заходів за її результатами. На це відведено не більше 15 календарних днів після закінчення ревізії.

Основними *формами реалізації* результатів ревізії є:

- усунення недоліків під час їх виявлення в ході ревізії;
- обговорення наслідків ревізії безпосередньо на об'єкті;
- розробка пропозицій та рекомендацій щодо усунення виявлених недоліків і порушень з метою недопущення їх надалі;
- прийняття керівництвом за результатами ревізії рішень у вигляді постанов, розпоряджень, наказів або листів.

Ефективність ревізії залежить не лише від якості проведення, а й від організації контролю за виконанням рішень, прийнятих за її результатами. Є різні способи такого контролю: одержання письмових звітів про виконання пропозицій або оперативної інформації через технічні засоби зв'язку; перевірка виконання рішень за даними звітності та іншими матеріалами, які надходять від регіональних управлінь, установ та організацій, де відбулася ревізія; виклик керівників об'єкта ревізування до голови комерційного банку зі звітом про виконання рішень; перевірка на місці, яка здійснюється працівниками управління внутрішніх ревізій; перевірка в ході наступних ревізій із відображенням її результатів в основному акті ревізії.

Усі перелічені методи і способи вивчення та дослідження документів і господарських операцій, прийняття рішень за результатами ревізій сприяють підвищенню їх ефективності і якості. Але більшість питань ревізорам доводиться вирішувати з урахуванням взаємозв'язку різноманітних господарських і фінансових ситуацій.

Внутрішні ревізії і перевірки в центральных банках Європи і України

§ 1. Розмежування внутрішньої ревізії і системи внутрішніх перевірок

У теорії і на практиці розмежування між внутрішньою ревізією, внутрішнім контролем і системою внутрішніх перевірок є неоднозначним, хоча протягом останнього часу завдяки роботі Європейського центрального банку та Базелевської комісії з банківського нагляду було внесено ряд доповнень.

Суттєва відмінність між внутрішньою ревізією та системою внутрішніх перевірок, які можуть розглядатися як складові частини підприємницької системи контролю, полягає в тому, що дії контролю прямо чи опосередковано залежать від процесу. Система внутрішніх перевірок складається в подальшому з організаційної схеми, розпоряджень щодо організації робочого процесу, правил складання проводок, персональних і механічних перевірок, розподілу функцій та інструментів аргументованого контролю. Усе це, у свою чергу, теж є предметом, що підлягає контролю з боку ревізійного підрозділу, тому що вжиті заходи контролю можуть бути неефективними чи неекономічними. На відміну від внутрішнього контролю внутрішня ревізія є нейтральною, незалежною (вона підзвітна безпосередньо Правлінню) і не отримує вказівок. Невиправданим є твердження, що внутрішня ревізія на відміну від системи внутрішніх перевірок працює тільки залежно від заходів, що були вжиті в минулому.

Внутрішня ревізія розглядається як суттєва складова частина внутрішнього контролю та перевірок Центрального банку. В усіх центральных банках, де були проведені перевірки, вона є незалежною від здійснення операцій організаційною одиницею,

яка доповідає про результати своїх перевірок безпосередньо банківському керівництву. По суті, перед ревізійними підрозділами Центрального банку постає завдання перевіряти всі банківські операційні сфери на предмет належного виконання дій, безпеки та економічності. Принципово те, що представники внутрішньої ревізії погоджують свої дії з аудиторами, оскільки останні включають результати роботи внутрішньої ревізії до своєї перевірки річного балансу.

Відмінність в обсязі роботи, частоті проведення заходів, інтенсивності та способі виконання перевірок внутрішньою ревізією може поступово врівноважуватися все більш тісною співпрацею центральних банків у сфері контролю та ревізії. Так, ревізійне керівництво «великої десятки» центральних банків, БМР (Банку міжнародних розрахунків), ЄЕІ (Європейського економічного інституту) та ІПЛ (Імпортної та платіжної ліцензії) за минулі роки провели порівняльні дослідження практики перевірок у різних сферах роботи центральних банків з метою порівняння (зокрема, перевірки випуску, опрацювання та знищення грошових знаків, перевірки системи обслуговування клієнтів), що відображено в табл.

Таблиця 1.4. Порівняльні дослідження перевірок у різних банках Європейського співтовариства

Система контролю та перевірок			
Внутрішній контроль (Internal Controls and Audits)		Зовнішній контроль (External Audits)	
1	2	3	4
Система внутрішніх перевірок (Internal Control System)	Внутрішня ревізія (Internal Audit)	Перевірка з боку аудиторів (=перевірки зовнішніми незалежними аудиторами) Private Certified Accounts (напр., у НБУ: Coopers & Lybrand)	Перевірка Федеральним відомством (контроль з боку уряду та парламенту) (Supreme Audit Institution) (Controls by Parliament and Government)
		Бундесбанк: - згідно з § 26 ст. 3 Закону Бундесбанку річний звіт перевіряється аудиторами	У Німеччині – Федеральне ревізійне відомство (Federal Court of Audit) згідно з § 26 ст. 4 Закону Бундесбанку

Продолжение табл. 1.4.

1	2	3	4
		Європейський центральний банк (ЄЦБ): згідно зі ст. 27.1 статуту ЄЦБ річний звіт ЄЦБ та національних Центральних банків підлягає перевірці з боку незалежних аудиторів (independent external auditors)	Парламентський контроль (напр., у Швеції)

З наведеного можна дійти таких висновків:

1. Система внутрішніх перевірок як окремих процес (для операцій господарських операцій) – це сукупність усіх тимчасово запроваджуваних заходів, які мають або не мають характер контролю (порівняння планових показників з фактичними), пов'язані між собою таким чином, що гарантується виконання вимог безпеки та належне виконання дій.

Організація і здійснення системи внутрішніх перевірок відбувається з урахуванням вимог економічності.

2. Контроль – це інтегровані в робочий процес, залежні один від одного заходи, які на підставі тривалого порівняння планових показників з фактичними повинні з'ясувати, що дані відповідно до поставлених завдань будуть опрацьовані: повністю; правильно; з урахуванням реального часу; надійно.

3. Внутрішній контроль охоплює організаційну схему і всі пов'язані між собою методи та заходи щодо: забезпечення нарощення капіталу; перевірки ретельності виконання дій та надійності бухгалтерського обліку; сприяння високому організаційно-технічному рівню розвитку банку; підтримки в дотриманні передбачуваної політики банку.

Таким чином, *внутрішня ревізія* – це незалежна від керівників підрозділів перевірка діяльності банку, а *система внутрішніх перевірок* – це тимчасовий контроль господарських операцій банку.

Одним із завдань внутрішньої ревізії є перевірка ефективності системи внутрішніх перевірок. Отже, з наведеного стає зрозуміло, що внутрішня ревізія не може бути складовою частиною системи внутрішніх перевірок.

§ 2. Роль внутрішньої ревізії і перевірки в системі банків

Внутрішня ревізія розглядається, наприклад, Європейським економічним інститутом як важливий елемент системи контролю. Відповідно перед нею ставляться в першу чергу такі *завдання*:

1. Постійна перевірка доцільності та ефективності роботи банку (включаючи перевірку виконання (планових) завдань Правління та керівництва).
2. Перевірка роботи та ефективності управління з технічної безпеки.
3. Перевірка внутрішніх інформаційних систем (включаючи бухгалтерський облік).
4. Перевірки в непередбачених випадках (наприклад, у ролі збитків через недостатній внутрішній контроль).

До підрозділів внутрішньої ревізії висуваються такі *вимоги*:

- підрозділи внутрішньої ревізії мають бути незалежними від установ, які здійснюють операції і відповідають за поточний контроль касових операцій;
- підрозділи внутрішньої ревізії повинні мати доступ до всіх діючих підрозділів (службових обов'язків) банку (центрального банку, а також внутрішніх і закордонних відділень) та своїх дочірніх товариств;
- у складі підрозділів внутрішньої ревізії повинен працювати кваліфікований персонал;
- підрозділи внутрішньої ревізії повинні володіти належною звітністю, яка б підтверджувала їх незалежність.

У «Дойче Бундесбанку» незалежність внутрішньої ревізії забезпечується її прямим зв'язком із президентом або Правлінням, тим, що вона є незалежним підрозділом. «Директиви щодо внутрішньої ревізії в «Дойче Бундесбанку», які видала рада Центрального банку, надають аудитору право на перегляд усіх видів звітності у рамках завдань ревізії.

Персонал підрозділів внутрішньої ревізії складається за емпіричною формулою аудиторів, за якою в кредитній справі існує співвідношення: один аудитор на 100 працівників. У «Дойче Бундесбанку» існує незначне відхилення від цієї формули: 0,9 аудиторів на 100 співробітників. Підготовка та підвищення кваліфікації ревізорів має високу оцінку, яка свідчить про те, що перевіркам підрозділів внутрішньої ревізії надається належна увага.

Звітність підрозділів внутрішньої ревізії ведеться в широкій стандартизованій формі, яка узгоджується з аудиторами. Уже встановлено, що доведення до відома відповідальних співробітників ради директорів чи правління визначень та пропозицій ревізії проходить незалежно від чийхось міркувань.

Загальновизначеного поняття про систему внутрішніх перевірок не існує. Під перевітками розуміють усі заходи і правила, які повинні забезпечувати належне, надійне та економічне здійснення операцій в окремому банку. При цьому перевірка повинна охоплювати всі сфери ризику. *Основною метою* внутрішніх перевірок є: забезпечення економічного та доцільного виконання операцій; надійність і повний обсяг внутрішньої інформації; дотримання відповідних законів і положень.

Ця мета може бути досягнута тільки за дотримання ряду умов:

1. Керівництво здійснює відповідальне управління банком і розуміє імовірність ризику (зокрема, визначена доцільна організаційна структура; керівники здійснюють ефективний службовий нагляд; проводиться навчання співробітників і вживаються інші заходи щодо підсилення усвідомлення ризику та прийнятності перевірки).
2. Існує функціональна надійна внутрішня інформаційна система та повний і правильний протокол усіх електронних даних бухгалтерського обліку в ділових стосунках; засвідчена підприємницька статистика; навчання керівників і співробітників усіх процесів та обробки електронних даних, необхідних для виконання поставлених перед ними завдань; відповідна інфраструктура обробки електронних даних.
3. У робочому процесі передбачені контрольні функції (тобто проводяться перевірки помилок при здійсненні контролю); програми електронного обчислення здійснюють перевірку вірогідності та мають функцію узгодження.
4. Функціонує управління з техніки та контролю безпеки; проводиться належна політика щодо забезпечення безпеки; створена незалежна структура для контролінгу безпеки.
5. Діє незалежна функціональна внутрішня ревізія, тобто підрозділи внутрішньої ревізії підпорядковуються безпосередньо банківському керівництву; існує необмежений доступ до всіх документів, які потрібні для виконання завдань перевірок; склад персоналу підрозділів внутрішньої ревізії підібраний належним чином.

§ 3. Аудиторський контроль

Існують значні відмінності в законодавстві різних країн відносно структур, які повинні управляти та наглядати за функціонуванням центрального банку. Згідно з метою центрального банку розрізняють керівництво вищого рангу, наприклад, правління, яке виконує головну виконавчу функцію, і підпорядкований йому підрозділ нагляду, який у різних країнах має різну назву, але його функцією є здійснення нагляду і контролю.

Керівництво центрального банку визначає як структуру, так і важливість контролю в банку, адже саме контроль забезпечує дисципліну та визначає способи досягнення мети системою через елементи контролю, а саме:

- інтеграцію та етичні цінності;
- філософію управління і стиль роботи;
- організаційну структуру;
- розподіл повноважень і відповідальності;
- політику ресурсів робочої сили та практики.

Внутрішній контроль може вважатися системою процесів, яка охоплює всі види контролю, у тому числі фінансового, здійснює нагляд і керівництво з метою забезпечення виконання таких вимог:

- досягнення встановленої мети;
- економічного та ефективного використання ресурсів;
- адекватного контролю за ризиком збитків та охорони активів;
- надійності та інтегрованості фінансової та менеджерської інформації;
- відповідності законам і положенням, а також політиці, планам, внутрішнім правилам, методиці виконання операцій.

Внутрішній контроль і групи перевірок складають суцільну частину систем внутрішнього контролю банку, наприклад департаменти: контролю за ризиком; контролінгу, бухгалтерського обліку та організації банківської діяльності чи секції внутрішнього контролю. Повноваження таких підрозділів відрізняються, але взагалі складаються з широкого ряду функцій моніторингу відповідності та звітності, реалізації дій, вирішення проблем та організації досліджень робочих методів і процесів.

Внутрішня ревізія є особливою складовою частиною системи внутрішнього контролю. До того ж внутрішня ревізія є незалежною службою оцінки, що надає об'єктивну інформацію про

управління і цінову ефективність комерційної діяльності та операцій, про системи та вбудований контроль, економічну та ефективну користь і захист ресурсів, інформаційну інтеграцію та інтеграцію звітностей, про відповідність правовим положенням та організаційній політиці і методам. Повноваження внутрішньої ревізії виконуються підрозділом, який є складовою частиною банку, але до повноважень цього підрозділу не належать обов'язки виконавчого чи операційного характеру, він діє згідно з професійними стандартами. Внутрішні аудитори, які працюють, наприклад, у Центральному банку, відповідно організують перевірку операційних та виконавчих дій банку. Результати їхньої аудиторської роботи залежать, наскільки це можливо, від перевірок зовнішніх аудиторів. Вони підзвітні керівництву вищого рівня і обсяг їхньої роботи звичайно враховує всі види аудиту.

Зовнішній контроль здійснюється відповідно до вимог нормативних актів. Як і внутрішня ревізія, зовнішній контроль є незалежною фактичною оцінкою діяльності банку. Але на відміну від внутрішньої ревізії зовнішній контроль виконується організацією чи особою, яка не є працівником національного банку, у якому проводиться перевірка; ця організація чи особа повинна дотримуватися певних принципів і стандартів, що записані в законі чи нормативних актах або вимагаються професійною етикою. Оскільки зовнішній контроль не є складовою частиною центрального банку, то між ним і керівництвом вищого рангу не існує повноважних взаємовідносин.

Майже у всіх країнах приватні аудитори наймаються вищими аудиторськими установами чи аудиторами, яких обирає парламент, з метою надання оцінки річних звітів бухгалтерського обліку та (прямо чи опосередковано) оцінки якості внутрішнього контролю, враховуючи внутрішню ревізію центрального банку. Результати роботи приватних аудиторів передаються вищим установам чи аудиторам, обраним парламентом, остаточний результат залежить від ефективного та оперативного виконання останніми своїх аудиторських обов'язків.

Не існує усталених вимог щодо функції внутрішньої ревізії (за винятком Швейцарського Центрального банку); існують цілком зрозумілі причини, з яких керівництво вищого рангу створює і підтримує внутрішню ревізійну групу. Проведення внутрішньої ревізії підсилює загальну систему внутрішнього контролю і, таким чином, допомагає керівництву і співробітникам виконувати обов'язки відповідно цілей, політики та методики виконання дій. До того ж, проведення внутрішньої ревізії дає змогу зовнішнім

незалежним аудиторам встановити межу існуючих аудиторських перевірок; це потрібно для того, щоб вони висловлювали свою думку згідно із законом.

Визначивши поняття внутрішнього контролю як процес, що допомагає банку досягти своєї мети, маємо можливість визначити, що внутрішня ревізія – це складова частина системи внутрішнього контролю центрального банку.

Внутрішня ревізія як незалежна служба оцінки надає об'єктивну інформацію про управління і цінову ефективність комерційної діяльності та операцій, про системи та вбудований контроль, економічну та ефективну користь і захист ресурсів, інформаційну інтеграцію та інтеграцію звітності, про відповідність правовим положенням та організаційній політиці і методам. У чотирьох країнах, де проводились дослідження, визнано, що успішна робота аудиторів має будуватися на таких засадах:

- правління та вище керівництво банку приймають і схвалюють оцінки і рекомендації аудиторів;
- організаційний статус та повноваження, які надаються аудиторам, мають бути достатніми для того, щоб вони виконали доручення;
- аудитори повинні мати професійну та компетентну підготовку для того, щоб проводити перевірки в незалежній формі, що заслуговує на довіру;
- аудиторська програма повинна складатися відповідно до стандартів, бути гнучкою та швидко реагувати на потреби керівництва, що змінюються;
- результати аудиторських перевірок повинні застосовуватися для поліпшення виконання банківських операцій.

Згідно з організаційним статутом голова внутрішньої ревізії підзвітний керівництву найвищого рангу або правлінню банку. Це допомагає отримати повагу та співробітництво керівництва вищого рангу та дозволяє виконувати аудиторські повноваження в незалежній та доцільній формі.

Аудитори повинні мати доступ до всієї інформації, записів, документів, устаткування, яких вони вимагатимуть у ході своїх перевірок. Вони мають повноваження опитувати службовців та інших осіб, щоб отримати інформацію та пояснення.

Операційна незалежність важлива з тієї причини, що аудитори не залучаються до виконавчої політики, процесів, систем або операцій, які не належать до сфери їх перевірок. Але це не заважає проводити аудиторські перевірки очікуваних нових комп'ютерних систем у складі проектів щодо розвиваючого або головного капіталу.

У чотирьох країнах, де були проведені дослідження, аудиторські стандарти існують як для внутрішньої ревізії, так і для зовнішніх аудиторів. Вони відрізняються один від одного залежно від країни, вони можуть бути класифіковані як загальні стандарти, стандарти роботи в галузі та стандарти звітності. Загальні стандарти мають відношення до компетентності, незалежності та професіоналізму.

Розділ II

ЕФЕКТИВНА
ФІНАНСОВА
БУХГАЛТЕРІЯ

БАНКІВ І ЗВІТНІСТЬ –
ОСНОВА КОНТРОЛЮ

Підвищення ефективності фінансової бухгалтерії банків і планування – важливий етап контролю і розвитку банків

§ 1. Забезпечення фінансовою бухгалтерією чіткого аналізу і звітності

Користувачі, які проводять облік і звітність у системі SAP в інтегрованому вигляді, мають у своєму розпорядженні численні аналітичні звіти для кожного додатку. У фінансовій бухгалтерії, наприклад, такими є класичні аналізи рахунків і заключні звіти. У більшості випадків основу цього складають основні рахунки з даними оборотів (дебет/кредит і сальдо за кожний місяць). Проводячи облік витрат, користувачі мають у розпорядженні аналітичні звіти за сферами відповідальності або замовлення/проект. Поряд із цим місячні платежі доповнюються підведенням банківських результатів за періодами, а також розкладками і розподілами відповідно до кодів перерахунку.

За допомогою спеціальних реєстрів користувач отримує в розпорядження додаткову систему звітів, яка дозволяє йому розширити класичне поняття рахунку специфічними вимогами банку. За допомогою комбінації величин або полів різних додатків для аналізу обороту або звітності банку можуть створюватися адаптовані до специфіки банку форми підведення підсумків, які потім можуть бути швидко проаналізовані.

Користувач може використати також усі поля, службовців у бухгалтерії або в інших системах, що поставляються для звичайних континировок і додаткових континировок, як ознаки при підведенні підсумків і тим самим для специфічної для системи звітності. Вимоги до такої системи звітності, як правило, дуже різноманітні

і розрізняються залежно від періодів року, кварталу, місяця, тижня, дня.

Для аналізу обороту за тиждень або за день користувач може відповідним чином оновлювати деталізовані суми. За датою операції система визначає період оновлення сум для кожного регістра. Тим самим у різних бухгалтерських книгах операція може бути присвоєна різним періодам.

Регістр може, наприклад, містити тільки ту інформацію, яка необхідна для складання щотижневих звітів за оборотами; дані про відповідні господарські операції одночасно можуть надходити і в інший регістр, що містить інформацію для складання щомісячних балансів. Так, один регістр ведеться для 52 періодів проводки, а інший – для 12 періодів проводки. За допомогою спеціальних реєстрів користувач може визначити для фінансового року більше 365 періодів проводки, за допомогою яких він, безсумнівно, зможе отримувати точні щоденні звіти.

Підсумкові суми, що оновлюються в спеціальних реєстрах, складаються в основному прямо або непрямо з даних про банківські операції, які введені в різних підрозділах банку. Ці дані надходять до спеціальних реєстрів відразу ж або періодично. Крім того, дані можуть доповнюватися із зовнішніх систем, що передають значення через стандартні інтерфейси в бухгалтерські книги.

При передачі даних у спеціальні реєстри здійснюється багатостороння перевірка з метою забезпечення узгодженості даних за всією системою. Це досягається тим, що основні дані із поставляючих систем використовуються разом з їх параметрами, якщо для розширення континувки використовуються такі поняття: рахунок, місце виникнення витрат, виріб і т.д. Це означає, що в попередніх системах необхідні для підведення підсумків величини використані або навіть включені в обов'язковому порядку.

Користувач установлює, які банківські операції ведуть до оновлення спеціальних реєстрів: проводки з фінансової бухгалтерії, операції у сфері управління грошовими потоками, кредитними ресурсами та ін. При цьому вирішується питання, які бухгалтерські книги, при якій операції і яким чином мають оновлюватися. На основі правил і комбінації залежностей від поля, які користувач визначає сам, здійснюється перевірка операцій, підсумовування даних і накопичення даних однієї чи кількох бухгалтерських книг. Користувач має можливість здійснювати оновлення даних відразу або періодично.

При інсталяції декількох компонентів SAP велика частина призначених для спеціальних реєстрів даних автоматично передається з інших додатків. Однак іноді виникає необхідність у прямому введенні даних: наприклад, при зборі статистичної інформації або при консолідуючій проводці. У цей час для збору даних в розпорядженні користувача є спеціальна функція. Дані вводяться у формі документів і після цього знаходяться в спеціальних реєстрах. Вони можуть бути ідентифіковані окремо від інших даних за допомогою відповідних індикаторів.

Для обробки даних, що копіюються із зовнішніх систем, спеціальні реєстри використовують стандартні інтерфейси. Копіювання необхідне в тих випадках, коли зовнішні дані необхідно об'єднати із даними SAP, або коли спеціальні реєстри встановлюються незалежно від інших додатків SAP. Як незалежні у своїй роботі системи, спеціальні реєстри знаходять застосування в банківській системі.

Оскільки в спеціальних реєстрах користувач може вирішувати сам, які операції, яким чином і коли він хоче оновлювати, то, зрештою, проведення вивіряння залежить також від нього.

Для підтримки виконання вивіряння пропонується стандартна програма порівняння реєстрів (порівняння реєстра даних оборотів основних рахунків з реєстром, що визначається користувачем). Спеціальні реєстри автоматично копіюють дані з інших систем SAP або з будь-яких не-SAP-систем.

Вони вибирають їх відповідно до специфічних для галузі вимог.

За допомогою існуючих у спеціальних реєстрах функцій розкладки і розподілу можуть автоматично проводитися розкладка або розподіл сум і кількостей з об'єктів-відправників (фактичні та планові значення показників) на об'єкти-одержувачі. Базою для розподілу можуть служити фіксовані суми, фіксовані процентні ставки або будь-яке значення з підсумкових файлів спеціальних реєстрів.

При розкладці або розподілі система розрізняє два основних види:

- розподіл усередині однієї величини (наприклад, місце виникнення витрат «Управління» може бути кредитовано і дебетовано інші місяця виникнення витрат);
- розподіл за додатковими величинами – новий рівень деталізування (наприклад, фінансові витрати групи витрат розподіляються на наступний рівень деталізування окремих департаментів).

У рамках обох видів розподілу можуть розрізнятися три *методи розподілу*:

- 1) за методом «Фіксована сума розподілу» користувач визначає суми, на які мають бути дебетовані окремі об'єкти-одержувачі. У відправника дана сума вартостей списується з рахунку;
- 2) за методом «Фіксована частка розподілу» кожний об'єкт-одержувач дебетується на фіксовану частку (процентну ставку) суми, що розподіляється;
- 3) за динамічним методом сума, що розподіляється, може бути виявлена системою автоматично. Вона визначається на основі значень, що підсумовуються в базі даних спеціальних реєстрів.

В ознаках можна визначити окремі значення, інтервали або набори значень.

У зв'язку з цим істотним елементом спеціальних реєстрів є поняття «SET» (набір, сет). Визначення набору має вирішальне значення також для системи звітності, планування і для всіх правил обробки реєстрів. Набір описує будь-яку структуру змісту даних та їх зв'язку одне з одним.

Так, прості цифрові поняття, наприклад, банківські рахунки, ієрархії місць виникнення витрат, багатоступінчасті зв'язки окремих банків можуть пояснюватися обмеженою за змістом частковою кількістю всього обсягу даних. Потім змісти наборів можуть бути збережені і використовуватися в рамках зазначених функцій.

§ 2. Планування і звітність – основа контролю

Якщо спеціальні реєстри використовуються як інструмент контролінгу, то в цьому випадку нарівні з накопиченими фактичними даними система вимагає для порівняння також відповідні планові значення. Планові дані створюються в системі не відносно окремої операції, а вводяться як загальні значення для одного чи кількох періодів. При необхідності вони розподіляються за періодами допомогою різних функцій. Тому для введення планових даних необхідні інші технології та функції, ніж ті, що застосовуються для введення фактичних даних.

Звичайно, специфічний для банку процес планування охоплює період часу – лаг. Користувач виходить при цьому з основних дат і завдань, що визначають діяльність із планування. Установлення цих меж задається системою у формі параметрів

планування. Вони забезпечуються однозначним ідентифікатором, і в будь-який час можуть бути викликані під цим ім'ям. Вони описують основи планування користувача і значення за замовчуванням для планування. Потім за допомогою цих значень користувач може працювати протягом усього періоду планування. Крім того, параметри планування пов'язані з профілем повноважень. Останній визначає, які параметри планування дозволено застосовувати конкретному користувачеві.

У параметрах планування зберігаються такі дані: база введення, ключ розподілу (стандартний або визначений користувачем), одиниця вимірювання введення (сотня, тисяча, мільйон), запланована кількість десяткових розрядів, версія планування, об'єкти.

Під час планування окремі параметри планування можуть бути тимчасово змінені, щоб у будь-який час забезпечити необхідну гнучкість планування.

Звичайно суми і кількості необхідно вводити щорічно або щоквартально і потім за допомогою одного чи декількох ключів розподілу розподіляти за періодами – місяць, квартал, рік. Для різних об'єктів планування (суми оборотів, витрати за змістом персоналу і т.д.) видається можливим застосовувати різні ключі розподілу. Визначений одного разу ключ знаходиться в розпорядженні також інших об'єктів. Так, наприклад, планування групи видатків на заробітну плату можна здійснювати за допомогою специфічного для групи видатків «Зарплата» ключа розподілу або за допомогою стандартного ключа. Цей ключ може бути використаний також для планування місць утворення витрат у територіальних управліннях НБУ.

Ці ключі розподілу зберігаються в системі і можуть використовуватися в наступних періодах або версіях планування. Отже, загальні показники за рік можуть зручно і з адаптацією до відповідної ситуації в банку розподілятися на окремі періоди планування. Нарівні з цим користувач може вводити показники безпосередньо для кожного періоду (вручну).

Введення планових значень підтримується параметрами планування, а всередині них – спеціально встановленою структурою збору даних. Таким чином може бути встановлений рівень планування (наприклад, сфера місця виникнення витрат), який відрізняється від рівня континговки фактичних даних (наприклад, місця виникнення витрат).

При плануванні користувач діє в рамках своїх параметрів планування і за допомогою функцій розподілу (рівномірний розподіл і

т.д.) та ключів розподілу (наприклад, робочі дні в кожному місяці) розподіляє річні загальні суми. В разі необхідності значення, що створюються системою за замовчуванням, можуть бути переписані.

Спеціальні реєстри дозволяють проводити як централізоване планування (наприклад, планування видів витрат для всіх місць виникнення витрат), так і децентралізоване планування (наприклад, усі види витрат одного місця виникнення витрат). Ця зміна перспективи планування може динамічно виконуватися самим користувачем у діалоговому режимі, а для контролю використовується фінансовий календар.

Фінансовий календар як інструмент планування і контролю підтримує операції із закриття року.

За допомогою фінансового календаря можуть бути заплановані, переглянуті і перевірені задачі, які повинні виконуватися в рамках закриття року. На основі SAP у фінансовому календарі здійснюється як планування робіт (прогони програми нагадувань, прогони програми платежів, операції із закриття року та інші аналітичні звіти), що періодично повторюються у фінансовій бухгалтерії, так і присвоєння даних операцій певним співробітникам, які до певного моменту часу отримують про це повідомлення.

Особи, що володіють відповідними повноваженнями, у будь-який час мають у системі доступ до всіх релевантних даних про задачі і об'єкти, що підлягають опрацюванню. Співробітники можуть отримати наочне уявлення про поставлені перед ними завдання. Кожний співробітник бачить, наприклад, коли має бути готове закриття місяця і коли необхідно закрити періоди попереднього місяця.

Усі ці завдання плануються за термінами і, якщо необхідно, присвоюються відповідним співробітникам для опрацювання до визначеного терміну.

Фінансовий календар пропонує, зокрема, такі *функції*:

- перегляд усіх запланованих задач: для майбутнього – таких, як попередній перегляд або огляд; для минулого – таких, як інструмент стеження або перевірки;
- планування операцій, що виконуються вручну: визначення стандартних завдань, що повторюються, присвоєння задач користувачу, розподіл присвоєних завдань співробітнику (співробітникам), перегляд статусу завдання.

Фінансовий календар підтримує обробку у двох режимах: від завдання до моменту або періоду часу, від моменту часу або

періоду часу до завдань, хто і коли повинен виконувати заздалегідь сконфігуровану операцію.

Фінансовий календар є ефективним інструментом календарного планування і контролю за операціями, які періодично повторюються і виконуються в рамках фінансової бухгалтерії.

Система має у своєму розпорядженні стандартні звіти, за допомогою яких проводиться вивірення і контроль даних та утворюються шляхи доступу для внутрішніх і зовнішніх ревізій.

Для надання інформації про положення справ у банку в розпорядженні користувача є керована через меню програма – розширена Головна книга, за допомогою якої він без якихось знань програмування може генерувати необхідні звіти. При цьому він може аналізувати підсумкові записи відповідно до будь-якої встановленої при підведенні підсумку величини.

При визначенні звіту користувач керується меню. Йому не потрібно турбуватися про отримання даних, і він концентрує свою увагу на формі подання у звіті бажаної інформації.

Він визначає: значення для формату звітів (ширина стовпця і т.д.) з використанням заздалегідь визначених стандартів системи; які величини будуть з'являтися в рядках і які є рівні підсумовування; які значення будуть показуватися в рядках (фактичні, планові, місячні, квартальні, усього року); які дані будуть вибиратися; чи необхідно встановлювати показники за допомогою формул, і які; які тексти з'являються у звіті.

Визначення структури стовпців і рядків здійснюється незалежно від окремих звітів. Дані структури аналітичних звітів ведуться окремо і тому можуть використовуватися кількома звітами.

Звіти можуть створюватися як у діалоговому режимі, так і незалежно від нього в будь-який момент часу за наявності великих масивів даних. Засобом висновку може служити: екран, друкуючий пристрій (принтер), послідовний файл, файл ПК, графічна форма з бізнес-графікою SAP.

Користувач може скласти один чи кілька звітів. Результати звіту він може зберегти і пізніше обробляти. Вони також знаходяться в розпорядженні різних користувачів.

Якщо звіт виводиться на екран у діалоговому режимі, то користувач може інтерактивно змінювати структуру звіту. Наприклад, він може змінювати деталізацію або рівень підсумовування, зміст стовпців, переходити в інший звіт з іншою перспективою, робити розгортку рядків звіту аж до окремого документа, створювати графічні зображення для частин звіту, друкувати частину звіту або весь звіт.

Таким чином, користувач може в будь-який час на власний вибір швидко отримати потрібну інформацію з необхідним рівнем її деталізування. Зручна для користування, обширна і гнучка система звітності перетворює спеціальні реєстри на інструмент контролю, що відіграє важливу роль при прийнятті рішень.

§ 3. Формування резервів НБУ на покриття фінансових ризиків

Формування резервів Національного банку на покриття фінансових ризиків, пов'язаних із виконанням його функцій, проводиться з метою визначення ефективних методів оцінки, контролю та моніторингу фінансових ризиків, притаманних діяльності Національного банку. *Формування резервів на покриття фінансових ризиків* – це визнання витрат, пов'язаних із знеціненням фінансових активів, і відрахування частини прибутку до загальних резервів у складі капіталу для покриття загальних ризиків при проведенні банківських операцій.

Згідно з постановою Правління Національного банку України № 6 від 13.01.06 р. Національний банк формує резерви в національній валюті України. Визначення вартості очікуваного відшкодування за активами в іноземній валюті та сума резервів розраховуються, виходячи з офіційного курсу гривні до відповідних валют на дату оцінки активів.

Планова сума витрат, пов'язаних із формуванням резервів, визначається в кошторисі доходів і витрат Національного банку в статті „Формування фондів і резервів банку» і затверджується рішенням Правління Національного банку України. При цьому загальні резерви формуються на покриття загальних ризиків при проведенні банківських операцій за рахунок нерозподіленого прибутку.

Пропозиції про формування резервів Національного банку під зменшення корисності (знецінення) фінансових активів на розгляд правління Національного банку України вносить Комітет з управління активами та пасивами Національного банку України (КУАП) за поданням відповідних матеріалів:

- за кредитами, що надаються банкам шляхом рефінансування, за стабілізаційними кредитами, за цінними паперами в національній валюті, що є в портфелі Національного банку, за відстроченою заборгованістю Уряду України за кредитами, наданими Національним банком, – Департаментом монетарної політики;

- за фінансовими активами в іноземній валюті – Департаментом з управління валютним резервом та здійснення операцій на відкритому ринку та Групою управління проектами міжнародних кредитних ліній (далі – ГУП) відповідно до їх функцій;
- за дебіторською заборгованістю – Фінансовим департаментом.

Пропозиції про формування загальних резервів Національного банку на покриття загальних ризиків при проведенні банківських операцій на розгляд правління Національного банку України вносить КУАП відповідно до інформації про стан активів та капіталу Національного банку за підсумками звітного року, що надається Фінансовим департаментом разом із Департаментом бухгалтерського обліку та Управлінням контролю ризиків.

Структурні підрозділи Національного банку – ініціатори операцій з формування резервів – розробляють процедури оцінювання фінансових ризиків та підготовки інформації щодо формування резервів Національного банку, які затверджуються рішеннями КУАП.

Резерви під зменшення корисності або знецінення фінансових активів переглядаються одночасно з розглядом питання визначення теперішньої вартості очікуваного відшкодування за активами та про формування резервів під їх знецінення, адже резерви можуть як збільшуватися, так і зменшуватися залежно від змін стану активів.

Управління контролю ризиків здійснює контроль за повнотою та своєчасністю формування резервів Національного банку на покриття фінансових ризиків.

Передбачено, що резерви за відстроченою заборгованістю Уряду України за наданими Національним банком кредитами створюються відповідно до законодавства України.

Зменшення корисності або знецінення фінансових активів і формування резервів Національний банк може визначати як на індивідуальній, так і на портфельній основі. У разі визнання того факту, що їхня балансова вартість фінансових активів перевищує теперішню вартість очікуваного відшкодування, формується резерв покриття знецінення фінансових активів шляхом віднесення відповідної суми на витрати Національного банку.

Активи вважаються знеціненими, якщо є об'єктивні докази їх знецінення внаслідок однієї чи кількох збиткових подій, які відбулися після первісного визнання активу і впливають на майбутні грошові потоки за цими активами.

Об'єктивним свідченням зменшення корисності або знецінення фінансових активів є інформація, яка стосується таких збиткових подій: значних фінансових труднощів, що виникли в боржника; порушення боржником умов договору; імовірність банкрутства чи іншої фінансової реорганізації боржника; створення кредитором у зв'язку з економічними або юридичними причинами, що впливають з фінансових труднощів боржника, таких умов, які не були б створені за інших обставин (зміна процентної ставки, пролонгація тощо); наявність інформації про значне скорочення оцінених майбутніх грошових потоків за активами з часу первісного їх визнання тощо.

Заборгованість за фінансовими активами класифікується як сумнівна, якщо є інформація про погіршення фінансового стану боржника та невиконання умов договору, імовірність банкрутства тощо.

Майбутні грошові потоки за активом включають усі добровільні та примусово стягнені на користь Національного банку надходження. При цьому майбутні грошові потоки, які можуть бути отримані від реалізації заставленого майна, визначаються його чистою ліквідаційною вартістю.

Сьогоднішня вартість очікуваних грошових потоків розраховується за допомогою методу дисконтування грошових потоків за формулою:

$$PV = \sum_{i=1}^n \frac{C_i}{(1+r)^m},$$

де PV – сьогоднішня вартість очікуваних грошових потоків; C – очікуваний грошовий потік протягом i -го платіжного періоду; m – кількість платіжних періодів або днів до дати очікуваного платежу; n – кількість майбутніх грошових потоків; r – ефективна ставка відсотка, що визначена під час первісного визнання; i – платіжний період.

Для визначення суми зменшення корисності або знецінення фінансового активу використовується ефективна ставка, визначена під час первісного його визнання. Також враховуються прогнози погашення основної суми боргу та нарахованих доходів за ним і справедлива вартість наданої в забезпечення активу застави з урахуванням часу та витрат, необхідних для реалізації цієї застави.

Резерв під зменшення корисності або знецінення фінансового активу формується в сумі перевищення балансової вартості

фінансового активу над сумою теперішньої вартості очікуваних грошових потоків за такою формулою:

$$P = \sum_{i=1}^n \mathcal{Z}_i - \sum_{i=1}^n PV,$$

де P – розрахункова сума резерву; $\mathcal{Z}_i$ – сума заборгованості за кожною операцією (договором) або їх групою; PV – сума сьогоденної вартості очікуваних грошових потоків за кожною (i -ю) операцією (договором); i – кожна операція (договір); n – кількість операцій (договорів).

Періоди – роки, квартали, місяці, дні чи інші цілі інтервали часу. Для днів:

$$m = 1 / 365 - \text{кількість днів до дати очікуваного платежу.}$$

Якщо свідчень зменшення корисності або знецінення для індивідуально значних фінансових активів немає, то розрахунок суми резерву під зменшення корисності або знецінення фінансових активів здійснюється на портфельній основі з урахуванням досвіду попередніх збитків за відповідною категорією активів.

Якщо в наступному звітному періоді сума очікуваного відшкодування за фінансовим активом та нарахованими за ним відсотками збільшується, то на відповідну суму зменшується сформований резерв.

Класифікація дебіторської заборгованості за продукцію, товари, послуги здійснюється методом групування дебіторської заборгованості за строками її непогашення (3 групи ризику) згідно з укладеними договорами і з урахуванням імовірності неотримання плати за надані послуги або неотримання послуг і товарів, за які було сплачено або здійснено авансові перерахування (табл. 2.1).

Дебіторська заборгованість класифікується як сумнівна, якщо є інформація про погіршення фінансового стану дебітора, про фактичний розрив контракту (наприклад, невиконання умов договору), високу ймовірність банкрутства чи іншої фінансової реорганізації дебітора, відображення в бухгалтерському обліку зменшення вартості активу протягом попередніх звітних періодів.

Рішення щодо класифікації дебіторської заборгованості за групами ризику приймає керівник територіального управління, структурної одиниці, спеціалізованого підприємства, навчального закладу, а в центральному апараті – структурний підрозділ, на який покладається контроль і відповідальність за виконання відповідних договорів за господарською діяльністю.

Таблиця 2.1. Класифікації дебіторської заборгованості за групами ризику

Група	Кількість прострочених днів оплати	Норматив резервування (K_i) (% від суми заборгованості)
1	від 1 до 180	10
2	понад 181	50
3 (сумнівна)		100

Для визначення чистої реалізаційної вартості дебіторської заборгованості розраховується величина резерву за такого формулою:

$$S_i = \sum C_i \cdot K_i / 100,$$

де S_i – сума резерву під дебіторську заборгованість за господарською діяльністю банку; C_i – сума дебіторської заборгованості за i -ю групою ризику за кожним окремим договором; K_i – норматив резервування i -ї групи ризику.

Звіт про класифікацію дебіторської заборгованості за групами ризику для формування резерву подається щоквартально територіальними управліннями, структурними одиницями, спеціалізованими підприємствами та навчальними закладами Національного банку до Фінансового департаменту в порядку, встановленому Національним банком щодо подання зазначеної звітності.

Загальні резерви формуються на покриття загальних ризиків (можливих збитків) при проведенні банківських операцій Національного банку.

Максимальна сума загальних резервів обмежується 2% обсягу золотовалютного резерву Національного банку.

Сума загальних резервів може змінюватися за рішенням ради Національного банку України.

Щорічний обсяг прибутку, що направляється на формування (збільшення) загальних резервів, визначається в розмірі 10% і відображається в кошторисі доходів і витрат Національного банку за окремою статтею «Формування загальних резервів».

Обсяг прибутку, що направляється на формування (збільшення) загальних резервів, може бути змінений радою Національного банку України під час затвердження розподілу прибутку Національного банку за звітний рік.

Національний банк списує заборгованість за активами, яка набула ознак безнадійної, за рахунок резерву, створеного під зменшення корисності (знецінення) відповідних активів у кожному конкретному випадку за рішенням Правління Національного банку України.

КУАП вносить пропозиції правлінню Національного банку України про списання заборгованість за активами, яка набула ознак безнадійної, за рахунок резервів.

Сума заборгованості за активами, що списана за рахунок резерву, обліковується за позабалансовими рахунками до закінчення строку позовної давності.

Структурні підрозділи Національного банку – ініціатори операцій з формування відповідних резервів за участю юридичного департаменту вживають усіх можливих заходів щодо повернення боргу, списаного за рахунок резерву в установленому законодавством України порядку до закінчення строку позовної давності.

Непогашена заборгованість списується з позабалансового рахунку, якщо протягом строку позовної давності вжиті заходи не дали позитивного результату або до закінчення строку позовної давності судовим органом винесено рішення, що є остаточним і оскарженню не підлягає.

Сформовані загальні резерви використовуються для покриття загальних ризиків (збитків) при проведенні Національним банком банківських операцій.

Заборгованість за активами, у разі визнання її безнадійною списується з балансу за окремим рішенням правління з відображенням у складі поточних витрат.

Фінансова і статистична звітність НБУ і комерційних банків

§ 1. Формування звітності та її роль у розвитку грошово-кредитної політики

Банківська звітність – це спеціальна звітність. Її подають лише банки та фінансові посередники, які виконують банківські операції. Форми цієї звітності, порядок її складання та надання згідно з чинним законодавством визначає Національний банк України. На підставі банківської звітності розробляється грошово-кредитна і банківська статистика, оперуючи якою НБУ виконує свої регулюючі та наглядові функції.

Статистичні показники, які відображають здійснювані банківським сектором кредитні й депозитні операції, використовуються для аналізу діяльності цього сектора, результатів грошово-кредитної політики та політики банківського нагляду. Крім того, грошово-кредитна статистика дає змогу вивчати вплив банківського сектора на економіку держави.

Банківська звітність залежно від змісту і джерел її складання поділяється на фінансову та статистичну, офіційну та оперативну. Фінансова звітність відображає фінансовий стан банку та результати його діяльності за звітний період. Вона формується на підставі даних фінансового обліку. Характерною рисою цієї звітності є те, що її складають, дотримуючись балансового узгальнення облікової інформації.

Фінансова звітність становить систему взаємопов'язаних узгальнених показників, які відображають фінансовий стан і результати діяльності банку за звітний період. Вона складається шляхом підрахунку, групування і спеціальної обробки даних поточного бухгалтерського обліку.

Але сама лише фінансова звітність не дає змоги керівництву банку детально оцінювати, всебічно аналізувати і контролювати діяльність філій та інших структурних підрозділів, отримувати докладну оперативну інформацію, необхідну для прийняття рішень на різних рівнях управління банком. Тому, крім фінансової звітності, практикуються форми статистичної звітності, які ґрунтуються на даних управлінського бухгалтерського обліку і використовуються для створення системи грошово-кредитної та банківської статистики.

Складання звітності, як і ведення обліку, регулюється світовими стандартами та чинним законодавством України. Звітність побудована на міжнародних принципах бухгалтерського обліку. Перед нею поставлено ті самі вимоги, що й перед бухгалтерським обліком, оскільки вона є його складовою. Водночас окремі вимоги щодо фінансової звітності мають свою специфіку. Насамперед подана в ній інформація повинна ґрунтуватися на даних аналітичного та синтетичного обліку, причому ці дані мають бути тотожними, як і показники балансів та бухгалтерських звітів. Ще до складання фінансової звітності в бухгалтерському обліку належить відобразити всі операції банку за звітний період.

Фінансова і статистична звітність є певним відображенням українських норм бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів та практики. *Загальна фінансова звітність* – це звітність комерційного банку, яка використовується для ознайомлення та аналізу його діяльності Національним банком України, керівництвом комерційного банку, іншими зацікавленими юридичними та фізичними особами, а також для відкритого опублікування. Поряд із цим фінансова звітність має важливе значення для складання статистики грошової сфери, статистики платіжного балансу, податково-бюджетної статистики і статистики національних рахунків. Такі статистичні дані, як і інші дані, що готуються на базі інформації бухгалтерського обліку в центральному та комерційних банках, використовуються особами, відповідальними за розроблення політики, а також аналітиками для найрізноманітніших цілей, у тому числі для грошово-кредитного аналізу та досліджень, для планування і контролю у сфері грошово-кредитної політики, для виконання рішень з конкретного використання інструментів грошово-кредитної політики.

Звітність складається з *форм*: фінансової звітності; статистичної звітності для складання грошово-кредитної статистики; статистичної звітності для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції України.

До складу фінансової звітності в країнах з розвинутою ринковою економікою включають бухгалтерський баланс, звіт про прибутки і збитки, звіт про рух грошових коштів, додатки залежно від потреб користувачів. Річний фінансовий звіт супроводжується також пояснювальною запискою.

Статистична звітність для складання грошово-кредитної статистики має такі напрямки: загальнобанківська статистика; монетарна (грошово-кредитна) статистика; статистика банківського нагляду; статистика операцій з іноземною валютою; емісійно-кредитна статистика; статистика готівково-грошового обігу.

Особливу роль у державній статистиці відіграє статистика платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції України, яка є інструментом узагальнюючої оцінки економічного стану країни та ефективності її світогосподарських зв'язків. Функція складання платіжного балансу держави, розроблення методологічної і методичної бази для його аналізу і прогнозування та проведення відповідних розробок покладена на Національний банк України.

Інформація, яка використовується для цілей розроблення політики, складається на базі різноманітних класифікацій та узагальнень даних про операції центрального банку. Можливості бухгалтерів та статистиків для складання необхідних даних залежать від наявності детальної інформації, яка враховується на базовому рівні в разі здійснення окремих операцій.

Банківську фінансову та статистичну звітність надають регіональні управління, установи Національного банку України, комерційні банки, що мають статус юридичної особи, дирекції та філії банків, що є резидентами і нерезидентами України, а також філії іноземних банків в Україні. Інформація щодо порядку, періодичності, термінів та способів надання форм міститься в Переліках файлів та форм звітності регіональних управлінь, установ Національного банку України і комерційних банків.

Звітність для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції України надають уповноважені банки та підприємства, що мають рахунки в іноземних банках, а також здійснюють клірингові та холдингові операції з нерезидентами України. Інформація щодо порядку, періодичності, термінів і способів надання форм міститься в Табелі форм звітності для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції України, що надаються Національному банку України.

Головне призначення міжнародних стандартів загальної фінансової та статистичної звітності банків – зробити її такою, щоб

вона могла бути корисною найбільшій кількості користувачів для прийняття ними економічних рішень, наприклад, для оцінки безпеки депозитів у банку чи коштів, які надаються банку в тимчасове користування.

Форми звітності відповідають потребам значної кількості користувачів поза банком. Такими *користувачами* є: ті, хто надає банку ресурси, тобто його дійсні і потенційні вітчизняні та іноземні акціонери (пайовики), вкладники і кредитори; співробітники банку, його позичальники, українські та міжнародні фінансові організації.

Така інформація потрібна Національному банку України як центральному банку держави для виконання регулюючих та наглядових функцій.

Грошово-кредитна і банківська статистична інформація характеризує економіку держави і використовується органами законодавчої та виконавчої влади, широким колом науковців, економістів, ділових людей. Відповідної інформації щодо грошового обігу та банківської діяльності в Україні потребують також міжнародні фінансові організації, такі, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, членом яких є Україна, та інші.

Своєчасні й достовірні статистичні дані про грошово-кредитну і фінансову діяльність банків і фінансових небанківських організацій дають змогу: аналізувати стан і перспективи розвитку банківської системи; спостерігати за ходом реалізації грошово-кредитної політики держави та прогнозувати розвиток її грошово-кредитного ринку; стежити за розвитком валютного ринку та операцій з іноземною валютою; здійснювати заходи щодо забезпечення стабільності національної грошової одиниці; здійснювати нагляд за діяльністю комерційних банків та інших фінансових небанківських організацій; моделювати рішення Національного банку України при виконанні ним регулюючих і наглядових функцій; забезпечувати взаємозв'язок грошово-кредитної та банківської статистики з іншими макроекономічними системами даних; забезпечувати порівнянність із даними міжнародних фінансових і банківських організацій та центральних банків інших країн.

Методологія складання грошово-кредитної статистики передбачає розподіл між вимогами та зобов'язаннями відносно резидентів та нерезидентів. Вимоги до резидентів у подальшому класифікуються за секторами, до яких належать боржники, а зобов'язання перед резидентами класифікуються відповідно до виду інструмента і сектору, до якого належить кредитор.

Основний розподіл рахунків у грошово-кредитній статистиці проводиться між рахунками резидентів і нерезидентів. Цей розподіл ґрунтується на критерії резидентства, яке визначається в Керівництві з платіжного балансу МВФ. У більшості випадків інституційна одиниця, або суб'єкт економічної діяльності (підприємство чи фізична особа), відноситься до категорії резидентів, якщо вона знаходиться в даній країні впродовж одного року та більше і вважається, що центр її економічних інтересів розміщений у цій країні, і до категорії нерезидентів, якщо центр її економічних інтересів знаходиться в інших країнах.

Відповідно до цього *резидентами* є: українські та іноземні юридичні особи, які знаходяться в Україні; фізичні особи з постійним місцем проживання в Україні; українські громадяни, які працюють у державних установах України за кордоном.

Нерезидентами є: українські та іноземні юридичні особи, які знаходяться за кордоном; фізичні особи, які працюють за кордоном, та іноземні працівники державних установ в Україні; фізичні особи з українським громадянством, за винятком громадян України, які працюють у державних установах України за кордоном, мають статус нерезидентів, якщо їх постійне місце проживання знаходиться за кордоном.

Депозитні та кредитні рахунки поділяються на резидентні та нерезидентні відповідно до таких принципів: прийняті депозити (включаючи лоро-рахунки) – за належністю депонента; розміщені депозити (включаючи ностро-рахунки) – за належністю підприємства, що відкрило рахунок; надані кредити (надані позички) – за належністю позичальника (боржника); отримані кредити (отримані позички) – за належністю позикодавця (кредитора); рахунки відділень за кордоном обліковуються як нерезидентні.

Інші активні рахунки (наприклад, іноземна валюта, чеки, цінні папери) поділяються на резидентні та нерезидентні відповідно до їх емітентів та місця отримання суми через погашення. Золото визначається як нерезидент та іноземна валюта. Облігації, випущені та деноміновані в іноземній валюті, визначаються як нерезидентні.

На другому рівні розподілу внутрішня економіка країни розподіляється на п'ять секторів для визначення впливу кожного сектора на створення ліквідності в економіці. Це такі сектори:

- I – нефінансові корпорації;
- II – фінансові корпорації;
- III – загальне державне управління;

IV – домашні господарства;

V – некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Сектори, у свою чергу, поділяються на підсектори. Наведемо пояснення щодо деяких із них.

Державні нефінансові корпорації (підсектор сектора I).

Незважаючи на те що державні нефінансові корпорації не є частиною уряду, той факт, що вони належать державі та/або контролюються нею і, можливо, мають особливий доступ до фінансової системи, надає їм особливого значення, що є підставою для віднесення їх до окремої категорії. Вони аналогічні нефінансовим приватним корпораціям у тому, що повинні виробляти товари та послуги для ринку і продавати їх за ринковими цінами, але в багатьох країнах вони відрізняються тим, що їхні борги гарантуються державою, а в їхній політиці ціноутворення переважно враховуються цілі загальнодержавної політики.

Фінансові корпорації (сектор II).

До них належать акціонерні та неакціонерні підприємства, які в основному виконують фінансові операції, що складаються як із прийняття на себе фінансових зобов'язань, так і придбання фінансових активів за власний кошт. Сюди входять центральний банк, депозитні банки та інші банківські установи. (В Україні – Національний банк України, державні, акціонерні і приватні комерційні банки та Ощадний банк України.)

Центральні органи державного управління (підсектор сектора III).

Сюди входять усі державні міністерства, бюро, установи та інші органи, які є інструментами або органами центрального уряду в країні. Центральний уряд відіграє важливу роль в економічному та грошово-кредитному аналізі, оскільки в основному саме через централізоване фінансування податково-бюджетна політика має вплив на рівень національного доходу.

Регіональні та місцеві органи державного управління (підсектори сектора III).

Регіональні органи державного управління є державними органами, що функціонують незалежно від центрального уряду, а місцеві органи влади складаються із самостійних державних органів у міських і/або сільських районах на території країни.

Процес переходу до ринкової економіки потребує постійної, надійної та докладної інформації, яка характеризує стан грошово-кредитного ринку і діяльність банківської системи України.

Міжнародні стандарти призначені для уніфікації бухгалтерського обліку, виходячи з таких вимог: зміст звітності; критерії внесення до звітності різноманітних її елементів; правила оцінки цих елементів; обсяги інформації, що надається у звітності.

Подання якісної та достовірної картини операцій комерційного банку Національному банку України, а також юридичним і фізичним особам, які є позичальниками та вкладниками цього банку, необхідне для того, щоб створити і зберегти на тривалий час довіру до банку та кредитної системи в цілому.

На даний час ця довіра є особливо важливою для України як всередині, так і зовні країни. Наприклад, у зв'язку з розширенням економічних зв'язків з іноземними партнерами українській банківській системі необхідно складати та надавати достовірну фінансову звітність, яку можна було б співвіднести зі звітністю зарубіжних партнерів.

Серед інших, метою форм звітності є підтримання довіри до банку, показати, як він справляється і захищає інтереси своїх вкладників. Отже, така звітність підтримує взаємну довіру між банком та його партнерами, що дає йому перевагу, у тому числі матеріальну, на тривалий час.

§ 2. Вимоги до складання звітності

Фінансова і статистична звітність має містити достовірну і реальну інформацію, що забезпечується шляхом документування операцій і періодичними інвентаризаціями. Це дає змогу контролювати й уточнювати дані щодо вартості активів і пасивів, цінностей банку, операцій, що обліковуються на його позабалансових рахунках. Лише на основі зіставлення аналогічних показників звітного та минулих періодів можна зробити висновки стосовно змін у фінансовому стані банку, спрогнозувати тенденції розвитку банківських операцій.

Звітність має бути дієвою, щоб забезпечувати інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів, розкривати кількісні та якісні характеристики явищ, що вивчаються. Добре побудована, вона характеризується раціональністю й економічністю. Розробляючи централізовану стандартну програму для формування всіх форм фінансової звітності за операційний день банку, НБУ і це брав до уваги. Як ми вже з'ясували, основне призначення фінансової та статистичної звітності – надати користувачам достовірну інформацію про майновий і фінансовий стан банку, результати його господарської та фінансової діяльності за звітний період. Користувачам також необхідно краще розібратися в особливостях

здійснюваних банками операцій. Їх часто цікавлять відомості, не призначені для оприлюднення. Тому дані у фінансових звітах подають максимально вичерпно, щоб задовольнити потреби користувачів в інформації щодо ліквідності та платоспроможності банку, способів управління і контролю ризиків, пов'язаних із кредитними та іншими операціями банку. Користувачами звітності можуть бути уповноважені представники органів державної влади, юридичні та фізичні особи, зацікавлені в результатах господарської діяльності банку, у тому числі власники, засновники та акціонери банку, кредитори, інвестори та інші особи, які мають право на отримання такої інформації. Головний користувач звітності комерційних банків – Національний банк України, центральний банк держави, який здійснює банківський нагляд. Цікавляться станом грошового обігу та діяльністю банківської системи також міжнародні фінансові організації, членом яких є Україна.

Форми фінансової та статистичної звітності, що впроваджуються, мають відповідати загальноприйнятим міжнародним стандартам; базуватися на даних бухгалтерського обліку та звітності, а також первинного аналітичного обліку в банках і фінансових організаціях; бути оптимальними за своєю кількістю та складом статистичних показників; розкривати кількісні та якісні сторони явища, що вивчаються; бути зручними для заповнення, розроблення і створення програм електронної обробки; не дублювати цинні форми статистичної звітності.

Підготовка та подання форм звітності передбачає визначення таких критеріїв якісних характеристик:

1. *Зрозумілість*. Інформація, що включається до форм звітності, має бути зрозумілою користувачам із посереднім рівнем обізнаності в бізнесі, економіці та бухгалтерському обліку.

2. *Корисність*. Інформація форм звітності має своєю метою дати достовірну оцінку минулих, теперішніх та майбутніх подій і впливати на економічні рішення щодо поточної чи подальшої діяльності банку.

3. *Суттєвість*. Інформація є суттєвою тоді, коли її упущення або неправильний виклад можуть вплинути на реальну економічну оцінку діяльності банку та його фінансовий стан.

4. *Надійність*. Інформація вважається надійною тоді, коли в ній відсутні суттєві помилки чи спотворення. Надійність вимагає від банку:

- сумлінності подання інформації – кожна стаття фінансового звіту повинна бути корисною, тобто з достатньою точністю піддаватися конкретній оцінці;

- змістовності інформації – тобто відображення максимальної інформації та конкретного економічного ефекту в межах установленої форми;
- нейтральності – інформація повинна бути достовірною. Її подання у фінансовому звіті не повинно бути вибірковим для заздалегідь визначеного результату;
- відповідності – фінансові звіти повинні містити інформацію, що базується на конкретних оцінках (наприклад, можливості погашення заборгованості, корисних строків служби операційних активів). Для недопущення значних недооцінок чи переоцінок окремих елементів фінансових звітів необхідна повна точність у відображенні всіх показників діяльності банку. До речі принципи побудови фінансової звітності банку можна відобразити і так, як це зображено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2. Принципи побудови фінансової звітності банку

Принципи	Характеристика	Вимоги
Зрозумілість і адекватність тлумачення	інформація сприймається користувачами однозначно	чітке заповнення необхідних реквізитів фінансової звітності у відповідних одиницях виміру та періодах
Достовірність	дані звітності відповідають даним бухгалтерського обліку, помилки виключені	провадити перевірку звітів на предмет наявності помилок і перекручень
Порівняльність	дає можливість порівнювати фінансові звіти різних періодів з метою визначення ефективності роботи	чітка система бухгалтерського обліку є гарантією стабільності облікової політики, надає змогу забезпечити її послідовність у фінансових звітах і застосовувати для контролю стабільності роботи
Своєчасність і доречність	інформація фінансових звітів надається у встановлені терміни, що надає можливість своєчасно оцінити ефективність роботи та вжити заходів до виправлення становища при зниженні показників	інформація фінансових звітів надає змогу провести аналіз діяльності банку з метою виявлення слабких місць і вжити заходів до поліпшення роботи
Доступність	інформація фінансової звітності доступна для користувачів	інформація справді доступна та зрозуміла користувачам

Інформація щодо грошового обігу та банківської діяльності в Україні відображається в системі показників грошово-кредитної статистики та у відповідних формах звітності комерційних банків, які враховують національні особливості країни, базуються на міжнародних стандартах і досвіді країн з розвинутою ринковою економікою.

До статистичної звітності належить звітність про кредитні й депозитні операції в національній та іноземній валюті, процентні ставки, операції з цінними паперами тощо. Вона містить інформацію, необхідну для побудови системи статистичних даних. Джерелом в основному є матеріали статистичного та бухгалтерського обліку. На базі статистичного обліку складається звітність про внутрішній аудит, взаємовідносини з правоохоронними органами та ін. Офіційна звітність має, як правило, постійний характер і містить інформацію, що обов'язково відповідає даним бухгалтерського та статистичного обліку. До неї належить місячна, квартальна, піврічна та річна звітність.

Оперативною називається щоденна, щотижнева й подекадна звітність, сформована за оперативними даними. Вона може мати незначні розбіжності з даними обліку, оскільки складається терміново: строки її надання обчислюються годинами.

За характером спрямування розрізняють звітність для внутрішнього управління банком (внутрішня) і для зовнішніх користувачів інформації (позабанківська). Внутрішню звітність устатковує сам банк, виходячи зі своїх інтересів. Підпорядковані йому установи (підрозділи) передають її у вигляді розшифровок і переліків на адресу головного банку, що має статус юридичної особи. Звітність, яка надається Національному банку України та органам державної статистики, юридичні особи складають відповідно до чинного законодавства. Нею послуговуються як зовнішні користувачі, так і сам банк.

За обсягом інформації звітність буває повною і скороченою. Повна надається після скороченої і містить деталізовані дані стосовно тих чи інших операцій банку.

За ступенем узагальнення звітність поділяють на первинну, тобто подану банком як юридичною особою або його філіями, та зведену (консолідовану), де узагальнено дані первинної звітності по банку як юридичній особі, по регіону, банківській системі в цілому.

Залежно від періодичності подання розрізняють звітність поточну та річну. На практиці поточна звітність надається за певний період. У банківській системі її можуть складати і подавати щодня, щотижня, двічі на місяць, щомісяця, щокварталу, двічі на рік, за запитом.

За обсягом відображення результатів діяльності та здійснених операцій річна звітність є більш повною і деталізованою, ніж поточна. Відправляють цю інформацію електронною чи звичайною поштою.

Залежно від суб'єкта, тобто з огляду на те, хто її складає, розрізняють звітність Національного банку України і звітність комерційних банків. Відповідно обсяг і зміст тієї та іншої визначається роллю, яку виконують НБУ як центральний банк та комерційні банки в економіці країни. Стосовно Нацбанку, йдеться власне про пакет звітності, який умовно можна поділити на дві частини: фінансова звітність; статистична звітність грошово-кредитного та банківського характеру.

Крім того, підрозділи НБУ надають статистичну звітність для складання платіжного балансу та визначення міжнародної інвестиційної позиції України.

Статистична звітність грошово-кредитного характеру поділяється на загальнобанківську, монетарну, емісійно-кредитну, статистику банківського нагляду, статистику операцій з іноземною валютою, готівково-грошового обігу.

Статистичні дані для складання платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції України містять узагальнюючу оцінку економічного стану країни та ефективності її зовнішньоекономічних зв'язків.

§ 3. Типові форми звітності, які надаються НБУ

Типові форми фінансової та статистичної звітності, яку подають до Національного банку, та інструкції про порядок їх заповнення розробляє і затверджує Правління НБУ за погодженням із Державним комітетом статистики України. Заборонено вимагати звітність за формами, не затвердженими в установленому порядку, а також за невстановленими адресами.

Комерційні банки – юридичні особи, які мають філії, складають зведену фінансову звітність по банку в цілому в розрізі областей і надають Національному банку України. Регіональні управління НБУ на основі отриманих від установ комерційних банків звітів складають зведену за регіоном звітність.

Порядок цієї роботи, періодичність, терміни і способи подання комерційними банками та підрозділами Національного банку фінансової та статистичної звітності регламентують правила, затверджені Правлінням НБУ.

Існують певні вимоги й щодо державної статистичної звітності – їх зазначено в таблиці форм державної статистичної звітності, що надається Державному комітету статистики України.

Звітність складається в грошовому вираженні в одиницях, установлених для кожної форми окремо, з округленням сум до одиниць таким чином, щоб не втрачалася точність підсумків і були зібрані повні дані.

Датою подання банківської звітності вважається день фактичної її передачі, якщо подання здійснюється електронною поштою, а в разі надсилання її поштою з повідомленням про вручення адресату – дата його одержання, зазначена на штемпелі підприємства зв'язку, що обслуговує адресата. Якщо випадає вихідний, то термін подання звітності переноситься на перший робочий день.

Зміни до даних фінансової та статистичної звітності після виявленого їх перекручення вносяться в тому звітному періоді, у якому були виявлені помилки. виправлення у звітності мають бути завірені підписами посадових осіб банку із зазначенням дати виправлення. Якщо перекручення у звіті виявлено після його відправлення, банк надсилає до НБУ виправлені файли чи форми.

Річна фінансова звітність банків про підсумки фінансово-господарської діяльності, майновий і фінансовий стан є відкритою для опублікування, крім випадків, передбачених законодавством. Достовірність і повнота опублікованої звітності підтверджується аудиторською організацією у випадках, установлених чинним законодавством.

Прикладом звітності може слугувати статистична звітність за формою 2 «Звіт про прибутки та збитки», яка складається установами і регіональними управліннями НБУ, що розміщені на території України і мають самостійний баланс.

Зазначена звітність подається установами і регіональними управліннями НБУ за місцем їх розміщення статистичним органам і Національному банку щоквартально за звітний період і зростаючим підсумком з початку року, а також за звітний рік у термін, установлений для подання квартальної та річної бухгалтерської звітності.

Національний банк узагальнює звітні дані форми 2 в цілому по системі НБУ і зведені дані подає Міністерству статистики.

Звіт про прибутки та збитки є основним звітом, що характеризує фінансовий стан банку і складається з доходних статей, які розміщені в лівій частині форми та витратних, що розміщені справа. Усі доходи і витрати групуються за їх характером та основними видами доходів і витрат.

Доходи – це збільшення економічних вигод протягом звітного періоду у формі притоку чи зростання активів, або зменшення зобов'язань, які приводять до збільшення власного капіталу, крім збільшення, яке пов'язане з внесками акціонерів.

Витрати – це зменшення економічної вигоди у звітному періоді у формі відпливу чи зменшення активів або збільшення заборгованості, які ведуть до зменшення власного капіталу, крім тих, що пов'язані з розподілом частки доходу між власниками капіталу.

Витрати визнаються у звіті про прибутки та збитки на підставі безпосереднього зв'язку між понесеними витратами і надходженнями за визначеними статтями доходу. Цей процес, який називається відповідністю витрат і доходів, тягне за собою одночасне визнання доходів і витрат, які є безпосереднім і спільним результатом тих самих подій. Наприклад, витрати за обслуговування депозиту визнаються в тому ж звітному періоді, у якому очікується надходження доходів від наданого кредиту за рахунок цих же депозитних коштів.

Доходи і витрати мають бути показані за принципом нарахування, згідно з яким наслідки фактів господарської діяльності відображаються тоді, коли вони мали місце (а не тоді, коли банк одержує або виплачує грошові кошти чи їх еквіваленти). Тобто банк за звітний період розраховує проценти, які йому належить виплатити за депозитною угодою, відносить їх на витрати – з однієї сторони – і нараховує проценти, які йому належать за звітний період за кредитною угодою, відносить їх на дохід – з другої сторони, незалежно від того, сплачені чи не сплачені, отримані чи неотримані ці проценти насправді.

У тих випадках, коли очікується, що економічні вигоди будуть виникати протягом кількох звітних періодів, і зв'язок із доходом може бути визначений опосередковано, витрати визнаються у звіті про прибутки і збитки на основі систематичних процедур часткового розподілу. Це часто необхідно при визнанні витрат, пов'язаних з використанням активів, таких, як нерухомість і устаткування, гудвіл, патенти і торгові марки. У таких випадках витрати розглядаються як зношення або амортизація. Ці процедури поступового розподілу створені для того, щоб визнати витрати у звітні періоди, протягом яких економічні вигоди, пов'язані з цими статтями, витрачаються.

Витрати визнаються у звітному періоді про прибутки і збитки і у випадках, коли витрати не приносять майбутніх економічних вигод або коли майбутні економічні вигоди не відповідають або

перестають відповідати вимогам для визнання їх у балансі як активу.

Витрати також визнаються в тих випадках, коли зобов'язання виникає без визнання активу, наприклад, коли виникають додаткові зобов'язання за послугами, наданими клієнтам.

Нараховані проценти визнаються доходом тільки тоді, коли існує імовірність того, що економічна вигода, пов'язана з угодою, надійде підприємству. Незважаючи на невизначеність стосовно отримання суми, яка вже включена в дохід, неповернена сума або сума, відносно якої зменшується імовірність отримання, визнається як витрати, а не як коригування вже визнаної суми доходу.

Усі доходи чи витрати банку включають як частину банківського сукупного доходу чи витрат, так і дохід чи витрати від неосновної діяльності. Дохід – це частина сукупного доходу, який виникає в процесі звичайної діяльності банку і включає в себе процентний дохід, комісійний дохід, прибуток від торгових операцій, інші операційні доходи, непередбачені доходи та інші доходи.

Процентний дохід відповідно являє собою плату за використання грошових коштів або їх еквівалентів за певний період часу та складається з:

- процентів за кредитами, депозитами та іншими фінансовими інструментами, у тому числі за боргові цінні папери з фіксованим доходом, який так чи інакше можна розраховувати;
- доходів у вигляді амортизації дисконту (премії) за цінними паперами;
- комісійних доходів, які за своїм характером належать до процентного, тобто доходи, які можуть бути розраховані, виходячи із суми заборгованості за певний проміжок часу.

Процентний дохід за розміщеними вкладками й депозитами та процентні витрати за залученими коштами відображаються під відповідними символами.

Процентний дохід за розміщеними вкладками та депозитами складається з: процентного доходу за кореспондентськими рахунками та депозитами до запитання; процентного доходу за строковими депозитами; процентного доходу за рахунками в МВФ. При цьому узагальнюючий символ повинен дорівнювати сумі символів процентного доходу.

Процентні витрати за залученими коштами складаються з: процентних витрат за кореспондентськими рахунками та депозитами до запитання; процентних витрат за строковими депозитами; процентних витрат за коштами на рахунках клієнтів.

Процентний дохід за цінними паперами складається з процентного доходу за інвестиційними цінними паперами.

Процентний дохід за наданими кредитами складається з: процентного доходу за кредитами, наданими центральному уряду; процентного доходу за короткостроковими кредитами, наданими комерційним банкам; процентного доходу за довгостроковими кредитами, наданими комерційним банкам; процентного доходу за кредитами, наданими іншим позичальникам.

Процентні витрати за отриманими кредитами складаються з процентних витрат за строковими кредитами, які отримані Національним банком, та процентних витрат за строковими кредитами, які отримані Національним банком за міжурядовими угодами.

Комісійний дохід за кредитами, який безпосередньо не компенсує витрати банку на надання та обслуговування кредиту, розглядається як процентний дохід. Наприклад, комісійні, які безпосередньо не пов'язані з операційними витратами на облік кредиту, або ті виплати за послуги, які залежать від строку, – комісія за зобов'язання, яка визначається у відсотках від невикористаної частини кредитної лінії.

Комісійні доходи являють собою доходи за всіма послугами, наданими третіми сторонами, і складаються з комісійних за наданими гарантіями і за операціями з цінними паперами; комісійних доходів за операціями та платежами, обслуговування кредитних депозитних рахунків, за збереження цінностей і проведення операцій із цінними паперами; комісійних за проведеними операціями з іноземною валютою і за купівлю-продаж монет і дорогоцінних металів для третіх сторін; інших комісійних доходів.

Комісійні доходи в цьому звіті поділяються на комісійні доходи за операціями: з банками; з клієнтами; з цінними паперами; на валютному ринку; інші комісійні доходи.

Слід мати на увазі, що для банку, який надає послуги, комісійні приносять дохід, а для тих, що їх отримують, це витрати на їх оплату.

Результат від торгових операцій – це чистий результат діяльності від торгових операцій з різними фінансовими інструментами, який поділяється на: результат від продажу цінних паперів; результат від торгових операцій за іншими фінансовими інструментами.

Значну статтю витрат у загальних витратах складають адміністративні витрати, зокрема:

- витрати на утримання основних засобів та нематеріальних активів – складаються з витрат на ремонт власних основних засобів, витрат на ремонт орендованих основних засобів та інших витрат на утримання основних засобів та нематеріальних активів;
- експлуатаційні та господарські витрати – складаються з витрат на комунальні послуги, витрат на охорону, витрат на спецодяг, взуття та інші засоби захисту робітників, господарських витрат та інших витрат;
- витрати на обслуговування телекомунікацій – складаються з витрат на SWIFT, витрат на мобільний зв'язок, поштових і телефонних витрат, витрат на REUTERS.

Інші витрати показуються за такими статтями – представницькі витрати, оплата послуг інших суб'єктів господарської діяльності, витрати на маркетинг і рекламу, спонсорство і доброчинність, спеціальні витрати, орендні платежі, пайова участь на будівництво житла, інші витрати.

Інші операційні доходи показуються у звіті. До складу таких доходів входять доходи від діяльності інкасаторської служби, доходи від наданих консультаційних послуг, доходи від проданих платіжних засобів, доходи за реєстрацію та надання ліцензій комерційним банкам та інші операційні доходи.

Інші операційні витрати складаються з витрат на виготовлення бланків, банкнот, монет та іншої банківської продукції, витрат на утримання служби інкасації, витрат на аудит, витрат на службові відрядження та інших витрат. До складу витрат на виготовлення бланків, банкнот, монет та іншої банківської продукції включаються витрати на виготовлення банкнот, витрати на виготовлення монет, витрати на виготовлення банкнотного паперу, витрати на виготовлення іншої банківської продукції.

У складі інших доходів показуються позареалізаційні доходи від продажу ювілейних монет та іншої банківської продукції, доходи від продажу основних засобів та нематеріальних активів та інші доходи.

У позареалізаційних доходах показуються штрафи, пені, неустойки, які отримані за господарськими операціями, інші отримані штрафи, пені, неустойки та інші позареалізаційні доходи.

У складі інших витрат показуються позареалізаційні витрати і сплата неосновних податків. Позареалізаційні витрати складаються зі штрафів, пені та неустойок, сплачених за господарсь-

кими операціями, інших сплачених штрафів, пені та неустойок, інших позареалізаційних витрат. У сплачених неосновних податках відображуються податок на землю, акцизний збір, податок на додану вартість та інші податки.

Витрати за сумнівними активами являють собою значну позицію у звіті про прибутки та збитки, які відображують зміни вартості ризикових активів. Ці витрати складаються з відрядувань у резерви та боргів, списаних у збитки. Борги, списані в збитки, складаються із сумнівної заборгованості за списаними в збиток кредитами та іншої списаної в збиток заборгованості.

У складі інших витрат показуються позареалізаційні витрати і сплата неосновних податків. Позареалізаційні витрати складаються зі штрафів, пені та неустойок, сплачених за господарськими операціями, інших сплачених штрафів, пені та неустойок, інших позареалізаційних витрат.

Витрати за сумнівними активами являють собою значну позицію у звіті про прибутки та збитки, які відображують зміни вартості ризикових активів. Ці витрати складаються з відрядувань у резерви та боргів, списаних у збитки. Борги, списані в збитки, складаються із сумнівної заборгованості за списаними в збиток кредитами та іншої списаної в збиток заборгованості.

Зменшення резервів складається із сум, які банк направляє на повернення раніше створених банківських резервів та надходжень за раніше списаними боргами.

Зменшення резервів за сумнівною заборгованістю показується за статтями зменшення резервів за сумнівною заборгованістю, зменшення резервів на майбутні виплати та зменшення резервів за позабалансовими ризиками.

Надходження за раніше списаними боргами складається з надходжень за сумнівною заборгованістю за кредитами, яка списана в збитки, та раніше списаною сумнівною заборгованістю.

Непередбачені доходи і витрати – це результат подій, які можуть істотно вплинути на дохід банку, але не мають відношення до звичайної його діяльності. Наприклад, визнання доходів і витрат, що мали місце в попередніх звітних періодах (коригування сум, сплачених у вигляді податків у попередні роки), але раніше не відображених у фінансових звітах. Ці коригування впливають на власний капітал, але не пов'язані з поточними надходженнями і тому не повинні впливати на правдивість результатів аналізу ефективності роботи банку.

Відповідно до наведеної форми звітності за прибутками і видатками згідно з розробленими НБУ інструкціями надається така

звітність: баланс комерційного банку; балансовий звіт комерційного банку; звіт про прибутки та збитки комерційного банку; звіт про класифіковані активи; баланс; оборотно-сальдовий баланс та інші звіти, затверджені у встановленому порядку.

Розділ III

ІНСПЕКТУВАННЯ
ТА АУДИТ –
ВАГОМІ СЕГМЕНТИ
КОНТРОЛЮ

Інспектування як захід впливу та попередження ризиків у діяльності банків

§ 1. Інспектування банків – найбільш вагомий сегмент контролю

Інспектування кредитних організацій – один із найважливіших компонентів нагляду та регулювання банківської діяльності, однак його сучасний розвиток пов'язаний з великою кількістю невирішених проблем, що впливають на ефективність функціонування банківської системи України. Не торкаючись усього різноманіття причин виникнення проблем та їх впливу на становище банків, можна, на наш погляд, стверджувати, що більшість проблем інспектування кредитних організацій значною мірою пов'язані з недооцінкою інформаційного характеру цієї діяльності. Нескладно визначити мету і завдання регулювання і нагляду, методи і засоби їх вирішення і т.д. Мінімальний набір широко використовуваних термінів, таких, як фінансове становище, стабільність, надійність кредитних організацій і т.д., не прояснює ситуацію ні з банківською справою, ні з банківським інспектуванням через відсутність їх точних і однозначних визначень у нормативних актах. Очевидно, що все це необхідно було здійснити ще на етапі створення перших комерційних банків і формування другого рівня банківської системи країни, але виявилось принципово неможливим через відсутність системного підходу.

Відомо, що відповідно до визначень регулювання – це підпорядкування певному порядку або правилам, а контроль – це перевірка виконання чого-небудь, наприклад, законів, рішень, планів, або спостереження з метою перевірки. Уже з таких визначень, розкривши їх зміст та застосувавши їх до банківської системи, можна вивести всі завдання і функції банківського на-

гляду і банківського інспектування, включаючи завдання інформаційного та аналітичного забезпечення цих видів діяльності. Суть цього процесу виражається логічним ланцюгом: вироблення керівних впливів відносно банківської системи і окремих кредитних установ, подальша перевірка результатів (або контроль) цих впливів, обробка і аналіз контрольної інформації, вироблення на основі результатів аналізу нових керівних рекомендацій і т.д. Отже, НБУ реалізує свого роду систему автоматичного регулювання, у якій інспектування і нагляд відіграють роль інформаційного зворотного зв'язку, причому інспектування виконує також роль регламентного контролю, а нагляд – роль власне регулятора. Тим самим формується замкнений інформаційний контур у системі банківського регулювання і контролю (з періодичним створенням контрольної інформації на основі збирання та аналітичної обробки банківських даних), який необхідний для управління всіма регіональними банківськими підсистемами і банківською системою країни загалом.

В умовах, що склалися, важливо точно розуміти два принципових положення:

- 1) ситуацією володіє той, хто володіє інформацією;
- 2) правильні рішення починаються з повної інформації.

Отже, незалежно від того, йдеться про здійснюваний НБУ банківський нагляд, про банківське інспектування чи аудит, основну увагу слід приділяти інформаційно-аналітичному забезпеченню цих процесів, оскільки ні контроль, ні регулювання, ні реструктуризація у сфері банківської діяльності в умовах нестачі та неоднорідності інформації принципово неможливі – можлива тільки деяка їх імітація. Слід відзначити при цьому, що масштаби роботи, яку доведеться виконувати в рамках подальшого банківського контролю і регулювання, а також реструктуризації кредитних організацій, неминуче передбачають широке застосування сучасних комп'ютерних інформаційних технологій з урахуванням теоретично обґрунтованих методів збирання, обробки і комплексного аналізу інформації, а також організацію великомасштабних інформаційних баз (класу «сховищ даних»).

Здійснення будь-якої діяльності, що має інформаційний характер, потребує дотримання двох основних умов – знання складу необхідної інформації та наявності можливостей її отримання. Такі умови банківського інспектування нині не задовольняються.

Першою з породжених цими чинниками серйозною проблемою є різномірність підсумкових матеріалів інспекційних перевірок, що

практично унеможливило їх ефективне аналітичне узагальнення, не кажучи вже про комп'ютерну обробку і аналіз.

Друга проблема цього ж рівня, тісно пов'язана з першою, полягає в неможливості забезпечення підтримки рішень відносно кредитних організацій на єдиній інформаційній основі. Це означає, що ті самі проблеми фінансової сфери в різних регіонах країни вирішуються по-різному.

Як би там не було, інспекційна робота проводиться в інтересах отримання саме оцінок системних характеристик кредитних організацій, тим більше що фізичний зміст цих понять при їх точному формулюванні стає цілком зрозумілим. Без реалізації загального підходу – від необхідного результату до засобів і способів його досягнення – мета, завдання і функції банківського інспектування не зможуть бути логічно пов'язані з аналогічними поняттями для підрозділів усього наглядного блоку, а отже, інформаційне та аналітичне забезпечення банківського регулювання і контролю не стане комплексним і єдиним.

В основу інспекційної роботи покладений такий *базовий принцип*: банківське інспектування є інформаційною теоретико-прикладною дисципліною, і від того, наскільки правильно розуміється і реалізується на практиці даний принцип, залежать його результати. Банківське інспектування призначене для визначення та оцінки реального фінансового становища кредитних організацій та їх філіалів (а це передбачає визначення характеристик і показників їх діяльності), виявлення ситуацій, які загрожують інтересам кредиторів і вкладників, а також вироблення рекомендацій стосовно перевірених організацій. Таким чином, результатом інспекційної роботи в кожному випадку має бути інтегральна інформація про об'єкт перевірки, що містить: формулювання, які описують фінансове становище або, інакше, визначальні характеристики і показники його діяльності, формулювання описів несприятливих для клієнтури банку ситуацій, а також відомості про дотримання вимог нормативних актів, що регламентують банківську діяльність.

Реально інспектори, що працюють у системі підрозділів інспектування НБУ, здійснюють перевірки в комерційних банках з метою збирання первинних відомостей або вихідних даних, які підлягають потім аналітичній обробці для отримання інформації наступного рівня, тобто інспекційних висновків, необхідних для досягнення головної мети перевірок, а потім отримання інформації більш високого рівня, тобто інспекційних рекомендацій для керівництва територіального управління НБУ

на адресу самих кредитних організацій. Тому очевидно, що головна мета перевірок кредитних організацій та їх філій потребує чіткого визначення. Незважаючи на те що самі інспекційні перевірки методологічно правильно вказані як засіб досягнення головної мети, правильно було б визначити мету інспектування як отримання інформації, необхідної для оцінки системних характеристик кредитних організацій на основі збирання в процесі перевірок, комплексної обробки і аналізу банківських даних, а потім описати завдання, що вирішуються в ході перевірок, виходячи зі складу вказаних характеристик.

З наведеного випливає висновок про причини, через які інспектори, що перевіряють комерційні банки, часто не мають чітко й конкретно поставленого завдання отримання інформації, необхідної для формування оцінок, базових системних характеристик кредитних організацій, що перевіряються. Через це, у свою чергу, вони не мають також єдиної методики комплексної перевірки, що визначає склад і порядок збирання вихідних даних у ході перевірок, не мають методики їх аналітичного опрацювання для формування інспекційних висновків, не мають уніфікованих форм акту інспекційної перевірки і відповідної записки за результатами перевірки, як основних підсумкових інформаційних документів і т.д. Витоки цього полягають, імовірно, у нерозумінні того, що обліково-розрахункові операції, з яких, по суті, і складається основна банківська діяльність, виявляють собою процеси формування та обробки інформаційних потоків (тобто даних про формування, перетворення і рух фінансових коштів), а сама інспекційна робота є передусім роботою інформаційно-аналітичною. Правомірність такої інтерпретації підтверджується комп'ютеризацією банківської діяльності, що практично завершилася, при якій «фізичні», так би мовити, гроші виключаються з банківської діяльності на лінії, що йде від віконця в операційному залі до клавіатури робочої станції операціоніста. Усі інші обліково-розрахункові та більшість платіжних операцій здійснюються в електронній формі (включаючи карткові операції, операції з цінними паперами, розрахунки за експортно-імпортними операціями і т.д.).

Значущість банківського інспектування за минулі роки неодноразово була підтверджена на практиці, причому відомо, що, по суті, тільки інспекційна інформація дає реальну основу для підтримки прийняття конкретних рішень відносно кредитних організацій, у чому і реалізуються наглядова та регульовальна функції.

Отже, основний акцент у роботі всіх фахівців, що працюють у підрозділах інспектування територіальних управлінь НБУ, має бути зроблений на оволодінні сучасними інформаційними технологіями, передусім – банківськими, які використовуються при збиранні, обробці та аналізі банківських даних (тим більше в умовах комп'ютеризованої банківської діяльності). Дана послідовність процедур має місце не тільки при проведенні перевірки, але й при її підготовці, пов'язаній з вивченням «історичних» банківських даних з регулярної бухгалтерської, фінансової та статистичної звітності кредитних організацій.

Точне визначення тих системних характеристик кредитних організацій, які повинні фігурувати в доповідних записках за результатами інспекційних перевірок і зберігатися в інформаційних базах інспектування як результат інспекційної діяльності, становить на сьогоднішній день основну теоретичну задачу, яку належить розв'язати для усунення актуальних проблем банківського інспектування, що розглядаються. Для вітчизняного інспектування цей ґрунт ще не розроблений, тому доцільно коротко розглянути досвід тих країн, у яких інспектування має тривалу історію. Багато що з даного матеріалу підтверджується зарубіжним досвідом інспектування банків; у літературі, що видається для зарубіжних фахівців у даній сфері, постійно зустрічаються ті чи інші класифікації системних характеристик цих об'єктів перевірок, за якими інспектори повинні складати свої висновки. Вони можуть дещо варіювати від країни до країни відповідно до специфіки розвитку в них банківської справи, інспектування і нагляду, однак основне їх ядро залишається незмінним.

На цей час вважається, що для опису показників фінансового становища і характеристик функціонування найкраще підходять інтегральні оцінки (показники) банківської діяльності, які дістали назву банківських або кредитних ризиків, що трактуються як можливий збиток для капіталу і доходів банку. Слід зазначити, що сам підхід застосування інтегральних показників функціонування комерційних банків підтверджений зарубіжною практикою інспекційної діяльності. Інша справа, якими мають бути ці інтегральні характеристики або показники, і тут виникають розбіжності, які визначаються специфікою конкретної країни, історією розвитку банківської справи і банківського інспектування в ній, а отже, виникають і відмінності в інформаційному та аналітичному забезпеченні, розробленому для отримання підсумкових оцінок. Ці системи формувалися досить довго, неодноразово переглядалися й уточнювалися та, як і відома система оцінок фінансового

становища CAMEL (у Великобританії – CAMELS), мають емпіричний характер. Цікаво відзначити те, що вивчення цих розробок не створює відчуття завершеності, причому причиною, швидше за все, є сам дослідний (накопичувальний) підхід до визначення характеристик банківської системи загалом і показників діяльності становлення її кредитних організацій. Водночас у зарубіжній літературі, присвяченій інспекційній роботі, раз по раз зустрічаються системні терміни: «стійкість» і «живучість», «надійність» і «стабільність», «фінансовий статус» і «значущість», «кредитоспроможність» і «платоспроможність», «фінансовий стан» і «фінансове положення», «імовірність банкрутства» і «фінансова безпека» і т.д. Однак далі загальних міркувань стосовно виявлення в процесі перевірок описових ознак для формування інспекційних висновків справа, як правило, не йде (хоч прикладів подібних висновків, що наводяться керівництвом з інспекційної діяльності, достатньо), і ні коефіцієнти CAMEL, ні банківські ризики, ні результати гар-аналізу або вхідних і вихідних фінансових потоків з такими системними характеристиками алгоритмічно не узгоджуються.

Причина полягає, очевидно, у відсутності розвиненого інформаційного підходу до визначення показників функціонування і стану кредитних організацій. Унаслідок цього необхідно шукати практичні способи компенсації недоліків у нормативному базисі інспектування кредитних організацій для отримання повної і достовірної інформації про стан, функціонування і положення комерційних банків. І тут зарубіжний досвід і вироблені на його основі підходи можуть надати істотну допомогу. Поколіннями працівників банківської системи вироблено ряд аксіом, які в зарубіжній літературі визначаються як «фундаментальні принципи правильного ведення банківської справи» або поняття «ефективної банківської діяльності». Вони опубліковані, зокрема, Асоціацією сертифікованих бухгалтерів США, підтримані багатьма організаціями, що працюють у фінансовій сфері в ряді країн, і в результаті в основі інспекційних висновків лежать, по суті, поняття відповідності або невідповідності фундаментальним принципам правильного ведення банківської справи або ефективної банківської діяльності. Посібники для зарубіжних інспекторів містять значну кількість зразків експертних висновків, пояснень і рекомендацій, однак незалежно від прийнятих систем коефіцієнтів чи ризиків результатами є якісні характеристики, а отже, результат інспекційної перевірки завжди залежить від професіоналізму інспекторів.

Для країн з багатою історією контролю за банківською діяльністю це, певно, прийнятно внаслідок спадкоємності досвіду, довгої і ретельної підготовки інспекторів, у тому числі в спеціалізованих вищих навчальних закладах (наприклад, у США банківське інспектування існує з 1874 р.). У нашій країні ситуація інша, і такий підхід навряд чи можливий, тому пропонується варіант інформаційного базису інспекційної роботи.

Проведений аналіз дозволяє встановити попередній склад системних характеристик функціонування кредитних організацій та їх підрозділів, що входять до складу банківської системи і створюють регіональні банківські підсистеми, підлягають оцінці за даними інспекційних перевірок і результатами їх аналітичного опрацювання на регіональному і центральному рівнях. Розглянемо найважливіші з них.

Стійкість – характеризує достатність ресурсів для продовження існування даної кредитної організації та виконання нею функцій фінансового посередника.

Надійність – характеризує імовірність своєчасного і повного виконання кредитною організацією всіх зобов'язань перед усіма клієнтами цієї організації.

Стабільність – характеризує незмінність показників фінансового стану і фінансового положення кредитної організації з плином часу.

Ефективність – характеристика міри відповідності діяльності кредитної організації положенням її статуту.

Легітимність – характеризує відповідність дій кредитної організації вимогам законодавства і нормативних документів, тобто її керованість у складі системи.

Фінансова безпека – характеризує залежність фінансового стану клієнтури кредитної організації (у широкому розумінні) від її фінансового стану.

Ці характеристики є предметом макроаналізу на системному рівні, однак такий аналіз не може бути ефективним без урахування результатів інспекційної діяльності, а тому вони мають бути загальними орієнтирами для інспекційної роботи. З цієї причини їх доцільно було б передбачити і в Законі про банки України, і в Інструкції, що встановлює основні правила організації та проведення перевірок кредитних організацій. Показники стану кредитної організації, у свою чергу, є інформаційними компонентами, необхідними для отримання оцінок системних характеристик кредитних організацій на більш високому рівні аналізу, який міг би здійснюватися в одному з підрозділів центрального апарату НБУ.

Принципово важливим є те, що за результатами комплексної перевірки будь-якої кредитної організації кожна інспекційна бригада повинна формувати ту саму сукупність інспекційних висновків (за напрямками інспекційної перевірки) і резюме чи підсумковий висновок для доповідної записки керівництву територіального управління НБУ. Тільки на такій основі можуть бути забезпечені необхідні в кожному конкретному випадку рівні аналізу та узагальнення інформації за результатами перевірок, незалежно від того, здійснюватимуться вони для одного банку, для банку з філіальною мережею (наприклад, після міжрегіональної перевірки), фінансової групи, регіону чи економічної зони, або ж для всієї банківської системи країни загалом. Усі ці характеристики доцільно було б передбачити і в методиці комплексної перевірки кредитної організації (з урахуванням філіальної мережі), і в методиці аналізу результатів комплексної перевірки. При цьому очевидно, що всі ці характеристики є за своєю природою динамічними, а отже, їх потрібно оцінювати в динаміці.

З розглянутих підходів до оцінки фінансового стану, кредитних ризиків і т.д. при системному підході можна було б використовувати всі інформаційні компоненти, що розподіляються за показниками стійкості (з урахуванням стабільності), надійності (з урахуванням безперервності), ефективності, фінансової безпеки і т.д. Для кожної характеристики має бути розроблена розрахунково-аналітична методика, і всі ці методики слід об'єднати методикою комплексної перевірки та орієнтуватися на оцінку саме системних характеристик кредитних організацій, розглядаючи показники, які в цей час вважаються підсумковими (капітал, ліквідність, якість активів та ін.), як проміжні результати. Слід наголосити, що за такого підходу стало б можливим ефективне застосування для отримання інспекційних (і наглядових) оцінок методів математичної статистики, теорії ймовірності і т.д., завдяки чому системні характеристики знайшли б не тільки абсолютно чітке фізичне значення, але й методики кількісної оцінки.

Наприклад, зміни з плином часу показників капіталу або ліквідності, співвідношення власних/залучених коштів, *gap*-співвідношень, інших фінансових показників для конкретного банку, що виражаються в термінах математичного очікування, дисперсії, моментів більш високого порядку і трендів, дали б основу для кількісного (у тому числі ймовірнісного) прогнозу показників стійкості і стабільності банку (статичної і динамічної стійкості, запасу стійкості – у фінансовому вираженні при історичному і прогностичному аналізі, короткочасній, довготривалій

стабільності, дрейфу ліквідності і т.д.). При цьому оцінювалися б види, міра і значущість змін показників, що виявляються для даного банку. На цій же основі міг би бути визначений склад тих даних за кредитними організаціями та інспекційних інформаційних компонентів, які підлягають зберіганню в структурі баз інспекційних даних за перевіреними кредитними організаціями та їх підрозділами, і необхідні для історичного, у тому числі математичного, аналізу. При цьому для вирішення завдань наглядово-інспекційної сфери можуть бути в частині аналітичної обробки цих даних застосовані математичні теорії.

У цьому випадку загальний принцип може полягати у відстеженні на основі регулярної звітності змін фінансових показників функціонування кредитних організацій (або їх системних характеристик) з фіксацією їх виходу за деякі динамічні межі (верхню чи нижню), що змінюються разом із змінами тих чи інших макроекономічних умов, після чого приймається рішення про необхідність проведення інспекційної перевірки і визначаються ділянки перевірки, що потребують підвищеної уваги інспекторів. Інакше загальний принцип міг би застосовуватися при складанні інспекційних висновків стосовно системних характеристик об'єктів перевірок з використанням так званих функцій належності в інтервальних парах «стійкий – нестійкий», «надійний – ненадійний», «стабільний – нестабільний» і т.д. з набором градацій усередині інтервалів якісних оцінок разом з імовірнісним оцінюванням показників функціонування цих об'єктів. Безумовно, знайшли б своє місце в інспекційній роботі для виконання оцінних розрахункових процедур при підготовці, проведенні й аналізі результатів перевірок стандартні методи математичної статистики (аналіз тимчасових рядів і т.д.). Такий розвиток у рамках інформаційної теорії інспектування є найбільш цікавим напрямком досліджень.

На такій основі можливо здійснити визначення уніфікованого складу інформаційних компонентів і, відповідно, оцінок, які необхідно наводити в доповідній записці за результатами кожної комплексної перевірки. Вони, у свою чергу, отримуються як окремі результати опрацювання первинних відомостей або вихідних даних, що фіксуються і накопичуються в процесі інспекційної перевірки та мають бути відображені в розділах уніфікованого акта інспекційної перевірки. При цьому не є принциповим, йдеться про комплексну чи тематичну перевірку, оскільки будь-який з окремих видів банківської діяльності так чи інакше впливає на показники фінансового стану кредитної установи і характеристики її діяльності. До речі, останні в основному використовуються

при визначенні фінансового положення кредитної установи, тобто результату порівняльного аналізу за представницькою групою.

Природно, найбільш повна інформація формується за результатами комплексної інспекційної перевірки, що розглядається як повна множина тематичних перевірок в окремих напрямках інспектування кредитних організацій.

На підставі системного аналізу може бути запропонована така послідовність інформаційного базису інспекційної роботи:

- виходячи із загальної мети банківського інспектування, визначається склад системних характеристик і показників стану кредитної організації, які підлягають оцінці і мають бути відображені в доповідній записці за результатами комплексної перевірки;
- за складом цих характеристик і показників визначається зміст методики комплексного аналізу і склад первинної інспекційної інформації, що підлягає комплексному (інтегральному) аналізу для отримання результатів;
- склад первинної інспекційної інформації визначає зміст методики комплексної перевірки як збірника описів алгоритмів інспекційних дій, необхідних для збирання вихідних даних, а також їх склад;
- зміст методики комплексної перевірки визначає структуру, склад і зміст акта інспекційної перевірки, у якому інтегруються первинні відомості й вихідні дані;
- склад вихідних інспекційних даних безпосередньо визначає ті документи, бази банківських даних, інші джерела, комп'ютерні програми, які мають бути використані в процесі інспекційної перевірки.

Виходячи з цього, можна визначити загалом уніфіковані інформаційні компоненти попереднього рівня, зокрема відомості:

- що підлягають збору і аналізу в процесі передперевірочної підготовки для визначення чи уточнення ділянок роботи кредитної організації, що потребують особливої уваги;
- із засновницьких документів кредитної організації для оцінки ефективності її функціонування та інформаційні компоненти, що потребують подальшого інтегрального оцінювання за підсумками інспекційної роботи;
- про склад і формування ресурсів кредитної організації на основі аналізу вхідних і вихідних фінансових потоків, їх динамічного співвідношення, а також ліквідності для подальшої оцінки стійкості й надійності організації;

- про умови виконання банківських операцій і надання банківських послуг (у тому числі за допомогою банківських автоматизованих систем), що підлягають аналізу для оцінки безперервності роботи і надійності організації;
- про ресурси кредитної організації та їх динаміку (за інтервал часу, що забезпечує достатній обсяг статистики або представницької вибірки) для отримання оцінок кредитоспроможності, платоспроможності, стійкості, стабільності, надійності організації;
- про роботу кредитної організації і виконання нею обліково-розрахункових операцій для оцінки легітимності її діяльності, тобто виявлення порушень, що допускаються, їх класифікації (на основі чого формуються оцінки керованості), а також недоліків у роботі;
- про клієнтуру кредитної організації; ці відомості підлягають оцінці і використовуються разом із даними про ресурси кредитної організації та їх динаміку для формування оцінки її стійкості, надійності та фінансової безпеки для клієнтів (юридичних і фізичних осіб);
- порівняльні фінансові показники для групового аналізу з оцінкою конкурентоспроможності кредитної організації з урахуванням її локальної значущості, функцій, вартості і частки ринку банківських послуг (також при оцінюванні стабільності й стійкості кредитної організації).

Ця загальна схема має природний розвиток до окремих інформаційних компонентів нижнього рівня, зафіксованих у банківських документах і схемі операційного дня банку. Важливо підкреслити, що інформаційні компоненти більш високого рівня зі складу перелічених являють собою основний обсяг відомостей, що накопичуються за результатами інспекційних перевірок в інформаційних базах за кредитними організаціями та їхніми підрозділами.

Викладене є лише досить загальною схемою збирання, обробки й аналізу даних, але вона досить універсальна, щоб служити уніфікованою основою інформаційно-аналітичного забезпечення інспекційної діяльності. Використання даного підходу дозволить значно підвищити якість матеріалів інспекційних перевірок, надавши їм повноти й однорідності, необхідних для комплексного аналізу.

§ 2. Інспекційні перевірки банків

Кожний банк є об'єктом перевірки інспекторами Національного банку України чи аудиторами, призначеними Національним банком України.

Перевірки здійснюються з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів Національного банку України.

Перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого Національним банком України. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік. Про проведення планової перевірки Національний банк України зобов'язаний повідомити банк не пізніше, ніж за 10 днів до його початку.

Банки зобов'язані забезпечити інспекторам Національного банку України та іншим уповноваженим особам вільний доступ до всіх документів та інформації з дотриманням правил цієї статті, а при перевірці на місці – можливість вільного доступу в робочий час до всіх приміщень банку.

Керівництво банку призначає компетентного представника для надання необхідних документів та пояснень і забезпечує приміщенням для роботи працівників служби банківського нагляду Національного банку України.

Національний банк України може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку за наявності обґрунтованих підстав. Таке рішення має бути підписане Головою Національного банку України або уповноваженою ним особою.

Для здійснення своїх повноважень щодо нагляду Національний банк України має право безоплатно одержувати від банків інформацію про їх діяльність і пояснення з окремих питань діяльності банку.

Не допускається надання матеріалів перевірки третім особам у разі, якщо в матеріалах перевірки відсутні дані про факти порушень законодавства.

У ході перевірки банку Національний банк України має право перевіряти будь-яку звітність афілійованої особи банку щодо взаємовідносин з банком з метою визначення впливу відносин з афілійованою особою на стан банку. Для цілей перевірки афілійовані особи надають Національному банку України сприяння відповідно до положень цієї статті в тому самому порядку, що застосовується до банків.

Національний банк України має право здійснювати перевірку осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, з метою дотримання законодавства щодо банківської діяльності. При здійсненні перевірки Національний банк України має право вимагати від цих осіб подання будь-якої інформації,

необхідної для здійснення перевірки. Інспектовані особи зобов'язані подавати Національному банку України затребувану інформацію у визначений ним строк.

До осіб, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, належать:

1) власник істотної участі в банку, якщо Національний банк України вважає, що він не відповідає вимогам, установленим цим Законом щодо істотної участі, або негативно впливає на фінансову безпеку і стабільність банку;

2) особа, що придбала істотну участь у банку без письмового дозволу Національного банку України.

Об'єктом перевірки Національного банку України може бути також особа, щодо якої є достовірна інформація про здійснення цією особою банківської діяльності без банківської ліцензії.

У разі порушення банками чи іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню має право застосувати заходи впливу, до яких належать:

1) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невиправданих витрат банку, обмеження невиправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення банку або плану реорганізації банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

4) видати розпорядження щодо:

а) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

б) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

в) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

г) обмеження, зупинення чи припинення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

д) заборони надавати бланкові кредити;

- е) накладення штрафів на:
  - керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
  - банки відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але в розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;
- є) тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;
- ж) тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади в разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;
- з) реорганізації банку;
- и) призначення тимчасової адміністрації.

У разі порушення цього Закону чи нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів або доходів, і настанні ознак неплатоспроможності банку Національний банк України має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку згідно з положеннями цього Закону.

Якщо в діях керівника банку або фізичної особи чи представника юридичної особи – власника істотної участі, якій пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, не встановлено складу злочину, але має місце порушення вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України або якщо таку особу визнано винною у вчиненні корисливого злочину із призначенням покарання без позбавлення волі, Національний банк України має право видати банку розпорядження про звільнення такої особи з посади або заборону користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв).

Особу, яку на підставі розпорядження Національного банку України було відсторонено від посади або якій тимчасово заборонено користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв), може бути поновлено на посаді або відновлено у використанні права голосу придбаних акцій (паїв) лише на підставі попереднього дозволу Національного банку України.

Рішення Національного банку України щодо призначення тимчасової адміністрації є виконавчим документом.

§ 3. Удосконалення банківських операцій і попередження ризиків

Основою фінансово-кредитної системи були і залишаються банки, які акумулюють значну частину грошових ресурсів. Діяльність банківських установ така різноманітна, що їх справжня суть здається невизначеною. Банки здійснюють різні види операцій. Вони не тільки організують грошовий обіг на кредитній основі, а й опосередковують фінансування народного господарства, здійснюють страхові операції, купівлю-продаж цінних паперів, а в окремих випадках виконують посередницькі угоди та управління майном. Банківські структури беруть участь у реалізації народногосподарських програм, ведуть статистичну роботу, виступають як консультанти.

Банк, як і будь-яке підприємство, є самостійним суб'єктом господарювання, має права юридичної особи, виробляє та реалізує «продукцію», надає послуги, діє на принципах госпрозрахунку. Разом із тим він, як підприємство, має свою специфіку, його діяльність відрізняється від діяльності інших підприємств.

Насамперед, банки відрізняються від промислових, сільськогосподарських, будівельних і транспортних підприємств тим, що діють у сфері обміну. Банки справді «купують» ресурси, «продають» їх, функціонують у сфері перерозподілу, сприяють обміну товарами. Головним у суті діяльності банку є організація грошово-кредитного процесу та реалізація монетарної політики.

Діяльність банків також формується як діяльність специфічних підприємств, які можуть бути різноманітними. Серед критеріїв класифікації кредитних установ особливу роль відіграє ознака власності.

Технологія банківського обслуговування клієнтів така, що забезпечує здійснення повного контролю за використанням коштів, які знаходяться в банківських установах, за здійсненням останніми банківських операцій, веденням їх повного і своєчасного обліку, збереженням грошових коштів, інших цінностей, а також первинних документів бухгалтерського обліку.

Закон грошового обігу відображає взаємний зв'язок багатьох елементів, до яких, зокрема, належать: сума цін на товари та послуги, наявність грошової маси, швидкість обігу грошової маси, безготівкові розрахунки, приріст кредитів за відповідний період. Необхідно пам'ятати не тільки об'єктивність їх взаємозв'язку, але й те, що відношення між ними змінюються залежно від конкретних обставин і заходів грошової, кредитної та фінансової

політики. Прикладом цього може бути неправильна податкова політика і затвердження дефіциту бюджету в обумовлених розмірах, який покривається за рахунок емісії, що призводить до поглиблення негативних явищ та зниження виробництва, а це пряме зменшення прибутків і надходжень у бюджет.

Відповідно до цього здійснюються і *банківські операції* – операції банків із залучення коштів юридичних і фізичних осіб, розміщення зазначених коштів від свого імені, розрахунково-касового обслуговування та виконання інших дій для своїх клієнтів.

Важливою складовою діяльності банків є виконання кредитних операцій, які, у свою чергу, поділяються на пасивні та активні. За допомогою пасивних операцій банки формують свої ресурси, а за допомогою активних розміщують їх. За допомогою цих операцій обслуговується рух позикового капіталу. Частина банківських ресурсів формується з власних джерел банків (наприклад, мобілізується акціонерними банками шляхом випуску акцій). Але найбільшу питому вагу в пасивних операціях становлять депозитні операції. У формі депозитів (вкладів), що вносяться клієнтами на певні терміни або безстроково, банки мобілізують грошові капітали рантє, вільні грошові кошти промислових і торговельних підприємств та грошові заощадження різних верств населення.

Активні операції банків, в основному, полягають у видачі короткострокових і довгострокових позик, купівлі-продажу цінних паперів та інших валютних цінностей. Залежно від того, у які об'єкти вкладаються банківські ресурси, серед активних операцій розрізняють вексельні, підтоварні (документарні), фондові й валютні.

Вексельні операції банків тісно пов'язані з комерційним кредитом. У всіх тих випадках, коли підприємець, який купив товар у кредит, не може сам сплатити векселем за куплені вже ним товари, виникає необхідність перетворення векселів на готівку, що і здійснюється за допомогою вексельних відповідних операцій – банк купує векселі до закінчення їх терміну або видає під них грошові позики. Операція з купівлі банком векселів називається обліком (урахуванням) векселів. Позики під забезпечення векселів відрізняються від їх обліку передусім тим, що при цьому векселі переходять від позичальника до банку тільки тимчасово – після погашення позики векселі повертаються позичальнику. Крім того, при обліку векселів банк надає позичальнику грошову суму, зазначену на векселі, за вирахуванням

облікового відсотка; позики ж під заставу векселів банк надає звичайно в розмірі 60–80 % суми вексельного зобов'язання. Позики під заставу векселів поділяються на термінові (із визначенням строку погашення) і безстрокові (або онкольні), погашення яких може вимагатися банком у будь-який час. Як правило, позики під заставу векселів надаються банками на невеликий термін.

Економічне значення вексельних операцій полягає, передусім, у прискоренні обороту капіталу. Дострокове перетворення капіталу, вираженого у формі вексельних зобов'язань, у готівку, з використанням останніх при купівлі товарів прискорює оборот капіталу і сприяє розширенню виробництва.

У періоди промислового підйому досить популярним є продаж товарів у кредит, у зв'язку з чим в обороті з'являється значна маса комерційних векселів, відтак збільшуються обсяги вексельних операцій банків. Це дозволяє також різко збільшувати попит на товари і є поштовхом до подальшого розширення виробництва.

Вексельні операції банків включають і операції з казначейськими векселями, випуск і облік яких використовуються для фінансування економіки та покриття бюджетного дефіциту.

Підтоварні (документарні) кредитні операції являють собою відносини стосовно позик, що видаються банками промисловим і торговим підприємцям під заставу товарів або товарних документів. Товари і після видачі позик під заставу ними залишаються на складах і в користуванні позичальників, а банки отримують від останніх як забезпечення позик товарні документи – дублікати вантажних накладних і коносаментів. Економічне значення цих операцій для банків полягає в тому, що вони обслуговують перетворення товарного капіталу в грошовий ще до фактичної реалізації товарів і це прискорює оборот капіталу. Підтоварні позики надаються зазвичай на 1–3 місяці в розмірі 50–70% вартості товарів, що є забезпеченням позик, оскільки враховується можливість падіння цін і ризик непогашення позик позичальниками. У періоди спекулятивної лихоманки, коли ціни на товари різко підвищуються, багато підприємців з розрахунку на подальше зростання цін затримують продаж своїх товарів і під забезпечення готової продукції, що нагромаджується, отримують позики від банків. Ці позики дозволяють і надалі здійснювати закупівлю сировини, матеріалів і обладнання, а також сприяють посиленню виробництва.

Крім тих активних операцій, при яких банківські ресурси вкладаються в певні цінності і вимагають відповідного забезпечення, існують операції з надання позик клієнтам без будь-якого вторинного матеріального забезпечення – бланкові кредити. Особливим видом є операції з контокоренту, за яких на єдиному рахунку клієнта проводяться (обліковуються) як пасивні операції (залучення депозитів), так і активні (видача кредитів). Це дозволяє банкам точно відстежувати стан справ у клієнтів і оперативно здійснювати контроль над ними.

Між пасивними і активними операціями існує тісний взаємозв'язок. Пасивні операції є базою для розвитку активних операцій – за рахунок власного капіталу і залучених коштів банк може надавати позики і здійснювати інвестиції. При цьому залучені кошти потребують захисту.

З метою підвищення надійності та забезпечення стабільності розвитку банківської системи, захисту інтересів кредиторів і вкладників банків Національний банк України передбачає ряд адміністративних та економічних заходів, серед яких і встановлення порядку формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків.

Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків є спеціальним резервом, необхідність формування якого обумовлена кредитними ризиками, що притаманні банківській діяльності. Створення резерву під кредитні ризики – це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості його активів або підвищення рівня ризику кредитних операцій.

Оцінка кредитних ризиків здійснюється за всіма кредитними операціями та коштами, що розміщені на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках як у національній, так і в іноземній валюті.

До заборгованості за кредитними операціями, що становлять кредитний портфель банку, належать: строкові депозити, які розміщені в інших банках, та сумнівна заборгованість за ними; кредити, які надані іншим банкам, та сумнівна заборгованість за ними; рахунки суб'єктів господарської діяльності за овердрафтом, за факторинговими операціями та прострочена заборгованість за факторинговими операціями; кошти, що надані суб'єктам господарської діяльності за операціями репо; кредити, що надані у формі врахування векселів, та сумнівна заборгованість за ними. Заборгованість за такими кредитами визначається відповідно до розміру коштів, фактично наданих банком за врахованими

векселями; кредити суб'єктам господарської діяльності за внутрішніми торговельними операціями, за експортно-імпортними операціями, у поточну діяльність, в інвестиційну діяльність; сумнівна заборгованість за кредитами, що надані суб'єктам господарської діяльності; кредити, які надані центральним і місцевим органам державного управління та сумнівна заборгованість за цими кредитами; кредити в інвестиційну діяльність і на поточні потреби, які надані фізичним особам; сумнівна заборгованість за кредитами, що надані фізичним особам; гарантії, акцепти та авалі, що надані банкам; сумнівна заборгованість за виплаченими гарантіями, виданими іншим банкам; гарантії та авалі, надані клієнтам; сумнівні гарантії, що надані банкам і клієнтам; зобов'язання з кредитування, надані банкам і клієнтам.

З метою розрахунку резерву під кредитні ризики банки мають здійснювати класифікацію кредитного портфеля за кожною кредитною операцією залежно від фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитної операції. За результатами класифікації кредитного портфеля визначається категорія кожної кредитної операції: стандартна, під контролем, субстандартна, сумнівна чи безнадійна.

Загальна заборгованість за кредитними операціями становить валовий кредитний ризик для кредитора.

З метою розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначається чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику, класифікованого за ступенями ризику, на вартість прийнятого забезпечення.

Банки зобов'язані створювати і формувати резерви для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, помноженим на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

Не здійснюється формування резерву за бюджетними кредитами, за кредитними операціями між установами в системі одного банку, а також за операціями фінансового лізингу, якщо об'єктом цих операцій є нерухоме майно; за коштами, що розміщені банком на умовах субординованого боргу; за позабалансовими зобов'язаннями з кредитування, за якими банк не повинен надавати кошти на першу вимогу контрагента (тобто за якими банк не несе ризику); за коштами в іноземній валюті, що перерахована НБУ за операціями прямого репо.

У разі консорціумного кредитування резервуванню в провідному банку підлягає тільки та частина кредиту, що надана безпосередньо цим банком.

За коштами банку, що містяться на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках, а також депозитами до запитання в інших банках і сумнівною заборгованістю за коштами до запитання в інших банках банки зобов'язані формувати резерв:

- за коштами, розміщеними в банках-нерезидентах, – з урахуванням ризику країни;
- за коштами, розміщеними в банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах, – на всю суму цих коштів.

Резерв під кредитні ризики поділяється на резерви під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитними операціями. Резерви під нестандартну заборгованість формуються за кредитними операціями, класифікованими як «під контролем», «субстандартні», «сумнівні», а також «безнадійні».

Резерв під кредитні ризики формується в тій валюті, у якій враховується заборгованість.

Резерв під кредитні ризики використовується лише на покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим.

Банки зобов'язані здійснювати розрахунок резервів під стандартну та нестандартну заборгованість (з урахуванням строків погашення боргу за кредитними операціями) протягом місяця, у якому здійснено кредитну операцію (або укладено угоду на її здійснення). Формування резервів банки зобов'язані здійснювати щомісячно в повному обсязі незалежно від розміру їх доходів за групами ризику відповідно до сум фактичної кредитної заборгованості (у тому числі наданих зобов'язань з кредитування) за станом на перше число місяця, наступного за звітним, до встановленого строку для подання оборотно-сальдового балансу.

Розмір фактично сформованого резерву за кредитними операціями банків контролюється за даними оборотно-сальдового та місячного балансу.

Безнадійна кредитна заборгованість списується банком за рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку.

Банки зобов'язані розробити та затвердити за рішенням відповідного органу банку внутрішньобанківське положення про

порядок проведення кредитних операцій та методика проведення оцінки фінансового стану позичальника (контрагента банку). Ці документи необхідно подавати на вимогу вповноважених працівників НБУ для перевірки достовірності оцінки фінансового стану позичальників, правильності їх класифікації та достатності резервів під кредитні ризики. Відсутність чи неподання цих документів для ознайомлення уповноваженим працівникам НБУ вважається підставою для негативних висновків щодо якості активів та управління банку. Якщо банк здійснює довгострокове кредитування інвестиційних проектів, то внутрішні положення банку мають містити правила щодо порядку видачі такого кредиту, методики оцінки інвестиційного проекту, методики аналізу бізнес-плану реалізації інвестиційного проекту та його самокупності, порядку проведення обстеження позичальника, методики оцінки його інвестиційної кредитоспроможності, визначення схем кредитування інвестиційних проектів і регламенту підготовки прийняття рішень про надання інвестиційного кредиту.

З метою розрахунку суми резерву під кредитні ризики та визначення чистого кредитного ризику банк повинен проаналізувати кредитний портфель.

Аналіз кредитного портфеля та класифікація кредитних операцій (валового кредитного ризику) здійснюється за такими критеріями:

- оцінка фінансового стану позичальника (контрагента банку);
- стан обслуговування позичальником (контрагентом банку) кредитної заборгованості за основним боргом і відсотків (комісій та інших платежів за обслуговування боргу) за ним щодо кожної окремої заборгованості та спроможність позичальника надалі обслуговувати цей борг;
- рівень забезпечення кредитної операції.

Критерії оцінки фінансового стану позичальника встановлюються кожним банком самостійно в його внутрішніх положеннях щодо проведення активних операцій (кредитних) та методикою проведення оцінки фінансового стану позичальника (контрагента банку) з урахуванням вимог, у яких мають бути визначені ґрунтовні, технічно виважені критерії економічної оцінки фінансової діяльності позичальників (контрагентів банку) на підставі аналізу їх балансів і звітів про фінансові результати в динаміці тощо. Методика проведення оцінки фінансового стану позичальника (контрагента банку), яка розроблена банком, є

невід’ємним додатком до внутрішньобанківського положення банку про кредитування.

Оцінку фінансового стану позичальника (контрагента банку) з урахуванням поточного стану обслуговування позичальником (контрагентом банку) кредитної заборгованості банк здійснює в кожному випадку укладання договору про здійснення кредитної операції, а надалі:

- для банків – не рідше ніж один раз на місяць;
- для інших юридичних осіб – не рідше ніж один раз на три місяці;
- для фізичних осіб – періодичність оцінки їх фінансового стану визначається банками самостійно з урахуванням стану обслуговування боргу та строковості кредиту, але не рідше ніж один раз на рік (або за результатами фінансового року).

У випадках коли обслуговування кредитної заборгованості відбувається із простроченням або пролонгацією, то оцінка фінансового стану позичальника – фізичної особи має відбуватися постійно (щомісяця або щокварталу) протягом періоду несвоечасного погашення боргу – крім випадків, пов’язаних з поважними причинами.

Результати оцінки фінансового стану позичальників/контрагентів банку мають зберігатися в банку відповідно до строків зберігання документів з кредитування, установлених законодавством України, особливо щодо великих кредитів, кредитів пов’язаним з банком особам (інсайдерам).

Зазначені вимоги щодо оцінки фінансового стану позичальника є мінімально необхідними. Банки мають право самостійно встановлювати додаткові критерії оцінки фінансового стану позичальника, що підвищують вимоги до показників з метою адекватної оцінки кредитних ризиків та належного контролю за ними.

Банки самостійно встановлюють нормативні значення та відповідні бали для кожного показника залежно від його вагомості (значимості) серед інших показників, що можуть свідчити про найбільшу ймовірність виконання позичальником (контрагентом банку) зобов’язань за кредитними операціями.

Вагомість кожного показника визначається індивідуально для кожної групи позичальників (контрагентів банку) залежно від кредитної політики банку, особливостей клієнта (галузь економіки, сезонність виробництва, обіговість коштів тощо), ліквідності балансу, становища на ринку тощо.

Клас позичальника (контрагента банку) за результатами оцінки його фінансового стану визначається на підставі основних

показників та коригується з урахуванням додаткових (суб'єктивних) показників.

Для здійснення оцінки фінансового стану позичальника – юридичної особи банк має враховувати такі основні економічні показники його діяльності:

- платоспроможність (коефіцієнти миттєвої, поточної та загальної ліквідності);
- фінансова стійкість (коефіцієнти маневреності власних коштів, співвідношення залучених і власних коштів);
- обсяг реалізації;
- обороти за рахунками (співвідношення надходжень на рахунки позичальника і суми кредиту, наявність рахунків в інших банках; наявність картотеки неплатежів – у динаміці);
- склад і динаміка дебіторсько-кредиторської заборгованості (за останній звітний та поточний роки);
- собівартість продукції (у динаміці);
- прибутки та збитки (у динаміці);
- рентабельність (у динаміці);
- кредитна історія (погашення кредитної заборгованості в минулому, наявність діючих кредитів).

Платоспроможність позичальника визначається за такими показниками:

- коефіцієнт миттєвої ліквідності $KL_{мит}$, що характеризує те, як швидко короткострокові зобов'язання можуть бути погашені високоліквідними активами, визначається за формулою:

$$KL_{мит} = \frac{A_о}{З_n},$$

де $A_о$ – високоліквідні активи, до яких належать грошові кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції; $З_n$ – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника KL_1 – не менше ніж 0,2;

- коефіцієнт поточної ліквідності $KL_{пот}$, що характеризує можливість погашення короткострокових зобов'язань у встановлені строки, визначається за формулою:

$$KL_{пот} = \frac{A_n}{З_n},$$

де A_l – ліквідні активи, що складаються з високоліквідних активів, дебіторської заборгованості, векселів одержаних; Z_n – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $KL_{ном}$ – не менше ніж 0,5;

- коефіцієнт загальної ліквідності (KL), що характеризує те, наскільки обсяг короткострокових зобов'язань і розрахунків можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів, визначається за формулою:

$$KL = \frac{A_o}{Z_n},$$

де A_o – оборотні активи; Z_n – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника KL – не менше ніж 2,0.

Фінансова стійкість позичальника визначається за такими показниками:

- коефіцієнт маневреності власних коштів KM , що характеризує ступінь мобільності використання власних коштів, розраховується за формулою:

$$KM = \frac{B_k - A_n}{B_k},$$

де B_k – власний капітал підприємства; A_n – необоротні активи.

Оптимальне теоретичне значення показника KM – не менше ніж 0,5;

- коефіцієнт незалежності KH , що характеризує ступінь фінансового ризику і розраховується за формулою:

$$KH = \frac{Z_k}{B_k},$$

де Z_k – залучені кошти (довгострокові та поточні зобов'язання); B_k – власний капітал.

Оптимальне теоретичне значення показника KH – не більше ніж 1,0.

Рентабельність позичальника визначається за такими показниками:

- рентабельність активів P_a – визначається за формулою:

$$P_a = \frac{\Pi_{\text{ч}}}{A},$$

де $\Pi_{\text{ч}}$ – чистий прибуток; A – активи;

- рентабельність продажу P_n – визначається за формулою:

$$P_n = \frac{\Pi_{\text{ч}}}{O_p},$$

де $\Pi_{\text{ч}}$ – чистий прибуток; O_p – обсяг реалізації продукції (без ПДВ).

Аналіз грошових потоків позичальника має здійснюватися з урахуванням такого показника (K) – співвідношення чистих надходжень на всі рахунки позичальника (у тому числі відкриті в інших банках) до суми основного боргу за кредитною операцією та відсотками за нею з урахуванням строку дії кредитної угоди (для короткострокових кредитів) та для суб'єктів господарської діяльності, що отримали кредит в іноземній валюті, – з урахуванням зміни валютного курсу – визначається за формулою:

$$K = \frac{(H_{\text{с.м}} \cdot n) - (З_{\text{м}} \cdot n) - З_i}{C_{\kappa}},$$

де $H_{\text{с.м}}$ – середньомісячні надходження на рахунки позичальника протягом трьох останніх місяців (за винятком кредитних коштів); n – кількість місяців дії кредитної угоди; $З_{\text{м}}$ – щомісячні умовно-постійні зобов'язання позичальника (адміністративно-господарські витрати тощо); $З_i$ – податкові платежі та сума інших зобов'язань перед кредиторами, що мають бути сплачені з рахунку позичальника, крім сум зобов'язань, строк погашення яких перевищує строк дії кредитної угоди (за даними останнього балансу). C_{κ} – сума кредиту та відсотки за ним (за кредитами в іноземній валюті ця сума приймається до розрахунку з урахуванням зміни валютного курсу);

Для суб'єктів господарської діяльності, діяльність яких пов'язана із сезонним характером виробництва, середньомісячна сума надходжень визначається за 12 місяців.

Оптимальне теоретичне значення показника K – не менше ніж 1,5.

Також можуть бути враховані суб'єктивні чинники, що характеризуються такими показниками: ринкова позиція позичальника та його залежність від циклічних і структурних змін в економіці та галузі промисловості, наявність державних замовлень і державна підтримка позичальника, ефективність управління позичальника, професіоналізм керівництва, його ділова репутація та ін.

Оцінка фінансового стану позичальника-банку здійснюється не рідше ніж один раз на місяць на підставі: інформації позичальника-банку про дотримання економічних нормативів і нормативу обов'язкового резервування коштів, аналізу якості активів і пасивів, аналізу прибутків і збитків, інформації про виконання банком зобов'язань у минулому, інформації про надані та одержані міжбанківські кредити, щорічного аудиторського висновку.

Для оцінки фінансового стану позичальника – фізичної особи банки встановлюють показники та їх оптимальні значення залежно від виду кредиту, його обсягу й строку, виду забезпечення (застави) за кредитом. Клас позичальника за операціями з фінансового лізингу визначається без урахування критерію класифікації кредитної операції «рівень забезпечення кредитної операції».

Оцінка фінансового стану позичальника має враховувати кількісні та якісні показники (фактори), що можуть тією чи іншою мірою вплинути на виконання позичальником зобов'язань за кредитом, з визначенням рівня їх імовірного впливу на дотримання умов кредитної угоди шляхом встановлення оптимальних значень і відповідних балів для кожного з показників (факторів) та здійснюється з урахуванням виду і строку кредиту, що надається.

У разі визначення кредитоспроможності позичальника – фізичної особи під час розгляду питання про надання кредиту та оцінки його фінансового стану під час обслуговування боргу за кредитом мають ураховуватися як кількісні показники (економічна кредитоспроможність), так і якісні характеристики (особиста кредитоспроможність) позичальника, що підтверджуються відповідними документами і розрахунками.

До *якісних характеристик* позичальника, зокрема, належать:

- загальний матеріальний стан клієнта;
- соціальна стабільність клієнта (тобто наявність постійної роботи, ділова репутація, сімейний стан тощо);
- вік клієнта;
- кредитна історія (інтенсивність користування банківськими кредитами/гарантіями в минулому та своєчасність їх погашення й сплати відсотків/комісій за ними).

До *основних кількісних показників* оцінки фінансового стану позичальника – фізичної особи, зокрема, належать:

- сукупний чистий дохід (щомісячні очікувані сукупні доходи, зменшені на сукупні витрати та зобов'язання) та прогноз на майбутнє;
- накопичення на рахунках у банку (інформація надається за бажанням позичальника);
- коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність позичальника і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитною угодою (зокрема, співвідношення сукупних доходів і витрат/зобов'язань позичальника, сукупного чистого доходу за місяць і щомісячного внеску за кредитом та відсотками/комісіями за ним);
- забезпечення кредиту та його ліквідність.

Під час визначення кредитоспроможності й оцінки фінансового стану позичальників – фізичних осіб, які отримують позику як підприємці, мають урахуватися також відповідні показники, що встановлюються для юридичних осіб, у тому числі такі якісні та кількісні показники: менеджмент (рівень менеджменту, ділова репутація та зв'язки в діловому оточенні, готовність та спроможність клієнта нести особисту відповідальність за виконання кредитних зобов'язань тощо); фактори ринку (вид галузі, оцінка привабливості товарів/послуг, що виготовляються/надаються клієнтом; ринок таких товарів/послуг, рівень конкуренції у сфері діяльності клієнта, тривалість діяльності на конкретному ринку тощо); прогноз руху грошових потоків (співвідношення власного капіталу та розміру кредиту, співвідношення грошових оборотів за місяць та суми кредиту тощо).

Класифікація позичальників – юридичних осіб (у тому числі банків) здійснюється за результатами оцінки їх фінансового стану.

Клас «А» – фінансова діяльність добра, що свідчить про можливість своєчасного виконання зобов'язань за кредитними опе-

раціями, зокрема погашення основної суми боргу та відсотків за ним відповідно до умов кредитної угоди; економічні показники в межах установлених значень (відповідно до методики оцінки фінансового стану позичальника, затвердженої внутрішніми документами банку); вище керівництво позичальника має відмінну ділову репутацію; кредитна історія позичальника бездоганна; крім того, позичальники-банки (резиденти) і банки-нерезиденти, що зареєстровані в країнах – членах СНД, дотримуються економічних нормативів. Одночасно можна зробити висновок, що фінансова діяльність і надалі проводитиметься на високому рівні. До цього класу можуть належати інші позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче, ніж показник А, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor`s, Moody`s тощо).

Клас «Б» – фінансова діяльність позичальника цієї категорії близька за характеристиками до класу «А», але ймовірність підтримування її на цьому рівні протягом тривалого часу є низькою. Позичальники/контрагенти банку, які належать до цього класу, потребують більшої уваги через потенційні недоліки, що ставлять під загрозу достатність надходжень коштів для обслуговування боргу та стабільність одержання позитивного фінансового результату їх діяльності; крім того, позичальники-банки (резиденти) і банки-нерезиденти, що зареєстровані в країнах – членах СНД, дотримуються економічних нормативів. Аналіз коефіцієнтів фінансового стану позичальника може свідчити про негативні тенденції в діяльності позичальника. Недоліки в діяльності позичальників, які належать до класу «Б», мають бути лише потенційними. За наявності реальних недоліків клас позичальника потрібно знизити. До цього класу можуть належати інші позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче ніж «інвестиційний клас», що підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor`s, Moody`s тощо).

Клас «В» – фінансова діяльність задовільна і потребує більш детального контролю, крім того, позичальники – банки (резиденти) і банки країн – членів СНД дотримуються економічних нормативів. Надходження коштів і платоспроможність позичальника свідчать про ймовірність несвоєчасного погашення кредитної заборгованості в повній сумі та в строки, передбачені договором, якщо недоліки не будуть усунені. Одночасно спостерігається можливість виправлення ситуації і поліпшення фінансового стану позичальника. Забезпечення кредитної операції має бути

ліквідним і не викликати сумнівів щодо оцінки його вартості, правильності оформлення угод про забезпечення тощо. До цього класу можуть належати позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче, ніж показник В, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor`s, Moody`s тощо).

Клас «Г» – фінансова діяльність незадовільна (економічні показники не відповідають установленим значенням) і спостерігається її нестабільність протягом року; є високий ризик значних збитків; імовірність повного погашення кредитної заборгованості та відсотків/комісій за нею є низькою; проблеми можуть стосуватися стану забезпечення за кредитом, потрібної документації щодо забезпечення, яка свідчить про наявність (схоронність) і його ліквідність тощо. Якщо під час проведення наступної класифікації немає безсумнівних підтверджень поліпшення протягом одного місяця фінансового стану позичальника банку або рівня забезпечення за кредитною операцією, то його потрібно класифікувати на клас нижче. До цього класу належить позичальник/контрагент банку, проти якого порушено справу про банкрутство.

Клас «Д» – фінансова діяльність незадовільна і є збитковою; показники не відповідають установленим значенням, кредитна операція не забезпечена ліквідною заставою (або безумовною гарантією), імовірності виконання зобов'язань позичальником/контрагентом банку практично немає. До цього класу належить позичальник/контрагент банку, що визнаний банкрутом в установленому чинним законодавством порядку.

Якщо банк здійснює довгострокове кредитування під інвестиційний проект, розрахунок ефективності якого (у тому числі доходу, що планується отримати від його реалізації) забезпечує погашення кредиту і відсотків/комісій за ним відповідно до умов кредитної угоди, а також за умови, що бізнес-план реалізації інвестиційного проекту виконується, то клас позичальника може бути підвищено на один рівень.

Класифікація позичальників – фізичних осіб за результатами визначення їх кредитоспроможності (фінансового стану) здійснюється з урахуванням рівня забезпечення за кредитними операціями.

Клас «А» – сукупний чистий дохід позичальника значно перевищує внески на погашення кредиту і відсотків/комісій за ним, високою є ймовірність збереження такого співвідношення протягом дії кредитної угоди; обсяг, якість і ліквідність забезпечення

за кредитами, що видаються на строк більше одного року, достатні або позичальник має високу особисту кредитоспроможність (що підтверджується документально) і заслуговує на безперечну довіру; немає жодних свідчень про можливість затримки з поверненням кредиту і відсотків/комісій за ним відповідно до умов кредитної угоди.

Клас «Б» – основні характеристики аналогічні або близькі до класу «А», однак імовірність їх підтримування на такому самому рівні є низькою або наявна тенденція (чи інформація) щодо можливості їх зниження. Обсяг, якість і ліквідність забезпечення за кредитами, що видаються на строк більше одного року, достатні для погашення в повному обсязі кредиту і відсотків/комісій за ним.

Клас «В» – сукупні обсяги доходів і витрат позичальника свідчать про досягнення граничної межі в забезпеченні погашення боргу, зміну місця роботи (з погіршенням умов), зростання обсягу зобов'язань позичальника, що свідчить про підвищення ймовірності не своєчасного та/або в неповній сумі погашення кредиту і відсотків/комісій за ним. Обсяг, якість і ліквідність забезпечення за кредитами, що видаються на строк більше одного року, достатні для погашення в повному обсязі кредиту і відсотків/комісій за ним.

Клас «Г» – фінансовий стан позичальника нестабільний. Наявна тенденція і періодично виникають проблеми зі своєчасною сплатою боргу за кредитами та відсотками/комісіями за ним через нестабільність доходів позичальника або зростання витрат та/або зобов'язань. Сукупний чистий дохід позичальника в окремі періоди не забезпечує сплату боргу за кредитом та відсотків/комісій за ним. Є проблеми щодо забезпечення за кредитом (низький рівень його ліквідності або його обсяг недостатній тощо).

Клас «Д» – фінансовий стан позичальника незадовільний. Доходи не забезпечують сплату боргу за кредитом та відсотків/комісій за ним. Кредит не забезпечений ліквідною заставою. Практично немає змоги сплатити борг за кредитом та відсотки/комісії за ним, у тому числі за рахунок забезпечення кредиту.

Якщо немає достовірної фінансової звітності, що підтверджує оцінку фінансового стану позичальника – юридичної особи, або відповідних документів та інформації щодо оцінки фінансового стану фізичної особи, а також належним чином оформлених документів, на підставі яких здійснювалася кредитна операція, то такі позичальники мають класифікуватися не вище класу «Г».

Якщо на час укладення договору пролонгації (тобто продовження строку дії договору) кредитної операції з кредитоспроможним

і надійним позичальником – юридичною особою, якого віднесено до класу «А» або «Б», не спостерігається погіршення його фінансового стану і відсотки сплачуються своєчасно (за умови, що сплата відсотків за договорами передбачена не рідше одного разу на квартал), то така операція вважається строковою, тобто пролонгованою без пониження класу позичальника. Разом з тим надходження (крім кредитних коштів) на рахунки позичальника (контрагента банку) протягом первісного строку користування кредитними коштами згідно з кредитним договором мають перевищувати розмір заборгованості за кредитом не менше ніж у два рази та засвідчуватися документально. Пролонговані кредити, які надані позичальникам – фізичним особам на придбання та вдосконалення нерухомості, автотранспорту, товарів довгострокового використання, вважаються пролонгованими без пониження класу позичальника, якщо на час укладення угоди про пролонгацію кредитного договору позичальники – фізичні особи віднесені до класу «А» або «Б» та відсотки (комісії, інші платежі) сплачуються своєчасно. Пролонгація кредитів за інших умов розглядається як пролонгація з пониженням класу позичальника.

Оцінку стану обслуговування боргу банки зобов'язані здійснювати щомісяця.

1. За станом погашення позичальником/контрагентом – юридичною особою кредитної заборгованості за основним боргом (у тому числі за операціями репо) та відсотків/комісій за ним на підставі кредитної історії позичальників та їх взаємовідносин з банком обслуговування боргу є:

а) «добрим»:

- якщо заборгованість за кредитом і відсотки/комісії за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів;
- або кредит пролонговано без пониження класу позичальника та відсотки/комісії за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів;
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника до 90 днів та відсотки/комісії за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів;

б) «слабким»:

- якщо заборгованість за кредитом прострочена від 8 до 90 днів та відсотки/комісії за ним сплачуються з максимальною затримкою від 8 до 30 днів;

- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника на строк від 91 до 180 днів, але відсотки/комісії сплачуються в строк або з максимальною затримкою до 30 днів;

в) «незадовільним»:

- якщо заборгованість за кредитом прострочена понад 90 днів;
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника понад 180 днів;

2. За станом погашення позичальником – фізичною особою кредитної заборгованості та відсотків/комісії за ним обслуговування боргу є:

а) «добрим»:

- якщо заборгованість за кредитом і відсотками/комісією за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів (або з максимальною затримкою до 30 днів у разі документально підтверджених фактів відрядження, хвороби тощо);
- або кредит пролонговано без пониження класу позичальника та відсотки/комісії за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів (або з максимальною затримкою до 30 днів у разі документально підтверджених фактів відрядження, хвороби тощо);
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника на строк до 90 днів та відсотки/комісії за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів (або з максимальною затримкою до 30 днів у разі документально підтверджених фактів відрядження, хвороби тощо);

б) «слабким»:

- якщо заборгованість за кредитом прострочена (була прострочена) від 8 до 90 днів та відсотки/комісії за ним сплачуються (були сплачені) із затримкою від 8 до 30 днів (або з максимальною затримкою від 31 дня до 120 днів у разі документально підтверджених фактів відрядження, хвороби тощо);
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника на строк від 91 дня до 180 днів, але відсотки/комісії сплачуються в строк або з максимальною затримкою до

семи календарних днів (або з максимальною затримкою до 30 днів у разі документально підтверджених фактів відрядження, хвороби тощо);

в) «незадовільним»:

- якщо заборгованість за кредитом прострочена понад 90 днів (або з максимальною затримкою до 120 днів у разі документально підтверджених фактів відрядження, хвороби тощо);
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника понад 180 днів.

Якщо одна з вимог кожного підпункту, що характеризує групу кредитної операції за станом обслуговування боргу позичальниками/контрагентами (юридичними і фізичними особами), не виконується, то така операція зараховується до групи на один рівень нижче.

Обслуговування боргу не може вважатися «добрим», якщо заборгованість за кредитною операцією включає залишок рефінансованої заборгованості, тобто якщо відбувається погашення старої заборгованості за рахунок видачі нового кредиту.

При визначенні групи кредитної операції також мають ураховуватися зміни початкових умов кредитної угоди щодо сум і строків погашення основного боргу і відсотків за ним (якщо такі зміни відбулися з погіршенням умов для кредитора).

Якщо позичальник має заборгованість одночасно за кількома кредитами, то оцінка обслуговування позичальником боргу ґрунтується на кредитній заборгованості, що віднесена до нижчої групи.

Зобов'язання за наданими гарантіями, поруками та аваліями за станом обслуговування боргу вважається «добрим» до часу їх виконання за умови своєчасної сплати контрагентами відсотків/комісій за ними відповідно до умов угоди.

Відповідно до критеріїв здійснюється класифікація кредитного портфеля за ступенем ризику та визначається категорія кредитної операції (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1. Класифікація кредитного портфеля

Фінансовий стан позичальника (клас)	Обслуговування боргу позичальником (група)		
	добре	слабке	незадовільне
А	стандартна	під контролем	субстандартна
Б	під контролем	субстандартна	субстандартна
В	субстандартна	субстандартна	сумнівна
Г	сумнівна	сумнівна	безнадійна
Д	сумнівна	безнадійна	безнадійна

Якщо позичальник за результатами оцінки фінансового стану віднесений до класу «В» або «Г» і стан обслуговування ним боргу протягом останніх шести місяців визначений як «добрий» (крім договорів, пролонгованих з пониженням класу позичальника), то така кредитна операція класифікується як «під контролем» (якщо позичальник віднесений до класу «В») або «субстандартний» (якщо позичальник віднесений до класу «Г»). Зазначена вимога за цими позичальниками застосовується і до кредитних договорів, які на дату класифікації кредитного портфеля діють менше ніж шість місяців.

До категорій «стандартних» та «під контролем» кредитних операцій не можуть відноситися пільгові кредити. Під час класифікації операцій за врахованими векселями, крім оцінки фінансового стану визначеної банком зобов'язаної за векселем особи, також ураховується строк погашення заборгованості.

Якщо заборгованість за простроченими векселями прострочена не більше ніж 30 днів, то така кредитна операція не може бути класифікована вище ніж «сумнівна». Заборгованість за простроченими векселями зі строком прострочення більше ніж 30 днів має належати до категорії «безнадійна».

Під час визначення розміру резерву за врахованими векселями сума, що підлягає резервуванню, визначається, виходячи з урахованої вартості векселя та амортизації дисконту.

За кредитними операціями у вигляді врахування векселів, за якими кошти надаються одній особі, а погашення заборгованості здійснюється іншою, аналітичний облік ведеться щодо тієї особи, яка відповідно до умов угоди має здійснювати погашення кредитної заборгованості.

Оцінка якості кредитної операції здійснюється до часу виконання позичальником/контрагентом зобов'язання за нею (надходження коштів) незалежно від виду зобов'язання (або його заміни на інший вид).

При класифікації кредитних операцій за ступенями ризику і віднесенні їх до груп, за якими розраховується резерв за факторингом, наданими зобов'язаннями (аваль), виконаними гарантіями та поруками, враховується строк погашення заборгованості, а саме:

- «стандартна» – заборгованість, за якою строк погашення чи повернення, передбачений договірними умовами (за векселем), ще не настав, або зобов'язання (у т.ч. аваль), строк виконання за якими ще не настав;

- «сумнівна» – заборгованість за факторинговими операціями (за основним боргом або черговим платежем) та за виконаними (сплаченими) банком гарантіями і поруками (у т.ч. авалем) становить до 90 днів з дня виконання зобов'язання (платежу), передбаченого договірними умовами (векселем);
- «безнадійна» – заборгованість за факторинговими операціями (основним боргом або черговим платежем) та за гарантіями і поруками (у т.ч. авалем), виконаними (сплаченими) банком, за якими клієнт не виконав своїх зобов'язань із строком більше ніж 90 днів після настання строку платежу, передбаченого договірними умовами (векселем).

При визначенні чистого кредитного ризику для розрахунку резерву сума валового кредитного ризику за кожною кредитною операцією окремо може зменшуватися на вартість прийнятного забезпечення (гарантій та застави майна і майнових прав).

Безумовні гарантії, що беруться до розрахунку резерву під кредитні ризики:

- Кабінету Міністрів України;
- банків, які мають офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж «інвестиційний клас»;
- урядів країн категорії «А»;
- міжнародних багатосторонніх банків (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку);
- забезпечені гарантії банків України.

Предмети застави (майно та майнові права позичальника чи третіх осіб – майнових поручителів), що беруться до розрахунку резерву під кредитні ризики:

- майнові права на грошові депозити, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж «інвестиційний клас»;
- іменні ощадні сертифікати, що випущені банком-кредитором, або майнові права на грошові кошти позичальника чи майнового поручителя, що розміщені на депозиті в банку-кредитора, за умови безперечного контролю та доступу банку-кредитора до цих коштів, обумовленого договором, у разі невиконання позичальником зобов'язань за кредитом. Не приймаються до розрахунку резерву майнові права на грошові кошти банку, який одночасно є позичальником і кредитором та кошти якого розміщені в банку-кредитора на подібних з отриманим у нього кредитом або залученим

- депозитом умовах (сума, строк та вид валюти);
- дорогоцінні метали, які належать позичальнику і знаходяться на зберіганні в банку-кредиторі, та за умови безперечного права звернення банком-кредитором стягнення, обумовленого договором, на ці метали в разі невиконання позичальником зобов'язань за кредитом;
- державні цінні папери;
- недержавні цінні папери – облігації та акції підприємств, що мають активний ринок, ощадні сертифікати на пред'явника, що випущені банком-кредитором, ощадні сертифікати інших банків,
- зареєстроване нерухоме майно;
- рухоме майно (майно в матеріальній формі, яке не є нерухомістю);
- інші майнові права.

У разі здійснення кредитних операцій в іноземній валюті з фізичними особами до розрахунку резерву під кредитні ризики приймаються майнові права на грошові депозити або іменні депозитні сертифікати, випущені банком-кредитором, нерухоме майно, майнові права на майбутнє нерухоме майно, що належить до житлового фонду, транспортні засоби та банківські метали.

У разі здійснення кредитних операцій з нерезидентами (крім банківських установ і фізичних осіб, які оформили дозвіл на працевлаштування в Україні або які є працівниками розташованих на території України іноземних дипломатичних, консульських, торговельних та інших офіційних представництв, міжнародних організацій та їх філій, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями) до розрахунку резерву під кредитні ризики приймаються тільки майнові права на грошові депозити або іменні депозитні сертифікати та нерухоме майно, що розташоване на території України та належить на правах власності цим нерезидентам або поручителю-резиденту.

За операціями з розміщення та залучення грошових коштів між двома банками, що здійснюються в різних валютах в еквівалентній сумі та на однакові строки (установлені під час укладення договору), до розрахунку резерву під кредитні ризики приймаються майнові права на такі грошові кошти за умови обов'язкового оформлення договору застави на всю суму цих коштів.

Сума забезпечення береться до розрахунку резервів під кредитні ризики з урахуванням коефіцієнтів залежно від категорії кредитної операції.

Безумовні гарантії беруться до розрахунку резервів під кредитні ризики за коефіцієнтами, наведеними в табл. 3.2.

Таблиця 3.2. Розрахунок резервів під безумовні гарантії

Кредитні операції	Відсоток вартості забезпечення (гарантії), що береться до розрахунку чистого кредитного ризику за окремою кредитною операцією, %			
	Кабінету Міністрів України	урядів країн категорії "А"	міжнародних багатосторонніх банків	банків з рейтингом не нижче ніж "інвестиційний клас", забезпечені гарантії банків України
Стандартна	100	100	100	100
Під контролем	100	100	100	100
Субстандартна	50	100	100	100
Сумнівна	20	20	20	20
Безнадійна	0	0	0	0

За операціями фінансового лізингу, об'єктами якого є рухоме майно, до розрахунку резерву береться вартість об'єкта фінансового лізингу залежно від строку його перебування в лізингодержувача (з дати передавання йому об'єкта) за коефіцієнтами, наведеними в табл. 3.3.

Таблиця 3.3. Розрахунок резерву за операціями фінансового лізингу

Кредитні операції	Відсоток вартості об'єкта фінансового лізингу, що береться до розрахунку чистого кредитного ризику за окремою кредитною операцією, залежно від строку його перебування в лізингодержувача, %		
	до 1 року	від 1 до 2 років	від 2 років і більше
Стандартна	80	65	50
Під контролем	80	65	50
Субстандартна	60	50	35
Сумнівна	20	10	5
Безнадійна	0	0	0

Предмети застави беруться до розрахунку резерву під кредитні ризики за коефіцієнтами, наведеними в табл. 3.4.

Вартість предмета застави визначається банком при кредитуванні за ринковою вартістю. Застава оформляється договором застави відповідно до Закону України «Про заставу».

Загальною вимогою до розміру забезпечення за кредитною операцією є перевищення його ринкової вартості порівняно із

Таблиця 3.4. Розрахунок резервів під предмети застави

Кредитні операції	Процент вартості забезпечення (застави), що приймається до розрахунку чистого кредитного ризику, %										
	майнових прав на грошові депозити, іменні депозитні сертифікати, випущені банком-кредитором, майнових прав на грошові кошти за операціями з розміщення, залучення коштів між двома банками, що здійснюються в різних валютах		банківських металів	державних цінних паперів	недержавних цінних паперів	нерухомого майна, що належить до житлового фонду		іншого нерухомого майна	майнових прав на майбутнє нерухоме майно, що належить до житлового фонду	рухомого майна, дорогоцінних металів	інших майнових прав
	у валюті, що відповідає наданого кредиту або ВКВ	у валюті, що є відмінною від валюті наданого кредиту				за кредитами в грн	за кредитами в іноземній валюті				
Стандартна	100	90	80	100	50	70	50	50	50	50	30
Під контролем	100	90	80	80	40	70	50	50	40	40	20
Субстандартна	100	90	60	50	20	40	40	40	20	20	10
Сумнівна	100	90	20	20	10	20	20	20	10	10	5
Безнадійна	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

сумою основного боргу та відсотків за ним з урахуванням обсягу можливих витрат на реалізацію застави в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань.

При розрахунку чистого кредитного ризику не враховується застава, предметом якої є акції, випущені банком-кредитором.

При розрахунку чистого кредитного ризику за кредитами, що надані під заставу майнових прав на грошові депозити позичальника або поручителя, враховується вартість застави в розмірі 100% за умови передавання цих коштів в управління банку на

строк дії кредитного договору. Для розрахунку резерву суму заборгованості, що обліковується за рахунком гарантійних депозитів і грошового покриття в інших банках, слід зменшувати на суму покриття за відповідним акредитивом, що обліковується за рахунком «Кошти в розрахунках суб'єктів господарювання» за умови, що заявник акредитива бере на себе ризики, пов'язані з відбором банків, які беруть участь у розрахунках за акредитивом, і гарантійні депозити відповідають за строками та сумами відповідному акредитиву та обліковуються на окремих аналітичних рахунках.

Сума валового кредитного ризику за консорціумним кредитом зменшується в провідному банку на суму кредитних ресурсів, залучених від банків – учасників банківського консорціуму.

За кредитами, класифікованими як «безнадійні», банк формує резерв на всю суму боргу за кредитом незалежно від наявності застави.

Ураховуючи зміни кон'юнктури ринку, банкам рекомендується щокварталу, а також у разі кожної пролонгації кредитного договору проводити перевірку стану заставленого майна та за потреби переглядати його вартість.

Якщо банк не здійснює перевірки стану заставленого майна, а також відсутні документи, що засвідчують наявність і стан забезпечення, то банк зобов'язаний формувати резерв під кредитні ризики на всю суму основного боргу.

За короткостроковими споживчими кредитами в розмірі, еквівалентному 2000 євро, що надані позичальникам – фізичним особам, які належать за фінансовим станом до класу «А» або «Б» та за станом обслуговування боргу класифіковані за групою «добре», під час формування резерву для відшкодування можливих втрат за цими кредитами доцільність проведення додаткових перевірок стану забезпечення (застави) визначається банком відповідно до його внутрішніх положень.

Періодичність і порядок перевірки стану заставленого майна визначаються у внутрішніх положеннях банку залежно від виду та якості забезпечення, що приймається на покриття ризику за кредитними операціями, можливості його схоронності.

На підставі класифікації валового кредитного ризику та врахування прийнятного забезпечення банк визначає чистий кредитний ризик за кожною кредитною операцією і зважує його на встановлений коефіцієнт резервування (табл. 3.5).

Формування резерву під кредитні ризики за операціями в іноземній валюті, що проводяться на міжбанківському ринку,

Таблиця 3.5. Коефіцієнти резервування для визначення кредитного ризику

Категорія кредитної операції	Коефіцієнт резервування (за ступенем ризику), %	Коефіцієнт резервування за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками, у яких немає джерел надходження валютної виручки, %
Стандартна	2	2
Під контролем	5	7
Субстандартна	20	25
Сумнівна	50	60
Безнадійна	100	100

здійснюється за коефіцієнтами резервування 1%, 5%, 20%, 50%, 100% відповідно до категорії кожної окремої операції без додаткової оцінки надходжень позичальника в іноземній валюті.

Під час розрахунку резерву за кредитними операціями в іноземній валюті достатніми вважаються надходження валютної виручки, які перевищують суму основного боргу та відсотків за ним.

Розрахунок достатності надходжень валютної виручки здійснюється за період, що відповідає строку дії укладеного кредитного договору.

Під час формування резервів за кредитними операціями, що здійснюються на міжнародному ринку, банки мають враховувати ризик держави, який виникає у зв'язку з кредитуванням позичальників інших країн і залежить від нестабільної політичної ситуації, економічної кризи, обмежувальної політики уряду щодо іноземних кредитів, інвестицій, переказів тощо.

Під час розрахунку резерву з урахуванням ризику країни чистий кредитний ризик зважується на той із двох коефіцієнтів резервування, що є більшим:

- коефіцієнт резервування за ступенем ризику залежно від категорії кредитної операції;
- коефіцієнт резервування за ризиком країни позичальника.

Якщо гарантом повернення боргу за такою кредитною операцією є резидент країни, ризик якої належить до вищої групи, ніж ризик країни позичальника, то для порівняння береться коефіцієнт, що встановлений для країни цього гаранта.

Якщо за результатами оцінки фінансового стану і стану обслуговування боргу кредитна операція за ступенем ризику відне-

сена до категорії «стандартна», а країна позичальника за ризиком віднесена до третьої групи ризику і нижче, то така кредитна операція вважається «нестандартною».

Якщо кредитна операція в іноземній валюті здійснюється з нерезидентом, що не є банківською установою або фізичною особою (яка оформила дозвіл на працевлаштування в Україні, або яка є працівником розташованих на території України іноземних дипломатичних, консульських, торговельних та інших офіційних представництв, міжнародних організацій та їх філій, що користуються імунітетом та дипломатичними привілеями), то така операція не може бути віднесена до категорії вищої, ніж «субстандартна». Ця норма не поширюється на кредитні операції, що здійснюються іноземними філіями українських банків.

Для врахування ризику країни при розрахунку резерву за коштами, що містяться на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках, депозитами «до запитання» в інших банках і сумнівною заборгованістю за цими коштами використовується встановлений міжнародними рейтинговими агентствами рейтинг, який підтверджено в бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Moody's, Standard & Poor's тощо).

Банки, у яких відкрито кореспондентський рахунок, поділяються за групами відповідно до рейтингу країни.

Розмір резерву визначається шляхом зваження суми коштів, що обліковується на кореспондентському рахунку окремого банку, на відповідний коефіцієнт резервування (табл. 3.6).

Банки та інші позичальники, що розташовані в країнах, рейтинг яких не підтверджений однією з провідних світових рейтингових компаній, належать до групи 7.

Таблиця 3.6. Дані призначення розміру резерву залежно від групи країни та коефіцієнта резервування

№ групи	Коефіцієнт резервування, %
1	0
2	2
3	10
4	20
5	30
6	40
7	50
8	100

До групи 8 належать банки (резиденти і нерезиденти), що визнані банкрутами або ліквідуються за рішенням уповноважених органів, а також банки, зареєстровані в офшорних зонах.

Ризики за коштами, що розміщені на кореспондентських рахунках, відкритих в інших банках, які віднесені до груп 1–2, вважаються «стандартними», а віднесені до груп 3–8 – «нестандартними».

Резерв під кредитні ризики розраховується та формується головним банком і його філіями. За повноту формування резервів відповідальність несе головний банк.

Критерії, що використовуються банками при аналізі кредитного портфеля, а також у процедурах прийняття і виконання рішень щодо формування та використання резерву під кредитні ризики, мають відобразитися у відповідних документах банку, що визначають його кредитну політику.

Крім кредитних операцій банки здійснюють комісійні операції по виконанню платіжних та інших документів клієнтів за певну винагороду.

Форма банківських операцій далеко не завжди відповідає їх змісту. Так, навіть під формально короткостроковими кредитними операціями банків (вексельні операції, контокорентний кредит) часто ховається довгострокове кредитування промисловості, здійснюване шляхом пролонгації вексельних кредитів і тривалого незатребування банками позик по контокоренту. Під виглядом комісійних операцій по розміщенню банками акцій та облігацій для промислових компаній фактично здійснюється проникнення банків у промисловість.

Банківські операції в окремих видах банків мають деякі особливості. Емісійні банки мобілізують ресурси не тільки за рахунок власних коштів і депозитів, але й за рахунок емісії банкнот. У складі їх депозитів переважають кошти комерційних банків і держави. Облік векселів і видача позик здійснюються головним чином для комерційних банків і держави. В іпотечних банків у пасивних операціях чільне місце належить випуску заставних листів, а в активних переважають довгострокові позики під заставу землі та іншого нерухомого майна.

Підсумовуючи наведене, можна чітко визначити, що комерційні банки виконували і виконують такі види банківських операцій: залучення і розміщення грошових вкладів і кредитів; здійснення розрахунків за дорученням клієнтів, банків-кореспондентів та їх касове обслуговування; ведення рахунків клієнтів і банків-кореспондентів; фінансування капітальних вкладень за дорученням

власників або розпорядників інвестиційних коштів; випуск платіжних документів і цінних паперів (чеків, акредитивів, акцій, облігацій, векселів та ін.); купівля, продаж і збереження платіжних документів, цінних паперів, а також операції з ними; видача заборук, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, які передбачають їх виконання в грошовій формі; придбання права вимоги з поставки товарів і надання послуг, прийняття ризику виконання таких вимог та інкасації цих вимог (факторинг); придбання за власні кошти засобів виробництва для передачі їх в оренду (лізинг); купівля в організації і громадян і продаж ним іноземної валюти готівкою і валюти, яка рахується на рахунках і вкладах; купівля і продаж за кордоном монетарних металів; залучення і розміщення дорогоцінних металів на рахунках і вкладах, а також інші операції з цими цінностями відповідно до міжнародної банківської практики; довірчі операції (залучення і розміщення коштів, управління цінними паперами та ін.) за дорученням клієнтів; надання консультативних послуг; при цьому розрахунки провадяться в основному в безготівковій формі.

Безготівкові розрахунки – розрахунки, здійснювані без участі готівки шляхом перерахування (переказу) грошових коштів з рахунку платника в банку, на рахунок їх одержувача або ж шляхом заліку взаємних вимог. На відміну від платежів готівкою, коли гроші безпосередньо передаються платником їх одержувачу, перекази здійснюються безготівково переважно за допомогою різних банківських операцій (кредитних і розрахункових), що заміняють готівку в обороті.

Об'єктивною основою розвитку розрахунків є збільшення товарного обігу, тобто зростання загального обсягу виробництва і товарообігу. До широкого їх застосування спонукало велика їх зручність порівняно з платежами готівкою. Розрахунки здійснюються за допомогою векселів і чеків, що заміняють готівку, безготівкових перерахувань за поточними рахунками клієнтів у банках, за допомогою системи кореспондентських рахунків між різними банками, а також заліків взаємних вимог через розрахункові палати. Економічне значення полягає в тому, що вони ведуть до прискорення обороту капіталу, скорочення витрат обігу і, зрештою, до розширення виробництва та збільшення прибутку. За проведення розрахунків банки стягують зі своїх клієнтів спеціальну винагороду (комісію) або ж зумовлюють безкоштовне проведення зберігання клієнтами на їхніх рахунках великих грошових ресурсів, які використовуються банками для видачі позик.

Комерційні банки є юридичними особами і повністю несуть відповідальність за ризиками, пов'язаними з їхньою діяльністю, тому є повністю незалежними від виконавчих і розпорядчих органів влади. У зв'язку з цим держава не відповідає за зобов'язаннями банків так само, як банки не відповідають за зобов'язаннями держави.

Банки здійснюють обслуговування клієнтів, у тому числі кредитування на основі укладених договорів, які мають служити одним із способів зменшення ступеня ризику понесення фінансових втрат комерційними банками.

Кредитний договір банку повинен передбачати гарантії повернення позичальником виданого кредиту і сплати відсотків за позиками при будь-якій ситуації.

Сьогодні внесено кардинальні зміни у сфері кредитування економіки України у зв'язку з її переходом до ринкових відносин, що вже саме по собі породжує додаткові складнощі через недосконалість законодавчої і нормативної бази.

Так, наприклад, комерційні банки до цього часу не завжди дотримуються Закону «Про заставу» в частині нотаріального завірення договорів застави і страхування закладеного майна (ст. 13 і 10 відповідно), що приводить до того, що заходи банку з погашення кредиту виявляються недієвими. Але немає в законах вимоги про те, що банк зобов'язаний перевірити, чи є це майно взагалі в наявності та якої воно якості. Серйозні питання виникають в умовах інфляції також при оцінці майна, що приймається в заставу, що стримує розвиток кредитних відносин, збільшує для банку ступінь ризику неповернення кредиту. Значно завищена вартість нотаріального завірення договору застави, при тому що нотаріальна контора не несе відповідальність за наявність завіреного майна. Це завищує вартість кредиту, що видається, негативно позначається на показниках роботи позичальника, збільшує ризик неповернення кредиту.

У практиці роботи з комерційними банками зустрічалися випадки, коли неконкретність того чи іншого положення або правила послаблює контроль за здійсненням операцій з боку банківської установи і ускладнює надалі визначення конкретної винної особи.

Видача кредитів не безмежна. У зв'язку з переходом від адміністративних методів управління кредитом, коли обмеження обсягів кредитних вкладень здійснювалося за допомогою встановлення лімітів, планових розмірів кредитування, до економічних, НБУ став обмежувати активні операції комерційних банків (видачу кредитів) величиною мобілізованих кредитних ресурсів.

У практиці безресурсна видача кредитів не допускається. Вкладення щодня балансуються з ресурсами.

На ресурсній основі розвивається міжбанківський кредит. Кредитні взаємовідносини між комерційними банками також визначаються на договірних началах, шляхом складання кредитних договорів, які мають передбачати права і обов'язки сторін з належним оформленням справ за міжбанківським кредитом. Звернення за отриманням кредиту може бути здійснене у формі листа, клопотання, заявки, заяви. У документах вказується необхідна сума кредиту, мета, терміни погашення і форми забезпечення.

Видача міжбанківських кредитів повинна супроводжуватися відкриттям рахунків відповідно до плану бухгалтерського обліку банків України. Загальна сума отриманих комерційними банками міжбанківських кредитів обмежується двократним розміром власних коштів банку.

Спірні питання за міжбанківськими кредитами вирішуються в порядку, встановленому чинним законодавством України або за взаємною згодою комерційних банків через третейський суд. Національним банком України активно використовуються такі методи грошово-кредитного регулювання, як:

- рефінансування (облікова і кредитна політика);
- регулювання норм обов'язкових резервів;
- регулювання ліквідності комерційних банків (нормативи).

З метою стимулювання розвитку ринку державних цінних паперів, підтримки необхідної ліквідності комерційних банків НБУ може видавати комерційним банкам кредит під забезпечення державних цінних паперів та інших високоліквідних, якісних активів, а також здійснювати для банків депозитні та інші операції на відкритому ринку.

Кредити НБУ є доступними для таких банків – юридичних осіб, які:

- мають ліцензію НБУ на здійснення відповідних банківських операцій і письмовий дозвіл, у тому числі за операціями з валютними цінностями та з цінними паперами за дорученням клієнтів або від свого імені; строк діяльності – не менше ніж один рік після отримання ліцензії НБУ на здійснення банківських операцій і відповідного письмового дозволу;
- мають активи, які можуть бути прийняті НБУ у заставу (крім кредиту овернайт (бланкового));

- виконують нормативні вимоги щодо: мінімального розміру регулятивного капіталу, адекватності основного капіталу, максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;
- сформували резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями в повному обсязі відповідно до встановлених вимог;
- здійснюють своєчасне погашення одержаних від НБУ кредитів та сплачують проценти за користування ними;
- є учасниками інформаційної системи міжбанківського кредитного ринку.

Важливим завданням банків є організація розрахунків у господарському обороті.

Своєчасна і повна оплата поставленої продукції виконаних робіт, наданих послуг, інших боргових зобов'язань є однією з головних передумов і ознак ефективності функціонування економіки загалом і кожного його суб'єкта окремо.

Реформування банківської системи і перехід на економічні методи управління сукупного грошового обороту (для його оцінки використовуються прийняті у світовій практиці показники грошової маси M0, M1, M2, M3) і показник швидкості обігу грошей виявили потребу впровадження розрахунків між комерційними банками через їх кореспондентські рахунки, відкриті в Національному банку України.

Найбільшим досягненням Національного банку України є впровадження електронних платежів, що забезпечило прискорення розрахунків. На нашу думку, електронна система платежів і вжиті заходи щодо її захисту значно знижують кількість зловживань у сфері платежів.

Досить згадати, що виготовлення фальшивого кредитового авізо в умовах електронних платежів неможливе, цього не може зробити навіть найбільш досвідчений у банківській системі фахівець.

Однак в організації розрахунків у господарському обороті на стадії оформлення документів до розрахунку можуть бути істотні порушення.

Передусім, підприємства всіх форм власності повинні зберігати свої грошові кошти в банках на рахунках і використовувати їх для міжгосподарських розрахунків у безготівковому порядку шляхом переказу з рахунку платника на рахунок одержувача. Виняток становлять невеликі суми грошей, які можуть у готівковій формі зберігатися в касах підприємств як перехідний залишок, використовуватися для виробництва невеликих міжгосподарських

платежів, витрачатися з готівкової виручки на внутрішньогосподарські потреби в порядку і розмірах, установлених банком.

Платежі з рахунку підприємства проводяться банком за згодою власника рахунку і в черговості, установленій керівником підприємства. Без згоди платника списання коштів з його рахунку допускається лише у випадках, встановлених чинним законодавством. Це, передусім, платежі за виконавчими і прірівняними до них документами, за стягненням недоплат з усіх видів платежів до бюджету, до фонду соціального страхування та ін. Зазначені списання коштів без згоди платника проводяться в календарній черговості надходження до банку відповідних документів. Якщо на рахунку платника недостатньо коштів для безспірних платежів, то вони здійснюються в подальшому в міру надходження коштів на рахунок, але також у календарній черговості.

Господарські організації мають право вибору форми розрахунків і способу платежу. Вони закріплюють їх у своїх договорах і угодах без втручання банків. Банки можуть тільки рекомендувати своїм клієнтам застосовувати найбільш доцільну форму розрахунків або спосіб платежу, виходячи зі специфіки їх діяльності та організації взаємних відносин.

Об'єкти аудиту – банки

§ 1. Організація та методи внутрішнього аудиту

У рамках внутрішнього аудиту в Національному банку застосовуються різні види аудиту. Вони являють собою поєднання методів, які відображають конкретні вимоги напрямів аудиту, тобто докладне пояснення видів аудиту, наприклад:

- організаційний аудит (включаючи інформаційно-обчислювальну діяльність);
- перевірки типів операцій;
- перевірка грошових цінностей.

На етапі планування Департамент внутрішнього аудиту визначає дільницю і мету інспекції (що в результаті визначає конкретний вид аудиту). Слід оцінити потреби в необхідних ресурсах і виділити такі ресурси, а також організувати надання відповідної інформації за допомогою таких питань:

1. Яку інформацію вже має Департамент внутрішнього аудиту?
2. Яка інформація потрібна Департаменту додатково і від кого її можна отримати?

У процесі розробки плану аудиту на рік визначаються підрозділи, що підлягають перевірці, оцінюються ризики, установлюються пріоритетні завдання, розробляється план з графіком проведення перевірок, визначаються існуючі людські ресурси і пропонується кошторис витрат, після чого план подається на затвердження комітету з аудиту.

Першим кроком у процесі розробки плану аудиту на рік є виявлення всіх аспектів діяльності, що підлягають аудиторській

перевірці відповідно до встановлених правил аудиту і заслуговують на увагу аудиторів. Після цього сукупність виявлених таким чином підрозділів і дільниць необхідно поділити на компоненти, які підлягають аудиторській перевірці, і для кожного з таких компонентів слід оцінити чинники ризику. Так, «пов'язаними з ризиком» одиницями можуть бути відділи або управління.

Є багато визначень ризику. Згідно з найбільш поширеною класифікацією, чинники ризику поділяються на господарський ризик, операційний ризик і ризик, пов'язаний зі змінами. Перший чинник ризику властивий тому чи іншому виду діяльності. Він, як правило, не змінюється з часом і незначною мірою залежить від дій керівництва. Господарський ризик залежить від таких чинників, як вплив порушення нормального функціонування банку на клієнтів банку і вартість активів, що використовуються або зберігаються. Наприклад, проведення операцій з грошовою готівкою пов'язане з більш високим ризиком, обумовленим характером діяльності, ніж обробка форм, що не мають реальної вартості. При оцінці операційного ризику особливу увагу приділяють конкретним механізмам контролю, які керівництво може використати для зниження господарського ризику. Ефективність функціонування банку оцінюється з погляду контролю. Це можна зробити шляхом оцінки ефективності діяльності банку в плані досягнення поставлених цілей, результатів минулих аудиторських перевірок і ключових показників ефективності діяльності, за якими ведеться регулярне спостереження. Ще одним важливим чинником ризику є ризик, пов'язаний з недавніми змінами або змінами, що плануються. Будь-які зміни підвищують ризик, у багатьох випадках значно. Використання офіційної моделі виявлення і кількісного визначення чинників ризику допомагає забезпечити послідовність, повноту і збалансованість аудиту, що особливо важливо для встановлення пріоритетних завдань аудиту.

Після того як ризик оцінений, необхідно визначити методи аудиту для кожного з підрозділів, що пов'язані з ризиком і підлягають перевірці, приблизно розрахувати кількість годин і суму коштів, необхідних для перевірки. У процесі повномасштабного всебічного аудиту перевіряються результативність і ефективність діяльності, точність фінансової документації, дотримання чинних законів і правил та виконання нормативів. Перевірку проходять загальні компоненти системи внутрішнього контролю. У більшості випадків нестача часу і персоналу або фінансові міркування примушують обмежувати масштаби аудиту. Ніколи не буде

достатньо персоналу або коштів для того, щоб провести весь визначений обсяг робіт. Необхідно встановлювати пріоритетні завдання. Потенційні аудити можна легко ранжирувати залежно від чинників ризику, якщо для їх оцінки раніше використовувалася кількісна модель. Ланки, на яких відповідно до плану передбачені аудиторські перевірки, можуть відбиратися підряд за списком доти, доки не будуть витрачені кошторисні ресурси передбачені на проведення аудиту. Однак у всіх випадках необхідно прийняти суб'єктивне рішення. Після цього має бути складений графік із зазначенням приблизних термінів проведення кожної аудиторської перевірки. На цьому завершується складання базового плану аудиту на рік. Необхідно врахувати деякі аудиторські заходи, перенесені з поточного року. Крім того, потрібно виділяти кошти на навчання, з тим щоб підтримувати або підвищувати кваліфікацію персоналу.

Усі ці заходи щодо планування становлять частину динамічного процесу. Наприклад, знов зібрана інформація може привести до зміни теми і мети аудиту. Наприкінці цього процесу планування потрібно забезпечити оптимальне використання ресурсів (як у Департаменті внутрішнього аудиту, так і на дільниці, що перевіряється), а також правильний вибір дільниці для перевірки. Мета повинна полягати в наданні позитивного впливу на розвиток банку від основних функцій до «проектів майбутнього».

Для організаційних перевірок конкретної ланки чи служби визначення конкретної теми і мети аудиту є складним завданням і вимагає непрямої оцінки ризику. Як правило, Департаменту внутрішнього аудиту потрібно обмежити сферу інспекцій, з тим щоб зменшити складність, скоротити період аудиту і забезпечити більш цінні результати. Однак дуже часто буває надто складно передбачити, які зв'язки з іншими сферами неістотні і можуть бути виключені з перевірки.

Планування необхідних кадрових ресурсів ґрунтується не на «математичних» розрахунках, а на оцінках, що базуються насамперед на практичному досвіді. Практичний досвід свідчить також, що аудиторські групи з двох чоловік забезпечують найкращі результати стосовно якості.

На етапі планування інспекції (без виїзду на місце) Департамент внутрішнього аудиту покладається на інформацію, зібрану в минулому і представлену в Департамент. Найбільш важливим джерелом інформації звичайно є останній звіт про аудит, і заходи, прийняті у відповідь на подані в ньому рекомендації. Ці документи необхідно уважно вивчити, з тим щоб ознайомити

аудитора з ланкою, що перевіряється, і забезпечити компетентність аудиторської групи.

Перевірки типів операцій здійснюються, виходячи з контрольних переліків, які об'єднуються в довіднику. Оскільки ці перевірки добре підкріплені документами і відбуваються через короткі проміжки, процес планування є досить легким. Тема і мета, а також докладні інструкції щодо перевірки чітко визначені. Потреба в кадрових ресурсах невелика, і технічна підтримка (наприклад, підключення в режимі реального часу до баз даних) є перевіреною і широко використовується.

Як і в разі перевірок типів операцій, перевірки грошових цінностей мають чіткий спектр завдань і програму заходів та можуть мати ще більш упорядкований характер. Оскільки схема роботи у всіх перевірках грошових цінностей майже однакова, використовуються обчислювальні засоби (наприклад, розрахункові таблиці і звітні листи на базі ПК). Крім того, при оцінці кількості часу, якої потребує перевірка, корисні приблизні відомості про обсяг запасів (наприклад, сальдо активів і пасивів, оборот активів).

Було б нереалістично і непрактично чекати від Департаменту внутрішнього аудиту спроможності постійно контролювати всі аспекти безпеки, правильності та ефективності функціонування всіх ділянок роботи банку. Адже, по-перше, Департамент внутрішнього аудиту проводить перевірки вже після здійснення операцій і, як правило, робить вибіркові перевірки. Тому порушення можуть розкриватися дуже пізно або взагалі не розкриватися.

По-друге, внутрішній аудит відповідно до його повноважень повинен займатися контролем проведення банківських операцій, але не замінити фахівців, адже тоді матимемо перекладення відповідальності з оперативних підрозділів на Департамент внутрішнього аудиту.

По-третє, найбільш досвідчені експерти – фахівці своєї справи повинні працювати в центрах відповідальності банку, адже виконуючи банківські операції, вони водночас є першими контролерами.

Ось головні причини того, чому кожний банк повинен мати мережу різних заходів внутрішнього контролю. Ступінь жорсткості цієї системи внутрішнього контролю залежить від необхідних стандартів безпеки, а центральні банки повинні мати дуже високі стандарти.

Отже, Департамент внутрішнього аудиту повинен привести інтенсивність своїх інспекцій у відповідність з ефективністю і дієвістю механізмів внутрішнього контролю. На практиці Депар-

таменту внутрішнього аудиту необхідно аналізувати вразливість різних ділянок роботи і оцінювати надійність і адекватність системи внутрішнього контролю.

Механізми внутрішнього контролю застосовуються головним чином у зв'язку з грошовими операціями. Обробка цих операцій і відповідні механізми внутрішнього контролю, як правило, визначаються в докладних інструкціях. Для Департаменту внутрішнього аудиту найбільш легкою частиною цього заходу є проведення порівнянь для перевірки дотримання цих інструкцій, оскільки часто буває легше зробити висновок про результати процесу контролю, ніж проаналізувати сам процес. Тому найбільш складною частиною є аналіз ризиків, пов'язаних з цим процесом. Далі наводяться деякі рекомендації стосовно цього аспекту.

Для того щоб управління ризиками було ефективним, особливо у великих банках (таких, як центральні банки), воно має здійснюватися одноманітно. Тому всі підрозділи, які займаються конкретною темою (управління, внутрішній аудит, безпека тощо), повинні діяти скоординовано. У першу чергу, вище керівництво повинне скласти чітку інструкцію про ризик, яка декларує бажаний рівень безпеки для організації.

Можна виділити такі чотири напрямки, за якими оголошується рівень безпеки:

- люди;
- матеріальні цінності;
- нематеріальні цінності (імідж банку);
- функції.

Процес аналізу ризику, розроблений для банку, поєднує аспекти ризику, пов'язані з кожним напрямом, їх наслідки і частотність, з тим щоб визначити так звану прикордонну лінію ризику. Цей досить нескладний засіб дозволяє Департаменту внутрішнього аудиту (та іншим підрозділам банку) легко провести оцінку ризиків. Такий аналіз виявляє, чи належить конкретна небезпека за оцінками до однієї з таких сфер:

- зона, де рівень ризику є прийнятним;
- зона, де бажане зниження рівня ризику.

Після проведення аналізу Департамент внутрішнього аудиту інтерпретує результати. Небезпека, що знаходиться в зоні з прийнятним ризиком, як правило, сприйматиметься позитивно. Однак у таких випадках необхідно перевірити, чи не занадто багато

заходів безпеки було задіяно і чи не мало місце непродуктивне витрачання ресурсів. З іншого боку, небезпеки в другій зоні, звичайно, вимагають контрзаходів. У деяких випадках необхідно розглянути питання про передачу ризику (страхування, передача даної функції іншій організації) або навіть прийняття ризику.

Департамент внутрішнього аудиту застосовує засіб оцінки ризику за двома напрямками:

- оцінює вплив конкретної небезпеки на банк;
- приділяє увагу конкретній ділянці роботи і аналізує, які небезпеки можуть серйозно вплинути на цю ланку; в такому разі використовується контрольний перелік різних небезпек.

При цьому оцінка частотності (тобто імовірності того, що така небезпека матеріалізується) не повинна ґрунтуватися лише на минулому досвіді. Надто важливий підхід, орієнтований на майбутнє. Тому використання карної статистики або, наприклад, обмін досвідом з іншими установами дають велику користь.

Час від часу рівень безпеки банку (наприклад, стан прикордонної лінії ризику) необхідно коригувати. Одне із завдань Департаменту внутрішнього аудиту полягає в оцінці того, чи відповідає встановлений рівень безпеки повсякденному прийняттю рішень щодо заходів безпеки.

Департамент внутрішнього аудиту банку використовує коло засобів аудиту, у тому числі засоби на базі автоматизованих систем та менш автоматизовані методи. Частково це пов'язано з тим, що більшість перевірок мають одиничний характер; дуже мало аудиторських заходів пов'язані з великою кількістю схожих операцій.

Тому Департамент внутрішнього аудиту використовує такі засоби технічної підтримки:

1) засоби на базі інформаційного центру:

- прямий доступ до всіх баз даних або прикладних програм, що стосуються аудиту;
- автоматизоване завантаження оперативних даних (в основному щодо обсягу оброблених ділових операцій і витрачених ресурсів часу);
- активне використання внутрішньої мережі «інтранет»; як правило, використовується в основному для електронної передачі документів, що стосуються аудиту;

2) неавтоматизовані засоби:

- внутрішні контрольні переліки, в основному періодичні перевірки видів операцій і грошових цінностей;
- статистичні вибірки.

Документація інспекцій Департаменту внутрішнього аудиту повинна враховувати вимоги не тільки внутрішніх підрозділів Банку (самого Департаменту внутрішнього аудиту, підрозділу, що перевіряється, а також керівництва), але й зовнішніх державних органів аудиту.

Масштаби та інтенсивність діяльності Департаменту внутрішнього аудиту визначаються переважно зовнішніми умовами. Департамент покладається на підтримку і згоду керівництва, яке також виділяє кадрові й технічні ресурси. Однак сам Департамент внутрішнього аудиту має у своєму розпорядженні можливість для підвищення ефективності аудиторської роботи і якості результатів роботи. Він може також відіграти важливу роль у розвитку кожного інституту і повинен прийняти цей виклик.

Існуючі ресурси і персонал, як правило, виявляються недостатніми для вирішення всіх потенційних завдань аудиту. Найкращим критерієм, який потрібно використати при відборі пріоритетних завдань аудиту, є ризик, якого зазнає установа і який може поставити під загрозу виконання нею своїх функцій. Можуть бути також корисними програми попереднього аудиту, хоч важливо виключити надмірну передбачуваність. Важливими чинниками є також досвід, обґрунтованість рішень та інтуїція персоналу, що відповідає за проведення аудиторських перевірок. У кінцевому результаті керівництво органу аудиту приймає рішення стосовно змісту програми аудиту.

Наступним кроком є розроблення процедур аудиту. Процедури аудиту передбачають вживання конкретних заходів, вирішення конкретних завдань і проведення тестів, необхідних для вирішення кожного із завдань аудиту. Залежно від того, скільки часу відпущено на планування, а також від значення аудиту і досвіду персоналу можуть бути встановлені загальні або більш точні завдання аудиту.

Для проведення аудиту необхідно забезпечити достатню кількість кваліфікованих фахівців. У багатьох випадках досвідчені аудитори недостатньо добре знайомі зі сферою діяльності, що підлягатиме аудиторській перевірці. Враховуючи це, потрібно розглянути можливість попереднього навчання основ того чи іншого виду діяльності, використовуючи інформацію, зібрану на стадії

планування. Побічна вигода навчання полягає в тому, що воно сприяє згуртуванню колективу і допомагає керівництву органу аудиту виявити фахівців, яким знадобиться більше допомоги в процесі аудиту.

Стадія роботи на місцях починається з короткого письмового повідомлення, адресованого керівникам, відповідальним за аспекти діяльності, що перевіряються, копія якого надсилається вищому керівництву та іншим сторонам, що беруть участь. У повідомленні необхідно вказати масштаби і загальні цілі аудиту, а також номери телефонів відповідального аудитора і керівного працівника.

Після повідомлення призначені аудиторі вживають заходів, детально викладених у програмі аудиту. Складаються робочі документи для запису і підсумовування інформації, зібраної аудитором для вирішення кожного із завдань, із зазначенням аналітичної роботи, проведеної з метою винесення висновків. Робочі документи містять інформацію, необхідну керівництву органу аудиту для ефективного управління роботою аудиторів. У разі шахрайської діяльності ретельно складені робочі документи, переглянуті і затверджені керівництвом органу аудиту, мають вирішальне значення для підтвердження факту порушення. Таким чином, робочі документи мають важливе значення, однак їх складання вимагає високих затрат.

Якщо процес аудиту недостатньо продуманий, аудиторі можуть витратити дуже багато часу на підготовку робочих документів у своїх кабінетах, приділяючи недостатньо уваги окремим аспектам перевірки.

У процесі аудиту важливо підтримувати ефективний обмін інформацією з керівництвом. Аналогічним чином аудиторі належить позитивно, з повагою і професіоналізмом ставитися до співробітників установи, що перевіряється. Відкриті канали для взаємодії дозволяють обмінюватися цінною інформацією і створюють такі умови, за яких співробітники зацікавлені в тому, щоб повідомляти аудиторам про проблеми, з якими їм довелося зіткнутися і які заважають їм виконувати свої обов'язки. У процесі роботи на місцях керівництво органу аудиту має бути готовим до того, щоб розширити масштаби аудиторської перевірки і витратити більше часу, ніж планувалося, якщо виявлені серйозні проблеми. І навпаки, при вирішенні окремих завдань може відпасти необхідність у проведенні деяких заходів, якщо внаслідок вже виконаної роботи стає очевидним, що все здійснювалося належним чином.

Кожному банку необхідно визначити найбільш ефективні методи обміну інформацією, отриманою в процесі аудиту. Для цього немає наукових рішень – необхідний творчий підхід. Кожний банк використовує свій підхід, заснований на культурі, звичаях, пріоритетах і особистих якостях співробітників. Разом з тим кожен звіт про аудиторську перевірку містить докладний опис недоліків, проблем і можливостей для подальшого підвищення ефективності механізмів контролю. Ця інформація показує керівникам підрозділів і вищому керівництву, наскільки якісно вони виконують свої обов'язки, пов'язані з розробкою, упровадженням і використанням ефективної системи внутрішнього контролю. Грамотно складений висновок спонукає відповідальних керівників до вживання заходів, спрямованих на усунення недоліків. І навпаки – недостатньо чітке викладення інформації у висновку може спричинити помилку, налаштувати співробітників установи проти аудиторів і підірвати їхню довіру до служби аудиту. Час, необхідний для перевірки вживання заходів за фактами, викладеними у висновку, багато в чому залежить від ефективності обміну інформацією між аудитором і керівництвом установи на стадії підготовки звіту і чіткості викладу фактів у звіті.

Характер, періодичність і терміни проведення заходів щодо підсумків аудиту залежать від безлічі чинників, включаючи тип звіту про аудиторську перевірку і взаємовідносини між аудитором і керівництвом установи. Керівництву може бути запропоновано викласти свою думку в письмовій формі стосовно кожного аспекту аудиту у встановлений термін. Деякі установи вимагають, щоб виявлені недоліки були усунені в певний термін. Можуть виявитися достатніми непрямі методи спонукання до вживання заходів, такі, як публікація щомісячних звітів для вищого керівництва із зазначенням термінів, протягом яких питання залишаються невирішеними. У кожному разі служба внутрішнього аудиту зобов'язана знову і знову повертатися до невирішених питань, доти, доки вони не будуть успішно врегульовані.

Участь у розробці нового або вдосконаленні існуючого програмного забезпечення є однією зі сфер діяльності органу аудиту, значення якої зростає і яка дозволяє використати наявний час служби аудиту з найбільшою віддачею. Забезпечення ефективності механізмів контролю на стадії їх розробки дозволяє уникнути багатьох проблем у майбутньому. Це також потребує значно менших затрат, ніж коригування цих механізмів на більш пізній стадії. Служба аудиту повинна вести спостереження за процесом управління розробкою механізмів контролю, для того

щоб усіх зазначених процедур було дотримано на всіх стадіях здійснення проекту. Ці стадії передбачають розробку, тестування, впровадження програмного забезпечення і навчання персоналу методів його використання. Серед інших заходів у процесі аудиту можна назвати складання докладних звітів з поданням результатів тестування і перевірки обладнання, з тим щоб забезпечити його належну інтеграцію з іншими компонентами автоматизованої системи. Перед упровадженням обладнання і програмного забезпечення служба внутрішнього аудиту повинна представити керівництву офіційний звіт з викладенням своєї думки відносно їх ефективності в плані внутрішнього контролю.

Є безліч методів, що використовуються аудитором для ефективного і результативного виконання своїх функцій і підвищення віддачі від аудиту для своїх установ. До них належать: статистична вибірка, самооцінка ефективності контролю, автоматизований аудит, використання моделей та ін.

Статистична вибірка являє собою математично правильний спосіб отримання даних на основі обмежених тестів. На практиці час і ресурси, витрачені на аналіз статистичної вибірки, як правило, не виправдовуються. Національному банку необхідна абсолютна, а не статистично прийнятна точність. Набагато частіше використовується оцінна вибірка. Наприклад, аудитор може прийняти рішення перевірити найбільші операції, або найбільш конфіденційні, найбільш незвичайні операції, або ж операції, які були проведені безпосередньо перед закінченням року чи невдовзі після закінчення року. На основі такого вибіркового аналізу можуть бути зроблені важливі висновки, хоч вони не можуть бути абсолютно точними з погляду статистики.

Самооцінка ефективності контролю є одним з найбільш багатобічючих і широко застосовуваних методів контролю, що використовуються внутрішніми аудитором. При використанні цього методу відділ внутрішнього аудиту допомагає керівництву і співробітникам установи оцінювати систему внутрішнього контролю і/або організаційну структуру за ефективністю управління. Один із видів самооцінки ефективності контролю полягає в тому, що керівництво встановлює один із найбільш значущих цільових показників ефективності діяльності, а також проміжні показники, необхідні для досягнення загального показника.

Керівництво також відзначає вже досягнуті успіхи та умови, що дозволяють установі ефективно функціонувати. Другий вид самооцінки ефективності контролю полягає в тому, що приймаються за делегів сформульовані положення стосовно ефектив-

ності діяльності, яким повинні відповідати всі організаційні підрозділи установи. Наприклад, може бути заявлено, що «встановлений чіткий порядок виконання співробітниками своїх обов'язків». Співробітники анонімно висловлюють свою думку з приводу того, наскільки стан речей в установі відповідає цій заяві. Відмінності між бажаним і реальним станом речей указують на можливість подальшого підвищення ефективності. Комбіновані дані можуть бути зібрані і подані керівництву у вигляді спеціального звіту про аудиторську перевірку.

Метод самооцінки ефективності контролю є надзвичайно ефективним засобом за цілим рядом аспектів:

- він дозволяє аудиторам провести перевірки у взаємодії з керівництвом з метою вирішення організаційних завдань. Це ефективніше за традиційний підхід, коли керівництво і аудитори є супротивними сторонами і метою аудиторів є виявлення помилок чи порушень керівництва;

- забезпечується активна участь співробітників, що мають найбільший досвід проведення конкретних операцій, у процесі конструктивної співпраці, метою якої є підвищення ефективності механізмів контролю і діяльності установи. Такий метод значно ефективніший за традиційні методи аудиторської перевірки;

- перевіряються відразу кілька аспектів системи внутрішнього контролю, що залишаються поза увагою при проведенні аудиту з використанням традиційних методів. У ході звичайних аудиторських перевірок увага, як правило, зосереджується на механізмах «жорсткого» контролю, за якими можна вести спостереження і які легко піддаються оцінці. При самооцінці ефективності контролю більше уваги приділяється «м'якому» контролю, який здійснюється самими співробітниками.

Самооцінка ефективності контролю не підміняє собою традиційних аудиторських заходів, але доповнює їх. Деякі установи використовують цей метод до початку планових аудиторських перевірок, з тим щоб виявити сфери діяльності, які необхідно більш ретельно перевірити з використанням традиційних методів аудиту. Слід, однак, забезпечити конфіденційність інформації, якою обмінюються сторони, що беруть участь у процесі самооцінки ефективності контролю.

Сфера діяльності автоматизованого аудиту швидко розвивається. Усе більші обсяги інформації збираються, вводяться і зберігаються в електронному вигляді. Розроблені надзвичайно потужні програми для відбору, видобування, сортування, обробки і тестування даних з використанням електронно-обчислювального

обладнання на основі встановлених критеріїв. Широке впровадження Національним банком інформаційних технологій і програмного забезпечення зобов'язує аудиторів більше часу приділяти оцінці чинників ризику, пов'язаного з використанням нових методів, і управлінню цими чинниками.

Один з основних чинників ризику пов'язаний з тим, що код програмного забезпечення може бути знищений або модифікований, випадково або навмисно. Є спеціальні програми, які дозволяють порівняти комп'ютерний код з первинним захищеним кодом і виявити будь-які відмінності, які повинні бути перевірені кваліфікованим фахівцем у галузі автоматизованого аудиту. Виконання цієї функції шляхом неавтоматизованої візуальної перевірки практично неможливе. Програмне забезпечення може також використовуватися для безперервного моніторингу, з тим щоб виявити будь-які операції в системі, які являють собою відхилення від заданих параметрів. Важко розмежувати використання такого програмного забезпечення як інструмента аудиту і як одного з компонентів базової системи контролю, що використовується керівництвом. Це підкреслює необхідність тісної взаємодії між аудитором і керівництвом з метою забезпечення досягнення бажаних результатів.

Для виконання функцій внутрішнього аудиту часто розробляються формалізовані моделі. Модель ризику може складатися з усіх можливих чинників ризику, кожному з яких надана певна вага. Аналогічним чином, модель оцінки ефективності внутрішнього контролю може включати чинники, що впливають на всі компоненти системи внутрішнього контролю.

Моделі надзвичайно корисні в плані побудови інформації, що дозволяє не випускати з уваги найбільш значущі чинники. Надання ваги чинникам у рамках моделі дозволяє забезпечити послідовність і збалансованість. Кількісні моделі дозволяють аналізувати тенденції, порівнювати і класифікувати дані за несхожими між собою установами. Модель стає ще більш цінною, коли групи аудиторів об'єднують свої знання для оцінки певного аспекту діяльності для подальшого обговорення результатів з керівництвом.

Таким чином, процес внутрішнього аудиту починається зі складання річного плану аудиту. Визначається структура пов'язаних з ризиком організаційних підрозділів установи або операцій, що ними проводяться та підлягають аудиторській перевірці. Для кожного з таких компонентів оцінюються ризик, зумовлений характером діяльності; ризик, пов'язаний зі зниженням ефек-

тивності діяльності, і ризик, пов'язаний зі змінами. Визначаються вид аудиторської перевірки, обсяг необхідних ресурсів і пріоритетні завдання.

Основний план, графік і кошторис витрат затверджуються комітетом з аудиту. Аудиторські перевірки окремих установ проводяться відповідно до річного плану. Кожна аудиторська перевірка передбачає декілька стадій: планування, роботу на місцях, складання звітності і заходи за підсумками аудиту. Планування полягає в розробленні програми аудиту із зазначенням докладних процедур та мобілізації необхідного кваліфікованого персоналу.

У ході роботи на місцях виконується програма аудиту і готуються робочі документи. У звіті про аудиторську перевірку викладаються виявлені факти і результати для ознайомлення керівництва. Заходи за підсумками аудиту продовжуються доти, доки керівництво не вживе заходів, спрямованих на усунення недоліків. Аудитори спостерігають за процесом розроблення і вдосконалення програмного забезпечення, з тим щоб пересвідчитися в ефективності методів контролю до установки обладнання і програмного забезпечення. Методами аудиту, що дозволяють внутрішнім аудиторам ефективно виконувати свої функції, є статистична вибірка, самооцінка ефективності контролю, автоматизований аудит і використання офіційних моделей.

§ 2. Особливості аудиту в банківській системі – сертифікація аудиторів на право проведення аудиту банків

Відповідно до статті 69 Закону України «Про банки і банківську діяльність» з метою забезпечення здійснення сертифікації аудиторів на право проведення аудиту банків і проведення аудиторської перевірки фінансової звітності банків сертифікованими аудиторами Правління Національного банку України затвердило Концепцію програми підготовки і сертифікації зовнішніх аудиторів банківських установ України за участю Національного банку України та Положення про Комітет з питань сертифікації аудиторів банків.

Комітет є органом, що спеціально створений Національним банком України (далі – Національний банк) для забезпечення сертифікації осіб, які мають намір здійснювати аудит фінансової звітності банків (далі – аудитори), і контролю за виконанням аудиторами умов сертифікації та законодавства України щодо перевірки та підтвердження фінансової звітності банків, що подається Національному банку і підлягає публікації в газеті «Голос України» чи «Урядовий кур'єр».

Чисельність Комітету становить 9 осіб. До складу Комітету входять п'ять представників від Національного банку, три представники від Аудиторської палати України (за згодою), один представник від Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України (за згодою). За їх поданням наказом Голови Національного банку затверджується персональний склад Комітету. Члени Комітету переобираються кожні три роки і не можуть бути обрані понад два терміни поспіль.

Комітет очолює голова, який за посадою є директором Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку і призначається наказом Голови Національного банку.

Правління Національного банку в разі наявності обґрунтованих підстав має право: припиняти або скасовувати рішення Комітету; переглядати відповідні матеріали та вносити зміни щодо заходів впливу, які застосовуються Комітетом; за поданням голови Комітету виключати зі складу Комітету будь-якого його члена.

Комітет готує і подає на розгляд Правління Національного банку України до 20 січня та 20 липня кожного року звіт про свою діяльність.

Комітет має такі функції та повноваження:

- визначає та подає на затвердження Правління Національного банку України правила проведення сертифікації аудиторів, до яких включені: кваліфікаційні та професійні вимоги до аудиторів; перелік документів, що подаються аудитором до Комітету для проходження сертифікації; форми і порядок складання аудитором кваліфікаційних іспитів (тестів) для отримання сертифіката Національного банку на право проведення аудиту фінансової звітності банків (далі – сертифікат), перелік екзаменаційних питань для складання аудитором кваліфікаційних іспитів (тестів) для визначення їх кваліфікаційної придатності; порядок продовження терміну чинності сертифіката;
- проводить в установленому порядку сертифікацію аудиторів, а саме: приймає в аудиторів кваліфікаційні іспити (тести) для визначення їх кваліфікаційної придатності; приймає рішення про видачу або відмову у видачі аудиторам сертифіката; приймає рішення про продовження або відмову в продовженні терміну чинності сертифіката;
- з метою забезпечення належної якості аудиту фінансової звітності банку в разі встановлення фактів порушень аудитором, що мають сертифікат, вимог законодавства України, у тому числі Стандартів аудиту та етики Міжнарод-

- ної федерації бухгалтерів, що прийняті як Національні стандарти аудиту рішенням Аудиторської палати України від 18.04.2003 № 122 та умов сертифікації, Комітет адекватно вчиненному порушенню в установленому ним порядку має право приймати рішення про застосування заходів впливу, а саме: письмове попередження аудитора про недопущення надалі порушень; тимчасове зупинення чинності сертифіката на визначений строк; відкликання (анулювання) сертифіката відповідно до нормативно-правових актів Національного банку;
- може також запрошувати аудиторів на засідання для надання пояснень щодо встановлених фактів порушень ними вимог законодавства України, у тому числі Стандартів та умов сертифікації;
  - може подавати Аудиторській палаті України пропозиції про вжиття відповідних санкцій до аудиторських фірм, у яких працюють аудитори, до яких Комітет не раз застосував відповідні заходи впливу, за порушення вимог законодавства України, у тому числі Стандартів;
  - має право отримувати в разі потреби від банків, аудиторів, що мають сертифікат, та Аудиторської палати України потрібну інформацію на паперових та електронних носіях з питань, що належать до його компетенції;
  - надає Аудиторській палаті України, банкам і державним органам відповідно до їх повноважень, законодавства України та на їх письмовий запит інформацію про: перелік аудиторів, які отримали сертифікат та яким продовжено термін чинності сертифіката; факти порушення аудиторами вимог законодавства України з питань проведення аудиту фінансової звітності банків, Стандартів і застосування до них відповідних заходів впливу;
  - бере участь у розробленні Аудиторською палатою України програми підготовки аудиторів, що мають сертифікат. Комітет спрямовує свою роботу для забезпечення своєчасного інформування аудиторів, що мають сертифікат, про внесення змін до Стандартів;
  - публікує список аудиторів, які мають сертифікат, у виданні Національного банку – журналі «Вісник Національного банку України»;
  - може призначати відповідального секретаря з метою одержання допомоги в здійсненні та забезпеченні діяльності Комітету та для реалізації будь-яких інших прав і повноважень;

- відповідальний секретар Комітету (далі – секретар) призначається за рішенням Комітету і підпорядковується голові Комітету, а в разі його відсутності – заступнику голови Комітету.

До функцій відповідального секретаря Комітету належать такі:

- вживає заходів щодо підготовки проведення засідань Комітету, у тому числі щодо формування порядку денного та оформлення протоколів після проведення засідань; не пізніше ніж за п'ять робочих днів до початку засідання Комітету отримувати від відповідних підрозділів банківського нагляду Національного банку, членів Комітету пропозиції про внесення до його порядку денного питань, які потребують розгляду, та проекти рішень щодо цих питань (проекти рішень та пакет документів готують відповідні структурні підрозділи та члени Комітету, від яких надійшли пропозиції);
- здійснює перевірку документів щодо відповідності їх вимогам цього Положення в 15-денний термін від дати їх отримання. Секретар має право на отримання пояснень або уточнень окремих положень документів, що надані Комітету від аудиторів, які здійснюють аудит фінансової звітності банку, або структурного підрозділу банківського нагляду Національного банку. Після отримання всіх потрібних даних секретар передає документи та проект відповідного рішення на розгляд голови Комітету;
- запрошує аудиторів на засідання Комітету для складання ними кваліфікаційного іспиту; не пізніше ніж за три дні до початку засідання Комітету інформує його членів, аудиторів про місце і час його проведення; погоджує з головою Комітету порядок денний засідання та подає його членам Комітету не пізніше ніж за один день до початку проведення засідання;
- веде протоколи засідань Комітету та доводить його рішення і протокольні доручення до відома членів Комітету та аудиторів, що мають сертифікат, для виконання;
- у разі прийняття Комітетом відповідного рішення в робочому порядку готує його проект і забезпечує підписання (візування) членами Комітету;
- проводить видачу сертифікатів або їх дублікатів;
- запрошує аудиторів на засідання Комітету для отримання від них пояснень щодо аудиту фінансової звітності банків;

- готує інформацію з питань, що належать до компетенції Комітету, на письмовий запит для Аудиторської палати України, банків та державних контрольних і правоохоронних органів;
- готує для опублікування у виданні Національного банку – журналі «Вісник Національного банку України» інформацію щодо аудиторів, які мають сертифікат.

Організаційною формою діяльності Комітету є засідання, які проводяться в разі виникнення питань, що потребують розгляду, але не рідше ніж один раз на місяць.

За рішенням голови Комітету дозволяється проводити позачергові засідання. Про проведення чергового (позачергового) засідання члени Комітету та запрошені особи мають бути проінформовані не пізніше ніж за три робочих дні до його початку. Засідання веде голова Комітету, а в разі його відсутності – заступник голови Комітету.

Членам Комітету, які не мають змоги безпосередньо взяти участь у роботі Комітету, дозволяється делегувати свій голос своєму заступникові відповідно до обійманої посади, про що слід завчасно повідомити секретаря Комітету.

Член Комітету, що є керівником (представником) аудиторської фірми, працівник якої претендує на отримання сертифіката, не бере участі в процедурі сертифікації.

Рішення Комітету приймаються на засіданнях простою більшістю голосів за умови наявності двох третин її членів.

За розпорядженням голови Комітету рішення може прийматися шляхом підписання (візування) проекту рішення більшістю членів Комітету в робочому порядку. Рішення Комітету є прийнятими, якщо його погодили (завізували) не менше двох третин членів Комітету, за умови обов'язкової наявності підписів тих із них, які порушили питання, що потребувало розгляду на засіданні Комітету.

Рішення Комітету, що прийняті в межах його компетенції, набирають чинності з часу їх прийняття і є обов'язковими для виконання аудиторами, які мають сертифікат. Рішення Комітету оформляється на відповідному бланку та підписується головою Комітету.

На засіданнях Комітету ведеться протокол, який оформляється секретарем Комітету. У протоколі зазначається, до відома яких осіб (юридичних або фізичних) має доводитися зміст відповідного рішення Комітету.

§ 3. Фінансовий аналіз прибутковості банківських операцій

Сучасні умови розвитку банківського сектора зумовлюють необхідність вдосконалення методів економічного аналізу, планування і контролю. Діяльність комерційних банків аналізується Національним банком, податковими органами і органами статистики, аудиторськими фірмами, а поряд із цим ще й партнерами і контрагентами. Основу зовнішнього аналізу діяльності комерційних банків складають розроблені державними регулюючими органами аналітичні показники і форми звітності, що включають: бухгалтерський баланс, звіт про фінансові результати, розрахунок економічних нормативів максимального ризику на одного позичальника та інші показники. Саме вони і дозволяють користувачам отримати уявлення про фінансовий стан комерційних банків. Однак такий аналіз охоплює лише найбільш загальні сторони діяльності банку, оскільки користувачам доступні тільки зведені звітні дані.

Для ефективного вирішення безпосередньо управлінських завдань, досягнення стійкого і прибуткового функціонування банку необхідний глибокий аналіз усіх сторін його діяльності на основі внутрішньої інформації: рентабельності комплексу послуг і операцій, окупності витрат, прибутковості функціонування окремих підрозділів та інші показники. Особливої значущості подібний аналіз набуває в умовах конкуренції, що поступово загострюється на банківських ринках, посилення регулюючих обмежень з боку державних органів, збільшення кількості банкрутств і відзвів ліцензій комерційних банків.

Застосовувані в іноземних банках методики аналізу не можуть повною мірою використовуватися вітчизняними банками, оскільки умови їх функціонування дуже різні. Для Української банківської системи в наш час характерний вплив політичної нестабільності, а відповідно, і високий рівень всіх видів ризиків – від фінансового до політичного. Зрозуміло, що в цих умовах зростає ризикованість кредитних операцій, посилюється конкуренція на ринку банківських послуг. Ось головна причина актуальності для кожного банку проблеми пошуку можливостей підвищення дохідності шляхом вдосконалення структури активних операцій. Для банків, особливо для тих, що залучають значний обсяг коштів від юридичних та фізичних осіб, основний вид витрат складає обслуговування пасивних операцій, за рахунок яких переважно одержуються ресурси для формування кредитного портфеля.

Банки як фінансові посередники, виробляючи (надаючи) кінцевий активний продукт (послугу), використовують не конкретний ресурс, джерелом якого є пасивні операції, а будь-який наявний. Поясненням цього є зміст і функції грошей як загального товарного еквівалента, їх мобільності, універсальності, можливості використання для безготівкового обороту. Не буде перебільшенням висновок, що банки виробляють «нові» гроші з наявних у них. Тому для них не має значення, які із залучених чи запозичених ресурсів незалежно від їх власників використані саме для здійснення даної кредитної операції або виготовлення певного продукту. Для банку велике значення має «ціна» цих ресурсів і умови їх повернення.

Банківські пасивні операції, таким чином, утворюють єдиний обсяг грошової маси, що переважно формує кредитний портфель. Незважаючи на те що всі джерела і результати здійснення пасивних операцій банку відображаються на його рахунках, вони зливаються в загальному обсязі банківських ресурсів, які використовуються в різноманітних активних операціях, насамперед, у кредитуванні. Можна сказати, що джерелом усіх активів банку є один і той самий вид сукупних грошових ресурсів, унаслідок чого і ціна залучення та запозичення їх, яка враховується в затратах на проведення кредитних операцій, усереднюється.

Очевидно, що банк як підприємницька структура не може і не повинен, формуючи ціну на окремий вид свого продукту чи послуги, орієнтуватися лише на окупність своїх затрат, ігноруючи прибуток. Тут для банку важливо оцінити собівартість банківських операцій на основі операційно-вартісного аналізу.

Оцінка собівартості банківських операцій включається в операційно-вартісний аналіз не лише активних, а й пасивних операцій, у всякому разі в певній частині їх, у якій пасивні операції безпосередньо беруть участь у формуванні кредитного портфеля. Зазначимо, що немає принципових труднощів розподілу банківських витрат, пов'язаних із здійсненням пасивних і активних операцій, відповідно на дві частини. Це надає змогу витрати, обумовлені операціями із залучення та запозичення коштів, включити у вартість пасивів, що дозволяє витрати відображати у вартості «невласних» ресурсів банку, розрахованій з урахуванням цих витрат.

Щодо активних і пасивних банківських операцій операційно-вартісний аналіз є лише складовою частиною аналізу ціноутворення на банківські продукти (послуги). Разом з тим він не зводиться до всього механізму ціноутворення, бо не враховує дію

суто ринкових факторів, насамперед, конкуренції, попиту і пропозиції на грошово-кредитному ринку. При його проведенні не враховуються також макро- та мікроекономічні фактори, стадії промислового циклу тощо. Але і в межах його можливостей на основі операційно-вартісного аналізу створюються умови для виявлення показника мінімально допустимої дохідності для банку, що і дає змогу визначити мінімально прийнятну процентну ставку за кредитними операціями.

Сукупний операційно-вартісний і локальний аналізи доцільно розрізняти за цілями, об'єктами і порядком проведення. За допомогою першого охоплюються всі основні активні операції банку або переважна більшість їх. Об'єктом локального аналізу є певна група активних операцій або навіть одна, яка становить істотну частину кредитного портфеля. Отже, метою сукупного операційно-вартісного аналізу є розрахунок коефіцієнта собівартості банківських операцій.

Для розрахунку собівартості банківських операцій правомірним є застосування методу калькулювання окремих елементів витрат або ж у цілому витрат на відповідну операцію. При цьому доцільно виходити з загальноприйнятого принципу розмежування витрат на прямі й непрямі.

До першої групи належать витрати, безпосередньо зумовлені реалізацією банківської послуги чи певної їх сукупності. Витрати другої групи за своєю економічною природою є загальнобанківськими і включаються в собівартість будь-якої банківської операції.

Завдяки розмежуванню груп прямих і непрямих витрат за собівартістю стосовно однієї операції або вузької сукупності однорідних банківських продуктів цим коефіцієнтам відповідають мінімально допустимі ціни на них, а також до певної міри і мінімально припустима різниця між процентними ставками за кредитами і депозитами.

Метою розрахунку індивідуалізованих значень собівартості банківських операцій є встановлення дохідності їх для банку і на цій основі підвищення якості кредитного портфеля, удосконалення пропозиції банківських продуктів або послуг. Завдяки конкретизованому операційно-вартісному аналізу створюється можливість активно впливати на структуру портфеля, виключаючи з нього або включаючи в нього ті чи інші операції залежно від рівнів їхньої собівартості. Чим нижча вона щодо конкретної операції, тим вища самоокупність і дохідність цієї операції для банку.

При цьому проведення ретроспективного операційно-вартісного аналізу спирається на обчислення мінімальних і середніх витрат на здійснення однієї банківської операції чи вузької групи їх. У разі ж реалізації банком перспективної депозитної і кредитної політики, у тому числі розробки стратегії майбутніх дій на грошово-кредитному ринку, прогнозування майбутніх цін на банківські продукти та послуги, необхідністю стає розрахунок показників максимальної вартості залучених і запозичених коштів, що використовуються як кредитний ресурс. Саме на основі аналізу зазначених показників можливе визначення максимальної прийнятної ціни, яку банк може запропонувати вкладникам, з урахуванням дохідності їхніх розміщених коштів у кредитних та інвестиційних операціях. У зв'язку з цим зазначимо, що розрахунок і аналіз показників мінімальної, середньої та максимальної собівартості банківських продуктів (послуг) мають між собою багато спільного в методиці здійснення.

Незважаючи на значний і багаторічний зарубіжний досвід проведення в комерційних банках операційно-вартісного аналізу з метою визначення базисних депозитних і кредитних процентних ставок, які відіграють вирішальне значення у встановленні цін на банківські продукти й послуги, у теоретичному плані ця проблема остаточно не вирішена.

Щодо вітчизняної банківської практики розрахунку вартості залучених і запозичених коштів, зіставлення її з затратами на формування і зберігання власного капіталу, а також віднесення операційних затрат у певній частині їх до окремих активних операцій, то така практика зовсім недосконала. Причинами цього є теоретична нерозробленість проблеми.

Обґрунтуємо взаємозв'язки загальної схеми операційно-вартісного аналізу, спрямованого на визначення собівартості активних операцій комерційного банку.

Як правило, банк використовує різноманітні джерела для формування своїх ресурсів з метою розміщення їх у кредитних операціях, що в підсумку визначає структуру його пасивів. Тут чітко простежується розмежування окремих статей власних і залучених ресурсів. Залучені ресурси характеризуються рівнем процентної ставки, на підставі якої банк здійснює оплату за надані їхніми власниками засоби протягом певного періоду, визначеного умовами відкриття депозитних та інших рахунків.

При визначенні собівартості активних банківських операцій як основного фактора ціноутворення з урахування витрат на невідносні пасиви необхідно подолати істотну трудність. Вона полягає не

стільки у встановленні вартості (ціни) залучених і запозичених ресурсів, скільки у розподілі витрат на них за окремими видами активів з урахуванням принципу обґрунтованості. Практика не виробила (а можливо, не буде спроможна зробити це і в майбутньому) універсального механізму такого розподілу, включення вартості окремих джерел пасивів у вартість певних видів пасивів. Адже доходи банку формують загальний обсяг його прибутку, у якому неможливо чітко визначити питому вагу кожного його джерела, оскільки всі вони взаємодіють між собою і впливають один на одного. Винятком із цього є операції на ринку міжбанківських кредитів і надання консорціумних кредитів.

Операційно-вартісний аналіз може застосовуватись не лише для визначення середньої вартості величини залучених і запозичених банком ресурсів за фінансовий проміжок часу, але також її граничної величини у вигляді вартості залучення і запозичення додаткової величини пасивів. Це особливо важливо при розробці тактики й стратегії банківської діяльності в умовах нестійкої економічної кон'юнктури, що має місце, наприклад, в Україні, нестабільності грошово-кредитного ринку, нерозвинутості ринку цінних паперів. Разом з тим аналіз, метою якого є визначення граничних параметрів собівартості банківських послуг і, відповідно, цін на них, більш складний. Його застосування ефективне при проведенні детальних розрахунків, які доцільні на основі залучення додаткової інформації, пов'язаної з витратністю і дохідністю банківських операцій.

Якщо аналіз усереднених показників собівартості банківських продуктів і послуг має періодичний характер (здійснюється у зв'язку з необхідністю), то дослідження їхніх граничних параметрів має відбуватись майже безперервно, принаймні досить часто. Це зумовлено тим, що в міру постійної зміни кредитного портфеля, структури пасивних операцій, кон'юнктури на грошово-кредитному ринку та ринку цінних паперів граничні величини вартості активних операцій також будуть у стані постійної динаміки. При високій же інфляції граничні показники собівартості й цін на банківські продукти та послуги, що виражені в поточних цінах, підлягають ще більш істотним змінам.

Розрахунок граничних показників, про які йде мова, передбачає вирішення ще однієї проблеми. Змістом її є розподіл залучених і запозичених за пасивними операціями коштів між активними операціями безадресним способом, тобто немає зв'язку між цими ресурсами і конкретними активними операціями, для здійснення яких вони використовуються. У цих умовах виникає не-

обхідність визначення частки витрат, що відносяться до відповідної активної операції. Продукт діяльності банку, що направляється ним для продажу, є результатом його активних операцій (за винятком банківських послуг). Тому, використовуючи затратну модель ціноутворення на банківські продукти та послуги, необхідно, насамперед, визначити частку банківських витрат, що пішла на проведення тієї чи іншої активної операції. Ця частка включає, поряд з іншими елементами, вартість залученого чи запозиченого капіталу, що використана для здійснення даної активної операції, втіленої в певному банківському продукті.

Крім затрат на залучення й запозичення коштів для здійснення активних операцій, у собівартість їхніх результатів включається й певна частина затрат на безпосереднє проведення операцій і загальних витрат. З'ясування величини їх має не лише наукове, але й практичне значення.

Витрати на безпосереднє проведення операцій зумовлені, насамперед, тим, що для проведення їх необхідне відповідне оформлення, заповнення супроводжувальних документів, обробка їх, передача масиву інформації партнерам, використання поштового зв'язку і телекомунікацій. Значна частина цих витрат може бути визначена шляхом калькулювання.

Щодо зазначених витрат можна сказати, що не викликає труднощів установлення пропорційного співвідношення між грошовими обсягами активних операцій і сукупними витратами на здійснення відповідних дій для проведення цих операцій. Незважаючи на те що зазначені залежності переважно мають нелінійний характер і не залишаються стабільними, вони з необхідним коригуванням можуть бути використані при розрахунку собівартості банківських продуктів чи послуг.

Більші перешкоди виникають при застосуванні операційно-вартісного аналізу до визначення частини загальнобанківських витрат, які доцільно включати в собівартість окремих видів і обсягів банківських активних операцій. Як відомо, до таких витрат належать витрати на забезпечення функціонування і розвитку банку, структура яких складається з кількох статей: утримання персоналу; витрат на забезпечення розвитку банку; витрат на експлуатацію основних фондів. Для банку властиві й господарські витрати та витрати на побічну діяльність.

Безпосередньо віднести зазначені витрати за окремими видами операцій до банківських продуктів та послуг практично неможливо. Тому виникає потреба у використанні умовних способів і прийомів такого розподілу, для чого необхідними стають

різноманітні коефіцієнти чи критерії, за допомогою яких можна зіставити конкретну операцію (банківський продукт, послугу) з тією часткою загальнобанківських витрат, що відносяться до них. Наприклад, для встановлення частки витрат, які відносяться на ту чи іншу банківську операцію.

Отже при проведенні внутрішнього аудиту доцільно, як і при проведенні аналізу, використовувати систему коефіцієнтів. Наприклад, можна визначити коефіцієнт фінансової незалежності як відношення загальної суми власних коштів до підсумку балансу.

Для визначення фінансової стійкості вираховують коефіцієнт фінансової стабільності, який характеризує співвідношення власних та позикових коштів. Адже перевищення власних коштів над позиковими вказує на те, що банк має достатній рівень фінансової стійкості і відносно незалежний від зовнішніх фінансових джерел.

Важливим показником ліквідності банку є коефіцієнт абсолютної ліквідності, який характеризує негайну готовність підприємства ліквідувати короткострокову заборгованість і визначається як відношення суми грошових коштів банку та короткотермінових фінансових вкладень до суми короткотермінових (поточних) зобов'язань.

Важливим елементом проведення внутрішнього аудиту є перевірка використання прибутку, тобто дослідження результатів фінансової діяльності та напрямків використання прибутку. Тому аудиту підлягає розподіл прибутку звітного та попереднього років.

Найважливішим елементом системи підтримки управлінських рішень є реалізована в банку методика внутрішнього визначення прибутковості операцій, яка створювала б основу для управління інфраструктурою банку, розвитку нових видів діяльності, забезпечення рентабельності і стійкості як окремих підрозділів, так і банку загалом.

Така методика дозволяє скласти економічно обґрунтоване міркування про прибутковість окремих продуктів і послуг комерційного або державного банку, про ефективність окремих підрозділів у тому випадку, якщо надання кредитів забезпечується кількома підрозділами, а також коли вони беруть участь у створенні кількох кредитних ліній, для контролю і відповідальності, що перерозподіляються між центрами відповідальності банку.

Центр відповідальності – це одиниця банку, яка відособлено здійснює певні операції. Введення центрів відповідальності залежить від цілей фінансового аналізу і може бути різним. Центрами відповідальності можуть бути реальні підрозділи банку (управління, відділи, філіали, відділення), стратегічні одиниці

банківського бізнесу або сегменти банківського ринку, на яких банк здійснює свою діяльність («роздрібний» банк, «оптовий» банк), групи клієнтів (корпоративна клієнтура, приватна клієнтура), окремі операції та послуги (емісія векселів, операції з банківськими картами і т.д.). Залежно від цільової функції центри відповідальності можуть ділитися на центри прибутку (цільова функція – максимізація прибутку) і центри витрат (цільова функція – мінімізація витрат). Крім того, можуть виділятися, наприклад, центри інвестицій, центри управління і т.д. При виділенні в банку центрів відповідальності менеджери повинні дотримуватися певних принципів. Необхідно забезпечити можливість розмежування виділених центрів відповідальності на внутрішні і зовнішні; центри відповідальності, на які розділений банк, мають являти собою однорідні одиниці, наприклад, тільки види послуг; менеджер повинен провести адекватну класифікацію центрів відповідальності на центри прибутку і витрат відповідно до їх реального функціонального призначення, при цьому підрозділи, що здійснюють основну банківську діяльність, необхідно віднести до центрів прибутку; у ролі кінцевих одержувачів ресурсів і послуг, як правило, мають виступати центри прибутку, що являють собою або підрозділи, які здійснюють реалізацію банківських продуктів клієнтам банку чи провідні прибуткові операції на фінансових ринках, або стратегічні одиниці бізнесу, або банківські продукти як такі.

Деякі науковці висловлюють думку, що розподіл на центри відповідальності має бути пов'язаний з принципом автономізації, тобто свободи прийняття рішень виділеним центром. Однак для фінансового аналізу питання кола повноважень відповідних менеджерів не можуть бути визнані істотними. Найбільш важливим слід вважати дотримання критерію економічної релевантності при виконанні вищезгаданих принципів, хоч, зрозуміло, прийняття управлінського рішення на основі даних фінансового аналізу розглядуваного центра має враховувати ступінь відповідальності менеджерів за отримані результати.

Таким чином, центри прибутку отримують послуги або продукти від центрів витрат за встановленими в кожному з банків критеріями.

Виконуючи функцію частини системи підтримки управлінських рішень, ці критерії повинні забезпечувати вирішення таких завдань:

- встановлюючи пропорції маржинального прибутку між центром-«покупцем» і центром-«продавцем», забезпечити

- оптимальне рішення менеджерів цих центрів стосовно питання обсягу перерозподілюваного продукту і, отже, обсягу виробництва кінцевих банківських продуктів;
- здійснювати «справедливий» розподіл реального бухгалтерського прибутку між центрами відповідальності відповідно до їх внеску в цей прибуток;
  - забезпечувати необхідну основу для складання бізнес-планів нових проєктів, нових підрозділів банку, прийняття рішень про вихід на нові ринки;
  - будучи внутрішнім ціновим орієнтиром, установлювати обмеження для комерційного (зовнішнього) ціноутворення на конкретні банківські продукти;
  - здійснювати диференціацію комерційних цін між ринками і продуктами.

Визначення критеріїв прибутковості ресурсів має найбільш важливе значення, оскільки гроші – основний «продукт» банківської діяльності. При цьому специфіка такого продукту приводить до того, що одночасно з перерозподілом ресурсів між центрами відповідальності відбувається перерозподіл фінансових ризиків. Таким чином, визначення прибутковості ресурсів стає не тільки інструментом аналізу прибутку, витрат і цін, але й частиною системи управління банківськими ризиками.

Отже, визначення критеріїв прибутковості ресурсів, крім загальних цілей, повинно вирішувати такі специфічні завдання:

- служити інструментом для управління ліквідністю у великому банку шляхом оптимального внутрішнього перерозподілу дефіциту і надлишків грошових коштів між підрозділами або напрямками бізнесу;
- забезпечувати управління найважливішою характеристикою банківської діяльності – середньозваженими витратами на капітал, будучи, по суті, необхідною нормою прибутковості для даного банку;
- розділяти комерційні ризики, що генеруються лінійними підрозділами або бізнесами (насамперед кредитний ризик), і фундаментальні фінансові ризики банку (ризик ліквідності і процентний ризик) за допомогою розподілення комерційної та фінансової маржі.

Спираючись на даний перелік завдань, можна зробити висновок, що визначення прибутковості ресурсів є елементом стратегічного фінансового управління банку, метою якого є реалізація конкурентних переваг на фінансових ринках при збереженні стабільності і керованості, а неадекватний підхід до визначення прибут-

ковості може привести до прийняття менеджерами рішень, що формально є прийнятними з погляду фінансових результатів діяльності їх підрозділів або бізнесів, але приводять до фінансових втрат для банку загалом. Особливість механізму оцінки прибутковості ресурсів у банку обумовлює обов'язкову участь у цьому процесі особливого центра відповідальності – Казначейства, до функцій якого належить управління всіма грошовими потоками всередині банку, а також управління фінансовими ризиками.

У наш час застосовуються три методи визначення оцінки прибутковості на ресурси: експертний метод, ринковий метод, витратний метод.

Експертний метод передбачає визначення оцінки прибутковості вищим менеджментом або органом, що відповідає за управління ресурсами банку (наприклад, Комітетом з управління активами і пасивами) на основі адміністративного рішення або на основі переговорів менеджерів.

Використання даного методу без належного економічного обґрунтування може призвести не тільки до економічних диспропорцій всередині фірми, але й до втрати підрозділами або бізнесами цільових орієнтирів, пов'язаних з максимізацією прибутку банку загалом. Крім того, енергія менеджерів може бути спрямована на розв'язання питань установалення вигідних для них кредитних ліній, а не на виконання своїх прямих обов'язків.

На жаль, слід зауважити, що багато великих комерційних банків, намагаючись перейняти світовий досвід, пішли саме цим шляхом ціноутворення, а також безпосередньо використали розрахований за допомогою встановлених таким чином критеріїв маржинальний прибуток як безпосередній орієнтир для матеріального стимулювання менеджерів і персоналу підрозділів. По суті, сталася трансформація понять через нерозуміння менеджментом цілей і принципів установалення прибутковості і заміна економічного обґрунтування суто процедурним алгоритмом. Це призвело навіть до того, що ряд фахівців, спираючись на негативний досвід, стали відкидати систему оцінки прибутковості кредитів у принципі, як таку, що дезорганізує роботу банку.

Головним же є те, що система оцінки прибутковості має бути суто економічною, а прийняття управлінських рішень, зокрема з питань матеріального стимулювання, має спиратися не тільки на показники маржі, розрахованої за допомогою обґрунтовано встановлених кредитів, але й враховувати цілий ряд показників, що характеризують позиції банку на ринку відповідних продуктів, цільові орієнтири розвитку, специфіку внутрішньої організації,

тобто все те, що складає систему стратегічного фінансового планування в банку.

Даний підхід спирається на такі припущення:

- існує ефективний ринок проміжного продукту (у цьому випадку – грошовий ринок) з досить чітко визначеними цінами;
- ресурси можуть бути вільно продані або куплені відповідним підрозділом на цьому зовнішньому ринку.

Проте одночасне виконання цих двох умов можливе в досить рідких випадках. За відсутності ефективного ринку грошових коштів неможливість застосування даного методу не викликає сумнівів у менеджерів і досить детально описана в літературі з управлінського обліку.

Спотворення за відсутності можливості в підрозділів банку купувати/продавати грошові кошти на зовнішньому ринку з технологічних або адміністративних причин навіть за наявності ефективного зовнішнього ринку менш очевидні і, як правило, на практиці не беруться до уваги. Водночас застосування ринкового підходу в цьому випадку, унаслідок неоптимального рішення з питання обсягу виробництва продукту, приводить до недоотриманого прибутку для банку – лідера ринку даного продукту і збитків для банку-аутсайдера.

Інше питання, яке необхідно вирішити при використанні ринкового методу оцінки прибутковості, – це вибір ринку, параметри якого мають бути прийняті за прибутковість. Справа в тому, що цінові параметри в різних секторах фінансового ринку різні, і, скажемо, процентні ставки на ринку міжбанківських кредитів відрізняються від процентних ставок за внесками фізичних осіб. Крім того, для прибутковості роздрібних депозитів, зокрема, характерний тимчасовий лаг у русі за фінансовим ринком при загальному підвищенні процентних ставок. Виходом у даній ситуації було б установлення для кожного бізнесу банку критеріїв, що розраховуються на основі процентних ставок на відповідному секторі фінансового ринку. Однак і такий підхід не можна визнати задовільним, оскільки навіть у розвинених економічних системах за досить ефективного оптового ринку капіталів ринок роздрібних депозитів і кредитів має риси олігопольного, а в багатьох випадках – є практично монопольним.

Варіантом є метод розподілу маржинального прибутку між центрами пропорційно до змінних витрат на виробництво даного продукту.

Загалом, обумовлюють обмежені можливості застосування зазначених методів такі найважливіші недоліки:

- методи дають односторонній розгляд проблеми: або тільки на основі внутрішніх параметрів функціонування банку, або тільки на основі характеристик зовнішніх ринків;
- обидва методи не відображають завдання ресурсу в розподіленні комерційних ризиків, включаючи ризики за операціями самого банку та систематичні ризики, властиві даному банківському бізнесу, і фінансових ризиків банку загалом, обидва методи не дозволяють прийняти адекватне теоретичній базі управлінське рішення щодо оптимального обсягу залучення центрами відповідальності ресурсів.

Тому ці методи не відповідають завданням визначення прибутковості повною мірою і можуть служити не основою для прийняття управлінських рішень, а лише додатковою інформацією для цілей менеджменту.

Однією зі спроб вирішити недоліки існуючих нині методів визначення прибутковості є метод альтернативних ринкових витрат.

Основна ідея даного методу полягає в тому, що банк, як будь-яка комерційна організація, має три сторони діяльності – комерційну (робота з клієнтурою), фінансову (залучення і розміщення капіталів) та інвестиційну (вкладення в позаоборотні активи); тож при проведенні фінансового аналізу необхідно коректно розділити ці сторони (включаючи грошові потоки і властиві цим сторонам ризики), провести оцінку кожної з них, а потім отриманий результат запропонувати як базу для прийняття управлінських рішень.

Суть методу полягає в наступному.

З усіх сегментів бізнесу банку (центрів відповідальності) вибирається опорний, який відповідає показникам фінансового ринку щодо залучення капіталу, що найбільшою мірою демонструє риси ефективної конкуренції.

Таким чином, можна визначити основні методологічні принципи прибутковості центрів відповідальності в комерційному банку, а саме:

- розділення банку на центри відповідальності, відповідні цілям аналізу, і попередній розгляд всіх можливих альтернатив із залучення і розміщення грошових коштів, відповідних стратегічній позиції банку;
- уніфікація ресурсу, що перерозподіляється між центрами відповідальності, відносно ризику ліквідності;

- розділення основних параметрів комерційної діяльності банку і оптимальної позиції на ринку капіталу та вибір останньої як опори для проведення порівняльного аналізу;
- визначення в ролі опорного сегмента фінансового ринку, який виявляє найкращі ознаки ефективності на основі показників інформаційної асиметрії.

Розроблення системи оцінки прибутковості операцій на основі зазначених принципів дозволить банку адекватно оцінювати діяльність підрозділів банку і насамперед філіальної мережі, планувати грошові потоки, а також здійснювати коректні розрахунки фінансових результатів при реструктуризації банку і, зокрема, при придбанні або продажу філіалів і відділень. Можливість вирішення таких фундаментальних завдань фінансового аналізу демонструє значення оцінки прибутковості операцій як стрижневого елемента в діяльності банку.

Розділ IV

НАГЛЯДОВА
ФУНКЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО
БАНКУ УКРАЇНИ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВ

Організація банківського нагляду та економічного аналізу діяльності банків

§ 1. Організація банківського нагляду

До недавнього часу банківський нагляд, або контроль, був частиною загальнодержавного контролю за виробництвом і реалізацією продукції та капітальним будівництвом. На нього поклалися функції економічного впливу на підприємства, надання їм допомоги щодо виконання ними господарських і фінансових планів, мобілізації внутрішніх ресурсів, цілеспрямованого використання коштів, підвищення рівня платіжної та розрахункової дисципліни. Ці функції контролю виконував Держбанк і його органи на місцях.

З переходом України до ринкової економіки банківська система змінилася, і сьогодні вона представлена Національним банком та його регіональними управліннями в областях і акціонерними, кооперативними та іншими банками та їх філіями.

Національний банк є центральним банком України, «банком банків», емісійним центром, поряд з цим він виконує функції нагляду за діяльністю комерційних банків і може при виявленні порушень припиняти їх діяльність. Однак він не здійснює ні розрахункових, ні кредитних стосунків з підприємствами всіх форм власності, за винятком тих, які безпосередньо йому підпорядковані, наприклад, банкнотна фабрика.

Отже, з підприємствами як клієнтами працюють комерційні банки, вони і виконують функції контролю за їх діяльністю, насамперед на основі принципів банківського кредитування і цільового спрямування кредитів, їх строковості та забезпечення матеріальними цінностями. Комерційні банки також контролюють фінансово-господарську діяльність підприємств шляхом аналізу

їх балансів, цільового використання кредитів, розрахунків за заробітною платою, проведення безготівкових розрахунків, стану розрахункових рахунків та розрахунків з бюджетом, поставальниками, банками, виконання касової дисципліни тощо.

Як і фінансовий, банківський контроль поділяється на попередній, поточний і подальший.

Попередній контроль виконують комерційні банки на стадіях оформлення банківських операцій, він ставить за мету забезпечити умови кредитування чи проведення касових операцій.

Поточний контроль передбачає нагляд за станом розрахункових рахунків та аналіз звітності роботи підприємств чи приватних осіб.

Подальший контроль має пряму дію – вивчення кредитно-розрахункових операцій банку, перевірка використання одержаних клієнтом кредитів за призначенням та стану фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій і фізичних осіб. Жоден банк при цьому не втручається в роботу підприємств, але вживає відповідних заходів при зниженні їх виробництва та незадовільних прогнозах щодо повернення кредитів. Підприємства, що добре працюють, можуть заохочуватись шляхом надання їм банками пільгових кредитів.

Виконання комерційними банками контрольних функцій стосовно використання грошово-кредитних ресурсів, та й саму діяльність комерційних банків перевіряє Національний банк України, тобто він здійснює нарівні з правоохоронними, слідчими органами та податковими інспекціями нагляд за роботою комерційних банків.

Банківський нагляд є невід'ємною частиною контролю з боку Національного банку України за діяльністю комерційних банків. Мета такого нагляду визначається завданнями і функціями Національного банку України. У системі банківського нагляду можна виділити три *напрямки*:

- глобальний – забезпечення стабільності та добробуту банківського сектора як передумови ефективного економічного розвитку України;
- локальний – захист вкладників комерційних банків, які не володіють достатньою інформацією для визначення ступеня ризику банку, а тому відповідальність за цей ризик не повинна повністю перекладатися на них;
- потенційний – посилення конкуренції між банками через справедливий розподіл кредитних ресурсів. Таким чином запобігається монополія обмеженого кола підприємств.

Об'єктом банківського нагляду є банківська діяльність, тобто проведення банківськими та міжбанківськими установами (а також їх підрозділами – філіями, відділеннями, представництвами тощо) банківських операцій на основі ліцензій, одержаних від Національного банку для здійснення комплексу (або окремих) банківських операцій. Суб'єктами, що здійснюють банківський нагляд, є:

- ревізійна комісія – виборний орган, що здійснює нагляд за дорученням загальних зборів або ради банку з метою захисту інтересів учасників банку;
- внутрішній аудитор – підрозділ банку, що здійснює нагляд за дорученням Правління банку, інформує його про можливість банківського ризику та розробляє заходи щодо їх попередження;
- зовнішній аудитор банку, який виконує свої функції на договірних засадах і повинен надавати об'єктивну незалежну інформацію про стан банку;
- управління організації банківського нагляду та інші підрозділи Національного банку України, що наглядають за діяльністю банків, розробляють методологію нагляду та контролюють адекватність і якість виконання своїх обов'язків іншими суб'єктами банківського нагляду.

Функції банківського нагляду визначаються його стратегічною політикою. Це:

- 1) початковий контроль, який зводиться до чіткого і повного визначення вимог для отримання ліцензій на проведення банківських операцій, порядку і термінів цієї процедури. Він включає в себе: вступні вимоги щодо розміру капіталу, джерел внеску та складу учасників банку, очікувані кваліфікаційні та професійні якості середньої та вищої ланки управління; бізнес-план діяльності банку на найближчу перспективу (рік чи два); положення та вимоги щодо філій; політику банку і очікувану корисність для економіки України; конкурентоспроможність, вимоги до іноземних кандидатів щодо резидентів, технічні вимоги щодо ефективної діяльності; причини відмови в наданні ліцензії;
- 2) попередній контроль передбачає визначення вимог розумного з оптимальним ризиком ведення справ, заборону або обмеження окремих видів діяльності, встановлення штрафних санкцій, відрахувань до резервів страхування активних операцій банку. Для цього необхідно: визначити відповідну форму звітності та її періодичність, контроль за визначени-

ми обстеженнями і вимогами, аналіз звітності та розробку методології розрахунків відповідних показників; створити інформаційну базу для прогнозування поточного контролю; розробити методологію розрахунку штрафних санкцій;

- 3) поточний контроль зводиться до визначення методів перевірки для забезпечення належного нагляду та їх використання, як правило, шляхом інспектування, а також виявлення засобів та заходів їх втілення щодо оздоровлення банку в межах повноважень, збір даних через використання різних інформаційних баз та засобів масової інформації, рейтинг банків; визначення мети, засобів та методів перевірки діяльності банків та перевірки на місцях, інспектування банку шляхом проведення комплексної перевірки, а також тематичних перевірок за окремими питаннями; консультація керівництва банку за результатами перевірки та застосування штрафних санкцій до порушників; прийняття рішень за результатами обстежень та періодичне інформування правління Національного банку України про стан справ у системі банківського нагляду.

Можливі й інші функції банківського нагляду, пов'язані з монетарною політикою, виконанням соціальних програм, впровадженням платіжної системи, страхуванням вкладів тощо.

Отже, можна дати таке визначення банківського нагляду.

Банківський нагляд – це діяльність, спрямована на забезпечення банківської ліквідності та послаблення ризику банківських операцій, яка має на меті захист вкладників та посилення довіри суспільства до банківської системи і національної валюти.

Як приклад діяльності контрольних органів розглянемо контрольну і регулюючу діяльність у США.

Визнаючи значимість раціональної банківської системи для ефективного функціонування економіки і фінансових ринків, закон про федеральний резерв проголошує як один із своїх постулатів «створення ефективного контролю з боку банківської системи». Федеральна резервна система поділяє цю відповідальність з іншими федеральними банківськими органами, але є унікальною в тому, що вона поєднує в собі монетарну і регулювальну роль.

Виконуючи роль центрального банку і позикодавача в останній інстанції, ФР має на меті фінансову стабілізацію економіки, що зводиться до турботи про силу і стабільність банківської системи та про відповідність банківської структури вимогам монетарної політики. Федеральний резерв передбачає у своїх рішеннях з контрольних і регулювальних функцій широку перспективу щодо діяльності фінансових ринків і щодо можливого впливу депозитних

установ на інші галузі економіки. Досвід, набутий у процесі діяльності з нагляду і регулювання, використовується при розробленні рішень з питань монетарної політики в практичній діяльності і для експертної оцінки цих рішень для економіки, банківської і депозитної систем та фінансових ринків взагалі.

Конгрес США покладає на федеральний резерв регулювальну відповідальність за дію законів щодо захисту споживачів, яка (відповідальність) часто виходить далеко за межі банків і поширюється на інші фінансові установи та на кредиторів. Загалом ці закони («Про чесність при наданні кредитів»; «Про сумлінне оформлення кредитів»; «Про рівні кредитні можливості») передбачають забезпечення споживачів, у тому числі й банківських, повною інформацією з метою справедливої (без дискримінації) участі у фінансових операціях.

Хоча терміни «банківське регулювання» і «банківський контроль» часто використовують як синоніми, вони, фактично, відбивають види діяльності, які доповнюють одна одну. *Банківське регулювання* – це розроблення і видання вповноваженими органами конкретних правил чи інструкцій згідно з чинним законодавством, що сприяють зміцненню структури і банківської справи. Ці закони та інструкції створюють основу для банківської поведінки, яка забезпечує стабільність, безпечність і раціональність банківської системи та справедливе і ефективне надання послуг банківської системи, а також справедливе і ефективне надання послуг банківським споживачам. *Банківський контроль* займається головним чином безпекою і раціональністю діяльності окремих банків і забезпечує загальний і постійний нагляд за додержанням вимог відповідних законів та інструкцій.

Деякі урядові органи розрізняють відповідальність за контроль і за регулювання діяльності депозитних установ. Ця контрольна структура частково розвинулась із складної фінансової системи США з її багатьма видами депозитних установ і численних чартерних органів. Ця система також є продуктом розгалуженої системи федеральних і штатних законів та правил, призначена для того, щоб вирішити ряд проблем, які стоять перед американськими комерційними і небанківськими установами. Ці федеральні органи: федеральний резерв, управління контролера грошового обігу (УКГО), а також федеральна корпорація щодо страхування депозитів (ФКСД) мають споріднені, але дещо різні регулювальні функції. Тепер вони поділяють повноваження з банківськими контролерами в п'ятдесяти штатах за так званою подвійною банківською системою, яка має можливість здійсню-

вати банківський чартер, нагляд і регулювання діяльності комерційних банківських організацій на федеральному рівні і на рівні штатів.

Ця структура передбачає деяке дублювання відповідальностей. Наприклад, УКГО видає чартери національним банкам і несе головну відповідальність за їх регулювання і контроль, але за законом ФР несе загальну регулювальну і контрольну відповідальність за операції всіх банків, що є членами ФРС, у тому числі національних банків, бо за законом вони мають бути членами ФРС. Аналогічно ФКСД виконує повноваження як стосовно банків-членів, так і відносно застрахованих банків, які не є членами ФРС, що за законом депозити національних банків і банків-членів, яким видані державні чартери, повинні бути застрахованими на федеральному рівні. На практиці, однак, кілька штатних і три федеральних контрольних органи розробили механізми, що значно скорочують дублюючі функції, асоціюючи спільні обов'язки щодо регулювання. Наприклад, ФКСД несе головну контрольну відповідальність за застраховані комерційні банки, що не є членами, і застраховані ощадні банки, яким видані державні чартери. УКГО відповідає за національні банки, а ФР – за банки, яким виданий державний чартер і які є членами ФРС, а також за всі банківські холдингові компанії.

Три федеральні банківські контрольні органи США і два федеральних агентства, крім того, несуть основну відповідальність за регулювання і контроль над банківськими депозитними установами: правління системи федеральних банків з кредитування житлового будівництва (ФЕКЖБ), національна адміністрація кредитних союзів (НАКС). ФЕКЖБ контролює діяльність федеральної корпорації зі страхування рахунків у позико-ощадних корпораціях (ФКСР) і через них регулює ощадні й позикові асоціації, а також ощадні банки, які мають федеральний чартер на свою діяльність; контролює діяльність ощадних і кредитних холдингових компаній і поділяє зі штатами відповідальність за діяльність ощадних і кредитних асоціацій, які мають чартер ФКСР і державний чартер. НАКС видає чартери, контролює, перевіряє і забезпечує акціонерне страхування для всіх федерально-чартерних кредитних союзів і має повноваження ревізувати і контролювати ті державно-чартерні кредитні союзи, які подали заявки на отримання страховки НАКС.

Федеральна рада з перевірки фінансових установ як міжвідомча організація була заснована згідно з законом у 1978 р. Цей орган діє за узагальненими універсальними принципами, нормами і

звітними бланками для федеральної перевірки депозитних установ (банків чи ощадних установ), а також заохочує координацію в інших сферах контролю, у тому числі координацію штатних і федеральних контролерів. До складу Ради входять голови ФЕКЖБ, НАКС і ФКСД, а також контролер грошового обігу і управляючий Ради Федеральної резервної системи, який призначається головою цієї Ради.

Федеральна резервна система несе контрольну відповідальність за операції всіх внутрішніх і міжнародних банків-членів, корпорацій, заснованих за законом Еджа, американських банківських холдингових компаній і багатьох інших іноземних організацій, що діють у США.

Федеральний резерв має статутні повноваження на проведення перевірок на місці всіх банків-членів, корпорацій за угодою Еджа і банківських холдингових компаній. Контролер грошового обігу несе головну відповідальність за контроль і перевірку банків-членів, які отримали національний сертифікат, а ФР виконує свої обов'язки стосовно цих банків, головним чином шляхом перевірки фінансових звітів банків і УКГО. Федеральна резервна система переймає на себе головну відповідальність і перевіряє тільки ті банки-члени, які мають державний чартер. Ця контрольна роль базується на статутній відповідальності федеральною резерву приймати до свого складу банки, яким видано державний чартер. Федеральний резерв і різні державні контролюючі організації вповноважені перевіряти чартерні банки-члени і приймати заяви нових філій. Проте ФР проводить такі перевірки з державними органами і обмінюється щорічними перевірками з ними, співпрацює зі штатами в інших сферах, намагаючись зменшити дублювання при перевірках банків, які мають державний чартер.

Перевірка депозитної установи загалом складається з таких етапів:

- 1) оцінки міцності активів установи;
- 2) оцінки внутрішніх операцій, політики і управління;
- 3) аналізу визначальних фінансових факторів, таких як капітал, доходи, ліквідність і чутливість попиту на гроші у зв'язку зі зміною процентної ставки;
- 4) перевірки відповідності за всіма банківськими законами та інструкціями;
- 5) загальної визначеності платоспроможності установи.

Крім цієї перевірки загальної безпеки і стабільності штатних банків-членів і банківських холдингових компаній ФР прово-

дить спеціальну перевірку штатних банків-членів у деяких сферах, таких, як споживчі справи, діяльність трастових відділів, агентів з передачі акцій і дилерів муніципальних цінних паперів, електронна обробка даних.

Федеральний резерв є також головним контролером для банківських холдингових компаній згідно із Законом про банківські холдингові компанії від 1956 р. з доповненнями. Завдяки тому що великі комерційні банки є власністю банківських холдингових компаній, ці статутні повноваження наділяють ФР контрольною відповідальністю за банківські організації, які на кінець 1983 р. контролювали близько 84% усіх депозитів американських комерційних банків. Для того щоб зробити ці установи безпечними і міцними, ФР проводить перевірки материнських банківських холдингових компаній та їхніх небанківських дочірніх компаній на місцях. Ці інспекції вивчають небанківські активи, збирають активи, оцінюють політику і процедури управління холдинговими компаніями та їх дочірніми компаніями, а також вивчають законність діяльності банківських холдингових компаній та інші банківські статuti.

У процесі перевірки або за допомогою інших засобів ФР визначає: стан банку чи банківської холдингової компанії, якщо необхідно, вживає заходи до поліпшення ситуації. У більшості випадків, коли стан дуже серйозний, ФР може увійти в неформальну угоду чи підписати меморандум про взаєморозуміння з таким банком і його директорами щодо здійснення відповідних кроків до врегулювання ситуації; за більш серйозних ускладнень видається письмова угода про недопущення в подальшому незаконних дій; також ФР вимагає від банку вжиття рішучих вправних заходів.

За критичного послаблення позицій певного банку ФР може надати йому відчутну фінансову та управлінську допомогу при складанні планових заходів. Згідно з положеннями Закону про банківські холдингові компанії та Закону про злиття банків Рада управляючих може схвалити рішення про негайну купівлю банку, якому загрожує банкрутство. Щоб полегшити виконання цих операцій, федеральний резерв дуже тісно співпрацює з федеральною корпорацією страхування депозитів, управлінням контролю грошового обігу і штатними банківськими органами. Іноді буває потрібною особлива допомога, щоб усунути проблеми до того, як установи будуть куплені іншою депозитною установою або ліквідовані страховим агентством.

§ 2. Економічний аналіз діяльності банків

Таким чином, контроль або банківський нагляд за діяльністю банківських установ має одну *мету* – збереження ліквідності, захист вкладників, посилення довіри до банківської системи клієнтів (дійсних і потенційних) і суспільства в цілому.

Аналіз діяльності комерційного банку є одним із найважливіших напрямків економічної роботи. У цьому аспекті велике значення має правильна організація роботи як на мікрорівні (тобто в окремому банку), так і на макрорівні (у банківській системі), без здійснення якої важко визначити основні напрямки грошово-кредитної політики, прогнозувати ситуацію на кредитних ринках країни; зробити висновки про стійкість і надійність банківської системи в цілому та виконання банками встановлених стандартів і нормативів.

Основним об'єктом аналізу є комерційна діяльність кожного окремого банку. Водночас *суб'єктами аналізу* можуть бути як комерційні банки, так і їх контрагенти, включаючи Центральний банк, інші кредитні установи, аудиторські фірми, реальних і потенційних клієнтів і кореспондентів та інших фізичних і юридичних осіб. У зв'язку з цим визначаються різні напрямки і критерії аналізу. Методика ж аналізу балансу має бути єдиною для порівняння отриманих у результаті аналізу даних.

Основа аналізу балансу банку полягає в досягненні оптимізації структури активних і пасивних операцій з метою максимізації прибутку. Аналіз звітності визначає фінансову стабільність і надійність банку, доцільність і перспективи подальшої його діяльності.

Аналіз діяльності комерційного банку включає оцінку стану і результатів діяльності банку за звітний період, порівняння фінансового стану і результатів його діяльності з результатами діяльності інших банків та узагальнення результатів аналізу і підготовку рекомендацій для прийняття управлінських рішень, спрямованих на поліпшення діяльності і функціонування банків.

При оцінці стану і результатів діяльності банку слід здійснити аналіз структури активних і пасивних операцій, визначити значення показників, які характеризують достатність капіталу і ліквідність балансу банку та виконання нормативів, установлених Національним банком України, а також провести аналіз прибутковості діяльності банку.

Здійснення аналізу діяльності банку передбачає ряд *етапів*:

- 1) аналіз стану обліку і звітності: аналіз даних синтетичного обліку (оборотних відомостей, бухгалтерських книг); аналіз даних аналітичного обліку (особистих рахунків, журналів, картотек);
- 2) аналіз банківського балансу та інших форм звітності: аналіз балансових статей; аналіз позабалансових статей; аналіз даних інших форм звітності;
- 3) аналіз стану договорів операційних і господарських.

Основним *інформаційним джерелом* для здійснення аналізу є баланс банку. Він складається з активної і пасивної частини. Активи включають у себе все нерухоме і фінансове майно, яким володіє банк, зокрема, грошову готівку, цінні папери, комп'ютерне обладнання тощо. Позички, надані банком, також вважаються його активами, оскільки вони є потенційними платежами згідно з укладеними угодами.

Пасиви складаються з усіх зобов'язань банку, крім зобов'язань його власників.

Основні етапи проведення аналізу банківського балансу такі:

1. Попередній етап, який включає:

- попереднє групування статей активу і пасиву. Зокрема, в активі виділяють такі статті: касу; кошти на резервному рахунку в НБУ; кореспондентські рахунки в банках; усі кредити, видані банком, у тому числі короткострокові і довгострокові; депозити в інших банках; вкладення в цінні папери; факторингові операції; основні засоби; інші активи. У пасиві виділяють такі статті, як статутний фонд, резервний фонд, інші фонди, кореспондентські рахунки банків, розрахункові та інші рахунки клієнтів, депозитні рахунки клієнтів, інших кредиторів та прибуток;
- перевірку відповідності окремих груп статей активу і пасиву за різними критеріями (строками, видами витрат, джерелами, контрагентами);
- розрахунок нормативних та оціночних показників;
- складання таблиць;
- підготовку матеріалів для ілюстрацій.

2. Аналітичний етап – це описання одержаних розрахункових показників і визначення тенденцій у діяльності банку, які склалися за звітний період.

3. Підсумковий етап – викладення результатів аналітичного етапу та розробка рекомендацій.

У процесі аналізу балансу банку застосовують такі *методи*:

- *метод порівняння*, за яким визначаються причини і рівень динамічних змін і відхилень за статтями на ліквідність банку і прибутковість його операцій, а також резерви підвищення їх дохідності;
- *метод групування*, який дозволяє через систематизацію даних балансу розібратись у суті аналізованих явищ і процесів.

Стосовно джерел і формування вкладень, рахунки балансу поділяються на активні, пасивні і активно-пасивні. Проводиться також групування рахунків балансу щодо виділення власних і залучених коштів, довгострокових і короткострокових фінансових вкладень, видів доходів, витрат і прибутку. Статті згруповуються за рівнем ліквідності, доходності і вартості.

За періодичністю проведення аналіз балансу банку класифікується як щоденний, щотижневий, місячний, квартальний та річний. Залежно від спектра питань, що вивчаються, він поділяється на повний, тобто такий, коли вивчаються всі аспекти діяльності банку, як зовнішні, так і внутрішні його зв'язки, і тематичний, такий, коли вивчається лише вузьке коло питань, що дають змогу виявити можливості поліпшення окремих напрямків діяльності комерційного банку.

Зважаючи на мету і характер аналізу балансу, розрізняють:

- *попередній* аналіз, що застосовується при оцінці стану рахунків для виявлення спроможності здійснення комерційним банком будь-яких операцій;
- *оперативний* аналіз, який проводиться у процесі поточної роботи банку для оцінки дотримання нормативів ліквідності та інших показників, вжиття термінових заходів, що забезпечують їх дотримання, а також отримання достатнього прибутку;
- *остаточний* (подальший) аналіз, який застосовується для визначення ефективності діяльності комерційного банку за звітний період, а також для виявлення резервів підвищення дохідності;
- *перспективний* аналіз, який прогнозує очікувані результати в майбутньому періоді, а також визначення нових видів операцій та внутрішньобанківської політики.

Залежно від об'єкта аналіз балансу банку поділяється на:

- *функціональний*, тобто такий, що дає змогу виявити спеціалізацію діяльності комерційного банку, його місце в системі розподілу банківських послуг, форми і перспективи взаємодії з іншими контрагентами системи, а також такий, що дозволяє оцінити ефективність і доцільність функцій, які виконує банк. Цей аналіз здійснюється на підставі загальної суми балансу, співвідношень розмірів депозитів і кредитів, власних і залучених коштів, а також частки міжбанківських операцій у загальному обсязі ресурсів та їх вкладень. У результаті функціонального аналізу виявляються можливості підвищення прибутковості та ліквідності банківських операцій через включення неефективних і пошуку прогресивних засобів виконання потрібних операцій;
- *структурний* аналіз, який здійснюється за видами банківських операцій, яким визначаються склад і питома вага економічних контрагентів за активними і пасивними операціями, а також структура доходів, витрат і прибутку банку;
- *операційно-вартісний* аналіз, який поглиблює визначення дохідності банку і дає уявлення про вартість і рентабельність (чи збитковість) конкретних операцій. Він дає змогу оцінити значення кожного виду операцій у формуванні прибутку банку і розробити основні напрямки депозитно-позичкової політики щодо конкретних контрагентів з метою максимізації доходу.

Макроекономічний аналіз балансу сприяє визначенню масштабності активно-пасивних операцій і банківського прибутку, а також рівня участі комерційного банку чи групи банків у формуванні грошової маси, розподілу банківських послуг, регіонального розподілу кредитних ресурсів.

Аналіз масштабності активно-пасивних операцій здійснюється шляхом порівняння масштабів конкретних видів операцій із середнім рівнем чи абсолютними (максимальними і мінімальними) значеннями аналогічних показників по банківській системі в цілому.

При формуванні «кредитного» портфеля враховуються такі ризики, як кредитний, при якому позичальники можуть бути неспроможними погасити свій борг; ризик ліквідності, коли в банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки; процентний ризик, коли відбувається зміна процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Кредитний ризик має контролюватися для підтримання його на належному рівні. Цього рівня можна досягти за допомогою поміркованого управління – кредитами, а також таких заходів, коли кредит надається лише тим позичальникам, кредитоспроможність яких перевірена і є задовільною, коли кредитну угоду складають таким чином, щоб унеможливити невиконання її умов та коли постійно контролюється виплата відсотків і погашення основної суми боргу (якщо платежі переходять у категорію прострочених, вживаються належні заходи).

Враховуючи те що найбільша питома вага припадає на кредитну діяльність в активних операціях банку, що є ризиковим для комерційного банку, виникає потреба аналізувати «кредитний портфель» банку. Його структура вважається задовільною, якщо питома вага кредитів без забезпечення сумнівних до повернення прострочених і пролонгованих становить не більше 50 відсотків.

Пасивна частина балансу характеризує джерела коштів і природу фінансових зв'язків банку, оскільки пасивні операції вирішальною мірою визначають умови, форми і напрямки використання банківських ресурсів. Основними завданнями аналізу пасивів є визначення розміру власних коштів та їх зміна за досліджуваний період розміру залучених коштів, їх структури і змін за досліджуваний період частки власних і залучених коштів у загальній сумі балансу та аналіз дотримання нормативів достатності капіталу.

Аналіз власних коштів банку. Цей аналіз поділяється на якісний і кількісний. Перший дає змогу виявити, за рахунок яких джерел сформовані власні кошти банку, а другий визначає питому вагу джерел формування власних коштів у їх загальній сумі.

Власні кошти банку складаються з основного і додаткового капіталу та відрахувань. При цьому сума додаткового капіталу не перевищує суму основного капіталу.

До *основного* капіталу включається фактично сплачений статутний фонд. До *додаткового капіталу* належать резерви страхування активних операцій комерційних банків, спеціальний фонд валютних ризиків, поточні доходи (видатки), фінансування капітальних вкладень, що здійснюється в установах банків. До *відрахувань* належать вкладення в акції акціонерних товариств, вкладення в акції підприємств, вкладення в недержавні боргові зобов'язання, кошти, перераховані банками підприємствам, організаціям, установам та кооперативам для участі в їх господарській діяльності, дебітори і кредитори банку за господарськими операціями банку.

Таким чином, власні кошти банку складаються з фондів банку, власних джерел фінансування капіталовкладень, прибутку і власних коштів у розрахунках.

Основним джерелом ресурсів комерційного банку є залучені кошти. Порівняльний якісний аналіз їх структури за певний період дає змогу оцінити роботу банку щодо залучення нових джерел коштів. При формуванні залучених коштів банк має дуже обережно підходити до різноманітних джерел, оскільки майже всі залучені кошти є платними для банку і відносяться на рахунок 970 «Сплатені видатки». Залучені кошти банку є одночасно його кредитними ресурсами, тому доцільно залучати таку суму коштів, яку в подальшому можна розмістити в активах як кредитні вкладення. Значне ж перевищення кредитних ресурсів (залучених коштів) над кредитними вкладеннями може призвести до збитковості кредитних операцій комерційного банку.

Достатність капіталу – це здатність банку покривати свої витрати. Його *платоспроможність* – достатність власних коштів для забезпечення захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банку. Банку необхідно мати достатній капітал для забезпечення обсягу і характеру своїх комерційних угод. Згідно з Базельською угодою основними показниками достатності капіталу є мінімальний коефіцієнт ризиковості активів і мінімальний коефіцієнт капітального покриття.

Дотримання банківських норм достатності капіталу дає змогу зменшити кредитний ризик, відмовитися від кредитування чи надання послуг в разі, якщо сума банківського капіталу близька до нормативів достатності капіталу, відмінити кредитні ліміти та змінити плату за кредит. При аналізі достатності капіталу передусім визначається дотримання виконання економічних нормативів, установлених Національним банком України. Достатність капіталу визначається за чотирма показниками: мінімальним розміром статутного фонду банку; мінімальним розміром власних коштів банку (капіталу); платоспроможністю банку; достатністю капіталу (співвідношенням власних і залучених коштів).

Аналізуючи достатність капіталу, слід пам'ятати, що активи банку складаються здебільшого з позичок і фінансових вкладень. Оцінка достатності капіталу за допомогою мінімального коефіцієнта ризикованості активів заснована на положенні, що деякі активи банку більш ризикові, ніж інші, тому цей ризик слід контролювати. Для того щоб витримати ризик втрат будь-яких активів банку, структура банківського капіталу має бути достатньо безпечною.

Враховуються такі види ризиків, як кредитний ризик, тобто можливість того, що банку не будуть повністю і в строк повернені борги, інвестиційний ризик, тобто можливість того, що ринкова вартість фінансових вкладень чи інших інструментів, які банк тримає як активи, впаде нижче балансової вартості (чи первинної ціни придбання), ризик примусового продажу, тобто можливість того, що при спробі банку продати активи, ринок буде настільки вузьким, що ціна активів буде набагато меншою від ринкової вартості.

Аналіз ліквідності балансу. *Ліквідність* – це здатність банку забезпечити своєчасність виконання своїх грошових зобов'язань. При аналізі ліквідності балансу банку, як і при аналізі достатності капіталу, передусім визначається виконання економічних нормативів, установлених Національним банком України. Комерційні банки зобов'язані дотримуватись показників миттєвої, загальної, ресурсної ліквідності та встановленого співвідношення між високоліквідними і робочими активами.

При аналізі ліквідності можуть використовуватись додатково такі коефіцієнти, як коефіцієнт ліквідних активів, який обчислюється через додавання до готівки та прирівняних до неї коштів міжбанківських позик (актив), за мінусом міжбанківських позик (пасив) і позичок від центрального банку у відношенні до загальних активів та коефіцієнт співвідношення позик і депозитів, який визначається як відношення всіх активів з нормальним ризиком (дисконти, позики та авізо) до основних депозитів (включаючи до запитання, термінові та ощадні депозити, але за винятком короткострокових і довгострокових залучень). Це співвідношення характеризує спроможність банку залучати депозити від суспільства для підтримання своїх кредитних операцій та давати їх у кредит. Вищий коефіцієнт традиційно асоціюється з великим елементом ризику, оскільки він може відображати нижчу ліквідність (та вразливість від дій кредиторів), негативні економічні умови чи наслідки впливу депозитів.

Низький рівень співвідношення може відображати недостатні можливості кредитування або небажання врахування існуючого ризику при наданні позик. Нормальний рівень 70–80 відсотків може становити помірне співвідношення між ліквідністю (що вимагає меншого коефіцієнта) та доходністю (кращою за вищий коефіцієнт).

Аналіз фінансових результатів діяльності комерційного банку полягає в проведенні аналізу доходів та витрат банку, розрахунку прибутку і рентабельності. Основним джерелом для прове-

дення аналізу фінансового стану банку є звіт про фінансові результати банку.

Доходи банку – це загальна сума грошових коштів, отриманих від здійснення активних операцій. До них включаються отримані відсотки, доходи та комісія за послугами, доходи від операцій із цінними паперами, відшкодування клієнтами поштових, телеграфних та інших витрат, доходи від інкасації грошової виручки та перевезення цінностей, доходи від діяльності негоспрозрахункових підрозділів банку, доходи від операцій із золотом і дорогоцінними металами, доходи від операцій касового обслуговування Держбюджету і державного боргу та інші доходи, штрафи, пеня, отримані неустойки та відкредитовані доходи, отримані від централізованих кредитних ресурсів (на рівні НБУ).

Кількісний аналіз структури доходів банку полягає у визначенні питомої ваги окремих статей доходів у їх загальній сумі. Узагальнений кількісний аналіз структури доходів є порівнянням структури кількох банків або фактичних і планових (прогнозованих) показників одного банку.

Витрати банку – це вся сума витрат за пасивними операціями, зокрема витрати на утримання апарату управління. До них належать сплачені відсотки, сплачена комісія за послуги клієнтам, банкам при кореспондентських відносинах, витрати на операції з цінними паперами, поштово-телеграфні витрати за операціями клієнтів, витрати на операції із золотом та іншими дорогоцінними металами, матеріальні витрати на розрахункове та касове обслуговування, виграти на виготовлення, пересилання бланків, паперу, на пакувальні матеріали, необхідні для здійснення банківських операцій, виграти на маркетинг і рекламу, витрати банку на оплату послуг комп'ютерних центрів, амортизаційні відрахування на повне відновлення основних фондів, витрати на ремонт основних засобів, витрати на виготовлення паперових грошей і монет, витрати за операціями касового обслуговування Держбюджету і державного боргу та інші витрати, штрафи, пеня, сплачені неустойки; віддебетовані відсотки за кредитними ресурсами Ощадбанку України, передані НБУ, та витрати на утримання підрозділів банку.

Основним завданням аналізу витрат банку є визначення структури витрат за звітний період та порівняння її з планом (прогнозом), при користуванні методом відхилень. На підставі проведених порівнянь визначаються резерви скорочення витрат.

Аналіз структури операційних витрат банку є важливим для оцінки рівня його операційних видатків, розподілу кадрового потенціалу та природи бізнесу, яким він займається. Операційні видатки, зокрема витрати на утримання апарату управління, здійснюються із накопиченого доходу банку.

Прибуток – це різниця між доходами і витратами банку. **Балансовий прибуток банку** – це сума прибутку, плюс надходження від позареалізаційних операцій, у тому числі від курсових різниць за іноземними операціями та допущеним дебетовим салдо, за мінусом збитків від позареалізаційних операцій. Його основним джерелом є дохід від відсоткової різниці, що визначається як відсотки отримані мінус сплачені відсотки.

Оскільки у витратах банку найбільшу питому вагу мають сплачені відсотки, то доцільно визначити середню ставку за відсотками за пасивними операціями, що розраховується відношенням сплачених відсотків до залучених коштів. Ринкова відсоткова ставка має забезпечити досягнення двох цілей: обміну вартості (використання коштів за проценти) та підтримання вартості основної суми (захист від інфляції). Тому в умовах стабільної економіки ця ставка в її реальному вираженні має бути дещо вищою і, таким чином, трохи більшою від рівня інфляції.

Загалом банк може зробити складову своїх витрат на фінансування нижчою за рівень інших банків тільки за рахунок надання кращих послуг чи забезпечення більших зручностей клієнтам, що підвищує операційні витрати. З іншого боку, він може намагатися знизити складові операційних витрат у вартості фінансування, пропонуючи «оптові» великі депозити (знижуючи, таким чином, вартість проведення операцій). Але підвищення відсоткових ставок для залучення оптових депозитів від значних і сприятливих до ставки вкладників збільшує відсоткову складову витрат на фінансування. Та щоб не втратити клієнтів, банк не може встановити ціну на кредит значно вищу, ніж беруть інші банки (за винятком тих випадків, коли він бажає взяти на себе фактор вищого ризику).

Неабияке значення мають дивіденди, що сплачуються для компенсації акціонерам за тривале використання їхніх коштів та за більш високий ризик (як останніх у списку на компенсацію при ліквідації банку) порівняно з вкладниками, які можуть мати формальну чи безсумнівну урядову гарантію повернення їхніх вкладів (або їхньої частки).

Найважливішими показниками прибутковості банку, які рекомендуються розраховувати, є прибутковість активів і капіталу.

Прибутковість активів (Π_a) – це відношення чистого прибутку після оподаткування (ЧП) до середньої вартості активів (ЗА), виражене у відсотках:

$$\Pi_a = \frac{\text{ЧП}}{\text{ЗА}} \cdot 100\%.$$

Прибутковість капіталу ($\Pi_{\text{сф}}$) – це відношення чистого прибутку після оподаткування до статутного фонду банку (СФ), виражене у відсотках:

$$\Pi_{\text{сф}} = \frac{\text{ЧП}}{\text{СФ}} \cdot 100\%.$$

Показник прибутковості активів характеризує ефективність використання всіх ресурсів, отриманих банком у своє розпорядження, а показник прибутковості капіталу – дохідність капіталу учасників. При цьому узагальнюючим показником банківської діяльності слід вважати прибутковість капіталу, а показник прибутковості активів – частковим показником, що відображає внутрішню політику банку, професіоналізм його апарату, який підтримує оптимальну структуру активів і пасивів стосовно доходів і витрат.

Для підвищення прибутковості капіталу (статутного фонду) банку необхідно збільшувати прибутковість його активів і зменшувати частку статутного фонду в загальній сумі коштів.

Для збільшення прибутковості активів застосовуються такі заходи, як збільшення ставки відсотків за активними операціями та зменшення ставки відсотків за залученими коштами, збільшення частки власних коштів банку в загальній сумі його коштів (показника платоспроможності) та зменшення співвідношення власних і залучених коштів.

Вимірювання ефективності діяльності банку визначається за допомогою відповідних показників:

$$E_{\partial} = \frac{V_0}{\Pi} \cdot 100 - \frac{V_c}{Z_k} \cdot 100,$$

де E_{∂} – ефективність діяльності; Π – позички; V_0 – отримані відсотки; V_c – сплачені відсотки; Z_k – залучені кошти.

Цей коефіцієнт включає тільки ті активи і пасиви, до яких застосовуються відсоткові ставки. Таким чином, він виключає

вплив безвідсоткових депозитів до запитання, капіталу та невиконаних вимог резервування на чисті отримані відсотки, а звідси – на прибутки банку. Даний показник ізолює вплив відсоткової ставки на прибуток банку і цим робить глибшим розуміння джерел його прибутку.

Чиста відсоткова маржа (%) визначає основну здатність банку мати прибуток від відсоткової різниці як відсоток середніх загальних активів:

$$Ч_м = \frac{Д_y - V_в}{З_a} \cdot 100,$$

де $Ч_м$ – чиста відсоткова маржа; $Д_y$ – отримані відсотки; $V_в$ – витрати за відсотками; $З_a$ – загальні активи.

Чиста відсоткова маржа подає в чисельнику дохідні активи, ґрунтуючись на тому припущенні, що відсоткова маржа стосується тих дохідних активів, які задіяні в процесі отримання доходу від відсотків. Однак і ті активи, відсотки за якими не отримуються, і пасиви, відсотки за якими не сплачуються, мають значний вплив на чисту відсоткову маржу.

Визначення ефективності діяльності працівників проводиться через показник продуктивності, який визначає ефективність одного з трьох основних ресурсів банку – кадрів, репутації та фінансових зобов'язань – шляхом підрахунку чистого доходу на керівника та працівника банку.

Продуктивність праці – це відношення чистого прибутку до загальної кількості працівників:

$$ПП = \frac{ЧП}{П},$$

де $ПП$ – продуктивність праці; $ЧП$ – чистий прибуток, що залишається в розпорядженні банку; $П$ – загальна кількість працівників. Цей показник визначає середній дохід, створений кожним працівником (узагальнено).

Відношення чистого доходу до витрат на утримання працівників визначає окупність витрат.

При визначенні узагальнюючої оцінки фінансового стану комерційного банку необхідно використовувати стандартизовану систему, у рамках якої всі банки розглядаються з єдиної точки зору. Така система ґрунтується на аналізі основних показників

фінансового стану банку. Вона дає змогу враховувати основні його компоненти. Даною системою узагальнення основних показників фінансового стану банків є загальновідома система SAMEL, на базі якої (з урахуванням специфічних особливостей національної банківської системи) створено рейтингову систему.

Система рейтингу банків включає в себе визначення таких понять: *дохідність капіталу* – оцінку розміру капіталу банку з погляду його достатності для захисту інтересів вкладників і підтримання платоспроможності, якість активів, спроможність забезпечення повернення активів, аналіз позабалансових рахунків, а також вплив наданих проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку; *якість управління* (менеджменту) – оцінку методів управління банком з погляду ефективності діяльності, установленого порядку праці, методів контролю дотримання існуючих нормативних актів та чинного законодавства; *дохідність* – оцінку банку з погляду достатності його доходів для перспективи його розвитку; *ліквідність* – спроможність банку до виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань.

Визначення сукупного рейтингу банку. За кожним із згаданих компонентів нараховуються бали від 1 («сильний») до 5 («незадовільний»).

Сукупний рейтинг чітко вказує на загальний фінансовий стан банку: сильний, задовільний, посередній, незадовільний.

Банк з належним управлінням, щоб забезпечити свій розвиток, повинен мати достатній розмір надходжень (прибутків). А це означає, що він повинен направляти достатній обсяг своїх прибутків на збільшення капіталу і в такий спосіб підтримувати чи покращувати показники свого капіталу. Якщо коефіцієнти капіталу банку мають тенденцію до погіршення, то це свідчить про те, що банк не прибутковий або обсяг його прибутків залишається у вигляді нерозподілених прибутків. Таке становище є найчастіше результатом виплати надто великої частини прибутків у формі дивідендів власникам банку.

Необхідно встановити взаємозв'язок надходження і якості активів; банк, що має проблеми з якістю активів, змушений за результатами обліку визнати збитки і знизити вартість проблемних активів (тих, що підлягають класифікації). Ці збитки призведуть до скорочення надходжень банку або навіть до того, що він може зазнати збитків від своєї основної діяльності.

Достовірність даних про надходження тісно пов'язана з якістю активів. Недостовірність – наслідок нарахування відсотків у прибутки раніше, ніж вони будуть отримані.

Відсотки за кредитами можуть бути заробленими або стягнутими (отриманими). При нарахуванні відсотків необхідно чітко дотримуватись порядку, відповідно до якого нарощування відсотків треба призупинити, як тільки прострочення за заборгованістю досягнуть певного строку – як правило, 90 днів.

Проводячи аналіз надходжень, слід зважити й на інші фактори, зокрема, на існуючу практику амортизації активів, які з часом втрачають свою вартість, на правильність ведення розрахунків заборгованості за податками та відображення в обліку сум, виплачених власникам банку у формі дивідендів після виплати податків. Якщо високий відсоток чистого прибутку виплачується у вигляді дивідендів, то це означає, що банк не може утримати достатню частину своїх прибутків для збільшення капіталу.

Оцінка рівня надходжень розраховується як коефіцієнт прибутковості за формулою:

$$\frac{\text{ч, ст, йяпр, бутю жісляяв, плат, яю датківалеядовиплатиядивідендів}}{\text{середня вартість усіх активів}} \cdot 100\%$$

Аналіз надходжень проводиться на підставі річних та квартальних даних після коригування на податкові виплати.

Аналіз ліквідності проводиться з метою визначення того, чи спроможний банк відповідати за своїми зобов'язаннями в строки і без втрат. Найпростішим методом роботи банку є збереження відповідної частини своїх активів у ліквідній формі. Прикладами цього є готівка, залишки на кореспондентських рахунках у Національному банку, а також в інших банках, державні цінні папери (в разі можливості швидкого їх перетворення на готівку).

У свою чергу, існує відповідний взаємозв'язок між ліквідністю і надходженнями, який полягає в тому, що ліквідні активи звичайно дають менший відсоток, ніж неліквідні (особливо кредити), а банки, що тримають у ліквідній формі значну частину своїх активів, скоріш за все, менш рентабельні.

Постійне утримання відповідної частки активів у ліквідній формі є найпростішим, і, як правило, застосовується в умовах слаборозвинutoї банківської системи. Банки визначають обсяг необхідних ліквідних коштів, враховуючи при цьому два фактори: перший – якою мірою банк має виконувати свої зобов'язання за залученими коштами в найближчому і подальшому майбутньому, другий – якою мірою банк буде виконувати свої майбутні зобов'язання, пов'язані з наданням кредитів.

У міру розвитку і розширення фінансового ринку зростають можливості банків щодо управління рівнем своєї ліквідності та утримання значної частини активів у ліквідній формі. Це досягається шляхом здійснення швидкого продажу активів центральному банку (у формі державних цінних паперів) або здійснення реалізації на вторинному ринку відповідних типів активів, залученням запозичених коштів інших банків (як правило, на короткий строк), часто у вигляді короткострокових позик, укладенням угод про відкриття кредитних ліній на відповідну суму та залученням коштів у центрального банку з метою задоволення потреб у ліквідності на короткий строк або на довгостроковій основі.

При ліквідності банки враховують такі фактори: обсяг «летючих» вкладів, тобто яка частка депозитів банку може розглядатись як основні депозити (ті, що залишатимуться в розпорядженні банку) порівняно з тією частиною вкладів, які, напевно, будуть зняті з рахунків, часто без завчасного попередження; наявність активів у ліквідній формі або активів, що можуть бути швидко перетворені на ліквідні (чим вищий відсотковий показник, тим краща ліквідність); рівень, за яким банк покладається на запозичені кошти, тобто на кошти, придбані на міжбанківському ринку, або на залучення коштів центрального банку (чим вищий рівень цієї залежності, тим ризикованіший стан ліквідності банку); обсяг зобов'язань банку за наданням кредитів у майбутньому (чим більший їх обсяг, тим ризикованіший стан ліквідності банку); здатність керівництва банку керувати рівнем ліквідності, а також дотримання банком внутрішньої політики і принципів регулювання ліквідності.

Одним із показників ефективності фінансово-господарської діяльності банку є прибутковість активів, тобто відношення прибутку банку після оподаткування до сумарних активів.

На основі розміру прибутку банку і прибутковості його активів можна зробити узагальнюючий висновок про роботу банку в досліджуваній період.

Разом з тим часто виникають ситуації, за яких висновки, зроблені на підставі цих показників, будуть помилковими.

Наприклад, у банках із розвинутою філійною системою є міжфілійні обороти, які значно збільшують їхні загальні активи. І якщо в комерційних банках – юридичних особах ці обороти можна виключати, оскільки вони мають бути однакові і за активом, і за пасивом, то у філіях, які працюють тільки з міжфілійними кредитами, це неможливо. Разом із тим аналіз діяльності філій не менш важливий, ніж аналіз комерційного

банку, бо нерідко філії та дирекції за своїми розмірами мало поступаються невеликим комерційним банкам.

З іншого боку, з погляду аналізу фінансової діяльності відмінність між комерційним банком та філією в даному випадку не настільки принципова: перший працює на міжбанківському, друга – на міжфілійному ринку, суть операцій, що проводяться, однакова.

Отже, уявімо собі, що між двома філіями (комерційними банками) проводиться обмін кредитними ресурсами. Ця операція приведе до зростання загальних активів банку за рахунок міжфілійних (міжбанківських) кредитів.

Такі операції дуже поширені – практично всі філії (банки) мають на балансі як куплені, так і продані кредити, що означає спекуляцію кредитними ресурсами. І тільки різниця між цими сумами дає фактичний обсяг запозичених або розміщених банком ресурсів.

Інакше кажучи, обсяги запозичених або розміщених міжфілійних (міжбанківських) кредитів можуть бути наскільки завгодно великими. Це лише характеризує активність банку на ринку ресурсів. Економічний сенс має тільки різниця між цими сумами, тобто в якій ролі виступає банк на цьому ринку – як покупець чи продавець.

Разом із тим проведення цієї операції приведе до зростання сумарних активів і неминуче – до зменшення прибутковості активів.

Очевидно, що зроблений на основі зниження прибутковості активів висновок про погіршення роботи керівництва банку з управління активами і пасивами буде необґрунтованим.

Розглянемо інший приклад, що має навіть більш важливе концептуальне значення, ніж перший.

Припустимо, що керівництво банку вирішує змінити кредитно-інвестиційну політику в бік підвищення ризикованості. Відмежуємося поки що від того, як кількісно оцінювати ризикованість цієї політики, і навіть від додаткових витрат, пов'язаних із формуванням додаткових резервів під нові активи.

З'ясуємо спочатку, як позначиться ця зміна на прибутковості банку.

Підвищення ризикованості кредитно-інвестиційної політики означає розширення активних операцій (позики, вкладення в цінні папери), в результаті якого банк згортає активні операції на міжбанківському ринку і починає виступати в ролі покупця. Якщо банк і раніше проводив ризиковану кредитно-інвестиційну політику, підвищення ризикованості виразиться в збільшенні

обсягів куплених ресурсів (точніше, різниці між купленими і проданими ресурсами).

Якщо розширення активних операцій на небанківському ринку не привело до необхідності купувати ресурси на міжбанківському ринку, значить у банку просто змінилася структура кредитно-інвестиційного портфеля (наприклад, унаслідок зменшення частки міжбанківських кредитів), підвищення ризикованості кредитно-інвестиційної політики при цьому не відбувається.

Отже, підвищення ризикованості кредитно-інвестиційної політики означає розширення активних операцій за рахунок залучення міжбанківських (міжфілійних) ресурсів. Це означає збільшення сумарних активів, прибуток при цьому завжди зростатиме нижчими темпами, ніж активи (додаткові доходи будуть зменшуватися на додаткові витрати, різниця між якими визначатиметься відсотковою маржею, а маржа між міжбанківськими і позичковими ставками невелика).

На основі вищевикладеного можна дійти думки, що підвищення ризикованості кредитно-інвестиційної політики неминуче веде до зниження прибутковості активів, на підставі чого аналітик банку може зробити помилковий висновок про зниження ефективності роботи з управління активами і пасивами.

Причина помилки, яку обумовлює оцінка діяльності банку з управління активами і пасивами на основі прибутковості його активів, полягає в тому, що сумарні активи не зовсім правильно характеризують розміри банку. З метою усунення цієї помилки пропонується використовувати поняття ефективних активів. *Ефективні активи* – це сумарні активи, зменшені на суму куплених міжбанківських (міжфілійних) кредитів.

Економічний сенс ефективних активів – це «власні» активи банку, тобто такий розмір активів банку (філій), який дозволяє йому працювати без залучення міжбанківських (міжфілійних) ресурсів. Якщо таким чином відкоригувати доходні активи, можна оцінити власні кредитні можливості банку, тобто можливості банку щодо кредитування без залучення ресурсів інших банків.

Якщо при розрахунку прибутковості активів, а також спреду, відсоткової маржі та інших коефіцієнтів замість сумарних активів використовувати ефективні активи, можна дійти значно жорсткіших висновків: ні міжбанківські чи міжфілійні обороти, ні зміна ризикованості кредитно-інвестиційної політики не призведуть до некоректності в разі використання замість сумарних активів ефективних активів. Навпаки, це дає змогу визначити, чи привело збільшення ризикованості до зростання прибутковості банку.

§ 3. Економічні нормативи регулювання діяльності банків

Економічні нормативи встановлюються Національним банком з метою регулювання діяльності комерційних банків, для захисту інтересів клієнтів та забезпечення фінансової надійності банків. До них належать:

1. Нормативи капіталу – капітал банку; мінімальний розмір статутного капіталу; платоспроможність; достатність капіталу банку.
2. Нормативи ліквідності – миттєва ліквідність; загальна ліквідність; співвідношення високоліквідних активів до робочих активів банку.
3. Нормативи ризику – максимальний розмір ризику на одного позичальника; норматив «великих» кредитних ризиків; максимальний розмір кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру; максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам; максимальний розмір наданих міжбанківських позик; максимальний розмір отриманих міжбанківських позик; інвестування; загальна відкрита валютна позиція банку; довга (коротка) відкрита валютна позиція у вільно конвертованій валюті; довга (коротка) відкрита валютна позиція в неконвертованій валюті; довга (коротка) відкрита валютна позиція в усіх банківських металах.

Розгляд почнемо з *нормативу капіталу комерційного банку (Н1)*. Капітал банку (K) складається із суми основного капіталу (капітал 1-го рівня) за мінусом суми недосформованих резервів за активними операціями комерційних банків, додаткового капіталу (капітал 2-го рівня), субординованого капіталу (капітал 3-го рівня) та за мінусом відвернень з урахуванням розміру основних засобів.

При розрахунку загальної суми капіталу, невідкоригованого на основні засоби ($K1$), загальна сума додаткового капіталу та субординованого капіталу не має перевищувати розмір основного капіталу.

Сума капіталу, невідкоригованого на основні засоби, розраховується за формулою:

$$K1 = OK1 + ДК + СК - В,$$

де $OK1$ – основний капітал зменшений на недосформований резерв; $ДК$ – додатковий капітал; $СК$ – субординований капітал; $В$ – відвернення (цінні папери в портфелі банку на інвестиції та вкладення в асоційовані та дочірні установи).

Капітал банку становить:

$$K = K1 - (O3 - K1),$$

де $(O3 - K1)$ – розмір перевищення $O3$ над $K1$ (якщо $O3 > K1$, до розрахунку приймається різниця $O3 - K1$, в інших випадках до розрахунку приймається нуль).

Основний капітал (OK) складається із фактично сплаченого зареєстрованого статутного капіталу, дивідендів, які направлені на збільшення статутного капіталу, емісійних різниць, резервних фондів, прибутків минулих років, збитків поточного року та зменшується на суму нематеріальних активів і недосформованих резервів за активними операціями комерційних банків.

Основний капітал, зменшений на суму недосформованих резервів за активними операціями комерційних банків, розраховується за формулою:

$$OK1 = OK - (PP - \Phi P),$$

де $OK1$ – основний капітал, зменшений на суму недосформованого резерву на можливі втрати за кредитними операціями комерційних банків; PP – розрахункова сума резерву, що має бути сформована протягом поточного кварталу; ΦP – фактично сформований резерв на можливі втрати за кредитними операціями комерційних банків; $(PP - \Phi P)$ – розмір недосформованого резерву, який вираховується з основного капіталу. У випадку перевищення фактично сформованого резерву над його розрахунковою сумою до розрахунку приймається нуль.

Додатковий капітал складається із резервів під стандартну заборгованість інших банків, резервів під стандартну заборгованість за кредитами, які надані клієнтам, загальних резервів, результату переоцінки основних засобів, поточних доходів.

До *субординованого капіталу* включаються кошти, залучені від юридичних і фізичних осіб, як резидентів, так і нерезидентів, як у національній, так і в іноземній валюті на умовах субординованого боргу на підставі угоди на строк не менше 5 років, із щорічним зменшенням розміру цих коштів на 20% від їх первинного розміру протягом 5 останніх років дії угоди.

Субординований капітал має відповідати таким критеріям:

1. До субординованого капіталу враховуються лише повністю сплачені кошти, залучені на умовах субординованого боргу.
2. Залучені кошти повинні мати первинний термін погашення не менше п'яти років. Якщо термін погашення боргу

не фіксований, то вони сплачуються лише після повідомлення через п'ять років, якщо такі кошти більше не враховуються як субординований капітал. Національний банк України може надати дозвіл на дострокове погашення субординованого боргу за умови, що запит на дострокове погашення зроблено за ініціативою позичальника і що це не вплине на платоспроможність банку.

3. Угода про залучення коштів на умовах субординованого боргу не повинна включати ніяких положень, які передбачають, що у випадку особливих обставин, крім згортання діяльності банку, борг буде сплачений до погодженої дати його погашення.
4. Процентна ставка за субординованим боргом не може перевищувати розмір облікової ставки Національного банку України, яка була встановлена на дату укладення угоди.

Капіталізація процентів за таким боргом не допускається.

Сплата процентів за субординованим боргом може бути призупинена (якщо це зазначено в угоді) у разі: погіршення фінансового стану банку-боржника (зниження платоспроможності, ліквідності, достатності капіталу, структури активів, дохідності та рентабельності, відсутності позитивного фінансового результату позичальника за відповідний період); прийняття банком програми фінансового оздоровлення; за ініціативою банку-боржника.

Залучені кошти на умовах субординованого боргу включаються в розрахунок капіталу після 10 днів із дня отримання банком дозволу Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків рішення про надання дозволу на врахування залучених коштів на умовах субординованого боргу до капіталу банку.

У разі невідповідності умов угоди вимогам, що визначені в пунктах 1–4, кошти, залучені на умовах субординованого боргу, не включаються до розрахунку капіталу банку.

Розмір субординованого капіталу не має перевищувати 50% розміру основного капіталу.

Норматив капіталу встановлюється для діючих банків, які були зареєстровані Національним банком України:

- у сумі 5 млн грн на день введення в дію змін і доповнень до Інструкції про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків;
- у сумі 8 млн грн станом на 1 жовтня 1999 року;
- у сумі 10 млн грн станом на 1 квітня 2000 року.

Національний банк України залежно від економічного становища країни, стану світових фінансово-кредитних і валютних ринків та відповідно до змін курсу національної валюти може переглядати значення нормативу капіталу за станом на кожне перше число нового року.

Для забезпечення реальної капіталізації банків України банки поділяються за рівнем достатності капіталу на:

1) *добре капіталізовані банки* – норматив платоспроможності (Н3) становить принаймні 10%, а норматив достатності капіталу банку (Н4) становить більше 5%; обсяг активів з негативною класифікацією (субстандартні, сумнівні, безнадійні) з урахуванням створених резервів під активні операції менше 20% нормативного капіталу банку;

2) *достатньо капіталізовані банки* – норматив платоспроможності (Н3) становить 8% або наближається до 10%, а також норматив достатності капіталу банку (Н4) становить 4% або наближається до 5%; обсяг активів з негативною класифікацією (субстандартні, сумнівні, безнадійні) з урахуванням створених резервів під активні операції знаходиться в межах від 20% до 30% нормативного капіталу банку;

3) *недокапіталізовані банки* – норматив платоспроможності (Н3) менше за його нормативне значення, але не менше 5,3%, а також норматив достатності капіталу банку (Н4) менше за його нормативне значення, але не менше 2,7%; обсяг активів з негативною класифікацією (субстандартні, сумнівні, безнадійні) з урахуванням створених резервів під активні операції знаходиться в межах від 30% до 50% нормативного капіталу банку;

4) *значно недокапіталізовані банки* – норматив платоспроможності (Н3) менший за нормативне значення і знаходиться в межах від 5,3% до 2,7%, а норматив достатності капіталу банку (Н4) менший за нормативне значення і знаходиться в межах від 2,7% до 1,3%; обсяг активів з негативною класифікацією (субстандартні, сумнівні, безнадійні) з урахуванням створених резервів під активні операції перевищує 50% нормативного капіталу банку.

5) *критично недокапіталізовані банки* – норматив платоспроможності (Н3) менше за його нормативне значення і становить менше 2,7%, а також норматив достатності капіталу банку (Н4) менший за його нормативне значення і становить 1,7%; обсяг активів з негативною класифікацією (субстандартні, сумнівні, безнадійні) з урахуванням створених резервів під активні операції перевищує 50% нормативного капіталу банку.

Мінімальний розмір статутного капіталу (Н2). Розмір мінімального статутного капіталу (Н2) контролюється тільки на час створення та реєстрації комерційних банків згідно з вимогами чинного законодавства.

Норматив платоспроможності (Н3). Норматив платоспроможності банку (Н3) – співвідношення капіталу банку і сумарних активів, зважених щодо відповідних коефіцієнтів за ступенем ризику.

Співвідношення капіталу банку (K) і активів (A_p) визначає достатність капіталу банку для проведення активних операцій з урахуванням ризиків, що характерні для різноманітних видів банківської діяльності.

Обчислюється за формулою:

$$H3 = \frac{K}{A_p} \cdot 100\%.$$

При визначенні платоспроможності банку його активи підсумовуються з урахуванням коефіцієнтів їх ризиків.

Нормативне значення нормативу Н3 не може бути нижчим ніж 8%.

Активи комерційного банку поділяються на п'ять груп за ступенем ризику вкладень і можливості втрати частини вартості.

Норматив достатності капіталу банку (Н4) – співвідношення основного капіталу, зменшеного на суму недосформованого резерву на можливі втрати за кредитними операціями комерційних банків ($OK1$), до загальних активів банку ($ЗА$), зменшених на суму створених відповідних резервів.

Співвідношення основного капіталу до загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів, визначає достатність капіталу, виходячи із загального обсягу діяльності, незалежно від розміру будь-яких ризиків.

Норматив достатності капіталу обчислюється за формулою:

$$H4 = \frac{OK1}{ЗА} \cdot 100\%,$$

де $OK1$ – основний капітал банку, зменшений на суму недосформованого резерву на можливі втрати за кредитними операціями комерційних банків; $ЗА$ – загальні активи.

Нормативне значення нормативу Н4 має бути не менше ніж 4%.

Норматив ліквідності (Н5). Розраховується як співвідношення суми коштів на кореспондентському рахунку ($K_{кр}$) та в касі (Ka) до поточних рахунків (Pr) за формулою

$$H5 = \frac{K_{кр} + Ka}{Pr} \cdot 100\%,$$

де $K_{кр}$ – кошти на кореспондентському рахунку; Ka – кошти в касі: Клас 1 Розділ 10 група 100

Pr – поточні рахунки.

Нормативне значення нормативу Н5 має бути не менше ніж 20%.

Норматив загальної ліквідності (Н6). Розраховується як співвідношення загальних активів (A) до зобов'язань банку (Z) за формулою:

$$H6 = \frac{A}{Z} \cdot 100\%,$$

де A – активи банку; Z – зобов'язання банку.

Нормативне значення нормативу Н6 має бути не менше ніж 100%.

Норматив співвідношення високоліквідних активів до робочих активів банку (Н7) характеризує питому вагу високоліквідних активів (Va) в робочих активах (Pa) і розраховується за формулою

$$H7 = \frac{Va}{Pa} \cdot 100\%,$$

де Va – високоліквідні активи; Pa – робочі активи.

Нормативне значення нормативу Н7 має бути не менше ніж 20%.

Нормативи ризику. **Максимальний розмір ризику на одного позичальника (Н8)** розраховується за формулою:

$$H8 = \frac{Zc}{K} \cdot 100\%,$$

де Zc – сукупна заборгованість за кредитами та врахованими векселями одного позичальника та 100% суми позабалансових зобов'язань, виданих щодо цього позичальника; K – капітал банку.

Нормативне значення нормативу Н8 не має перевищувати 25%.

Загальна сума зобов'язань будь-якого позичальника (фізичної чи юридичної особи, у тому числі банківської установи) перед банком у результаті надання останнім одного або кількох кредитів не має перевищувати 25% капіталу банку.

Позичальники, які мають спільних засновників, акціонерів (учасників), загальна частка яких у статутному фонді підприємства перевищує 35%, враховуються в розрахунку як один позичальник.

Двоє чи більше позичальників вважаються одним позичальником при розрахунку нормативу Н8 у тому разі, якщо:

- позичальники контролюються третьою особою (крім державних підприємств), що володіє не менше ніж 35% статутного фонду кожного позичальника;
- позичальниками є споріднені особи;
- одним позичальником є фізична особа, а іншим позичальником (позичальниками) виступає юридична особа (особи), на яку (яких) фізична особа має значний вплив. Термін «значний вплив» викладено в словнику окремих термінів у частині «асоційована компанія (підприємство)»;
- кредитні кошти, що видані одному позичальнику (чи групі позичальників) від комерційного банку, використовуються таким позичальником (групою позичальників) як кредитні ресурси для третьої особи, яка є клієнтом того самого банку;
- передбачені джерела погашення кредиту всіх позичальників збігаються і жоден з них не має іншого джерела доходу для повного погашення заборгованості за наданим кредитом. Прикладом такої ситуації може бути мобілізація позичальниками спільних коштів для придбання активу (підприємства або об'єкта власності) або для передачі таких коштів у кредит іншій фізичній чи юридичній особі.

При кредитуванні в обсягах, що перевищують установлений норматив максимального розміру ризику на одного позичальника щодо клієнтів, обслуговування боргу якими забезпечено безумовними зобов'язаннями урядів або першокласних банків країн, що віднесені до категорії А, комерційний банк може надавати кредити під банківську гарантію за дозволом комісії Національного банку України з питань нагляду і регулювання діяльності банку за умови, що загальний розмір таких кредитів не перевищуватиме 8-кратного розміру капіталу банку, та за наявності:

- копії гарантії банку (засвідченої в нотаріальному порядку, легалізованої та перекладеної українською мовою; переклад засвідчено нотаріально), який має офіційний кредитний рейтинг не нижче показника «АА», підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (IBCA, Standard & Poor's, Moody's);
- копії гарантії Уряду, засвідченої в нотаріальному порядку, легалізованої та перекладеної українською мовою (переклад засвідчений нотаріально), за умови віднесення країни до категорії А;
- документального підтвердження щодо реальної можливості використання гарантії як в Україні, так і в країні, резидентом якої є банк-гарант або Уряд-гарант;

або – розміщеного в цьому банку цільового зустрічного депозиту (під гарантію або кредит) від організації-гаранта, яка є резидентом однієї з країн категорії А, за умов: наявності суми, не меншої за 100%, з урахуванням нарахованих відсотків за користування кредитом за відсотковою ставкою не нижче облікової ставки НБУ; відповідності строків надання кредитів строкам залучення депозитів; додаткової угоди про погашення кредитів при форс-мажорних обставинах за рахунок депозитів.

Норматив «великих» кредитних ризиків (Н9) устанавлюється як співвідношення сукупного розміру великих кредитних ризиків та капіталу комерційного банку. Розраховується за формулою:

$$H9 = \frac{C_k}{K} \cdot 100\%,$$

де C_k – сукупний розмір «великих» кредитів, наданих комерційним банком з урахуванням 100% позабалансових зобов'язань банку; K – капітал банку.

Рішення про надання «великого» кредиту має бути оформлено відповідним висновком кредитного комітету банку, затвердженим правлінням цього комерційного банку.

Максимальне значення нормативу Н9 не має перевищувати 8-кратного розміру капіталу банку.

Якщо сума всіх «великих» кредитів перевищує 8-кратний розмір капіталу не більше ніж на 50%, то вимоги до платоспроможності подвоюються (16%), якщо ж перевищує більше ніж на 50%, то вимоги потроюються, тобто значення показника платоспроможності банку (НЗ) має бути не меншим ніж 24%.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру (Н10). Розраховується за формулою:

$$H10 = \frac{P_{\kappa 1}}{K} \cdot 100\%,$$

де $P_{\kappa 1}$ – сукупний розмір наданих банком позик (у т.ч. міжбанківських), поручительств, врахованих векселів та 100% суми позабалансових зобов'язань щодо одного інсайдера комерційного банку; K – капітал банку.

Максимальне значення показника Н10 не має перевищувати 5%.

Умови надання кредитів інсайдерам не мають відрізнятись від загальних умов кредитування.

Комерційний банк не має права надавати кредит інсайдеру (акціонеру, учаснику) для придбання акцій (паїв) цього банку.

Розмір позичок, наданих акціонеру (засновнику) банку без відповідного забезпечення (бланкового), не може перевищувати 50% його внеску до статутного фонду банку.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н11). Розраховується за формулою:

$$H11 = \frac{PK}{K} \cdot 100\%,$$

де PK – сукупний розмір наданих банком позик (у т.ч. міжбанківських), поручительств, врахованих векселів та 100% суми позабалансових зобов'язань щодо всіх інсайдерів комерційного банку; K – капітал банку.

Максимальне значення нормативу Н11 не має перевищувати 40%.

Норматив максимального розміру наданих міжбанківських позик (Н12). Розраховується за формулою:

$$H12 = \frac{MB_{\text{н}}}{K} \cdot 100\%,$$

де $MB_{\text{н}}$ – загальна сума наданих комерційним банком міжбанківських позик; K – капітал банку.

Максимальне значення нормативу Н12 не має перевищувати 200%.

Норматив максимального розміру отриманих міжбанківських позик (Н13). Розраховується за формулою:

$$Н13 = \frac{МБo + ЦК}{K} \cdot 100\%,$$

де *МБo* – загальна сума отриманих комерційним банком міжбанківських позик; *ЦК* – загальна сума залучених централізованих коштів; *K* – капітал банку.

Максимальне значення нормативу (Н13) не має перевищувати 300%.

Норматив інвестування (Н14) характеризує використання капіталу банку для придбання паїв (акцій, інших цінних паперів) акціонерних товариств, інших підприємств і недержавних боргових зобов'язань.

Установлюється у формі співвідношення між розміром коштів, які інвестуються, та загальною сумою капіталу комерційного банку. Розраховується за формулою:

$$Н14 = \frac{Кін}{K + ЦП + Ва} \cdot 100\%,$$

де *Кін* – кошти комерційного банку, які інвестуються на придбання паїв (акцій, цінних паперів) акціонерних товариств, підприємств, недержавних боргових зобов'язань; *K* – капітал банку; *ЦП* – цінні папери у портфелі банку на інвестиції; *Ва* – вкладення в асоційовані компанії.

Максимально припустиме значення нормативу (Н14) не має перевищувати 50%.

Нормативи відкритої валютної позиції уповноваженого банку.

Норматив загальної відкритої валютної позиції банку (Н15). Розраховується як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку до капіталу банку:

$$Н15 = \frac{Вп}{K} \cdot 100\%,$$

де *Вп* – загальна відкрита валютна позиція банку за балансовими та позабалансовими активами і зобов'язаннями банку за

всіма іноземними валютами в гривневому еквіваленті (розрахунок проводиться за звітну дату); K – капітал банку.

За кожною іноземною валютою підраховується підсумок за всіма балансовими і позабалансовими активами і всіма балансовими та позабалансовими зобов'язаннями банку.

Якщо вартість активів і позабалансових вимог перевищує вартість пасивів і позабалансових зобов'язань, відкривається довга відкрита валютна позиція.

Якщо вартість пасивів та позабалансових зобов'язань перевищує вартість активів та позабалансових вимог, відкривається коротка відкрита валютна позиція.

При цьому довга відкрита валютна позиція показується зі знаком плюс, а коротка відкрита валютна позиція – зі знаком мінус. Загальна величина відкритої валютної позиції (Vn) у цілому по уповноваженому банку визначається як сума абсолютних величин усіх довгих та всіх коротких відкритих валютних позицій у гривневому еквіваленті (без урахування знака) за всіма іноземними валютами.

Норматив довгої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті (Н16). Розраховується як співвідношення довгої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті в гривневому еквіваленті до капіталу банку:

$$H16 = \frac{Від}{K} \cdot 100\%,$$

де $Від$ – довга відкрита валютна позиція банку за балансовими та позабалансовими активами і зобов'язаннями банку за кожною вільно конвертованою валютою в гривневому еквіваленті (розрахунок проводиться за звітну дату); K – капітал банку.

За кожною вільно конвертованою валютою розраховується довга відкрита валютна позиція банку в гривневому еквіваленті. При цьому встановлюється, що частина (або вся сума) статутного капіталу банку, сплачена у вільно конвертованій валюті, не враховується до розрахунку нормативів загальної відкритої валютної позиції та довгої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті за умови, що ці кошти розміщені на окремому рахунку в Національному банку України.

Норматив короткої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті (Н17). Розраховується як співвідношення короткої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті в гривневому еквіваленті до капіталу банку:

$$H17 = \frac{B_{ik}}{K} \cdot 100\%,$$

де B_{ik} – коротка відкрита валютна позиція банку за балансовими та позабалансовими активами і зобов'язаннями банку за кожною вільно конвертованою валютою в гривневому еквіваленті (розрахунок проводиться за звітну дату); K – капітал банку.

За кожною вільно конвертованою валютою розраховується коротка відкрита валютна позиція банку в гривневому еквіваленті.

До вільно конвертованої валюти належать валюти, перелічені в I групі Класифікатора іноземних валют, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 04.02.98 № 34 (v0034500-98).

Норматив довгої (короткої) відкритої валютної позиції в неконвертованій валюті (H18). Розраховується як співвідношення довгої (короткої) відкритої валютної позиції в неконвертованій валюті в гривневому еквіваленті до капіталу банку:

$$H18 = \frac{B_n}{K} \cdot 100\%,$$

де B_n – довга (коротка) відкрита валютна позиція банку за балансовими та позабалансовими активами і зобов'язаннями банку за кожною неконвертованою валютою в гривневому еквіваленті (розрахунок проводиться за звітну дату); K – капітал банку.

За кожною неконвертованою валютою розраховується довга (коротка) відкрита валютна позиція банку в гривневому еквіваленті (розрахунок проводиться за звітну дату).

Норматив довгої (короткої) відкритої валютної позиції у всіх банківських металах (H19). Розраховується як співвідношення довгої (короткої) відкритої валютної позиції у всіх банківських металах у гривневому еквіваленті до капіталу банку:

$$H19 = \frac{B_m}{K} \cdot 100\%,$$

де B_m – довга (коротка) відкрита валютна позиція банку за балансовими та позабалансовими активами і зобов'язаннями

банку з банківських металів у гривневому еквіваленті (розрахунок проводиться за звітну дату); *K* – капітал банку.

Нормативи відкритої валютної позиції розраховуються за формою № 540, що наведена в Правилах організації фінансової та статистичної звітності банків України, затверджених постановою Правління Національного банку України від 12.12.97 № 436 (v0436500-97), зі змінами та доповненнями до них.

Валютна позиція уповноваженого банку визначається щоденно і окремо щодо кожної іноземної валюти.

На розмір відкритої валютної позиції уповноваженого банку впливають:

- купівля (продаж) готівкової та безготівкової іноземної валюти, поточні і строкові операції (на умовах своп, форвард, опціон та інші), за якими виникають вимоги та зобов'язання в іноземних валютах, незалежно від способів та форм розрахунків за ними;
- одержання (сплата) іноземної валюти у вигляді доходів або витрат та нарахування доходів і витрат, які враховуються на відповідних рахунках;
- купівля (продаж) основних засобів і товарно-матеріальних цінностей за іноземну валюту;
- надходження коштів в іноземній валюті до статутного фонду;
- погашення банком безнадійної заборгованості в іноземній валюті (списання якої здійснюється з відповідного рахунку витрат);
- інші обмінні операції з іноземною валютою (виникнення вимог в одній валюті при розрахунках за ними в іншій валюті, у т.ч. національній, що призводять до зміни структури активів при незмінності пасивів та навпаки).

У межах установлених нормативів відкритої валютної позиції уповноважений банк може здійснювати такі валютні операції:

- купівлю іноземної валюти для виконання зобов'язань перед нерезидентами за власними імпортними договорами (контрактами), а також для виконання власних зобов'язань за виданими гарантіями, поручительствами, векселями;
- купівлю за власні кошти за дорученням клієнтів іноземної валюти для виконання їх зобов'язань перед нерезидентами за імпортними договорами (контрактами) та зареєстрованими (проліцензованими) Національним банком України кредитами (позиками), отриманими резидентами

- від уповноважених банків та уповноважених кредитно-фінансових установ, а також від нерезидентів;
- купівлю іноземних валют для виконання зобов'язань перед клієнтами за неторговельними операціями. Операції з продажу готівкової іноземної валюти в касі банку та в пунктах обміну іноземної валюти, не пов'язані з виконанням вищезазначених зобов'язань, можуть здійснюватися лише в межах суми іноземної валюти, купленої касою банку та пунктом обміну іноземної валюти;
  - купівлю-продаж за іноземну валюту основних засобів і товарно-матеріальних цінностей;
  - залучення коштів в іноземній валюті до статутного капіталу банку та розрахунки з резидентами і нерезидентами за іншими видами капітальних операцій (за операціями з цінними паперами, депозитами тощо);
  - з погашення банком безнадійної заборгованості в іноземній валюті (списання здійснюється з відповідного рахунку витрат);
  - за різницею між нарахованими, але не отриманими доходами банку, та нарахованими, але не відшкодованими власними витратами банку, а також з одержання (сплати) іноземної валюти у вигляді доходів або витрат;
  - з організації безготівкових розрахунків уповноважених банків з міжнародними платіжними системами за платіжними картками.

Уповноважений банк одержує право на відкриту валютну позицію з дати отримання ним від Національного банку України банківської ліцензії на здійснення операцій із валютними цінностями і втрачає це право з дати її відкликання Національним банком України.

Департамент валютного регулювання залежно від ситуації на внутрішньому та зовнішньому грошово-кредитному ринках визначає особливості щодо окремих напрямів діяльності комерційних банків, які пов'язані зі здійсненням операцій на міжбанківському валютному ринку України.

У межах установлених нормативів відкритої валютної позиції (загальної (Н15), довгої у ВКВ (Н16), короткої (Н17), довгої (короткої) (Н18), довгої (короткої) у всіх банківських металах (Н19)) Департаментом валютного регулювання Національного банку України можуть вноситися певні обмеження щодо регулювання окремих активних операцій з валютними цінностями комерційних банків, пов'язані з питаннями курсоутворення

національної валюти та створення більш чіткого та прозорого механізму контролю за валютними операціями комерційних банків.

Значення (ліміти) відкритої валютної позиції банку встановлюється за окремими рішеннями Правління Національного банку України.

§ 4. Переведення комерційних банків до категорії проблемних банків і виведення їх з неї

Для забезпечення надійності української банківської системи і захисту інтересів кредиторів і вкладників, Національний банк України встановлює критерії проблемності в діяльності комерційних банків, визначає відповідальність банківського нагляду і часові параметри для виїзних перевірок банків.

Проблемною діяльністю комерційного банку є наявність надмірного ризику, що являє собою реальну загрозу того, що банк може не виконати свої зобов'язання перед клієнтами.

Визначення проблемного банку базується на системі рейтингу CAMEL, що надає оцінку від 1 до 5 (де 1 є вищою оцінкою якості, а 5 нижчою оцінкою якості) для таких аспектів діяльності фінансової установи:

- С – капітал;
- А – якість активів;
- М – менеджмент;
- Е – надходження;
- L – ліквідність.

Банківський нагляд НБУ оцінює кожний з цих компонентів і потім визначає комплексну оцінку банку.

Визначення комплексного рейтингу для банків з оцінкою 3, 4, і 5:

- комерційний банк з комплексною оцінкою «5» є установою з надзвичайно високою ймовірністю банкрутства в найближчому майбутньому, і його життєздатність і платоспроможність знаходяться під серйозною загрозою. Обсяг і серйозність недоліків або нестабільна і небезпечна діяльність є настільки критичними, що це вимагає негайної допомоги від акціонерів або з інших державних чи приватних джерел фінансової допомоги. За відсутності негайних або рішучих виправних заходів банки в такій си-

- туації потребують ліквідації чи іншої форми реорганізації (злиття або приєднання);
- комерційний банк з оцінкою «4» має занадто великий обсяг серйозних фінансових проблем, які привели банк до нестабільного і небезпечного стану і не були належним чином усунуті або вирішені керівництвом;
  - комерційний банк з оцінкою «3» виявляє комплекс фінансових або операційних проблем, що варіюють від досить серйозних до незадовільних. Такі установи можуть бути вразливими до негативних умов бізнесу, їх стан може легко погіршитися, якщо узгоджені заходи не будуть ефективними для виправлення недоліків.

Усі установи, що отримують комплексну оцінку «3», «4» або «5», мають вважатися проблемними банками. Усі банки з комплексною оцінкою «4» і «5» мають подаватися на розгляд Комітету керівників банківського нагляду з рекомендацією на переведення до Управління з питань роботи з проблемними банками. Банки з оцінкою «3» також мають подаватися на розгляд Комітету керівників банківського нагляду з рекомендацією на переведення або не переведення їх до Управління з питань роботи з проблемними банками. Установи, які не пропонуються на переведення до Управління з питань роботи з проблемними банками, повинні відповідати таким критеріям: у минулому банк співробітничав з НБУ; демонстрував здатність виправляти недоліки; керівництво здатне виправити існуючі недоліки; банк самостійно виявив недоліки та розробив план їх усунення. Якщо приймається рішення не переводити банк з оцінкою «3» до Управління з питань роботи з проблемними банками, територіальне управління НБУ має оцінювати щоквартально, чи виконує банк згоджений план заходів, спрямованих на вирішення проблем. Ці кварталні звіти подаються управлінню виїзного інспектування, безвиїзного аналізу, управлінню з питань роботи з проблемними банками та мають містити рекомендації територіального управління щодо подальших дій. Потім представники цих трьох управлінь повинні зустрічатись щоквартально для того, щоб визначити, чи досягається прогрес банком з рейтинговою оцінкою «3», який не був переведений до Управління з питань роботи з проблемними банками. Група повинна вести справу за кожною установою для того, щоб можна було порівняти поточний стан з попередніми аналізами з тим, щоб група повністю була поінформована про дії чи бездіяльність банку. Це також забезпечить виконання «обіцянок» вжити деяких заходів, і якщо вони не виконані, то НБУ повинен вдатися

до більш жорстких заходів. Якщо установа не виконала взятих зобов'язань, то група повинна рекомендувати Комітету керівників банківського нагляду перевести банк до Управління з питань роботи з проблемними банками. Якщо член групи не згодний з думкою більшості, то він може надати доповідну записку разом зі звітом групи, яка буде розглянута Комітетом.

Остаточне рішення щодо того, чи має цей банк переводитися до Управління з питань роботи з проблемними банками чи ні, приймається Комітетом керівників банківського нагляду. Комітет керівників банківського нагляду вимагає щоквартальних звітів від групи, яка складається з представників управління інспектування, безвиїзного аналізу та управління з питань роботи з проблемними банками, що було оговорено вище. Завдяки цим звітам Комітет знатиме про поліпшення або відсутність поліпшення стану банку і завжди матиме можливість своєчасно вжити щодо нього відповідні заходи.

Безвиїзний нагляд розглядає правильність рейтингу станом на кінець кожного кварталу і веде запис своїх рекомендацій. Проте офіційний рейтинг визначатиметься в результаті проведення комплексної виїзної перевірки. Щоквартальний аналіз з висновками про те, що рейтинг банку поліпшився чи погіршився, надаватиметься Комітету керівників банківського нагляду з документами, що обґрунтовують зроблені висновки. Погіршення, яке було помічене безвиїзним наглядом, має спричинити подання рекомендацій до Управління інспектування з проханням про здійснення перевірки протягом певного періоду. Інспектори потім визначають рейтинг і доводять до відома Комітету керівників банківського нагляду ці рекомендації.

Перед очікуваним виведенням банку з категорії проблемних, виїзне інспектування має здійснити комплексну перевірку, у результаті якої виробляється рекомендація надати установі оцінку SAMEL «1» чи «2». Рекомендація має розглядатися Комітетом керівників банківського нагляду, який приймає або відхиляє рекомендований рейтинг. Рішення має відобразитись у письмовому вигляді і підшивається до справи банку.

Управління інспектування має забезпечувати проходження банками, що мають проблеми, комплексної перевірки принаймні кожні дванадцять місяців та цільової перевірки впродовж періоду між комплексними перевірками.

§ 5. Основні напрямки реформування банківського нагляду

Надійна і високорозвинена банківська система є одним із найважливіших факторів економічного зростання. Важлива роль у виконанні цього завдання належить банківському нагляду, який має сприяти створенню стабільної, високорозвиненої, добре капіталізованої банківської системи, оперативної та кваліфіковано усувати негативні явища в діяльності комерційних банків, за допомогою економічних важелів добиватися збільшення рівня капіталізації, платоспроможності та ліквідності банків.

З метою забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи Національний банк України вживав певних заходів щодо вдосконалення форм і методів банківського нагляду відповідно до міжнародних стандартів. Однак низький рівень капіталізації банківської системи, наявність значної кількості проблемних банків свідчать про необхідність його вдосконалення та підвищення ефективності.

Пріоритетними завданнями вдосконалення банківського нагляду мають бути: реорганізація банківського нагляду в системі Національного банку України з метою підвищення його ефективності та відповідності базовим принципам Базельського комітету, прогресивним світовим тенденціям; формування умов для підвищення надійності банків та їх конкурентоспроможності на внутрішньому і міжнародному ринках; підвищення рівня капіталізації, ліквідності, платоспроможності комерційних банків як основи їх стабільного функціонування та розвитку; розроблення механізму зниження негативного впливу проблемних банків на стан банківської системи, включаючи більш інтенсивне застосування процедур реорганізації, реструктуризації, ліквідації (банкрутства) банків.

Для реалізації пріоритетних завдань необхідно здійснити вдосконалення банківського нагляду за такими основними напрямками:

1. Підвищення ефективності банківського нагляду. Це є необхідною умовою стабільного функціонування та розвитку комерційних банків, для її досягнення необхідно:

- удосконалити чинне законодавство України, нормативно-правові акти Національного банку України для підвищення ефективності банківського нагляду відповідно до проблем і ситуації, що склалася в банківській системі, та з урахуванням нової редакції Закону України «Про банки і банківську діяльність» і базових принципів Базельського комітету. Здійснювати адаптацію банківського законодавства до норм Європейського Союзу;

- вжити заходів щодо вдосконалення управління банківським наглядом, реорганізації його в системі Національного банку України, оптимізації структури банківського нагляду відповідно до основних цілей і завдань забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи, встановлення чіткого розподілу функцій, повноважень та відповідальності підрозділів і посадових осіб системи банківського нагляду;
- відпрацювати порядок регулювання діяльності комерційних банків з метою усунення перешкод для кредитування реального сектору економіки, передбачивши вдосконалення чинного законодавства України з питань кредитування, вирішення питань захисту прав та інтересів кредиторів, посилення відповідальності учасників договірних відносин за неналежне виконання своїх зобов'язань, надання недостовірних даних про фінансовий стан позичальника;
- підвищувати довіру до банківської системи, удосконалювати заходи Національного банку України з регулювання діяльності банків щодо обсягів залучених банком вкладів (депозитів) фізичних осіб, сприяти прийняттю Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб»;
- розробити процедуру упередження здійснення сумнівних банківських операцій та вжити заходів щодо запобігання розкраданню коштів банку, легалізації коштів, одержаних незаконним шляхом;
- створити правові та організаційні передумови для посилення боротьби з відмиванням брудних грошей та декриміналізацією банківської системи;
- підвищити ефективність комплексного банківського нагляду, включаючи початковий контроль, що здійснюється на етапі реєстрації банку та отримання ліцензії на здійснення банківських операцій; безвиїзний контроль шляхом здійснення постійного моніторингу фінансового стану банку, дотримання ним вимог банківського законодавства; виїзний нагляд шляхом проведення якісних інспекторських перевірок та своєчасного вживання, в разі необхідності, адекватних заходів впливу до банків; проведення якісного внутрішнього і зовнішнього аудиту банків і впровадження самими банками систем регулювання їх стабільного функціонування і розвитку. Забезпечити повну інтеграцію процесів виїзного нагляду, безвиїзного контролю і системного аналізу з одночасним удосконаленням методів їх здійснення;

- удосконалити процедуру реєстрації банків і змін до статутів банків, а також передбачити застосування заходів впливу до посадових осіб банку за надання недостовірних даних. Розробити порядок отримання дозволу на створення банківського об'єднання, а також порядок державної реєстрації банківських об'єднань. Удосконалити порядок відкриття дочірніх банків, філій чи представництв українських банків на території інших держав та посилювати контроль за їх діяльністю;
- удосконалити порядок ліцензування банківської діяльності, передбачивши підвищення об'єктивності оцінки фінансового стану банку, підвищення вимог до банків і документів, що вимагаються від них, при отриманні ліцензії на здійснення банківських операцій та наданні дозволу на здійснення банком інших операцій;
- проводити послідовну політику банківського нагляду щодо забезпечення стабільного функціонування і розвитку комерційних банків шляхом підвищення рівня капіталізації, ліквідності, платоспроможності банків, формування в достатньому обсязі резервів на покриття можливих втрат за активними операціями, при цьому доповнити аналіз традиційних кредитних, інвестиційних, ліквідних ризиків розробленням методик аналізу процентного, валютного та інших ризиків, що виникають у діяльності банків, а також обчисленням сумарного (інтегрального) ризику. Передбачити в нормативно-правових актах Національного банку України підвищення вимог банківського нагляду при кредитуванні банками споріднених та афілійованих осіб, забезпечення моніторингу за такими кредитами та інші прийнятні заходи для контролю та зменшення ризиків;
- упровадити прогресивний моніторинг, системи оперативної діагностики та раннього реагування щодо можливого виникнення проблем у діяльності банків, систем управління концентрацією ризику, які дозволяли б здійснювати постійну оцінку взаємозв'язку банківських ризиків і фінансової стійкості, гнучке управління активами і пасивами банку. Застосовувати диференційований підхід щодо нагляду за комерційними пакетами залежно від обсягів здійснюваних операцій, розміру активів та капіталу банку, стабільності фінансового стану, строку його діяльності;
- упровадити банківський нагляд на консолідованій основі, який би охоплював усі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб цих банків на території України

- та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб. Розробити нормативно-правові акти Національного банку України. методичні рекомендації з питань упровадження консолідованого нагляду за банками, які мають дочірні банки, філії та представництва банку на території інших держав, ефективно застосовуючи при цьому моніторинг та відповідні пруденційні норми стосовно всіх аспектів діяльності, що здійснюється цими банками, включаючи встановлення контактів та обмін інформацією з іншими наглядовими органами, у тому числі з органами нагляду країни місцезнаходження дочірнього банку, філії, представництва;
- використовувати більш інтенсивно процедури реорганізації, реструктуризації банків з метою підвищення їх фінансової стійкості. Розробити механізм стимулювання процесу об'єднання банків, зокрема шляхом підвищення вимог до статутного та регулятивного капіталу;
  - розробити новий порядок застосування Національним банком України заходів щодо попередження неплатоспроможності (банкрутства) банків, передбачивши більш активну роль Національного банку України та самих комерційних банків. Одним із завдань такого підходу має бути оптимізація терміну вирішення фінансових проблем банку, починаючи з періоду виникнення в банку проблем з капіталом, ліквідністю, платоспроможністю та іншими показниками діяльності до прийняття рішення про ліквідацію або реорганізацію банків, що сприятиме зниженню рівня проблемності банківської системи;
  - підвищити ефективність застосування процедури фінансового оздоровлення, санації банків, зокрема передбачити вдосконалення порядку їх застосування та підвищення вимог до програм фінансового оздоровлення, ввести фінансову звітність щодо їх виконання. Визначитися з діями Національного банку України щодо подальшого функціонування кожного проблемного банку на підставі об'єктивних критеріїв фінансової стійкості комерційних банків (рівня капіталізації, ліквідності, платоспроможності, якості активів і пасивів, ризиковості діяльності);
  - прискорити процес ліквідації банків та підвищити ефективність ліквідаційних процедур, передбачивши внесення відповідних змін до чинного законодавства України щодо підвищення відповідальності ліквідаторів за порушення бухгалтерського обліку господарських операцій, пов'язаних з ліквідацією банку, включаючи оцінку майна і зобо-

- в'язань та складання ліквідаційного балансу і фінансової звітності;
- розробити нормативно-правові акти Національного банку України щодо введення мораторію на задоволення вимог кредиторів на період призначення тимчасової адміністрації з метою створення сприятливих умов для поліпшення фінансового стану банку;
  - увести обов'язкові вимоги щодо використання комерційними банками міжнародних стандартів аудиту та наявності в банків відповідних підрозділів (відділів) внутрішнього банківського аудиту. Упровадити Національним банком України сертифікацію зовнішніх аудиторів банків та ведення реєстру незалежних аудиторських фірм (аудиторів), що мають право на надання аудиторських послуг комерційним банкам. Розробити нормативно-правові акти Національного банку України щодо порядку здійснення аудиторських перевірок, форм і змісту розкриття фінансового стану банків в аудиторських висновках і звітах, включаючи оцінку достовірності даних фінансової звітності, відповідності бухгалтерського обліку міжнародним стандартам, дотримання банківського законодавства, оцінку політики банку, внутрішніх положень, пов'язаних з наданням позик і здійсненням інвестицій, якості кредитного портфеля, а також поточного управління ризиками, характерними для банківської діяльності, адекватності внутрішнього аудиту банку характеру та масштабам його діяльності, оцінку роботи служби внутрішнього аудиту та фінансового стану банку. Внести зміни до чинного законодавства України про встановлення відповідальності аудиторських компаній за достовірність наданих звітів і невиконання ними вимог Національного банку України щодо стандартів аудиту;
  - з метою підвищення ефективності банківського нагляду впроваджувати системи регулювання стабільного функціонування та розвитку банків, які б включали вдосконалення системи внутрішнього аудиту банку, розроблення та узгодження поточних і перспективних планів його функціонування та розвитку, розроблення системи оперативного реагування на проблемні ситуації в банку, здійснення заходів, спрямованих на попередження та усунення впливу негативних чинників, локалізацію наслідків появи загрози фінансовій стійкості.

II. Удосконалення регулювання показників діяльності комерційних банків. Для чого необхідно:

- підвищити ефективність регулювання діяльності комерційних банків, оптимізувати кількість обов'язкових економічних нормативів з метою стимулювання розширення видів та обсягів їх діяльності. Удосконалити систему критеріїв оцінки фінансового стану комерційного банку, підвищити обґрунтованість граничних значень показників (індикаторів) фінансової стійкості комерційного банку, вихід за межі яких загрожує платоспроможності банку, інтересам вкладників і кредиторів;
- внести відповідні зміни до нормативно-правових актів Національного банку України щодо розрахунку капіталу банку, який має реально відображати фінансовий стан банку та рівень ризиковості його діяльності і повною мірою виконувати захисну та регулюючу функцію щодо фінансової стійкості банку. Установити спеціальні вимоги, включаючи вимоги до підвищення рівня регулятивного капіталу та обов'язкових економічних нормативів щодо певного виду діяльності, з метою зниження рівня ризикової діяльності банку;
- розробити та впровадити методологію оперативної системи управління ліквідністю, яка передбачала б збалансованість грошових потоків таким чином, щоб надходження коштів завжди перевищували витрати. Така система має передбачати вирішення таких двох завдань: оцінку рівня ліквідності активів; аналіз стабільності зобов'язань банку;
- внести відповідні зміни до чинного законодавства України, які надавали б Національному банку України право за результатами інспекторських перевірок фінансового стану банку коригувати розмір активів, що використовується при розрахунку обов'язкових економічних нормативів.

III. Удосконалення інформаційного забезпечення банківського нагляду, що потребує:

- удосконалити статистичну звітність банків щодо їх роботи, операцій, платоспроможності, прибутковості, а також інформацію про афілійованих осіб банку з метою отримання якісної та достовірної інформації про фінансовий стан та напрями діяльності банку. Упровадити звітність на консолідованій основі. Переглянути всі форми звітності,

- які надаються комерційними банками, обсяги інформації, строки та періодичність її надання з метою оптимізації кількості форм звітності банків, усунення дублюючих та малоінформативних. Забезпечити конфіденційність інформації про діяльність банків, що містить банківську таємницю;
- підвищити прозорість діяльності банків. Нормативно врегулювати питання щодо оприлюднення Національним банком України даних про фінансовий стан банків відповідно до вимог Базельського комітету;
  - упроваджувати сучасні інформаційні технології в банківській сфері, включаючи створення інформаційно-аналітичних систем для оцінки фінансового стану банків, розроблення прогнозів та підготовки управлінських рішень. Створити інтегровану базу даних банківського нагляду Національного банку України, яка забезпечуватиме накопичення, підтримання в актуальному стані та багатоцільове використання інформації про фінансово-економічний стан банків. Удосконалювати автоматизовану інформаційну систему банківського нагляду «Досье банків» відповідно до потреб здійснення ефективного нагляду та регулювання діяльності банків. Розробити інформаційну систему обліку позичальників (боржників), які мають прострочену заборгованість за кредитами, наданими комерційними банками, із зазначенням їх обсягів;
  - здійснювати комплексний аналіз та прогнозування фінансового стану банківської системи за категоріями (типами) банків, регіонів, конкретних банків із застосуванням сучасних економіко-статистичних методів і надання обґрунтованих пропозицій щодо підвищення стабільності банківської системи та вдосконалення форм і методів банківського нагляду.

Розділ V

ЗАСТОСУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ
БАНКОМ ЗАХОДІВ
ВПЛИВУ
ДО ПОРУШНИКІВ
ЧИННОГО
БАНКІВСЬКОГО
ЗАКОНОДАВСТВА

Попереджувальні заходи впливу на порушників банківського законодавства

§ 1. Застереження як форма впливу Національного банку на порушників банківського законодавства

Національний банк України застосовує до банків та їх керівників усі заходи впливу, передбачені чинним законодавством за поданням Генерального департаменту банківського нагляду, або підрозділів банківського нагляду територіальних управлінь Національного банку України, або за погодженням з ними. Виняток становить письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення не виправданих витрат банку, обмеження не виправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій, що видається банкам за пропозиціями самостійних структурних підрозділів центрального апарату Національного банку та інших, крім банківського нагляду, структурних підрозділів територіальних управлінь Національного банку України.

У разі накладення штрафів на банки за ініціативою інших структурних підрозділів Національного банку (крім банківського нагляду), у тому числі тих, що не підпадають під дію статті 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», застосування яких відповідно до чинного законодавства у визначених випадках є обов'язковим, але може спричинити суттєве погіршення фінансового стану банку, Правління Національного банку в індивідуальному порядку та за окремою постановою може дозволити поступову сплату банком штрафу протягом певного проміжку часу.

Застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства до банків та інших

осіб, які є об'єктом перевірки Національного банку, провадиться з метою вживання необхідних заходів впливу за порушення банківського законодавства.

Отже, у разі порушення банками чи іншими особами, які є об'єктом перевірки НБУ згідно з Законом про банки (далі – банки), вимог банківського законодавства та нормативно-правових актів або здійснення ними ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк застосовує заходи впливу адекватно допущеним порушенням аж до введення щоденного контролю за діяльністю банків.

Для введення щоденного контролю за діяльністю банків і виконанням ними вимог Національного банку щодо усунення допущених порушень може встановлюватися особливий режим контролю за їх діяльністю.

Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду, що використовується, як правило, одночасно з заходами впливу, що встановлені статтею 73 Закону про банки, у разі виникнення в банку некерованої ситуації, а саме: невиконання керівниками банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень; відсторонення керівників банків від посади; виявлення за результатами безвиїзного нагляду або інспекційної перевірки фактів проведення банком операцій з високим рівнем ризику, порушень банківського законодавства, а також одержання доходів із порушенням вимог чинного законодавства, навіть якщо ці порушення не призвели до погіршення фінансового стану банку; виникнення реальної загрози невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами і кредиторами; потреби в посиленому контролі за діяльністю банку з метою уникнення можливості невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами та кредиторами до часу прийняття Національним банком рішення про призначення тимчасової адміністрації або про відкликання ліцензії та ініціювання процедури ліквідації.

Рішення про встановлення особливого режиму контролю приймається Комісією Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків (далі – Комісія Національного банку) або заступником Голови Національного банку (куратором служби банківського нагляду), або у виняткових випадках на строк до одного місяця для подальшого вирішення питання щодо діяльності банку – Комісією при територіальному управлінні Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків з повідомленням про це Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку протягом трьох робочих днів.

У разі встановлення особливого режиму контролю запроваджується проведення всіх початкових платежів від банку через відповідальних виконавців територіального управління Національного банку. Крім того, банку забороняється безпосередній зв'язок з територіальними розрахунковими палатами для здійснення міжбанківських розрахунків. Цей зв'язок здійснюється лише через територіальне управління Національного банку. Якщо банк має філії, яким відкриті кореспондентські рахунки в територіальних управліннях Національного банку, то особливий режим контролю одночасно встановлюється і для всіх філій.

Заходи впливу застосовуються Національним банком на підставі: результатів інспекційних (планових та позапланових) перевірок діяльності банків чи їх філій; результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо; результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення; пропозицій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд); результатів перевірок дотримання банками валютного законодавства, здійснених уповноваженими працівниками Національного банку, що містять виявлені порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк співпрацює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися лише з такою метою: для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності; для перевірки права на здійснення банківської діяльності.

У разі розгляду Національним банком питань щодо застосування до конкретного банку заходів впливу для надання пояснень може бути запрошено голову правління чи ради директорів або голову спостережної ради банку. Якщо розглядається питання про призначення тимчасового адміністратора або відкликання ліцензії банку, то ці особи для надання пояснень не запрошуються. Запрошення надсилається в письмовій формі (або електронною поштою) не раніше ніж за три дні до дати проведення зустрічі. Ділова зустріч у вигляді наради оформляється протоколом, до якого додаються письмові пояснення запрошеної особи за її підписом.

Заходи впливу, що застосовуються Національним банком до банків, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені.

Вибір адекватних заходів впливу, які застосовуються до банків відповідно до банківського законодавства, має здійснюватися з урахуванням: характеру допущених банком порушень; причин, які зумовили виникнення виявлених порушень; загального фінансового стану банку та рівня достатності капіталу; розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників.

У разі виконання банком прийнятих зобов'язань та поліпшення показників діяльності банку Національний банк може достроково відмінити застосовані заходи впливу на визначений строк (частково або зовсім). Рішення про відміну застосованих заходів впливу має прийматися Комісією Національного банку, або Комісією Національного банку при територіальному управлінні, або Правлінням Національного банку, або особою, яка прийняла рішення про застосування заходу впливу.

У разі потреби висування до банку вимоги щодо усунення порушення банківського законодавства або нормативно-правових актів Національний банк застосовує до банку письмове застереження. У письмовому застереженні Національний банк висловлює банку своє занепокоєння станом його справ, указує на допущені порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку або недоліки в роботі та за потреби конкретні заходи, яких він повинен вжити у визначені строки з метою їх усунення або недопущення надалі, зокрема щодо: усунення конкретних порушень чи недоліків у діяльності банку, які безпосередньо ще не вплинули на його фінансовий стан, але в майбутньому можуть призвести до його погіршення та загрози інтересам вкладників і кредиторів банку; усунення порушень банком економічних нормативів; зменшення невіправданих витрат банку; обмеження невіправдано високих процентних виплат за залученими коштами; вжиття заходів щодо зменшення чи відчуження неефективних (низькоприбуткових або збиткових) інвестицій; виправлення (коригування) фінансової звітності банку за результатами інспекційних (планових та позапланових) перевірок, які здійснює Національний банк; забезпечення проведення обов'язкової аудиторської перевірки банку та подання висновків незалежних аудиторських організацій (аудиторів) про результати діяльності банку відповідно до статті 10 Закону України «Про аудиторську діяльність»; недопущення повторного порушення нормативу обов'язкового резервування

протягом одного календарного року; усунення порушень банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та інших порушень.

Якщо банк порушує норматив миттєвої ліквідності і його значення перебуває в межах 10–15%, то Національний банк надсилає йому письмове застереження з вимогою надати прогностичні розрахунки джерел надходжень та використання коштів на наступні 90 днів, розробити заходи підвищення ліквідності до нормативного рівня. До часу підвищення показника миттєвої ліквідності до нормативного рівня ця інформація оновлюється банком щомісяця і подається до територіального управління Національного банку в строк до 10-го числа місяця, наступного за звітним. Письмове застереження може також застосовуватися в разі порушення банком Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» (залежно від характеру та виду порушення).

Письмове застереження застосовується самостійними структурними підрозділами центрального апарату Національного банку, що мають відповідно до покладених на них функцій контролювати діяльність банків, а також територіальними управліннями Національного банку. Про застосування іншими структурними підрозділами Національного банку (крім банківського нагляду) письмового застереження має повідомлятися відповідний структурний підрозділ банківського нагляду Національного банку для його інформованості щодо діяльності банку в цілому.

При цьому застереження підписується, як правило, заступником Голови Національного банку, або керівником самостійного структурного підрозділу центрального апарату, або керівником територіального управління Національного банку.

Письмове застереження складається на бланку Національного банку або територіального управління Національного банку, у якому зазначається його назва «Застереження», та адресується банку із зазначенням повної назви банку. Письмове застереження надсилається банку за допомогою засобів спецв'язку.

Якщо письмове застереження складається на підставі матеріалів інспекційної перевірки (планової або позапланової), то воно може надсилатися до банку разом із звітом про інспекційну перевірку. Письмове застереження також може надсилатися банку під час інспекційної перевірки, якщо територіальне управління або відповідний структурний підрозділ банківського нагляду Національного банку виявить факти, що вимагають невідкладного застосування такого заходу.

Банк повинен протягом п'яти робочих днів з часу отримання письмового застереження подати Національному банку відповідь із зазначенням строку, протягом якого він зобов'язується вирішити виявлені проблеми та усунути порушення. Контроль за виконанням банком вимог, що містяться в письмовому застереженні, здійснює відповідне територіальне управління Національного банку, або відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату.

У разі невиконання банком вимог щодо усунення хоча б одного зазначеного в письмовому застереженні порушення в установлені строки відповідне територіальне управління Національного банку в строк до п'яти робочих днів має подати до відповідного структурного підрозділу банківського нагляду центрального апарату пропозиції щодо застосування інших (жорсткіших) заходів впливу.

Якщо банк допустив порушення, для усунення якого потрібно більше ніж два місяці, то письмове застереження до банку не застосовується. У цьому разі до банку має застосовуватися інший захід впливу, зокрема укладення письмової угоди з банком.

Письмова угода як захід впливу може укладатися з банком, що допустив порушення, які впливають на його фінансовий стан, або здійснює операції з високим рівнем ризику, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, за умови подання ним прийняттого плану заходів для усунення виявлених проблем.

У письмовій угоді банк письмово визнає свої недоліки в роботі та допущені порушення і подає перелік обґрунтованих заходів, яких він зобов'язується вжити для усунення порушень, їх запобігання в подальшому, поліпшення фінансового стану тощо із зазначенням строків їх виконання.

Якщо банк хоч раз порушив один із нормативів капіталу, установлених Національним банком (а саме: норматив мінімального рівня регулятивного капіталу банку (Н1), або норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2), або норматив адекватності основного капіталу (Н3)), то він зобов'язаний протягом місяця подати Національному банку план заходів щодо порядку та строків відновлення рівня регулятивного капіталу банку (далі – програма капіталізації) для укладення письмової угоди про його виконання.

Строки виконання зобов'язань установлюються індивідуально з урахуванням характеру проблем та допущених порушень, а також оцінки й висновку відповідного підрозділу Генерального департаменту банківського нагляду (територіального управління)

Національного банку щодо реальності строків, установлених банком для виконання своїх зобов'язань без загрози погіршення його фінансового стану.

Письмова угода складається у двох примірниках та підписується від імені банку головою правління банку та/або іншою уповноваженою відповідно до вимог чинного законодавства особою, засвідчується печаткою банку.

Якщо зобов'язання, що передбачаються банком у проекті угоди, згідно з чинним законодавством мають схвалюватися/затверджуватися правлінням, спостережною/наглядовою радою або загальними зборами, то відповідний протокол (витяг з протоколу) має додаватися до угоди.

Прийняті банком у письмовій угоді зобов'язання мають включати конкретні заходи, спрямовані на поліпшення його фінансового стану або усунення виявлених порушень, а також запобіжні заходи щодо недопущення порушень у майбутньому, зокрема таке: складання та виконання бізнес-плану або програми капіталізації банку, або програми фінансового оздоровлення; виконання плану заходів, спрямованих на забезпечення прибуткової діяльності; розроблення та запровадження положень щодо поліпшення практики кредитування; зобов'язання щодо проведення зовнішнього аудиту фінансового стану банку; прийняття рішення про тимчасове обмеження на збільшення активів банку; прийняття рішення про обмеження розміру кредитів, що надаються пов'язаним особам (інсайдерам) банку; прийняття рішення щодо тимчасового зниження розміру процентів за депозитами, що залучаються; тимчасове припинення виплати дивідендів; прийняття рішення про обмеження розміру суми, яку банк може виплачувати своїм працівникам у формі заробітної плати та премій; реорганізація банку; формування обов'язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку в разі суттєвого погіршення фінансового стану банку (зокрема, зростання активів з негативною класифікацією, обсяг яких становить 10 відсотків і більше від загальної суми кредитного портфеля, дебіторської заборгованості, портфеля цінних паперів та коштів, що містяться на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках, або наявність збитків за результатами фінансового року, або систематичного (більше двох разів протягом поточного місяця) порушення нормативу миттєвої ліквідності (Н4)); поліпшення якості активів, у тому числі шляхом вкладення коштів у безризикові активи (державні цінні папери з подальшим їх блокуванням на рахунках у цінних паперах банку за безумовною операцією в

депозитарії державних цінних паперів Національного банку та депозитні сертифікати Національного банку за умови їх розміщення Національним банком) у розмірі: 50 відсотків від розрахункової загальної суми резервів під негативно класифіковані активи, якщо питома вага негативно класифікованих активів становить 30 відсотків і більше від загальної суми кредитного портфеля, дебіторської заборгованості, портфеля цінних паперів та коштів, що містяться на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках; 40 відсотків від розрахункової загальної суми резервів під негативно класифіковані активи, якщо питома вага негативно класифікованих активів становить від 20 до 30 відсотків від загальної суми кредитного портфеля, дебіторської заборгованості, портфеля цінних паперів та коштів, що містяться на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках; 30 відсотків від розрахункової загальної суми резервів під негативно класифіковані активи, якщо питома вага негативно класифікованих активів становить від 10 до 20 відсотків від загальної суми кредитного портфеля, дебіторської заборгованості, портфеля цінних паперів та коштів, що містяться на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках.

Укладення письмової угоди здійснюється за ініціативою банку, який розробив прийнятний план заходів щодо усунення проблем у його діяльності та звернувся до Національного банку з проектом письмової угоди щодо усунення порушень.

Якщо банк не ініціював укладення письмової угоди з метою усунення виявлених у його діяльності порушень, то відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату або територіальне управління Національного банку надсилає цьому банку лист з пропозиціями за підписом заступника Голови Національного банку, куратора служби банківського нагляду або директора Генерального департаменту банківського нагляду, або керівника територіального управління Національного банку, у якому зазначаються строк подання проекту письмової угоди до Національного банку, а також перелік вимог та умов, які банк зобов'язаний включити до письмової угоди.

Територіальне управління або Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку в строк до 15 календарних днів розглядає поданий банком проект письмової угоди щодо обґрунтованості, повноти та ефективності запроваджуваних (передбачених) банком заходів з метою усунення порушень та готує висновки про доцільність її укладення або розглядає питання про застосування інших адекватних заходів впливу. Якщо територіальне

управління або Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку має зауваження або доповнення до поданого банком проекту письмової угоди, то банку засобами спецзв'язку надсилається лист з обґрунтованими зауваженнями до проекту письмової угоди.

Під час розгляду проекту угоди голова правління (ради директорів) банку, з яким має укладатися угода, може запрошуватися на нараду, яку провадять керівник територіального управління Національного банку чи його заступник, або до директора Генерального департаменту банківського нагляду для надання пояснень.

Якщо протягом 15 календарних днів з дня надсилання Національним банком листа із зауваженнями до проекту письмової угоди банк не врахував письмових зауважень Національного банку щодо проекту угоди, то територіальне управління або Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку порушує питання про застосування інших адекватних заходів впливу.

У письмовій угоді з боку Національного банку також має обумовлюватися порядок контролю за виконанням зобов'язань банку та порядок і форми надання банком додаткової інформації, потрібної для контролю за виконанням прийнятих ним зобов'язань.

Письмову угоду з банком від імені Національного банку підписує керівник територіального управління Національного банку.

Територіальне управління Національного банку після укладення письмової угоди з банком надсилає копію угоди до Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку.

У разі відмови або ухилення банку від укладення письмової угоди в установлений строк без обґрунтованих причин до нього мають застосовуватися інші (жорсткіші) заходи впливу.

Контроль за виконанням банком зобов'язань за письмовою угодою здійснюється відповідним територіальним управлінням (структурним підрозділом центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком) шляхом аналізу звітів банку, проведення спільних нарад чи перевірок.

У разі невиконання банком хоча б одного з прийнятих в угоді зобов'язань у встановлені строки відповідне територіальне управління чи структурний підрозділ центрального апарату подає до Комісії Національного банку або Комісії при територіальному управлінні Національного банку обґрунтовані пропозиції щодо розірвання угоди з банком та його подальшої діяльності (застосування інших жорсткіших заходів впливу). У разі прий-

няття Комісією Національного банку рішення про розірвання угоди і застосування інших жорсткіших заходів впливу банку надсилається відповідне повідомлення. З часу прийняття Комісією Національного банку чи територіального управління рішення про розірвання угоди з банком дія угоди припиняється.

§ 2. Прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку

Комісія Національного банку з метою оздоровлення банку має право прийняти рішення про необхідність скликання спостережної ради та/або правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення для банку, який є недокапіталізованим чи значно недокапіталізованим або в якому відбувається суттєве погіршення його фінансового стану (зокрема, зростання активів з негативною класифікацією, обсяг яких становить 30 відсотків і більше від загальної суми активів, за якими має оцінюватися ризик та формуватися страховий резерв згідно з нормативно-правовими актами Національного банку, або наявність збитків за результатами фінансового року).

Комісія Національного банку має право прийняти рішення про скликання загальних зборів учасників банку, якщо фінансове оздоровлення банку потребує залучення додаткових коштів акціонерів (учасників, інвесторів) для реструктуризації капіталу банку та/або зобов'язань банку, або в разі потреби розроблення плану реорганізації банку шляхом злиття або приєднання – якщо банк є недокапіталізованим або значно недокапіталізованим і не надав у встановленому порядку програму капіталізації банку.

Банк протягом 20 робочих днів з дня отримання рішення Комісії Національного банку щодо прийняття програми фінансового оздоровлення зобов'язаний розробити і подати затверджену правлінням та радою банку програму фінансового оздоровлення на узгодження відповідному територіальному управлінню Національного банку (підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за діяльністю банку – у строк до 25 робочих днів).

Якщо радою банку на вимогу Національного банку або без цієї вимоги прийнято рішення про скликання загальних зборів учасників з метою схвалення програми фінансового оздоровлення або прийняття рішення про його реорганізацію, то банк зобов'язаний повідомити територіальне управління Національного банку про час і місце проведення загальних зборів, порядок денний і надати

проект рішення щодо фінансового оздоровлення чи реорганізації банку, що вноситься на розгляд загальних зборів учасників, у строк до 20 робочих днів після отримання листа з вимогою, але не пізніше 25 днів до дня скликання зборів.

Територіальне управління Національного банку або структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату розглядає отримані документи щодо ефективності та відповідності вимогам чинного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку, у разі потреби надає зауваження. Уповноважений представник Національного банку в разі потреби бере участь у проведенні загальних зборів учасників банку з правом дорадчого голосу.

Банк протягом трьох робочих днів після проведення загальних зборів подає територіальному управлінню Національного банку прийнятну банком програму фінансового оздоровлення або план реорганізації разом з економічними обґрунтуваннями та розрахунками відповідно до вимог нормативно-правових актів Національного банку щодо реорганізації банків, протокол загальних зборів, підписаний головою та секретарем зборів та засвідчений печаткою банку разом з іншими документами відповідно до вимог нормативно-правових актів Національного банку.

У разі прийняття загальними зборами банку програми фінансового оздоровлення (плану реорганізації) особи, що бажають придбати (збільшити) істотну участь у банку, мають подати Національному банку документи для отримання дозволу відповідно до статті 34 Закону про банки та в порядку, визначеному нормативно-правовими актами Національного банку.

Умови подання банком документів щодо реорганізації банку, погодження Національним банком плану реорганізації банку та контроль за виконанням плану реорганізації здійснюються згідно з нормативно-правовими актами Національного банку щодо реорганізації банків.

Територіальне управління Національного банку, яке безпосередньо здійснює нагляд за діяльністю банків, протягом 10 робочих днів з дня отримання програми фінансового оздоровлення розглядає її щодо ефективності та відповідності вимогам Національного банку і в разі її підтримки подає разом з висновками до Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку.

Відповідно Генеральний департамент банківського нагляду в строк до 10 робочих днів розглядає програму і готує відповідні пропозиції Комісії Національного банку або повертає цю програму на доопрацювання з мотивованими зауваженнями.

У разі погодження програми фінансового оздоровлення Комісія Національного банку приймає відповідне рішення. Після схвалення програми фінансового оздоровлення Комісією Національного банку з банком укладається письмова угода на строк до дванадцяти місяців та до вісімнадцяти місяців, якщо нагляд за діяльністю банку безпосередньо здійснює структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату.

Рішення Комісії Національного банку про погодження програми фінансового оздоровлення в триденний строк після його прийняття надсилається банку та відповідному територіальному управлінню Національного банку.

За наявності обґрунтованих підстав для успішного завершення фінансового оздоровлення банку цей строк може бути продовжений Правлінням Національного банку ще на шість місяців.

У разі неподання банком у встановлений строк програми фінансового оздоровлення чи плану реорганізації або подання програми чи плану реорганізації, яка не відповідає вимогам, Національний банк застосовує жорсткіші заходи впливу, що адекватні допущеним порушенням, зокрема відсторонення керівництва від управління банком, призначення тимчасової адміністрації або відкликання банківської ліцензії і призначення ліквідатора, залежно від фінансового стану банку.

Контроль за виконанням банком програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації здійснюється територіальним управлінням Національного банку.

За результатами нагляду за виконанням банком програми фінансового оздоровлення чи плану реорганізації та умов письмової угоди з банком територіальне управління Національного банку щомісяця до 25-го числа місяця, наступного за звітним, подає Генеральному департаменту банківського нагляду свої висновки та пропозиції.

До закінчення строку дії програми фінансового оздоровлення або для прийняття рішення про продовження її дії або дії письмової угоди в обов'язковому порядку відповідний підрозділ банківського нагляду Національного банку має здійснити комплексну (планову або позапланову) інспекційну перевірку діяльності цього банку.

За 10 робочих днів до закінчення строку дії програми фінансового оздоровлення банку або строку дії письмової угоди територіальне управління Національного банку зобов'язане подати Генеральному департаменту банківського нагляду з урахуванням звіту про інспекційну перевірку висновок про виконання

банком програми фінансового оздоровлення чи письмової угоди або про застосування інших, більш жорстких заходів впливу.

У разі ефективного виконання заходів, передбачених програмою фінансового оздоровлення, та дотримання банком економічних нормативів і нормативу обов'язкового резервування, формування банком у повному обсязі резервів під активні операції протягом трьох останніх місяців, що підтверджено результатами інспектування, програма вважається завершеною, а дія угоди – припиненою.

У разі невиконання банком програми фінансового оздоровлення чи плану реорганізації або погіршення його фінансового стану Національний банк розриває з банком письмову угоду і приймає рішення про призначення тимчасової адміністрації або про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора банку.

§ 3. Установлення для банків-порушників підвищених економічних нормативів

Відповідно до статті 73 Закону про банки Національний банк може видати розпорядження, за яким доводиться до відома окремого банку зміст заходу впливу, що застосовується за виявлені порушення чи недоліки в діяльності банку, з посиланням на банківське законодавство чи нормативно-правові акти Національного банку; це розпорядження є обов'язковим для виконання.

Національний банк видає розпорядження у формі постанови Правління Національного банку або рішення Комісії Національного банку при територіальному управлінні за справою про адміністративне правопорушення.

Національний банк має право видати банку розпорядження щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі. Розпорядження щодо зупинення розподілу капіталу в будь-якій іншій формі стосується розподілу прибутку банку, що залишається в розпорядженні банку після сплати податків та обов'язкових платежів.

Цей захід впливу Національний банк має застосовувати в таких випадках: до банків, що є недокапіталізованими або порушили норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) чи норматив адекватності основного капіталу (Н3), або якщо Національний банк визнає, що виплата дивідендів та розподіл капіталу в будь-якій формі призведе до порушення нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) чи нормативу адекватності основного капі-

талу (НЗ); до банків, у яких викуп власних акцій призвів/приведе до падіння регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого Національним банком рівня; одночасно з надсиланням листа з вимогою до банку щодо розроблення програми фінансового оздоровлення до часу виконання ним цієї програми.

Цей захід впливу не застосовується, якщо акціонери/учасники банку прийняли рішення про спрямування нарахованих дивідендів на придбання акцій/паїв нової емісії або попередньо викуплених банком в акціонерів/учасників для поповнення статутного капіталу банку.

Видача розпорядження про зупинення виплати дивідендів чи розподіл капіталу в будь-якій формі здійснюється Комісією Національного банку у формі відповідного рішення. Таке рішення Комісія Національного банку може прийняти одночасно з погодженням розробленої банком програми фінансового оздоровлення.

Національний банк має право видати розпорядження щодо встановлення для банків підвищених економічних нормативів. Таке розпорядження видається Національним банком у формі постанови Правління Національного банку шляхом установлення підвищених вимог щодо мінімальних значень нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) та/або нормативу адекватності основного капіталу (НЗ), а також нормативів кредитного ризику для банків, що здійснюють операції з високим рівнем ризику.

Високий рівень ризику здійснюваних банком операцій у разі видання Національним банком розпорядження щодо встановлення для банків підвищених значень економічних нормативів визначається (з урахуванням результатів безвізного нагляду та інспекційної перевірки) за таких умов: рівень активів з негативною класифікацією (з урахуванням сформованих резервів під ці активи) становить 60 і більше відсотків від сукупних активів; загальна сума недосформованих резервів на покриття можливих збитків за активними операціями банків (за кредитними операціями, за операціями з цінними паперами, за дебіторською заборгованістю, за простроченими понад 30 днів та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями, за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах) з часу введення Національним банком вимоги щодо формування відповідного резерву в повному обсязі становить понад 40 відсотків від загальної розрахункової суми резерву за активними операціями; надмірна величина валютного ризику (постійне порушення банком

нормативу загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції або використання позабалансових валютних інструментів для збільшення, а не для зменшення валютних позицій, якщо таке збільшення за рахунок позабалансових валютних інструментів становить понад 50 відсотків від загального обсягу дозволеної позиції); надмірна величина ризику концентрації (сукупна величина заборгованості банку, що розрахована за алгоритмом нормативу максимального сукупного розміру кредитів гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10) щодо підприємств однієї галузі (або одного виду економічної діяльності) становить понад 200 відсотків регулятивного капіталу банку); підстави для надання кредитів та здійснення активних операцій, а також рівень контролю за ними є недостатніми; здійснення операцій з інсайдерами (пов'язаними особами банку) на умовах, що сприятливіші за звичайні; надання кредиту (або здійснення вкладень у боргові цінні папери) у розмірі, що перевищує встановлений норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), без наявності забезпечення кредиту безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям.

Рішення про видачу розпорядження Національного банку щодо встановлення для банків підвищених економічних нормативів приймається за обґрунтованими пропозиціями територіальних управлінь Національного банку (або відповідного структурного підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком).

У разі отримання пропозицій від територіального управління Національного банку відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату протягом десяти днів розглядає їх та за потреби готує обґрунтовані висновки для подання на розгляд Правління Національного банку.

Протягом трьох днів після прийняття постанови Правління Національного банку щодо встановлення підвищених значень економічних нормативів відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату повідомляє відповідне територіальне управління та банк про застосований захід впливу. Через 10 календарних днів після часу прийняття Національним банком відповідного рішення підвищені значення економічних нормативів набирають чинності та стають обов'язковими для їх виконання.

У разі недотримання банком установлених підвищених значень економічних нормативів розглядається питання про застосування адекватних заходів впливу.

Видача Національним банком розпоряджень про зупинку виплат або розподілу капіталу

§ 1. Застосування заходів впливу до банків – порушників банківського законодавства

Метою більшості із заходів впливу до банків є виправлення проблемної ситуації та відновлення здорового фінансового стану банку. Штрафи – єдині виправні заходи, які мають на меті покарати банк чи особу, що вдалися до порушення, або попередити неправильні дії. Крім того, відкликання банківської ліцензії на здійснення всіх банківських операцій з наступною дереєстрацією та ліквідацією є останнім заходом, застосування якого свідчить про те, що всі дії щодо виправлення проблем банку не принесли необхідного результату.

Рішення НБУ про застосування виправного заходу та вид такого заходу залежить від серйозності виявлених при інспектуванні проблем та від відповіді Ради та керівництва комерційного банку з приводу цих проблем.

Найважливішими з примусових або непримусових виправних заходів є ті, що використовуються як відповідь на виявлені виїзним інспектуванням недоліки, за допомогою яких НБУ пропонує або вимагає від банку виправити незадовільну практику чи ситуацію.

Застосування заходів впливу Національним банком України переслідує мету створити таку систему заходів для регулювання діяльності комерційних банків, яка б задовольняла таким критеріям:

- бути прогресивною, розпочинатися із заходів попереднього реагування, які потім можуть обговорюватись і вживатися на рівні регіонального управління або Департаменту

банківського нагляду НБУ, та вести до примусових заходів;

- включати певні правила і процедури щодо раннього реагування з боку системи банківського нагляду на порушення, які допустили комерційні банки у своїй діяльності, а також щодо забезпечення застосування певних санкцій;
- мати здатність бути застосованою в короткий строк;
- бути справедливою і прозорою, тобто заходи, які вживаються щодо комерційних банків, мають базуватися на підтверджених фактичних даних, отриманих, у першу чергу, під час проведення інспектування чи безвиїзного моніторингу.

Важливою рисою системи є забезпечення єдиного підходу при застосуванні заходів впливу до комерційних банків.

Напевно, найважливішою юридичною підставою для застосування заходів впливу відповідно до статті 62 є «проведення ризикованих операцій, що загрожують платоспроможності банку та інтересам вкладників». Таке визначення ситуації є дуже широким і потребує розгляду всіх сфер діяльності банківської установи. Тому практично неможливо точно описати всі види діяльності або станів, що можна віднести до цієї категорії. Крім того, ситуація, що не обов'язково загрожує інтересам вкладників, за певних обставин з огляду на всі факти може становити таку загрозу.

Загалом, ситуація, що загрожує інтересам вкладників або кредиторів банку, включає будь-яку дію, утримання від дії або практику, що суперечить загальноприйнятим міжнародним стандартам пруденційної банківської діяльності, і якщо її не буде припинено, це може призвести до високого ступеня ризику, збитків або іншої шкоди для банку, його вкладників чи кредиторів.

У разі порушення банками вимог банківського законодавства та нормативно-правових актів Національного банку, а також з метою забезпечення ліквідності, платоспроможності, стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів Національний банк має застосовувати до банків адекватні допущеним порушенням заходи впливу: письмове попередження; лист із зобов'язаннями; програму фінансового оздоровлення.

До примусових заходів впливу також належать: зупинення (обмеження) дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій на строк до одного року або відкликання ліцензії на здійснення всіх банківських операцій; відсторонення керівницт-

ва (голови правління та головного бухгалтера) від управління банком; призначення тимчасової адміністрації; накладання штрафів на банки; накладання штрафів на керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ліквідація або реорганізація банків.

Для запровадження щоденного контролю за діяльністю банків і виконанням ними вимог Національного банку щодо усунення допущених порушень може встановлюватися особливий режим контролю за діяльністю банків.

Вибір адекватних заходів впливу, які застосовуються до банків відповідно до банківського законодавства та цього Положення, має здійснюватися з урахуванням: характеру допущених банком порушень; причин, які зумовили виникнення виявлених порушень; загального фінансового стану банку та рівня достатності капіталу.

Заходи впливу застосовуються Національним банком на підставі результатів: перевірок діяльності банків чи їх філій, здійснених відповідними рівнями системи банківського нагляду або самостійними структурними підрозділами центрального апарату Національного банку; аналізу дотримання банками пруденційних норм з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо; перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на здійснення таких перевірок. Заходи впливу, що застосовуються Національним банком, мають бути адекватними цим порушенням.

Залежно від рівня достатності капіталу банку Національний банк може рекомендувати:

- достатньо капіталізованим банкам – викуп власних акцій (паїв учасників у статутному капіталі) здійснювати тільки в тому разі, якщо це не призведе до порушення банком нормативів платоспроможності й достатності капіталу;
- банку, що не дотримується вимог Національного банку щодо розміру нормативу капіталу банку, – внести на розгляд правління та ради банку заходи, спрямовані на розвиток його капітальної бази (програму капіталізації) або питання щодо його реорганізації шляхом приєднання чи злиття. У разі прийняття правлінням і радою банку відповідного рішення не пізніше ніж за місяць до дати, з якої Національним банком встановлено нове значення мінімального розміру нормативу капіталу, банк має подати до територіального управління Національного банку України лист із зобов'язаннями про розроблення та виконання програми капіталізації;

- недокапіталізованим банкам – припинити в будь-якій формі виплату дивідендів (крім виплати дивідендів у вигляді власних акцій) та викуп власних акцій (паїв учасників у статутному капіталі), а також внести на розгляд правління та ради банку перелік заходів фінансового оздоровлення банку (програму фінансового оздоровлення).

Крім того, рекомендується встановити такі обмеження:

- недокапіталізованим банкам
  - тимчасово припинити збільшення загальних активів (порівняно з відповідним періодом минулого року);
  - обмежити активні операції з акціонерами та інсайдерами банку;
  - припинити вкладання коштів у статутні фонди інших юридичних осіб;
  - припинити надання бланкових та пільгових кредитів;
  - припинити нарахування і сплату відсотків за кредитами, наданими філіями одного банку;
- значно недокапіталізованим банкам – припинити:
  - виплату дивідендів у будь-якій формі (крім виплати дивідендів у вигляді власних акцій) та викуп власних акцій (паїв учасників у статутному капіталі);
  - відкриття нових депозитних рахунків фізичним особам і поповнення діючих;
  - проведення подальшої емісії цінних паперів (крім випуску власних акцій) та розширення кола фізичних і юридичних осіб – клієнтів банку з обслуговування їх операцій на ринку цінних паперів та збільшення обсягу цих операцій, у тому числі пов'язаних з веденням рахунків депозитарного обліку;
- критично недокапіталізованим банкам:
  - припинити виплату відсотків за субординованим боргом.

Якщо банк значно недокапіталізований або критично недокапіталізований, то внести на розгляд загальних зборів акціонерів (учасників) питання щодо санації банку його акціонерами (учасниками) або інвесторами, інакше Національний банк розглядатиме питання про застосування до нього заходів впливу.

Рішення про застосування примусових заходів впливу можуть бути оскаржені в суді або арбітражному суді.

До прийняття відповідного рішення арбітражним судом дія застосованих примусових заходів впливу не зупиняється.

Залежно від серйозності та характеру проблем у діяльності банків письмове попередження як захід впливу застосовується Національним банком як вимога:

- усунути конкретні порушення чи недоліки в діяльності банку, що полягають у погіршенні якості активів, їх доходності та рентабельності, негативних тенденціях надходжень, достатності капіталу, ліквідності, якості менеджменту тощо, які безпосередньо не вплинули на його фінансовий стан, але в майбутньому можуть призвести до його погіршення, втрати платоспроможності та загрози інтересам вкладників і кредиторів банку;
- щодо необхідності прийняття банком зобов'язань усунути виявлені порушення із зазначенням конкретних заходів і строків їх виконання, які банк має оформити у вигляді листа із зобов'язаннями;
- усунути конкретні порушення чи недоліки, не пов'язані з рівнем достатності капіталу, що призвели до отримання банком за результатами інспектування загальної рейтингової оцінки «З» за системою CAMEL (якщо немає потреби вимагати від банку листа із зобов'язаннями);
- щодо необхідності розроблення заходів щодо фінансового оздоровлення банку (програми фінансового оздоровлення);
- щодо усунення порушення банком економічних нормативів;
- щодо потреби проведення загальних зборів акціонерів (учасників) із зазначенням питань, за якими мають бути прийняті відповідні рішення;
- щодо коригування фінансової звітності банку за результатами перевірок;
- щодо здійснення обов'язкової аудиторської перевірки банку та подання висновків незалежних аудиторських організацій (аудиторів) про результати діяльності банку відповідно до статті 10 Закону України «Про аудиторську діяльність»;
- інші вимоги щодо виправлення порушень банківського законодавства.

У письмовому попередженні Національний банк висловлює банку своє занепокоєння станом його справ, вказує на допущені порушення та пропонує конкретні заходи, яких йому необхідно вжити з метою уникнення ризикової або неправильної банківської практики, порушень пруденційних норм банківської діяльності, встановлює строки їх усунення.

Якщо банк порушує норматив миттєвої ліквідності і його значення знаходиться в межах 10–15 відсотків, то Національний банк надсилає йому письмове попередження з вимогою надати прогностичні розрахунки джерел надходжень та використання коштів на наступні 90 днів, розробити заходи підвищення ліквідності до нормативного рівня. До часу підвищення показника миттєвої ліквідності до нормативного рівня ця інформація оновлюється банком щомісяця і подається до територіального управління Національного банку в строк до 10-го числа.

Письмове попередження застосовується на підставі висновків і пропозицій територіальних управлінь Національного банку, або відповідного самостійного підрозділу банківського нагляду, або самостійного структурного підрозділу центрального апарату Національного банку згідно з покладеними на нього функціями.

Лист із зобов'язаннями застосовується до добре капіталізованих і достатньо капіталізованих банків, які допустили порушення, що впливають на їх фінансовий стан, а також якщо керівництво цих банків спроможне вжити необхідних заходів для усунення допущених порушень, проблеми банків усвідомлюються правлінням та радою банків і вони мають прийнятний план заходів для вирішення виявлених проблем.

Цей захід також застосовується, якщо є проблеми в діяльності банку (не пов'язані з рівнем достатності капіталу), що призвели до отримання банком загальної рейтингової оцінки «3» за системою CAMEL.

Строки виконання листа із зобов'язаннями встановлюються індивідуально з урахуванням характеру проблем та допущених порушень, а також оцінки відповідного самостійного підрозділу банківського нагляду (іншого самостійного структурного підрозділу або територіального управління Національного банку) щодо реального строку, потрібного для виконання банком своїх зобов'язань без загрози погіршення його фінансового стану.

Банк, який не дотримується нормативу капіталу банку, протягом п'яти робочих днів після дати порушення має подати до відповідного територіального управління Національного банку лист із зобов'язаннями, у якому мають міститися заходи щодо перспектив розвитку капітальної бази банку із зазначенням строків усунення порушень цього нормативу (програма капіталізації).

У програмі капіталізації має передбачатися збільшення капіталу до нормативного значення в строк до шести місяців з часу прийняття цієї програми.

Програму капіталізації зобов'язані також розробити і подати до Національного банку ті банки, що не виконують ліцензійних вимог щодо розміру капіталу на здійснення окремих банківських операцій, у тому числі операцій з валютними цінностями.

Програма фінансового оздоровлення – це система заходів банку, спрямованих на поліпшення його фінансового стану (ліквідності, платоспроможності тощо), структури активів, доходності та рентабельності, достатності капіталу, а також на усунення порушень, що призвели до скрутного фінансового стану банку.

Національний банк має надсилати письмові попередження з вимогою розробити програму фінансового оздоровлення тим банкам, які:

- отримали за результатами інспектування загальну рейтингову оцінку «4» за системою CAMEL (визначеною згідно з Положенням про порядок визначення та застосування комплексної рейтингової оцінки комерційних банків за системою CAMEL, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 25.06.98 № 246);
- є недокапіталізованими чи значно недокапіталізованими та отримали за результатами інспектування загальну рейтингову оцінку «3» за системою CAMEL.

Якщо рішення про необхідність розроблення банком програми фінансового оздоровлення прийнято Правлінням Національного банку або Комісією Національного банку України з питань регулювання діяльності банків (далі – Комісія Національного банку), письмове попередження банку не надсилається.

Банк має розробити програму фінансового оздоровлення, затвердити її правлінням та радою банку і подати на узгодження до відповідного територіального управління Національного банку в строк до 20 робочих днів (до Управління нагляду за великими банками – у строк до 25 робочих днів) із дня отримання письмового попередження Національного банку з вимогою розробити програму фінансового оздоровлення.

Програма фінансового оздоровлення в обов'язковому порядку має містити:

- аналіз причин, які спричинили погіршення фінансового стану та втрату платоспроможності банку;
- заходи щодо фінансового оздоровлення із зазначенням строків їх виконання та розрахунок економічного ефекту від упровадження кожного заходу;

- прогнозні показники діяльності комерційного банку із щомісячною розбивкою (капітал банку, резерви, економічні нормативи, доходи, прибуток тощо), яких передбачено досягнути після виконання заходів фінансового оздоровлення.

Одночасно до програми фінансового оздоровлення має додаватись кошторис витрат (щоквартальний) за філіями з щомісячною розбивкою. Запланований рівень витрат на поточний квартал повинен визначатися з урахуванням фактичних витрат за попередній квартал у напрямі їх зменшення та динаміки співвідношення доходів і витрат, з передбаченням недопущення випереджаючого зростання витрат відносно доходів.

Заходи фінансового оздоровлення комерційного банку, спрямовані на поліпшення його фінансового стану, приймаються на період виконання програми фінансового оздоровлення із зазначенням термінів їх виконання та розрахунками економічного ефекту від проведення кожного заходу.

Перелік заходів:

- розробити програму капіталізації щодо збільшення капіталу до необхідного розміру на строк до 6 місяців з дня прийняття Комісією Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків рішення про погодження програми фінансового оздоровлення та сформувати капітал банку в розмірі, передбаченому нормативними актами Національного банку України;
- зареєструвати в установленій строк оголошений статутний фонд;
- сформувати резервні фонди та резерви, установлені нормативними актами Національного банку України та чинним законодавством України, у необхідному обсязі;
- диверсифікувати активи і пасиви в напрямі підвищення їх ліквідності;
- ліквідувати збиткові філії та дочірні підприємства;
- провести інвентаризацію активів за станом на перше число місяця після прийняття Комісією Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків рішення про погодження програми фінансового оздоровлення. За результатами проведеної інвентаризації безнадійні до повернення активи списати за рахунок створених резервів або методом прямого списання відповідно до чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України. Також здійснити заходи щодо

- погашення простроченої дебіторської заборгованості та списання безнадійної дебіторської заборгованості з простроченими строками позовної давності за рахунок резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості в порядку, передбаченому Положенням про порядок формування і використання резервів для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості комерційних банків;
- організувати роботу щодо оголошення банкрутами боржників банку, які припинили погашення кредитів або сплату відсотків за кредитами;
  - забезпечити першочергове погашення заборгованості за вкладками фізичних осіб, строк дії договорів яких минув;
  - визначити відповідальних осіб з управління кредитними ризиками за рахунок раціоналізації управління банком у цілому;
  - провести переоформлення раніше наданих пільгових кредитів за загальними умовами;
  - вжити заходів щодо створення та подальшого інтенсивного розвитку внутрішнього аудиту;
  - внести необхідні зміни в систему управління підрозділами центрального апарату банку та його установами, запровадити прогнозування і планування роботи із залучення та розміщення кредитних ресурсів, забезпечити своєчасне доведення планів і лімітів до установ банку;
  - переорієнтувати діяльність банку на прибуткові види послуг;
  - припинити нарахування та виплату дивідендів акціонерам (учасникам);
  - припинити нарахування та сплату відсотків за депозитами працівників банку, членам Ради банку та ревізійної комісії і членів їх родин, що залучені банком під відсоткову ставку більшу, ніж середньозважена ставка за наданими банком кредитами. Переоформити умови договорів на загальних умовах;
  - припинити викуп власних акцій на період дії програми фінансового оздоровлення;
  - припинити вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб;
  - передбачити проведення реорганізації банку.

Комерційний банк, що працює за програмою фінансового оздоровлення, повинен взяти зобов'язання на період виконання програми щодо невиконання таких операцій:

- відкриття нових депозитних рахунків фізичним особам;
- проведення подальшої емісії цінних паперів (крім випуску власних акцій) та розширення кола фізичних і юридичних осіб – клієнтів банку з обслуговування їхніх операцій на ринку цінних паперів, у тому числі пов'язаних з веденням рахунків депозитарного обліку;
- надання бланкових і пільгових кредитів, а також кредитів під заставу акцій банку;
- надання кредитів і передачу будь-якого майна інсайдерам та акціонерам банку;
- нарахування та сплату відсотків за кредитами, наданими установами одного банку;
- інші операції, які можуть призвести до погіршення фінансового стану та неефективне відволікання власних коштів.

До заходів впливу до банків, що порушують банківське законодавство, належить *особливий режим контролю за діяльністю банків* (далі – особливий режим контролю) – це додатковий інструмент банківського нагляду, що використовується, як правило, у разі виникнення в банку некерованої ситуації та встановлюється з метою введення щоденного контролю за діяльністю банку і виконанням ним вимог Національного банку.

Особливий режим контролю застосовується в разі:

- невиконання керівництвом банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень;
- відсторонення керівництва від управління банком та/або призначення тимчасової адміністрації;
- виявлення за результатами виїзного та безвиїзного інспектування фактів проведення банком операцій з підвищеним ризиком, порушень банківського законодавства, одержання доходів із порушенням вимог чинного законодавства, навіть якщо ці порушення не призвели до погіршення фінансового стану банку;
- виникнення реальної загрози невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами і кредиторами;
- потреби в посиленому контролі за діяльністю банку з метою уникнення можливості невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами та кредиторами до часу прийняття Національним банком рішення про призначення тимчасової адміністрації або про ліквідацію і призначення ліквідатора банку;
- якщо арбітражним судом порушено справу про банкрутство банку;

- виникнення інших випадків недовіри Національного банку до керівництва банку.

У разі встановлення особливого режиму контролю за діяльністю банку запроваджується проведення всіх початкових платежів від банку через відповідальних виконавців територіального управління Національного банку з використанням спеціального програмного забезпечення «АРМ юридичної особи».

Національний банк відповідно до статей 44 та 62 Закону України «Про Національний банк України» має право приймати рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій на строк до одного року або про відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій з валютними цінностями.

Рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій приймається за поданням відповідних підрозділів Національного банку на підставі їх пропозицій або пропозицій територіальних управлінь Національного банку в разі порушення банком вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку, у тому числі:

- виявлення недостовірних даних, на підставі яких була надана ліцензія;
- порушення економічних нормативів, установлених Національним банком;
- здійснення операцій, на які не було надано ліцензії;
- надання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, ненадання або несвоєчасне їх надання;
- неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку, приховування рахунків, документів, активів тощо;
- невиконання в установленій строк вимог Національного банку щодо усунення порушень у діяльності банку;
- здійснення банком окремих операцій з високим рівнем ризику, що може загрожувати інтересам кредиторів і вкладників, у разі встановлення цих фактів інспекторською перевіркою;
- якщо надходжень банку недостатньо для підтримання на необхідному рівні достатності капіталу, забезпечення формування резервів і покриття збитків. За результатами інспекторської перевірки банк має складову рейтингову оцінку надходжень «4» за системою CAMEL;

- порушення умов, на підставі яких була надана ліцензія, у тому числі недотримання банком ліцензійних вимог щодо розміру капіталу банку, потрібного для здійснення відповідних банківських операцій;
- порушення уповноваженими банками або установами уповноважених банків порядку та умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, установлених Національним банком;
- відмови купівлі та продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок клієнтів;
- проведення операцій за незареєстрованими Національним банком кореспондентськими рахунками банків;
- невиконання норм обов'язкового резервування;
- невиведення звітності в порядку, установленому Національним банком.

Рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії приймається Комісією Національного банку.

Комісія при територіальному управлінні Національного банку має право зупиняти (обмежувати) банкам дію ліцензії в межах повноважень, визначених відповідним рішенням Комісії Національного банку.

У разі прийняття Національним банком рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій банк – юридична особа (далі – банк) зобов'язаний припинити здійснення відповідних банківських операцій у день отримання рішення про їх зупинення (обмеження).

Національний банк має право накладати на банки штрафи в разі допущення ними порушень, зазначених у статті 62 Закону України «Про Національний банк України», зокрема:

- порушень порядку, строків і технології виконання банківських операцій, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку;
- порушень економічних нормативів регулювання діяльності банків;
- стягнення відсотків авансом на час видачі кредиту;
- неподання документів на письмову вимогу вповноважених працівників Національного банку, а також приховування рахунків, документів, активів тощо;
- подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, а також неподання або несвоєчасне їх подання;

- невиконання звітності в порядку, установленому Національним банком.

Штрафи накладаються на банки за кожен випадок порушення в розмірі не менше ніж 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але не більше ніж один відсоток від суми зареєстрованого статутного фонду. Мінімальна сума штрафу за кожен випадок порушення економічних нормативів і значень (лімітів) відкритої валютної позиції становить 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Національний банк також має право відстороняти керівництво (голову правління та головного бухгалтера) від управління банком у разі:

- невиконання банком зобов'язань за його листом із зобов'язаннями або програмою фінансового оздоровлення чи інших вимог Національного банку, визначених Національним банком у письмовому попередженні;
- визнання професійної непридатності керівництва банку відповідно до статті 60 Закону України «Про Національний банк України», а також якщо рейтингова оцінка менеджменту за результатами виїзного інспектування становить «4» або «5» за системою CAMEL;
- невиконання ними в установлений Національним банком строк вимог щодо усунення порушень банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку, а також завдання значних збитків банку (у т.ч. надання кредитів за ставкою, що нижча за мінімальну ставку залучення банком коштів), втрати капіталу, ліквідності й платоспроможності, якщо це невиконання є наслідком особистих дій чи бездіяльності керівництва;
- подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, неподання або несвоєчасне їх подання;
- неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку, приховування рахунків, документів, активів тощо;
- винесення вироку суду щодо керівництва про заборону займатися банківською діяльністю.

Тимчасова адміністрація є спеціальним органом для тимчасового управління банком, що створюється та призначається за рішенням Правління Національного банку в порядку і на підставах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку, з метою забезпечення схоронності капіталу та активів

банку, детальної оцінки фінансового стану банку і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності й ліквідності, усунення виявлених порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану, а також для застосування інших заходів, спрямованих на стабілізацію діяльності банку.

Національний банк має призначити тимчасову адміністрацію, якщо банк не усунув виявлені порушення або недоліки у своїй діяльності в строки, визначені Національним банком у письмовому попередженні або встановлені за прийнятою банком програмою фінансового оздоровлення чи листом із зобов'язаннями, і банк має загальну рейтингову оцінку «4» або «5» за системою CAMEL.

Тимчасова адміністрація також має призначатися, якщо банк не усунув порушення або недоліки у своїй діяльності в строки, визначені Національним банком у письмовому попередженні, або встановлені за прийнятою банком програмою фінансового оздоровлення, або листом із зобов'язаннями, та є хоча б одна з наведених нижче підстав: відсторонення керівництва банку від управління; порушення арбітражним судом справи про банкрутство банку; невиконання банком вимог Національного банку щодо звільнення з посади керівництва банку відповідно до статті 60 Закону України «Про Національний банк України» або зобов'язань відповідно до його листа із зобов'язаннями або програми фінансового оздоровлення; наявність конфліктної ситуації в керівництві банку (конфлікт інтересів ради банку та правління банку тощо); виникнення некерованої ситуації в діяльності банку (у т.ч. подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, неподання або несвоєчасне їх подання, неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку, приховування рахунків, документів, активів тощо).

У своїй діяльності тимчасова адміністрація керується постановою Правління Національного банку про її призначення, установчими документами банку, чинним законодавством України та іншими нормативно-правовими документами Національного банку.

У разі недовісти вжитих заходів з оздоровлення банку Національним банком приймається рішення про реорганізацію або ліквідацію банку в разі:

- порушення банком банківського законодавства чи інших нормативних актів Національного банку, що призвело до значної втрати активів або доходів і неплатоспроможності банку та/або завдало істотної шкоди інтересам його клієнтів;
- приховування будь-яких рахунків, інших документів чи активів.

Під *неплатоспроможністю* банку розуміється таке: неспроможність банку протягом одного місяця виконати законні вимоги кредиторів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру нормативного капіталу банку (норматив капіталу Н1). Під *істотною шкодою інтересам клієнтів* банку слід розуміти, зокрема, таке: банк є критично недокапіталізованим; банк є значно недокапіталізованим і загальні збори акціонерів (учасників) банку не прийняли рішення щодо відновлення платоспроможності банку шляхом проведення санації його акціонерами (учасниками) або інвесторами; збитки за результатами фінансового року становлять 50 і більше відсотків нормативного капіталу банку, за винятком тих випадків, коли банк є добре капіталізованим і працює менше трьох років; протягом трьох років підряд збитки за результатами фінансового року становлять 10 і більше відсотків нормативного капіталу банку, за винятком тих випадків, коли банк є добре капіталізованим; негативно класифіковані активи з урахуванням сформованих резервів під ці активи становлять 50 і більше відсотків капіталу банку. До негативно класифікованих активів належать активи, що класифіковані за ступенем ризику як «сумнівні», «безнадійні». Підставою для їх класифікації є нормативні акти Національного банку та внутрішні положення банків; якщо співвідношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі банку до поточних рахунків клієнтів (норматив миттєвої ліквідності Н5) становить менше 10 відсотків і за відсутності інших джерел для підтримання миттєвої ліквідності; отримання банком за результатами інспектування загальної рейтингової оцінки «4» або «5» за системою CAMEL; банк свідомо не виконав вимоги Національного банку щодо розроблення програми фінансового оздоровлення.

Національний банк в обов'язковому порядку повинен прийняти рішення про ліквідацію банку, який є критично недокапіталізованим.

Рішення про ліквідацію банку приймається Правлінням Національного банку та оформляється відповідною постановою.

Одночасно за цією постановою також відкликається ліцензія на здійснення всіх банківських операцій; припиняються повноваження правління (ради директорів), ради банку і загальних зборів банку; призначається ліквідатор (ліквідаційна комісія та її голова, якщо ліквідація проводитиметься працівниками Національного банку); надається доручення керівникам відповідного територіального управління Національного банку та Центральної розрахункової плати вжити заходів щодо припинення банком активних операцій за його кореспондентськими рахунками, відкритими в Національному банку.

Вимоги кредиторів до банку, що ліквідується, задовольняються за рахунок коштів банку в такій послідовності.

- 1) вимоги кредиторів, забезпечені заставою (сума, що виплачується, не перевищує вартість застави); виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банку, що ліквідується, та погашення кредиту, одержаного ліквідаційною комісією на ці цілі; витрати і винагородження ліквідатора (ліквідаційної комісії) згідно із затвердженим кошторисом і договором із Національним банком; витрати Національного банку, що здійснені з метою забезпечення проведення ліквідації;
- 2) зобов'язання перед працівниками банку з оплати праці, невиконані та накопичені до дня призначення ліквідатора (ліквідаційної комісії); зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян (працівників банку), шляхом капіталізації відповідних платежів у порядку, установленому Кабінетом Міністрів України, а також вимоги громадян-довірителів (вкладників) за довірчими операціями банку;
- 3) вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);
- 4) вимоги інших кредиторів, не забезпечені заставою, у тому числі вимоги, що виникли із зобов'язань за процедурою ліквідації банку;
- 5) вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу банку;
- 6) усі інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходжень коштів на накопичувальний рахунок і лише після повного задоволення вимог попередньої черги.

Якщо майна банку виявиться недостатньо для повного задоволення всіх вимог певної черги, то наявні кошти розподіляються між кредиторами цієї черги пропорційно до суми їхніх вимог.

Активи банку, що залишилися після погашення всіх вимог кредиторів, розподіляються між акціонерами (учасниками) відповідно до кількості належних їм акцій (паїв у статутному капіталі).

Вимоги кредиторів не задовольняються в таких випадках: майна банку не вистачає для задоволення вимог; вимоги не надійшли протягом установленого часу; вимоги не визнані ліквідатором (ліквідаційною комісією), не оскаржені кредитором в установленому порядку або за запереченням кредитора прийнято рішення про незадоволення його вимоги.

Вимоги кредиторів, що надійшли пізніше встановленого часу, можуть бути задоволені, якщо залишилися кошти чи майно банку після задоволення вимог кредиторів, вимоги яких надійшли протягом установленого часу.

Вимоги, що незадоволені за недостатністю майна, вважаються счас погашеними.

§ 2. Обмеження і припинення здійснення банком окремих видів операцій

Погіршення якості активів, збитки призводять до того, що Комісія Національного банку або комісія при територіальному управлінні Національного банку приймає рішення щодо припинення здійснення окремого виду операцій, з отриманням банком рішення банк втрачає право на їх здійснення.

Якщо здійснення банком операцій передбачає відповідно до Закону про банки та нормативно-правових актів Національного банку отримання письмового дозволу Національного банку, то одночасно втрачає чинність письмовий дозвіл Національного банку в частині здійснення цього виду операцій.

У цьому випадку банк зобов'язаний у триденний строк повернути територіальному управлінню Національного банку раніше отриманий письмовий дозвіл на здійснення операцій для заміни на письмовий дозвіл з іншим переліком операцій.

Отримання банком рішення Комісії Національного банку (комісії при територіальному управлінні Національного банку) про припинення здійснення окремих видів операцій є підставою для розірвання банком відповідних договорів на здійснення цих операцій.

У разі отримання банком рішення Комісії Національного банку або комісії Національного банку при територіальному управлінні щодо зупинення (обмеження) здійснення окремого виду операцій банк: з часу отримання цього рішення втрачає право на здійснення

цих операцій на строк, визначений цим рішенням; втрачає право на збільшення обсягу цих операцій (забороняється укладення нових договорів або продовження строку діючих) з часу отримання цього рішення; одночасно забезпечує здійснення операцій згідно з договорами, що укладені ним до дня отримання зазначеного рішення.

Обсяг обмежень щодо здійснення банком окремих видів операцій визначається органом, який приймає рішення про зупинення (обмеження) здійснення окремих видів операцій.

У разі прийняття Комісією Національного банку рішення про обмеження, зупинення чи припинення здійснення банком окремих видів операцій відповідне територіальне управління Національного банку (структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком) у день отримання цього рішення зобов'язане: забезпечити отримання банком цього рішення під розписку його уповноваженого представника; повідомити в одинденний строк територіальні управління Національного банку за місцезнаходженням філій цього банку про прийняте рішення.

Якщо комісія при територіальному управлінні Національного банку прийняла рішення про обмеження, зупинення чи припинення здійснення банком окремих видів операцій, то територіальне управління Національного банку в день його прийняття зобов'язане: забезпечити отримання банком цього рішення під розписку його уповноваженого представника; повідомити в одинденний строк територіальні управління Національного банку за місцезнаходженням філій цього банку про прийняте рішення та встановлені вимоги до банку стосовно внесення відповідних змін у дозволи, які надані його філіям; повідомити про прийняте рішення Генеральний департамент банківського нагляду і Департамент реєстрації та ліцензування банків Національного банку. Крім того, територіальне управління Національного банку зобов'язане протягом трьох днів надіслати копію прийнятого рішення Департаменту реєстрації та ліцензування банків Національного банку на паперових носіях.

Якщо банк відмовився отримати рішення Комісії Національного банку чи комісії при територіальному управлінні Національного банку щодо обмеження, зупинення чи припинення окремих видів здійснюваних ним операцій, то на супровідному документі та його копії робиться відповідна позначка про це із зазначенням дати та прізвища відповідального представника банку. У такому разі рішення Національного банку надсилається банку спецзв'язком.

Після закінчення строку, на який було зупинено (обмежено) окремі види здійснюваних банком операцій, банк має право відновити здійснення цих операцій у повному обсязі, якщо Національний банк не прийняв рішення про продовження зупинення (обмеження) окремих видів здійснюваних банком операцій.

У разі усунення банком порушень Комісія Національного банку або Комісія при територіальному управлінні Національного банку може приймати рішення про дострокове скасування рішення про зупинення (обмеження) окремих видів здійснюваних банком операцій за поданням відповідного територіального управління Національного банку. При цьому територіальне управління в день його прийняття зобов'язане повідомити про це банк, Генеральний департамент банківського нагляду і Департамент реєстрації та ліцензування банків Національного банку.

Територіальні управління та відповідні підрозділи банківського нагляду Національного банку зобов'язані вести постійний контроль за дотриманням банком (у тому числі його філіями) вимог Національного банку щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів банківських операцій.

За 10 днів до закінчення строку дії рішення про зупинення (обмеження) окремих видів здійснюваних банком операцій територіальне управління Національного банку надає комісії Національного банку при територіальному управлінні інформацію про усунення банком порушень і пропозиції щодо подальшої його діяльності.

При не виправленні банком порушень у строк, на який зупинено (обмежено) окремий вид операцій, що здійснюється банком, Комісія Національного банку або комісія Національного банку при територіальному управлінні приймає відповідне рішення щодо застосування до банку інших, більш жорстких заходів впливу.

Якщо банк не припинив або не зупинив проведення окремих видів операцій (чи не обмежив їх проведення), здійснення яких рішенням Національного банку зупинено (обмежено, припинено), або не виправив порушення в строк, на який зупинено (обмежено) ці операції, то Національний банк має застосувати до нього інші, більш жорсткі заходи впливу.

У разі здійснення банком операцій з валютними цінностями з високим рівнем ризику структурний підрозділ Національного банку, який здійснював перевірку, надає пропозиції щодо припинення операцій з валютними цінностями та припинення дії письмового дозволу Національного банку на здійснення операцій з

валютними цінностями на ім'я керівника Генерального департаменту банківського нагляду.

Якщо Комісія Національного банку або комісія Національного банку при територіальному управлінні прийняла рішення про припинення операцій з валютними цінностями та припинення дії письмового дозволу Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями, то банк зобов'язаний протягом трьох робочих днів після отримання цього рішення надати Національному банку інформацію про кредиторську і дебіторську заборгованість.

У разі прийняття Комісією Національного банку рішення про припинення операцій з валютними цінностями та припинення письмового дозволу Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями банк зобов'язаний вжити таких заходів: у день отримання зазначеного рішення припинити здійснення відповідних операцій та в триденний строк повернути Національному банку раніше отриманий письмовий дозвіл Національного банку для заміни на письмовий дозвіл з іншим переліком операцій. Територіальне управління Національного банку має забезпечити отримання цього рішення в день його прийняття (отримання); протягом одного операційного дня повідомити всі банки-кореспонденти про факт втрати чинності письмового дозволу Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями, одночасно надіслати до банків-кореспондентів офіційні заяви про закриття кореспондентських рахунків банку в іноземній валюті та кореспондентських рахунків, відкритих у цьому банку; у місячний строк провести роботу щодо закриття рахунків НОСТРО в банках-кореспондентах і рахунків ЛОРО іноземних банків-кореспондентів і припинити кореспондентські відносини з ними.

Після закриття кореспондентських рахунків повернути територіальному управлінню Національного банку документ, що підтверджує присвоєння реєстраційного номера; протягом трьох робочих днів з дня отримання рішення надіслати повідомлення банкам-кореспондентам про необхідність надання розпорядження про перерахування коштів з їх кореспондентських рахунків (відкритих у цьому банку) та розпорядження про перерахування коштів з кореспондентських рахунків банку (відкритих у банках-кореспондентах) на кореспондентський рахунок, відкритий у самостійно обраному уповноваженому банку України.

Угоду про встановлення кореспондентських відносин з обраним уповноваженим банком подати для узгодження до відповід-

ного департаменту Національного банку в триденний строк із дня отримання рішення про припинення зазначеного письмового дозволу; протягом п'яти робочих днів повідомити клієнтів банку про припинення письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями та про необхідність закриття ними рахунків в іноземній валюті, а нерезидентів повідомити про необхідність закриття рахунків у грошовій одиниці України; закрити рахунки клієнтів в іноземній валюті та нерезидентів у грошовій одиниці України (поточні, депозитні (вкладні) тощо), при цьому інкасація валютних коштів має здійснюватися лише для виконання операцій, передбачених цією главою; закрити належні банку пункти обміну іноземних валют і повідомити юридичних осіб (з якими укладено агентські угоди про відкриття пунктів обміну іноземних валют) про припинення письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями та закінчення строку дії зазначеної угоди, а також закрити належні йому пункти обміну іноземних валют.

Територіальне управління Національного банку зобов'язане скасувати надані банку реєстраційні свідоцтва на відкриття належних банку пунктів обміну іноземних валют і тих, що працювали на підставі агентських угод, а також установити контроль за припиненням їх діяльності. Крім того, територіальне управління Національного банку зобов'язане повідомити про скасування реєстраційних свідоцтв на відкриття пунктів обміну іноземних валют, що працювали на підставі агентських угод, органи державної податкової адміністрації (інспекції) за місцем реєстрації цих юридичних осіб; ужити заходів щодо припинення валютних операцій власними дирекціями, філіями, іншими відокремленими підрозділами банку з передаванням залишків коштів за їх рахунками на баланс уповноваженого банку; припинити надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань за третіх осіб, виконання яких передбачається в іноземній валюті; припинити нові емісії в іноземній валюті власних цінних паперів (сертифікатів, векселів тощо), пластикових карток (у тому числі платіжних карток міжнародних платіжних систем, емітованих у гривнях), чеків; забезпечити повернення коштів власникам вкладів, депозитів тощо, здійснених в іноземній валюті. Зазначені кошти можуть бути повернуті як у валюті вкладу, внеску, депозиту тощо, так і в грошовій одиниці України за бажанням клієнтів; ужити заходів щодо погашення простроченої дебіторської заборгованості в іноземній валюті; ужити заходів щодо повернення наданих банком кредитів в іноземній валюті (насамперед пролонгованих і прострочених),

а також кредитів, наданих банку резидентами та нерезидентами. У зв'язку з цим уповноважені банки мають передбачати в кредитних угодах обов'язкову умову щодо повернення таких кредитів у разі припинення дії зазначеного письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями.

За наявності рахунків, на яких обліковується заборгованість за наданими клієнтам кредитами в іноземній валюті, банк повинен перевести їх до тих уповноважених банків, до яких клієнти перейшли на обслуговування (на підставі договорів, укладених банком з цими уповноваженими банками та/або за потреби – з банками-кредиторами), і протягом 90 днів провести переговори з уповноваженими банками про продаж їм цих кредитних коштів.

Продаж кредитних коштів має бути завершено в строк до 90 днів з початку переговорів.

§ 3. Накладання штрафів на банки і заборона надання кредитів

Розпорядження Національного банку щодо заборони надання бланкових кредитів може видаватися: банкам, у яких обсяг негативно класифікованих активів перевищує 10 відсотків суми активів, за якими мають оцінюватися ризики та формуватися страхові резерви; недокапіталізованим банкам, що не сформували резерви під кредитні ризики та інші активні операції в достатньому обсязі; значно недокапіталізованим та критично недокапіталізованим банкам.

Рішення про заборону надавати бланкові кредити приймає Комісія Національного банку за результатами планової або позапланової інспекційної перевірки та на підставі пропозицій відповідних територіальних управлінь Національного банку та Генерального департаменту банківського нагляду.

Національний банк має право накладати на банки штрафи в розмірі не більше ніж один відсоток від суми зареєстрованого статутного фонду в разі допущення ними порушень, зокрема таких: порушення порядку, строків і технології виконання операцій, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку; неподання документів на письмову вимогу вповноважених працівників Національного банку, а також приховування рахунків, документів, активів тощо; подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, а також неподання або несвоєчасне їх подання; невиконання звітності в порядку, установленому Національним банком; недотримання банком нормативу

обов'язкового резервування протягом календарного року; порушення економічних нормативів регулювання діяльності банків; невиконання (неналежне виконання) вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; порушення вимог нормативно-правових актів Національного банку щодо залучення коштів на умовах субординованого боргу до капіталу банку та достроково-го його погашення.

Штраф за порушення порядку, строків і технології виконання банківських операцій, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, накладається на банки: за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,01 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку, а також може застосовуватися письмове застереження щодо потреби усунення допущеного порушення; за друге однотипне порушення протягом календарного року – у розмірі 0,05 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за третє і подальші однотипні порушення протягом календарного року – у розмірі 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Загальна сума штрафів, установлених нормативно-правовими актами Національного банку за однотипні порушення порядку, строків і технології виконання банківських операцій, що нарахована за місяць (у якому допущені порушення), не може становити більше ніж один відсоток від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Штраф за неподання документів на письмову вимогу вповноважених працівників Національного банку, а також за приховування рахунків, документів, активів тощо накладається на банки: за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,05 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за друге і подальші порушення протягом календарного року – у розмірі 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Загальна сума штрафів за неподання документів на письмову вимогу вповноважених працівників Національного банку, а також приховування рахунків, документів, активів тощо, що нарахована за місяць (у якому допущені порушення), не може становити більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду.

Штраф за подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, а також неподання або несвоєчасне їх подання накладається на

банки: за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,01 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за друге порушення протягом календарного року – у розмірі 0,02 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за третє і наступні порушення протягом календарного року – у розмірі 0,05 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Загальна сума штрафів за подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, а також неподання або несвоєчасне їх подання, що нарахована за місяць (у якому допущені порушення), не може становити більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Штраф за не виправлення звітності в порядку, установленому Національним банком, накладається на банки: за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,03 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за друге і наступні порушення протягом календарного року – у розмірі 0,05 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Загальна сума штрафів за не виправлення звітності в порядку, установленому Національним банком, що нарахована за місяць (у якому допущені порушення), не може становити більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду.

Штраф за недотримання банком нормативу обов'язкового резервування протягом півріччя накладається на банки за другий випадок порушення в розмірі ставки «овернайт» під забезпечення від суми недорезервування, але не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Штрафи за кожний випадок порушення економічних нормативів накладаються на банки: за щоденне порушення нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10).

Накладення штрафу за порушення нормативу (Н10) здійснюється за кожен випадок його порушення, допущений у звітному місяці; за порушення таких нормативів, що розраховуються за середньозваженою величиною за місяць: нормативів ліквідності (Н4, Н5, Н6); нормативів інвестування (Н11, Н12); нормативу ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції (Н13), у тому числі довгої відкритої валютної позиції (Н13-1) та короткої відкритої валютної позиції (Н13-2). За нормативами, які розраховуються на підставі середньозваженої величини за місяць, одним порушенням вважається порушення нормативів, що розраховуються як середньозважена величина за місяць.

Штраф за щоденне порушення нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10), накладається на банки в таких розмірах: за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за друге порушення протягом календарного року – у розмірі 0,2 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за третє і подальші порушення протягом календарного року – у розмірі 0,5 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Штраф за порушення нормативів миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5), короткострокової ліквідності (Н6), що розраховуються як середньозважена величина за місяць, накладається на банки в таких розмірах (окремо за кожним нормативом): за перше порушення протягом календарного року – в розмірі 0,05 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за друге порушення протягом календарного року – в розмірі 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за третє і подальші порушення протягом календарного року – у розмірі 0,5 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Загальна сума штрафів за порушення нормативів ліквідності, що нарахована за місяць (у якому допущені порушення), не може становити більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Штраф за порушення нормативів інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) і загальної суми інвестування (Н12), що розраховуються як середньозважена величина за місяць, накладається на банки в таких розмірах (окремо за кожним нормативом): за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за друге порушення протягом календарного року – у розмірі 0,2 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за третє і наступні порушення протягом календарного року – у розмірі 0,5 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Загальна сума штрафів за порушення нормативів інвестування, що нарахована за місяць (у якому допущені порушення), не може становити більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду.

Штраф за порушення нормативу ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції (Н13), у тому числі короткої відкритої валютної позиції (Н13-2), що розраховуються як середньоарифметична величина за місяць, накладається на банки

в таких розмірах: за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за друге порушення протягом календарного року – у розмірі 0,2 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за третє і наступні порушення протягом календарного року – у розмірі 0,5 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Штраф за порушення нормативу ризику довгої відкритої валютної позиції (Н13-1) накладається на банки в таких розмірах: за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,05 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за друге порушення протягом календарного року – у розмірі 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку; за третє і наступні порушення протягом календарного року – у розмірі 0,2 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Загальна сума штрафів за порушення нормативу ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції (Н13), у тому числі довгої відкритої валютної позиції (Н13-1) та короткої відкритої валютної позиції (Н13-2), що нарахована за місяць (у якому допущені порушення), не може становити більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Штраф за невиконання (неналежне виконання) банками вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, накладається на банки за кожне порушення в розмірі 0,01 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Загальна сума штрафів за однотипні порушення, виявлені перевіркою, не може становити більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду.

Штраф за порушення вимог щодо порядку залучення коштів на умовах субординованого боргу або його дострокового повернення, визначених у розділі III Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, накладається на банки в розмірі 0,1 відсотка від розміру зареєстрованого статутного фонду банку.

Розрахунок суми штрафів здійснюється за кожним фактом допущених порушень, що зазначені в цій главі, а накладення штрафів за ці порушення здійснюється в наступному за звітним місяці.

Рішення про накладення штрафів на банки приймає Комісія Національного банку або комісія Національного банку при територіальному управлінні (у межах повноважень, визначених відповідним рішенням Комісії Національного банку).

Рішення Комісії Національного банку (комісії Національного банку при територіальному управлінні) про накладення штрафу на банк має містити перелік виявлених порушень з посиланням на нормативно-правові акти Національного банку та документи, що підтверджують факт порушення.

Рішення Комісії Національного банку про накладення штрафу на банк надсилається відповідному територіальному управлінню Національного банку не пізніше наступного робочого дня після його прийняття.

Територіальне управління Національного банку (структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком) протягом п'яти робочих днів з дня отримання (прийняття) рішення Комісії Національного банку (або рішення комісії Національного банку при територіальному управлінні) про накладення штрафу має надіслати банку це рішення із супровідним листом, що містить розрахунок суми штрафу та пропозицію до банку-порушника про добровільну сплату нарахованої суми штрафу протягом трьох робочих днів, починаючи з наступного дня після отримання банком цього рішення.

Якщо нараховану суму штрафу не буде перераховано банком-порушником у зазначений строк, то штраф стягується шляхом подання відповідним територіальним управлінням Національного банку (юридичною службою центрального апарату) до господарського суду позовної заяви.

Штрафи не накладаються на банки, що є критично недокапіталізованими.

У разі незастосування штрафів з метою забезпечення виправлення ситуації або запобігання подальшим порушенням чи подальшій втраті банком своїх активів Національний банк має застосовувати інші адекватні (більш жорсткі) заходи впливу відповідно до статті 73 Закону про банки.

Штрафні санкції до банку можуть не застосовуватися в таких випадках: якщо застосування штрафів не вплинуло на усунення банком порушень економічних нормативів та якщо такі порушення відбуваються систематично, а саме: економічні нормативи, що розраховуються за середньозваженою величиною за місяць, порушуються протягом чотирьох місяців поспіль або шість разів протягом календарного року; економічні нормативи, які розраховуються за кожний випадок порушення, порушуються щодня протягом місяця або через певний проміжок часу протягом чотирьох місяців; якщо стягнення штрафу спричинить суттєве погіршення фінансового стану банку – неспроможність

банку своєчасно виконувати зобов'язання перед своїми клієнтами або загрозу інтересам вкладників і кредиторів; за третє і наступні порушення в поточному році порядку, строків і технології виконання банківських операцій, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку щодо одного виду банківської операції; за повторне та наступні в поточному році випадки подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, а також неподання або несвоєчасне їх подання – щодо однієї і тієї самої форми звітності чи інформації або невиправлення звітності в порядку, установленому Національним банком.

Про доцільність незастосування такого заходу впливу, як накладення штрафу (або розстрочення чи відстрочення строку сплати штрафу), територіальне управління Національного банку (структурний підрозділ банківського нагляду, що безпосередньо здійснює нагляд за банком) повідомляє Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку з обґрунтуванням підстав.

Введення санкцій до банків – порушників банківського законодавства

§ 1. Заборона власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв)

Національний банк має право тимчасово, до усунення порушення, заборонити власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог Закону «Про банки і банківську діяльність» або нормативно-правових актів Національного банку, зокрема таких: наявність прямого чи опосередкованого впливу власника істотної участі на прийняття банком рішень, що призводять до порушення банківського законодавства або до ризикової політики банку, яка загрожує інтересам кредиторів і вкладників; порушено бездоганну ділову репутацію власника істотної участі. Якщо власником істотної участі є юридична особа, то ця заборона поширюється на членів виконавчого органу і спостережної (наглядової) ради цієї юридичної особи; за результатами перевірки виявлено, що внесок до статутного капіталу банку сформований не за рахунок власних коштів власника істотної участі (підтвердженням цього є, наприклад, висновок про його незадовільний фінансовий стан на дату придбання акцій банку); володіння істотною участю банку або збільшення розміру істотної участі до рівня, визначеного статтею 34 «Про банки і банківську діяльність», без письмового дозволу Національного банку; Національний банк має право прийняти рішення про заборону власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв), якщо власнику істотної участі (фізичній особі або представнику власника істотної участі – юридичної особи) пред'явлено обвинувачення в учиненні злочину, не

встановлено складу злочину з боку цієї особи, однак має місце порушення банківського законодавства, зокрема встановлено наявність впливу з боку цієї особи на проведення ризикової політики банку, що створює загрозу інтересам кредиторів і вкладників банку, або особу визнано винною в учиненні корисливого злочину з призначенням покарання без позбавлення волі.

Рішення про тимчасову, до усунення порушення, заборону власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) приймається Комісією Національного банку або комісією при територіальному управлінні Національного банку, як правило, за результатами інспекційної перевірки (планової чи позапланової).

Рішення Комісії Національного банку або комісії при територіальному управлінні Національного банку про тимчасову заборону власнику істотної участі банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) вручається під підпис власнику істотної участі банку (фізичній особі чи повноважному представнику юридичної особи) або надсилається йому спецв'язком.

Це рішення також доводиться до відома спостережної ради та правління (ради директорів) банку з вимогою надати Національному банку у визначений строк інформацію про надання банком рекомендацій довіреній особі (чи особам), якій буде передано право брати участь у голосуванні. Рекомендована банком особа має відповідати вимогам банківського законодавства та нормативно-правових актів Національного банку щодо власників істотної участі банку.

Рішення про передавання права голосу відповідно до придбаних акцій (паїв) довіреній особі (особам) приймається Комісією Національного банку (Комісією Національного банку при територіальному управлінні) у строк до одного місяця після отримання рекомендацій і доводиться до відома правління (ради директорів) і спостережної ради банку.

Довірена особа зобов'язана під час голосування діяти в інтересах кваліфікованого та зваженого управління банком.

Рішення загальних зборів учасників, що приймалися з використанням права голосу придбаних акцій (паїв) особою, яка володіє істотною участю та щодо якої встановлена тимчасова заборона його використання, не мають юридичної сили.

Відновлення права власника істотної участі у використанні голосу придбаних акцій (паїв) здійснюється за дозволом Комісії Національного банку або Комісії при територіальному управлінні Національного банку в разі усунення порушення.

§ 2. Відсторонення посадових осіб банку від посад і примусова реорганізація банку

Національний банк має право тимчасово, до усунення порушення, відстороняти посадову особу банку від посади в разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку, у тому числі: невиконання банком у встановлений строк зобов'язань за його письмовою угодою з Національним банком (програмою капіталізації/фінансового оздоровлення або планом реорганізації); невиконання банком у встановлений строк вимог, визначених Національним банком у письмовому застереженні, щодо усунення порушень банківського законодавства; невиконання банком у встановлений строк вимоги Національного банку щодо скликання загальних зборів банку з визначених питань (щодо прийняття програми капіталізації/фінансового оздоровлення або плану реорганізації тощо); невиконання банком у встановлений строк розпоряджень Національного банку щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій формі або обмеження, зупинення чи припинення проведення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику, або заборони видавати бланкові кредити, або підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами; проведення банком ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників і кредиторів, якщо це є наслідком особистих дій чи бездіяльності цих посадових осіб; подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, неподання або несвоечасне їх подання; невиконання звітності в порядку, установленому Національним банком; неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку, зберігання рахунків, документів, активів тощо; невиконання вимог Національного банку України щодо звільнення з посади керівників банку відповідно до статті 60 Закону України «Про Національний банк України» або частини третьої статті 73 Закону про банки; невиконання та неналежне виконання вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку із запобігання та протидії легалізації або відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом.

До посадових осіб, які Національний банк має право відсторонити від посади, належать такі перші керівники банку: голова, його заступники та члени ради банку; голова, його заступники

та члени правління (ради директорів) банку; головний бухгалтер, його заступники; керівник філії; головний бухгалтер філії.

Обґрунтовані пропозиції щодо тимчасового відсторонення посадової особи банку від посади подаються територіальними управліннями Національного банку (відповідним структурним підрозділом банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком, або іншим самостійним структурним підрозділом) та Генеральним департаментом банківського нагляду Національного банку, який готує відповідний висновок, на розгляд Комісії Національного банку.

На засідання Комісії Національного банку ці посадові особи мають запрошуватися для надання пояснень.

Рішення про тимчасове відсторонення перших керівників банку від посади приймається Комісією Національного банку (крім випадків, коли такі рішення прийняті правоохоронними органами або загальними зборами акціонерів/учасників банку).

Рішення про тимчасове відсторонення керівника та головного бухгалтера філії (далі – керівники філій) приймає комісія Національного банку при територіальному управлінні, яка здійснює нагляд за діяльністю банку на консолідованій основі, на підставі обґрунтованих пропозицій територіального управління Національного банку за місцезнаходженням філії, з обов'язковим запрошенням керівника філії на засідання комісії Національного банку при територіальному управлінні для надання пояснень.

Рішення про тимчасове відсторонення керівників філій банків, нагляд за діяльністю яких безпосередньо здійснює відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату, якщо ці філії підпорядковані безпосередньо банку – юридичній особі, приймає Комісія Національного банку, якщо ці філії підпорядковані іншим філіям – комісія Національного банку при територіальному управлінні.

Територіальне управління за місцезнаходженням банку передає розпорядження Національного банку про тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади правлінню (раді директорів) або спостережній (наглядовій) раді банку.

Якщо прийняте Національним банком рішення стосується посадових осіб банку, які мають право першого і другого підпису від імені банку (філії) і зразки їх підписів внесено до картки із зразками підписів осіб для відкриття кореспондентського рахунку банку в територіальному управлінні Національного банку, та одночасно

територіальне управління Національного банку видає письмове розпорядження територіальній розрахунковій палаті про заборону приймати до виконання платіжні документи за підписами керівників, які відсторонені з посади, і повідомляє про це банк.

Особу, яку на підставі рішення Національного банку було відсторонено від посади, може бути поновлено в посаді лише на підставі відповідного дозволу Національного банку.

Якщо керівнику банку пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, одночасно має місце порушення вимог Закону про банки або нормативно-правових актів Національного банку, або якщо керівника банку визнано винним у вчиненні корисливого злочину із призначенням покарання без позбавлення волі, то Національний банк має право видати розпорядження спостережній раді банку (загальним зборам учасників банку, якщо банк створений як товариство з обмеженою відповідальністю) про звільнення керівника банку з посади.

Рішення про видачу розпорядження щодо звільнення керівника банку з посади приймається Комісією Національного банку та доводиться до відома банку та його керівника.

Національний банк має право прийняти рішення про примусову реорганізацію банку в разі істотної загрози платоспроможності банку за таких умов:

- 1) є пропозиція іншого банку про приєднання або злиття з цим банком;
- 2) унаслідок такої реорганізації банк- правонаступник дотримуватиметься економічних нормативів, установлених нормативно-правовими актами Національного банку.

Рішення про примусову реорганізацію банку приймає Правління Національного банку на підставі обґрунтованих пропозицій Департаменту банківського регулювання і нагляду та підготовлених відповідним територіальним управлінням Національного банку прогнозних розрахунків показників діяльності банку- правонаступника після реорганізації та плану реорганізації. Загальні умови реорганізації банку визначаються постановою Правління Національного банку.

Постановою Правління Національного банку про примусову реорганізацію банку визначаються загальні умови реорганізації, а також затверджується план реорганізації та призначається правління банку- правонаступника (крім випадків реорганізації банку шляхом приєднання), яке набуває повноважень після реєстрації банку- правонаступника та змін до статуту банку, що реорганізовується;

призначається комісія для проведення реорганізації та її керівник; призначається комісія для проведення інвентаризації активів і зобов'язань, включаючи обліковані на позабалансових рахунках банку, що реорганізовується, та її керівник; призначається незалежний аудитор, що має сертифікат Національного банку України; встановлюється кінцевий строк проведення реорганізації.

Процедура примусової реорганізації банку здійснюється в порядку, визначеному окремим нормативно-правовим актом Національного банку.

§ 3. Особливості застосування заходів впливу до банків за порушення, виявлені в діяльності філій банків

Якщо за порушення в діяльності філії є потреба застосувати письмове застереження, то територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії надсилає письмове застереження банку – юридичній особі, а копію – його філії та територіальному управлінню Національного банку, що здійснює нагляд за діяльністю банку на консолідованій основі (відповідному структурному підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за діяльністю банку), для інформованості щодо діяльності банку в цілому.

Про вжиті заходи щодо усунення порушень банк повідомляє територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії та відповідне територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку – юридичної особи (про вжиті заходи щодо запобігання порушенням у системі цього банку – за потреби).

Контроль за усуненням порушень у діяльності філії, визначених у письмовому застереженні, здійснює територіальне управління за місцезнаходженням філії.

Територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії банку в разі недотримання філією вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку, внутрішніх документів банку, у тому числі виявлення фактів виконання операцій, на здійснення яких відсутній дозвіл головного банку та які призвели до здійснення операцій з підвищеним ризиком, надсилає банку та його філії лист з вимогою усунути виявлені порушення в роботі філії у визначений строк і повідомляє про це територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку, що здійснює нагляд за його діяльністю на консолідованій основі, та самостійний структур-

ний підрозділ банківського нагляду центрального апарату Національного банку. Банк повинен інформувати відповідне територіальне управління Національного банку про вжиті заходи щодо усунення порушень.

У разі невиконання банком або його філією зазначених вимог у встановлений строк територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку або філії зобов'язане подати до Генерального департаменту банківського нагляду (відповідного структурного підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за діяльністю банку) обґрунтовані пропозиції щодо обмеження, зупинення чи припинення окремих операцій, здійснюваних банком.

У разі допущення філією банку порушень, територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії має направляти обґрунтовані пропозиції щодо потреби накладення штрафу на банк разом з копіями матеріалів перевірок філії (актів, протоколів тощо) територіальному управлінню Національного банку, що здійснює нагляд за діяльністю банку на консолідованій основі (відповідному структурному підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за діяльністю банку).

Штраф за порушення в діяльності філії банку накладається безпосередньо на банк – юридичну особу.

Територіальне управління Національного банку в разі виявлення в діяльності філій банків (за якими вони здійснюють нагляд) порушень мають надати територіальному управлінню Національного банку, що здійснює нагляд за діяльністю банку на консолідованій основі, обґрунтовані пропозиції про тимчасове, до усунення порушення, відсторонення керівників філій банку від посади. До пропозицій мають додаватися матеріали перевірки діяльності філії, якщо захід впливу застосовується на підставі перевірки.

Рішення про тимчасове, до усунення порушення, відсторонення керівників філій банку від посади приймає Комісія Національного банку або комісія при територіальному управлінні Національного банку.

Територіальне управління Національного банку, що здійснює нагляд за діяльністю банку на консолідованій основі, у разі отримання пропозицій щодо тимчасового, до усунення порушення, відсторонення керівників філій банку від посади за порушення в діяльності філій, у строк до 15 днів зобов'язане: розглянути отримані документи та пропозиції, підготувати відповідні

пропозиції про потребу тимчасового, до усунення порушення, відсторонення керівників філії банку від посади для подання на розгляд комісії Національного банку при територіальному управлінні; у разі прийняття комісією Національного банку при територіальному управлінні рішення про тимчасове, до усунення порушення, відсторонення керівників філії банку від посади – надіслати копію цього рішення територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням філії, у разі відмови – надіслати територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням філії мотивоване обґрунтування про незастосування такого заходу впливу.

Якщо банк не усунув порушення, виявлені в діяльності філії, то територіальне управління Національного банку, що здійснює нагляд за діяльністю банку на консолідованій основі (відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату, який безпосередньо здійснює нагляд за діяльністю банку), з урахуванням узагальнених пропозицій щодо діяльності філій та їх керівників, а також результатів діяльності банку має розглянути питання про застосування адекватних (більш жорстких) заходів впливу до банку – юридичної особи або його керівників.

Розділ VI

ЖОРСТКІ ЗАХОДИ
ВПЛИВУ
ДО БАНКІВ –
ПОРУШНИКІВ
ЧИННОГО
ЗАКОНОДАВСТВА

Призначення тимчасової адміністрації

§ 1. Порядок призначення тимчасової адміністрації

Процедура тимчасової адміністрації застосовується Національним банком для тимчасового управління банком з метою забезпечення схоронності капіталу та активів банку, докладної оцінки його фінансового стану і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності й ліквідності, стабілізації діяльності банку, усунення виявлених порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану.

Національний банк зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію в разі істотної загрози платоспроможності банку. Під *істотною загрозою платоспроможності банку* слід розуміти таке:

- банк не усунув виявлені порушення або недоліки у своїй діяльності в строки, визначені Національним банком у письмовому застереженні або встановлені за прийнятою банком програмою фінансового оздоровлення, програмою капіталізації чи письмовою угодою з Національним банком, і банк порушує нормативи капіталу або за результатами звітного фінансового року отримав збиток, або порушив більше чотирьох разів протягом місяця норматив миттєвої ліквідності (Н4);
- банк не усунув порушення чи недоліки у своїй діяльності в строки, визначені Національним банком у письмовому застереженні або встановлені за прийнятою банком програмою фінансового оздоровлення чи письмовою угодою з Національним банком, та є хоча б одна з наведених нижче підстав:

невиконання вимог Національного банку щодо звільнення з посади керівників виконавчих органів, головного бухгалтера банку відповідно до статті 60 Закону України «Про Національний банк України» або керівників банку відповідно до частини третьої статті 73 Закону про банки;

- наявність конфліктної або некерованої ситуації в керівництві банку (конфлікт інтересів ради банку та правління банку тощо), що загрожує фінансовому стану банку; подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку (зокрема внаслідок відсутності контролю з боку банку за визначенням фактичної частки прямої та непрямої участі найбільших акціонерів у статутному капіталі банку), неподання або несвоєчасне їх подання із затримкою більше ніж один місяць; неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку;
- приховування рахунків, документів, активів тощо.

Національний банк має право призначити тимчасову адміністрацію банку в разі:

- систематичних порушень банком законних вимог Національного банку;
- зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 відсотків протягом останніх 6 місяців при одночасному порушенні хоча б одного економічного нормативу;
- неплатоспроможності банку (якщо банк протягом 15 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань);
- арешту керівників банку або визнання їх судом винними у вчиненні злочину. Застосовується, якщо керівники банку затримані до судового засідання після пред'явлення звинувачень і спостережна рада банку не звільнила цих керівників з посади;
- приховування банком рахунків, будь-яких активів, реєстрів, звітів, документів;
- необґрунтованої відмови банку в наданні уповноваженим представникам Національного банку на їх письмову вимогу документів чи інформації, що передбачені нормативно-правовими актами Національного банку;
- наявності клопотання банку про призначення тимчасової адміністрації.

Функції тимчасової адміністрації виконує тимчасовий адміністратор – юридична або фізична особа, призначена Національним банком.

Згідно з підставами відповідний підрозділ банківського нагляду Національного банку, що безпосередньо здійснює нагляд за банком, за результатами інспектування та безвиїзного нагляду порушує перед Правлінням Національного банку питання про необхідність призначення тимчасової адміністрації.

Висновок відповідного підрозділу системи банківського нагляду про необхідність призначення тимчасової адміністрації має містити:

- назву, повні реквізити банку;
- перелік даних, які є підставою для відсторонення керівництва банку від управління і призначення тимчасового адміністратора;
- відомості про особу (осіб), що виконуватиме функції тимчасового адміністратора;
- дату і строк призначення;
- перелік першочергових заходів, що спрямовані на виправлення порушень;
- матеріали перевірок та інші дані, що свідчать про правомірність і необхідність застосування цього заходу (як додаток до висновку).

Постановою Правління Національного банку про призначення тимчасової адміністрації призначаються тимчасовий адміністратор – юридична або фізична особа, що виконуватиме функції тимчасової адміністрації, та керівник тимчасової адміністрації, якщо тимчасовим адміністратором є юридична особа; визначаються: повноваження тимчасового адміністратора; строк, на який призначено тимчасового адміністратора; інші положення, що потрібні для виконання завдань тимчасової адміністрації.

Протягом трьох робочих днів після прийняття Правлінням Національного банку постанови про призначення тимчасової адміністрації Національний банк публікує повідомлення про це в газеті «Урядовий кур'єр» або «Голос України».

Тимчасовий адміністратор приступає до виконання своїх функцій без попереднього повідомлення банку в день отримання постанови Правління Національного банку про своє призначення. Постанова Правління Національного банку про призначення тимчасової адміністрації доводиться до відома як головного банку, так і всіх філій та безбалансових відділень із зазначенням дати початку здійснення тимчасової адміністрації. Якщо тимчасовий адміністратор не може приступити до виконання своїх повноважень через перешкоди з боку керівників банку, то він у той самий день звертається до державного виконавця і надає йому

постанову Правління Національного банку про його призначення, яка є виконавчим документом.

З метою забезпечення належних умов для діяльності тимчасового адміністратора останній у разі потреби має право на підставі письмового звернення залучати відповідні правоохоронні органи, які зобов'язані надавати тимчасовому адміністратору допомогу.

Під час виконання своїх обов'язків тимчасовий адміністратор за своїм статусом прирівнюється до представника Національного банку. Будь-яка особа, що навмисно перешкоджає доступу тимчасового адміністратора до банку, його активів, книг, записів, документів, несе відповідальність згідно із законодавством України.

З дня призначення тимчасового адміністратора повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) банку переходять до тимчасового адміністратора. Угоди, укладені керівниками банку після призначення тимчасового адміністратора, є недійсними з часу їх укладення.

Строк повноважень тимчасового адміністратора не може перевищувати одного року з дня його призначення. Національний банк має право продовжувати для системоутворюючих банків дію тимчасової адміністрації на строк до одного року. В окремих випадках, якщо стан банку такий, що потребує прийняття рішення про його примусову реорганізацію чи ліквідацію, строк повноважень тимчасового адміністратора може бути продовжено за рішенням Правління Національного банку до прийняття відповідного рішення, але не більш як на один рік.

Тимчасовим адміністратором може бути:

- юридична особа, яка здійснює професійну діяльність, що пов'язана з тимчасовою адміністрацією та/або ліквідацією банків, наданням аудиторських, юридичних чи консультаційних послуг і має не менше трьох працівників із сертифікатом Національного банку на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків;
- фізична особа – незалежний експерт (за договором) або службовець Національного банку.

До участі в тимчасовій адміністрації допускаються лише особи, які мають сертифікат Національного банку на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, високі професійні та моральні якості, бездоганну ділову репутацію (у тому числі, якщо їхні незаконні дії в минулому не спричинили банкрутства банку або іншого суб'єкта підприємницької діяльності),

економічну чи юридичну освіту та досвід роботи в банківській системі. Для керівника тимчасової адміністрації та тимчасового адміністратора – фізичної особи досвід роботи в банківській системі має становити не менше п'яти років, у тому числі на керівних посадах не менше трьох років.

Тимчасовим адміністратором (керівником тимчасової адміністрації) не може бути:

- а) фізична особа, яка: є кредитором, пов'язаною особою або акціонером/учасником банку; має судимість, не погашену і не зняту в установленому законом порядку, або є обвинуваченою за кримінальною справою; не виконала своїх зобов'язань перед будь-яким банком;
- б) юридична особа, яка: є кредитором, пов'язаною особою або акціонером (учасником) банку; є стороною в судовій справі за участю банку; не виконала зобов'язань перед будь-яким банком.

Для виявлення конфлікту інтересів особа (фізична або юридична) до часу її призначення тимчасовим адміністратором (керівником тимчасової адміністрації) зобов'язана надати Національному банку інформацію про свої особисті та ділові інтереси, зокрема щодо: заборгованості перед банком, трудових відносин з ним або володіння майновими правами банку; відносин за попередні п'ять років з будь-яким банком як його пов'язаною особою; невиконання будь-яких зобов'язань перед будь-яким банком за останні п'ять років; володіння майном, яке конкурує з майном банку; інших інтересів, що можуть зашкодити неупередженому виконанню функцій тимчасового адміністратора; інформації стосовно відсутності конфлікту інтересів з Національним банком України. Аналогічні вимоги стосуються також інших осіб, які згідно з договором виконуватимуть функції тимчасової адміністрації. Національний банк перед призначенням тимчасового адміністратора зобов'язаний переконатися в тому, що конфлікту інтересів немає.

У разі виникнення конфлікту інтересів після призначення тимчасового адміністратора (керівника тимчасової адміністрації) він зобов'язаний вжити заходів щодо усунення конфлікту інтересів та одночасно повідомити про це Національний банк, який має вирішити питання про можливість продовження роботи тимчасового адміністратора.

У своїй діяльності тимчасовий адміністратор керується Законом про банки, постановою Правління Національного банку про його призначення, установчими документами банку, чинним за-

конодавством України. При здійсненні тимчасової адміністрації філій/представництв банку, що розташовані за межами України, застосовується також законодавство країни за їх місцезнаходженням.

Тимчасовий адміністратор – фізична особа або керівник тимчасової адміністрації відповідає за ефективність діяльності тимчасової адміністрації та виконує організаційно-розпорядчі та інші функції згідно зі статтею 80 Закону про банки та чинним законодавством.

Керівник тимчасової адміністрації приймає рішення одноосібно в межах своїх повноважень.

Тимчасовий адміністратор виконує функції загальних зборів, ради банку, правління (ради директорів) щодо контролю та управління банком, а також організаційно-розпорядчі функції, пов'язані з виконанням обов'язків керівника банку (підписує накази про звільнення, переведення працівників банку, підписує від імені банку претензії до боржників, а також позови та заяви до суду тощо).

З дня його призначення тимчасовий адміністратор зобов'язаний вжити заходів для забезпечення збереження активів та документації банку, а також активів та документації афілійованих осіб, у яких банк має участь у розмірі, що перевищує 50 відсотків їх капіталу, а саме:

- повідомити керівника територіального підрозділу Державної служби охорони при МВС України, з яким укладено договір про охорону банку, про тимчасову зміну керівників банку та передати копію постанови Правління Національного банку про призначення тимчасової адміністрації;
- вжити заходів щодо заміни замків та обмеження доступу до ключів на зовнішніх входах до приміщень банку та до внутрішніх приміщень, у яких обробляються електронні документи, працює підрозділ банку, що здійснює окремі види професійної діяльності на ринку цінних паперів, використовуються та зберігаються засоби захисту інформації, а також документи, інформація та обладнання, які можуть дати доступ до активів банку (зокрема щодо участі банку в статутних капіталах інших юридичних осіб);
- змінювати/установлювати (у разі потреби) коди доступу до комп'ютерів та інших засобів зв'язку банку та надавати допуск до них визначеним працівникам банку;
- не допускати винесення документації та матеріальних цінностей із приміщень банку без спеціального дозволу тимчасового адміністратора (керівника тимчасової адміністрації);

- надіслати повідомлення банкам-кореспондентам (резидентам і нерезидентам) про призначення в банку тимчасової адміністрації та анулювання права підписів уповноважених осіб банку на здійснення операцій з валютними цінностями через кореспондентські рахунки, а також нові зразки підписів і копію рішення Правління Національного банку про призначення тимчасової адміністрації;
- інформувати банки-кореспонденти, реєстраторів, а також зовнішніх менеджерів активів банку про те, що особи, які раніше мали право давати вказівки від імені банку щодо операцій з активами банку чи активами, які довірив банк, більше не мають таких повноважень, і про осіб, яким тимчасовий адміністратор передав ці повноваження;
- тимчасово позбавити (у разі потреби) повноважень осіб, які несуть відповідальність за окремі ділянки роботи банку, та надати нові повноваження обмеженій кількості довірених осіб;
- вжити інших заходів, потрібних для забезпечення схоронності активів, майна і документації банку.

У день отримання рішення про призначення до банку тимчасової адміністрації тимчасовий адміністратор повинен подати до територіального управління (Операційного управління) Національного банку, у якому відкрито кореспондентський рахунок банку, нотаріально засвідчену картку із зразками підписів тимчасового адміністратора (керівника тимчасової адміністрації) та особи, призначеної на період роботи тимчасового адміністратора тимчасово виконуючим обов'язки головного бухгалтера банку (якщо таке призначення передбачене постановою Правління Національного банку), і відбитка печатки цього банку.

Керівник територіального управління Національного банку після отримання нової картки із зразками підписів осіб, що мають право першого і другого підпису на період роботи тимчасової адміністрації, на підставі прийнятої Правлінням Національного банку постанови про призначення тимчасової адміністрації видає розпорядження про скасування дії зразків підписів керівників, яких відсторонено від управління банком.

Через 20 днів після його призначення тимчасовий адміністратор зобов'язаний надати територіальному управлінню Національного банку (структурному підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком) кошторис витрат тимчасової адміністрації на поточний рік із поквартальною та помісячною розбивкою. До двадцятого числа останнього місяця поточного року тимчасовий адміністратор надає кошторис витрат

на наступний рік. Кошторис витрат затверджується начальником територіального управління Національного банку (заступником Голови Національного банку – куратором служби банківського нагляду, якщо кореспондентський рахунок банку відкритий в Операційному управлінні Національного банку).

Тимчасова адміністрація повинна забезпечити безперервність роботи банку.

Протягом одного місяця з дня призначення (двох місяців, якщо тимчасова адміністрація застосована для управління системоутворюючим або багатофілійним банком) тимчасова адміністрація здійснює інвентаризацію активів, зобов'язань, резервів (включаючи обліковані на позабалансових рахунках), у тому числі: грошових білетів, монет та інших цінностей у грошовому сховищі та операційній; основних засобів і нематеріальних активів; кредитного портфеля та дебіторської заборгованості. Проводить ревізію укладених з клієнтами банку договорів про обслуговування їхніх операцій на ринку цінних паперів; перевіряє класифікацію портфеля цінних паперів, кредитного портфеля дебіторської заборгованості відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, що регламентують порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, дебіторською заборгованістю та збитків банків від операцій з цінними паперами.

Тимчасова адміністрація повинна забезпечити також інвентаризацію, яка здійснюється за станом на останню звітну (місячну) дату. За результатами інвентаризації тимчасовий адміністратор уживає заходів щодо врегулювання виявлених розбіжностей з відображенням операцій на рахунках бухгалтерського обліку.

Одночасно керівники банку, які відсторонені від управління, зобов'язані за станом на день призначення тимчасового адміністратора здійснити передавання основних засобів, нематеріальних та інших активів за відповідними актами приймання-передавання.

З метою оцінки фінансового стану банку та визначення можливості стабілізації його діяльності, а також приведення її у відповідність до вимог чинного законодавства, тимчасовий адміністратор перевіряє договірну, бухгалтерську, звітну, касову і канцелярську документацію, матеріали правління, ради та внутрішнього аудиту щодо діяльності банку, зокрема, переглядає умови всіх договорів оренди, за якими банк є орендодавцем (або орендарем), з погляду потреби в них та прийнятності умов оренди; оцінює угоди, що стосуються господарських, майнових операцій банку та здійснені банком протягом останніх трьох років до дати

призначення тимчасового адміністратора з метою встановлення фактів, визначених у статті 81 Закону про банки, і відповідно для звернення до суду з вимогою визнання окремих угод недійсними; оцінює вартість активів банку, зокрема активів його філій; виявляє кредиторів банку та визначає розміри їхніх вимог щодо грошових зобов'язань банку; організовує в разі потреби комплексну перевірку діяльності банку із залученням зовнішнього аудиту або відповідних структурних підрозділів Національного банку.

Після докладної оцінки фінансового стану банку тимчасовий адміністратор складає план тимчасового адміністратора на період його призначення, який надалі може змінюватися залежно від проблем, що можуть виникати під час тимчасового управління банком.

План тимчасового адміністратора повинен містити: цільові показники, яких планується досягти за період тимчасового управління; комплекс заходів для досягнення поставлених цілей (заходи фінансового оздоровлення або санації банку, підготовки банку до продажу, реорганізації або ліквідації); інше, залежно від проблем, що виникли в діяльності банку.

Протягом одного місяця з дня свого призначення тимчасовий адміністратор подає територіальному управлінню Національного банку (відповідному підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком) попередній письмовий звіт про свою роботу відповідно до вимог статті 83 Закону про банки. Звіт має містити: оцінку фінансового стану банку (з висновком щодо відповідності діяльності банку вимогам банківського законодавства, можливості фінансового оздоровлення банку і стабілізації його діяльності) і вартості його активів (у разі наявності пропозицій щодо реорганізації, ліквідації або продажу банку); пропозиції щодо подальшої діяльності банку; перелік заходів, здійснених тимчасовим адміністратором за звітний період. До звіту додається план тимчасового адміністратора.

Надалі щомісяця до 20-го числа тимчасовий адміністратор подає територіальному управлінню Національного банку (відповідному підрозділу банківського нагляду центрального апарату, який безпосередньо здійснює нагляд за банком) звіт про свою діяльність та фінансовий стан банку.

За 10 робочих днів до закінчення своєї діяльності тимчасовий адміністратор подає територіальному управлінню (відповідному підрозділу банківського нагляду центрального апарату, який безпосередньо здійснює нагляд за банком) завершальний звіт про ре-

зультати своєї роботи з пропозиціями щодо подальшої діяльності банку (продовження діяльності банку та доцільності подальшої роботи керівників банку або реорганізації чи ліквідації банку).

Протягом періоду діяльності тимчасового адміністратора банк подає регулярну звітність у порядку, установленому нормативно-правовими актами Національного банку.

З метою стабілізації діяльності банку та фінансового оздоровлення або підготовки банку до продажу тимчасовий адміністратор залежно від конкретної ситуації, що склалася в банку: розробляє разом з фахівцями банку програму фінансового оздоровлення з визначенням економічного ефекту реалізації запланованих заходів у грошовому вираженні, організовує і контролює її виконання; у разі потреби приймає рішення про збільшення статутного капіталу банку шляхом видання наказу та здійснює процедуру збільшення статутного капіталу згідно з чинним законодавством; у разі потреби приймає рішення про скликання загальних зборів учасників шляхом видання наказу та здійснює процедуру скликання та проведення загальних зборів учасників згідно з чинним законодавством України. Загальні збори учасників можуть бути скликані для прийняття таких рішень: про санацію банку його учасниками або інвесторами, реорганізацію банку, затвердження складу правління (дирекції) та ради банку.

Питання про санацію банку його учасниками або інвесторами може вноситися тимчасовим адміністратором на розгляд загальних зборів учасників, якщо банк є недокапіталізованим, значно недокапіталізованим або критично недокапіталізованим. У цьому випадку тимчасовий адміністратор (керівник тимчасової адміністрації) бере участь у роботі загальних зборів учасників банку з правом дорадчого голосу як представник Національного банку.

Питання про затвердження складу правління (дирекції) та ради банку може вноситися на розгляд загальних зборів, які мають проводитися перед закінченням строку повноважень тимчасового адміністратора в установленій планом тимчасового адміністратора строк; тимчасовий адміністратор обмежує чи зупиняє проведення окремих операцій банку, які визнає низькорентабельними або збитковими, або надто ризиковими для банку. Обмежує залучення вкладів (депозитів) за новими угодами з фізичними особами з метою захисту інтересів вкладників; вживає заходів щодо погашення простроченої та пролонгованої заборгованості за наданими кредитами та іншої простроченої дебіторської заборгованості; у разі виявлення збиткових або неефективних для банку угод розриває їх у порядку, установленому чинним

законодавством України; продає активи банку та вживає заходів щодо погашення заборгованості за активними операціями банку, які на думку тимчасового адміністратора (залежно від причин, що зумовили погіршення фінансового стану банку) мають бути відповідно продані або повернені з метою підвищення платоспроможності, ліквідності банку або погашення боргу перед кредиторами, у тому числі: повертає депозити з інших банків; продає цінні папери, які мають активний ринок, серед яких емітовані третіми особами та державні цінні папери; вживає заходів щодо погашення боргових цінних паперів, що не мають активного ринку; повертає вкладені банком кошти в статутні капітали інших юридичних осіб; продає окремі філії чи безбалансові відділення; укладає угоду з іншим фінансово стабільним банком про переведення боргу перед вкладниками банку – фізичними особами та здійснює відповідні заходи згідно з цією угодою; продає кредитну заборгованість на умовах угоди про уступку вимог банку; продає основні засоби та інші товарно-матеріальні цінності, що не використовуються банком; інше, залежно від проблем, що виникли в діяльності банку; подає позови до суду; зупиняє виплату дивідендів чи розподіл капіталу банку в будь-якій формі до завершення виконання заходів фінансового оздоровлення та стабілізації діяльності банку; надає територіальному управлінню для розгляду на засіданні Правління Національного банку пропозиції про введення мораторію на задоволення вимог кредиторів; готує пропозиції про заборону власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог банківського законодавства та нормативно-правових актів Національного банку; організовує за згодою Національного банку продаж чи реорганізацію банку; виконує інші функції щодо оздоровлення банку відповідно до нормативно-правових актів Національного банку та чинного законодавства України.

З метою ефективного виконання покладених на тимчасового адміністратора завдань у разі потреби тимчасовий адміністратор має право: додатково залучати до роботи в тимчасовій адміністрації будь-якого службовця, експерта, консультанта з внесенням змін до кошторису витрат тимчасової адміністрації та договору з Національним банком; доручати керівникам банку вчинення дій щодо надання необхідної допомоги тимчасовій адміністрації. Тимчасовий адміністратор має право за необхідності відсторонити таких осіб від виконання посадових обов'язків на визначений строк, повідомивши про це відповідний структурний

підрозділ банківського нагляду Національного банку; скласти план скорочення штату банку та забезпечити прийняття рішення про кількісний склад працівників банку; вжити заходів з метою підвищення кваліфікаційного рівня персоналу банку, а також проводити атестацію, переводити на інші посади, скорочувати чисельність, звільняти згідно з чинним законодавством працівників банку внаслідок неналежного виконання ними своїх функціональних обов'язків або перегляду їхніх службових обов'язків, змінювати розмір заробітної плати шляхом внесення змін до штатного розпису банку згідно з чинним законодавством.

Тимчасовий адміністратор повинен зберігати банківську таємницю та конфіденційність інформації про діяльність банку і несе за її розголошення відповідальність, передбачену чинним законодавством України.

Контроль за діяльністю тимчасового адміністратора покладається на територіальне управління Національного банку (відповідний підрозділ банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за діяльністю банку).

Територіальне управління Національного банку розглядає попередній звіт тимчасового адміністратора протягом десяти робочих днів і надсилає зі своїми висновками відповідному структурному підрозділу Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку, а всі наступні звіти – протягом п'яти робочих днів.

Генеральний департамент банківського нагляду розглядає отримані документи, готує свої висновки та разом з висновками територіального управління Національного банку і рекомендаціями тимчасового адміністратора щодо подальшої діяльності банку з оцінкою його фінансового стану та планом тимчасового адміністратора (якщо це попередній звіт) подає їх на розгляд Комісії Національного банку. Комісія Національного банку схвалює (або відхиляє) рекомендації тимчасового адміністратора та план роботи тимчасового адміністратора.

Протягом двох тижнів з часу подання звіту тимчасового адміністратора Комісія Національного банку має прийняти рішення про застосування чи відхилення рекомендацій тимчасового адміністратора.

У разі потреби Комісія Національного банку має право протягом усього часу діяльності тимчасового адміністратора вносити на підставі обґрунтованого висновку Генерального департаменту банківського нагляду зміни до плану тимчасового адміністратора.

Після надання тимчасовим адміністратором остаточного звіту Комісія Національного банку за обґрунтованим висновком Генерального департаменту банківського нагляду, територіального управління Національного банку приймає відповідне рішення про стан виконання плану тимчасового адміністратора та схвалює (або відхиляє) рекомендації тимчасового адміністратора щодо подальшої діяльності банку. Якщо привести діяльність банку в правову та фінансову відповідність до вимог Закону про банки і нормативно-правових актів Національного банку протягом одного року неможливо, то Правління Національного банку приймає рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора банку. Для системоутворюючих та багатофілійних банків цей термін Національний банк може продовжити до двох років.

Національний банк має право припинити виконання плану тимчасової адміністрації, відкликати банківську ліцензію, ініціювати процедуру ліквідації банку в будь-який час, якщо дійде висновку, що виконання плану не приводить до оздоровлення банку.

§ 2. Порядок надання тимчасовому адміністратору дозволу на продаж активів банку та введення мораторію на задоволення вимог кредиторів

Для продажу активів банку, балансова вартість яких перевищує один відсоток статутного капіталу банку, а також філії банку як цілісного майнового комплексу тимчасовий адміністратор повинен отримати обов'язкову згоду Національного банку.

У разі продажу активів банків, нагляд за діяльністю яких здійснює безпосередньо структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату та балансова вартість яких перевищує зазначену величину, або продажу їхніх філій як цілісних майнових комплексів згода надається Комісією Національного банку.

Для продажу активів усіх інших банків, балансова вартість яких перевищує зазначену величину, або продажу їхніх філій як цілісних майнових комплексів згоду надає комісія Національного банку при територіальному управлінні, у якому відкрито кореспондентський рахунок банку.

Продаж активів банку тимчасовим адміністратором може здійснюватися шляхом: безпосереднього продажу юридичній або фізичній особі, якщо є лише одна пропозиція від покупців про викуп активу; на відкритих торгах шляхом проведення конкурсу або аукціону – у разі надходження двох і більше пропозицій про викуп активу.

В умовах конкурсу зазначаються початкова ціна продажу активу та строки оплати. Крім того, умовами конкурсу можуть бути: використання активів банку, що ліквідується, в операційній діяльності банків (зокрема для створення нового банку або створення філій діючих банків); одночасно з продажем активів переведення у відповідній сумі зобов'язань банку; інше залежно від можливостей корисного використання активу.

Для отримання дозволу на продаж активів тимчасовий адміністратор надає територіальному управлінню Національного банку (відповідному структурному підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком) такі документи: клопотання про надання дозволу на продаж активів банку з обґрунтованими висновками щодо отримання економічного ефекту від цієї операції та її впливу на показники діяльності банку, разом з прогностичними розрахунками діяльності банку після цієї операції; проекти відповідних угод; інформацію про індивідуально визначений актив (назва, коротка характеристика, його залишкова вартість та ринкова (початкова) вартість) або про філію банку (назва, місцезнаходження, ринкова вартість, характеристика активів і зобов'язань); висновки експертів щодо оцінки ринкової вартості індивідуально визначеного активу або філії як цілісного майнового комплексу; інформацію про наявні пропозиції щодо купівлі активів (інформація про можливих покупців, фінансова звітність та інші документи, що підтверджують їх фінансову спроможність викупити активи, якщо вони стануть переможцями конкурсу або аукціону); у разі наявності пропозицій щодо купівлі активів з одночасним переведенням у відповідній сумі зобов'язань банку – письмова згода кредиторів на переведення боргу та фінансова звітність покупців, інші документи та прогностичні розрахунки, які підтверджують можливість виконання зобов'язань банку перед кредиторами. Якщо продаж активів з одночасним переведенням у відповідній сумі зобов'язань здійснюється іншому банку, то надається прогностичний баланс банку- правонаступника на першу звітну дату після переведення боргу та відповідний висновок територіального управління Національного банку, що здійснює на консолідованій основі нагляд за діяльністю банку-покупця; у разі наявності пропозицій щодо купівлі філій банку як цілісних майнових комплексів – письмова згода кредиторів на переведення боргу та фінансова звітність покупців, інші документи, які підтверджують їх можливість сплатити ринкову вартість філій як цілісних майнових комплексів та можливість виконання зобов'язань, що

переводяться у відповідній сумі. У разі наявності пропозицій щодо купівлі філії іншим банком надається прогностичний баланс банку- правонаступника; умови проведення конкурсу, які пропонує тимчасовий адміністратор (якщо продаж активів передбачається здійснювати за конкурсом).

З метою створення сприятливих умов для поліпшення та стабілізації фінансового стану банку Національний банк має право ввести мораторій на задоволення вимог кредиторів під час здійснення тимчасової адміністрації, але на строк не більше шести місяців.

Мораторій на задоволення вимог кредиторів може застосовуватися під час тимчасової адміністрації за постановою Правління Національного банку. Мораторій на задоволення вимог кредиторів застосовується, зокрема, на строк підготовки програми санації (продажу) банку або програми фінансового оздоровлення.

У постанові Правління Національного банку про введення мораторію на задоволення вимог кредиторів зазначається дата введення і строк дії мораторію.

Мораторій на задоволення вимог кредиторів поширюється на зобов'язання, строки виконання яких настали до призначення тимчасової адміністрації.

Протягом терміну дії мораторію: забороняється стягнення коштів на підставі виконавчих та інших документів, за якими здійснюється їх стягнення відповідно до законодавства України; не нараховується неустойка (штраф, пеня), інші фінансові (економічні) санкції за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Мораторій не поширюється на обслуговування поточних операцій, здійснюваних тимчасовим адміністратором, на вимоги щодо виплати заробітної плати працівникам банку, аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю громадян, авторської винагороди, а також на задоволення вимог кредиторів, що виникли у зв'язку із зобов'язаннями банку під час здійснення тимчасової адміністрації банку.

Після прийняття Правлінням Національного банку постанови про введення мораторію на задоволення вимог кредиторів Національний банк протягом трьох робочих днів має опублікувати повідомлення про це в газеті «Урядовий кур'єр» або «Голос України». У повідомленні обов'язково має міститися інформація про номер і дату відповідної постанови Правління Національного банку, а також дата введення і строк дії мораторію.

Якщо Правлінням Національного банку рішення про призначення тимчасового адміністратора та введення мораторію на

задоволення вимог кредиторів прийняті однією постановою, то Національний банк опубліковує повідомлення про введення мораторію на задоволення вимог кредиторів одночасно з повідомленням про призначення тимчасового адміністратора.

Тимчасовий адміністратор письмово інформує відповідний податковий орган про введення мораторію на задоволення майнових зобов'язань банку та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та зупинення виконання заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Протягом дії мораторію документи з вимогами щодо виконання зобов'язань банку, на які введено мораторій, а також ті, що надходять до банку чи територіального управління Національного банку, повертаються без виконання.

Якщо під час дії мораторію досягнуто згоди на відстрочку або розстрочку платежів банку або прощення (списання) частини його боргів і відповідні розрахункові документи за вимогами кредиторів враховувалися на відповідному позабалансовому рахунку в банку, то на початок першого робочого дня банку після закінчення дії мораторію ці документи повертаються з мотивованими написами на зворотному боці документів про причини їх повернення за підписом головного бухгалтера і виконавця та штампом банку.

Після закінчення дії мораторію неустойка (штраф, пеня), а також суми завданих збитків, які банк мав сплатити кредиторам за грошовими зобов'язаннями та зобов'язаннями щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), можуть бути заявлені до сплати в розмірах, які були на дату введення мораторію, якщо інше не передбачено чинним законодавством.

§ 3. Порядок припинення діяльності тимчасового адміністратора та реорганізація банку

Тимчасова адміністрація припиняє свою діяльність відповідно до статті 86 Закону «Про банки і банківську діяльність».

Припинення діяльності тимчасової адміністрації означає відновлення повноважень правління (ради директорів), ради та загальних зборів банку – у разі стабілізації діяльності банку або набуття повноважень ліквідатором – у разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора.

Керівники банку, які відсторонені на період діяльності тимчасової адміністрації від виконання своїх обов'язків, у разі

продовження діяльності банку продовжують виконувати покладені на них обов'язки, якщо не прийнято рішення про їх звільнення з посади.

Якщо банк має недостатній рівень капіталізації (значно недокапіталізований або критично недокапіталізований) і має розрахункові документи, що не сплачені з вини банку, або незадоволені вимоги кредиторів, або значення нормативу миттєвої ліквідності (НЗ) становить менше 10 відсотків і надходжень не достатньо для підвищення ліквідності до нормативного рівня, то фінансове оздоровлення банку можливе лише із залученням додаткових коштів акціонерів/учасників банку або його продажу іншим юридичним та/або фізичним особам (далі – інвесторам) для збільшення капіталу банку та погашення вимог кредиторів (тобто його санації).

Фінансове оздоровлення банку шляхом продажу його інвесторам здійснюється за програмою санації. Програма санації банку передбачає реструктуризацію капіталу банку.

Реструктуризація капіталу банку потребує виконання заходів, що забезпечують збільшення регулятивного капіталу до необхідного рівня.

Реструктуризація статутного капіталу банку передбачає часткову або повну зміну участі в статутному капіталі учасників банку на користь інвесторів, а також збільшення статутного капіталу. Умови реструктуризації статутного капіталу узгоджуються між учасниками банку та інвесторами шляхом перерозподілу акцій (часток, паїв), що належать учасникам банку, в обмін на погашення боргу перед кредиторами; реструктуризацію боргових зобов'язань банку (якщо є незадоволені вимоги кредиторів або очікується їх виникнення протягом наступних шести місяців).

Реструктуризація боргових зобов'язань банку передбачає: визначення умов участі інвесторів в повному або частковому задоволенні вимог кредиторів, зокрема шляхом переведення боргу (частини боргу) на інвестора; установлення строків і черговості виплати банком або інвестором боргу кредиторам (у частині прострочених зобов'язань та зобов'язань, строк виконання яких настане протягом наступних шести місяців); відстрочку або розстрочку платежів за зобов'язаннями банку (простроченими та строковими) або прощення (списання) боргів (частини боргів) згідно з чинним законодавством України; установлення відповідальності інвестора (банку) за невиконання взятих згідно з програмою санації зобов'язань.

В угодах, що укладаються згідно з чинним законодавством між банком та інвесторами, інвесторами та кредиторами з метою

здійснення заходів реструктуризації боргових зобов'язань банку, має обумовлюватися, що ці угоди набирають чинності після надання Національним банком дозволу тимчасовому адміністратору на продаж банку та схвалення програми санації; заходи і строк підвищення (відновлення) платоспроможності та приведення діяльності банку у відповідність до вимог банківського законодавства (прогнозні показники діяльності банку на час завершення програми санації мають відповідати встановленим Національним банком економічним нормативам).

Залежно від причин, що призвели до погіршення фінансового стану банку, з метою підвищення (відновлення) платоспроможності та приведення діяльності банку у відповідність до вимог банківського законодавства до програми санації можуть включатися такі заходи (із зазначенням строків їх виконання): виплата боргу кредиторам (за його наявності); скорочення чисельності службовців згідно із законодавством про працю та виплата працівникам у разі їх звільнення вихідної допомоги за рахунок коштів банку або інвестора; внесення на розгляд загальних зборів питання про зміну органів управління банком; залучення осіб, уповноважених інвесторами виконувати відповідні заходи згідно із законодавством про працю.

Інвестори повинні мати кошти в розмірі, достатньому для виконання заходів санації банку, у тому числі власні кошти для формування статутного капіталу.

Розмір внеску інвестора до статутного капіталу банку з метою його санації визначається залежно від: суми вартості акцій (паїв) акціонерів (учасників) банку, які виходять з товариства; суми внесків до статутного капіталу банку, що має забезпечувати формування капіталу банку в сумі, не меншій, ніж мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1), і дотримання нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) та нормативу адекватності основного капіталу (Н3) згідно з нормативно-правовими актами Національного банку (за вирахуванням збільшення регулятивного капіталу банку за рахунок внутрішніх джерел, якщо це передбачено програмою санації). На час реєстрації змін до статуту банку ця сума має бути не меншою, ніж передбачено статтями 30, 31, 52 Закону України «Про господарські товариства».

Інвестори, які бажають взяти участь у санації банку, подають до тимчасового адміністратора відповідні заяви. До заяви інвестори додають установчі документи, копії свідоцтв про державну реєстрацію, документи, що підтверджують наявність власних коштів для формування капіталу банку згідно з нормативно-правовими

актами Національного банку, зокрема, для юридичних осіб – фінансову звітність, аудиторський висновок про підтвердження звітності; для фізичних осіб – довідку податкового органу про доходи за останній звітний період (рік).

Якщо тимчасовий адміністратор визнає, що ця юридична чи фізична особа може бути інвестором, то він надає інвестору потрібну інформацію про показники діяльності банку (про розмір регулятивного капіталу, дотримання нормативів адекватності і достатності капіталу, про вартість активів банку за результатами їх класифікації, виконання зобов'язань банку перед кредиторами тощо) для складання попередніх розрахунків програми санації.

Інвестор, який отримав інформацію про показники діяльності банку відповідно до статті 61 Закону «Про банки і банківську діяльність», зобов'язаний не розголошувати цю інформацію і не використовувати її на свою користь чи на користь третіх осіб, а лише для виконання заходів санації банку.

Тимчасовий адміністратор перед наданням інвестору відповідної інформації має взяти в нього розписку про відповідальність за розголошення банківської таємниці.

Якщо інвестор має намір придбати істотну участь у банку в розмірах, визначених статтею 34 Закону «Про банки і банківську діяльність», то він одночасно подає Національному банку в порядку, визначеному нормативно-правовими актами Національного банку, документи на отримання відповідного дозволу.

Інвестор, який за результатами розгляду отриманої інформації прийняв рішення про проведення санації банку, має розробити програму санації і погодити її з тимчасовим адміністратором. Тимчасовий адміністратор надає інвесторам потрібну допомогу в розробленні програми санації.

Заходи з підвищення (відновлення) платоспроможності банку та приведення діяльності банку у відповідність до вимог банківського законодавства можуть здійснюватися: а) органами управління банку, що змінюються внаслідок санації за рішенням загальних зборів чи відновлюють свою діяльність, а тимчасовий адміністратор після реєстрації змін до установчих документів припиняє свою діяльність; б) тимчасовим адміністратором – у цьому разі тимчасовий адміністратор має право залучити до виконання третьої частини плану санації вповноважених інвесторами осіб.

Комісія Національного банку може прийняти рішення про регулювання процесу за третьою частиною плану санації, тобто з урахуванням пропозицій тимчасового адміністратора, інвесторів: органами управління банку – якщо внаслідок реструктуризації

статутного капіталу 2/3 і більше голосів акцій акціонерного банку або 51 і більше відсотків голосів часток (паїв) банку, створеного у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю (кооперативного банку), переходять до інвесторів; тимчасовим адміністратором – якщо погашення боргу перед кредиторами здійснюється за рахунок коштів банку або якщо реструктуризація статутного капіталу здійснюється зі зміною голосів акцій статутного капіталу банку на користь інвесторів до розміру, що становить менш ніж 2/3 голосів акцій акціонерного банку або менше 51 відсотка голосів часток (паїв) банку, створеного у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю (кооперативного банку).

Тимчасовий адміністратор організує продаж банку за дозволом Комісії Національного банку.

Дозвіл на проведення санації (продажу) банку надається за таких умов: інвестор має кошти в достатній сумі для виконання заходів програми санації щодо формування статутного капіталу; інвестор уклав відповідні угоди з банком та кредиторами про реструктуризацію боргів банку (якщо є борг перед кредиторами); інвестор, що придбав істотну участь у банку в розмірах, визначених статтею 34 Закону про банки, отримав на це письмовий дозвіл Національного банку.

Для погодження програми санації з тимчасовим адміністратором та отримання тимчасовим адміністратором згоди Національного банку на продаж банку інвестори подають тимчасовому адміністратору такі документи: програму санації банку; угоду між інвесторами та учасниками про перерозподіл акцій (часток, паїв) банку; угоду про переведення боргу (частини боргу), укладену між банком та інвесторами (погоджену з кредиторами); угоду між інвесторами і кредиторами про порядок, строк і черговість погашення (відстрочення, переведення) боргу перед кредиторами; документи, що підтверджують наявність в інвестора власних коштів для формування статутного капіталу банку та передбачені банківським законодавством у разі реєстрації збільшення статутного капіталу для акціонерів/учасників банку.

Тимчасовий адміністратор протягом 15 календарних днів після отримання повного пакета документів розглядає його, за потреби вимагає в інвесторів усунення недоліків і, якщо вважає програму санації прийнятною, погоджує її своїм підписом і відбитком печатки банку. Тимчасовий адміністратор видає інвесторам один примірник погодженої програми санації або в разі відмови в погодженні – мотивовані зауваження в письмовому вигляді.

Тимчасовий адміністратор надсилає пакет документів для отримання згоди на продаж банку до територіального управління

Національного банку (структурного підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком), до якого додає: прогнозний баланс банку на останню звітну (місячну) дату після виконання програми санації та прогнозний розрахунок показників діяльності банку і значень економічних нормативів за ним; висновок про можливість виконання інвесторами своїх зобов'язань перед банком щодо формування капіталу банку та задоволення вимог кредиторів шляхом реалізації програми санації, а також про доцільність проведення санації банку цими інвесторами (що має підтверджуватися розрахунком коштів за джерелами погашення вимог кредиторів згідно з програмою санації); пропозиції щодо порядку виконання третьої частини плану санації (органами управління банку чи тимчасовим адміністратором); список заявлених і визнаних банком вимог кредиторів; рішення (наказ) тимчасового адміністратора про збільшення статутного капіталу (про оголошення додаткової підписки на акції).

Територіальне управління Національного банку має розглянути пакет документів щодо його відповідності встановленим вимогам і передати його протягом 15 календарних днів зі своїми висновками та пропозиціями до Генерального департаменту банківського нагляду, який розглядає пакет документів спільно з Юридичним департаментом Національного банку згідно з зазначеними вимогами в строк до 25 календарних днів.

Комісія Національного банку приймає рішення про надання дозволу на продаж банку на підставі висновку та пропозицій Генерального департаменту банківського нагляду.

Після реєстрації змін до статуту банку та погодження кандидатур голови, членів правління і головного бухгалтера банку приймає рішення про регулювання програми санації.

Якщо тимчасовий адміністратор визнав, що фінансове оздоровлення банку можливе шляхом реорганізації, то він повинен отримати згоду Комісії Національного банку.

Для отримання згоди Комісії Національного банку тимчасовий адміністратор надає територіальному управлінню Національного банку такі документи: прогнозний баланс на останню звітну (місячну) дату після проведення загальних зборів учасників банку- правонаступника банку, що реорганізовується, – у разі його реорганізації шляхом виділення та прогнозний розрахунок показників діяльності банку і значень економічних нормативів за ним; план реорганізації; у разі реорганізації шляхом злиття – копію рішення загальних зборів учасників іншого банку, що реорганізо-

ується; у разі реорганізації шляхом приєднання – копію рішення загальних зборів учасників банку- правонаступника.

Комісія Національного банку приймає рішення про надання згоди на реорганізацію банку та затвердження плану реорганізації, якщо є достатні підстави вважати, що внаслідок реорганізації банк- правонаступник (та банк, що реорганізовується, – у разі реорганізації шляхом виділення) відповідатиме вимогам Національного банку щодо економічних нормативів, реорганізація не призведе до створення становища, яке загрожує інтересам кредиторів і вкладників.

Комісія Національного банку приймає рішення про надання дозволу тимчасовому адміністратору на реорганізацію банку та затвердження плану реорганізації на підставі обґрунтованого висновку Генерального департаменту банківського нагляду.

У плані реорганізації, що подається Національному банку, мають визначатися конкретні виконавці і строки виконання запланованих заходів. План реорганізації банку, наданий тимчасовим адміністратором, має містити таку інформацію: рішення тимчасового адміністратора у формі наказу про визначення шляху реорганізації банку; про створення комісій для проведення реорганізації, а саме: комісії, що здійснюватиме передавання майна, коштів, прав та обов'язків банку, що реорганізовується; комісії банку- правонаступника, що здійснюватиме приймання майна, коштів, прав та обов'язків.

Якщо реорганізація здійснюватиметься шляхом злиття, склад комісії банку- правонаступника визначається разом з іншим банком, що реорганізується, а якщо реорганізація йде шляхом приєднання, комісія для проведення реорганізації призначається банком- правонаступником; проведення інвентаризації активів, зобов'язань і резервів, які обліковуються на балансі та позабалансових рахунках банку, що реорганізовується (якщо така інвентаризація не здійснювалася попередньо тимчасовим адміністратором); оголошення про випуск акцій та підписку на паї банку- правонаступника.

Умови обміну (конвертації) акцій банку, що реорганізовується, на акції банку- правонаступника; у разі реорганізації шляхом злиття погоджується з банком, що реорганізовується, у разі приєднання до іншого банку – з банком- правонаступником; надання Національному банку відомостей про осіб, що стануть унаслідок реорганізації власниками істотної участі в банку- правонаступнику, та отримання цими особами дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку- правонаступнику (якщо внаслідок реорганізації змінюється склад власників істотної участі або збільшується питома вага їх

участі в статутному капіталі банків); передавання майна, коштів, прав та обов'язків від банку, що реорганізовується, до банку- правонаступника та складання: передатного балансу; розшифровок кожної групи рахунків за аналітичним обліком; актів приймання-передавання основних засобів, каси та інших матеріальних цінностей між матеріально відповідальними особами банку, що реорганізовується, та банку- правонаступника; актів приймання-передавання документів фінансового обліку та архіву банку, що реорганізовується; проведення загальних зборів учасників банку- правонаступника; підготовки та надання Національному банку документів для реєстрації банку- правонаступника та отримання банківської ліцензії згідно з нормативно-правовими актами Національного банку; надання Національному банку документів для отримання дозволу на здійснення операцій, якщо банк- правонаступник, створений унаслідок реорганізації шляхом злиття, поділу, виділення, передбачає здійснення цих операцій; надання Національному банку документів для отримання згоди на відкриття банками- правонаступниками філій згідно з нормативно-правовими актами Національного банку; надання Національному банку документів для реєстрації змін до статуту банку, що реорганізовується, – у разі реорганізації банку шляхом виділення; інших заходів відповідно до обраного шляху реорганізації та нормативно-правових актів Національного банку з питань реорганізації.

Якщо реорганізація банку здійснюється шляхом приєднання, план реорганізації та прогнозний баланс банку- правонаступника на останню звітну дату після проведення загальних зборів банку та розрахунок економічних нормативів за ним має погоджуватися з радою банку- правонаступника, а в разі реорганізації шляхом злиття – з іншим банком, що реорганізовується.

У разі реорганізації шляхом приєднання рада банку- правонаступника має призначити комісію для проведення реорганізації, прийняти рішення про створення філії шляхом приєднання банку, що реорганізовується, призначити збори учасників банку та повідомити про ці рішення тимчасового адміністратора.

Передавання майна, коштів, прав та обов'язків від банку, що реорганізовується, до банку- правонаступника та складання передатного (роздільного) балансу за станом на перше число місяця, наступного за звітним, здійснюється за 30 днів до проведення загальних зборів учасників тимчасовим адміністратором голові комісії банку- правонаступника з приймання майна, коштів, прав та обов'язків.

Тимчасовий адміністратор під час проведення реорганізації банку виконує такі повноваження: здійснює управління банком до прий-

няття Національним банком рішення про реєстрацію банку- правонаступника (змін до статуту банку- правонаступника в разі реорганізації шляхом приєднання) та забезпечує контроль за виконанням заходів реорганізації банку відповідно до плану реорганізації банку та нормативно-правових актів Національного банку; курирує діяльність комісії з проведення реорганізації банку, що реорганізовується, та комісії банку- правонаступника з питань реорганізації (у разі реорганізації шляхом злиття, поділу, виділення); розглядає та затверджує матеріали інвентаризації активів, зобов'язань, резервів, включно з облікованим на позабалансових рахунках. За результатами інвентаризації забезпечує врегулювання виявлених розбіжностей та списання безнадійної заборгованості за активними операціями банку за рахунок створених резервів або методом прямого списання; здійснює оцінку акцій банку та забезпечує викуп банком акцій (паїв) учасників банку, які не погоджуються на реорганізацію банку і мають намір вийти з товариства, за дотримання банком умов, визначених Інструкцією про регулювання діяльності банків; приймає рішення про скликання загальних зборів учасників банку- правонаступника шляхом видання наказу та здійснює процедуру скликання загальних зборів учасників згідно з чинним законодавством України; інше відповідно до плану реорганізації банку та нормативно-правових актів Національного банку.

На загальних зборах учасників банку- правонаступника приймаються рішення про: створення банку; випуск акцій та затвердження передплати на акції; затвердження установчих документів банку; призначення правління, спостережної ради банку, головного бухгалтера, якщо останній не входить до складу правління.

До пакета документів для реєстрації банку- правонаступника, що подається до територіального управління Національного банку, додається: роздільний баланс, затверджений загальними зборами учасників банку- правонаступника; прогнозний баланс на останню звітну (місячну) дату після проведення загальних зборів банку- правонаступника та розрахунок економічних нормативів, що погоджений тимчасовим адміністратором; висновок тимчасового адміністратора про те, що діяльність банку- правонаступника та банку, що реорганізовується, після реорганізації відповідатиме вимогам Національного банку щодо економічних нормативів і не загрожуватиме інтересам кредиторів і вкладників.

Пакет документів для реєстрації банку- правонаступника розглядається структурним підрозділом Генерального департаменту банківського нагляду, що безпосередньо здійснюватиме нагляд за діяльністю банку- правонаступника, та іншими структурними

підрозділами Національного банку відповідно до нормативно-правового акта Національного банку, що регулює порядок реєстрації банків.

Якщо банк, що реорганізовується, припиняє свою діяльність унаслідок реорганізації як юридична особа, то до територіального управління Національного банку для виключення банку, що реорганізовується, з Державного реєстру банків мають надаватися передатний/роздільний баланс, квитанція органів внутрішніх справ про знищення печаток і штампів банку, що реорганізовується.

Після прийняття в установленому порядку рішення Національного банку про реєстрацію банку- правонаступника та надання банківської ліцензії: відкривається кореспондентський рахунок банку- правонаступнику. Банк, що реорганізовується, перераховує залишки коштів із свого кореспондентського рахунку на кореспондентський рахунок банку- правонаступника; діяльність тимчасового адміністратора припиняється.

Не пізніше наступного дня після закриття кореспондентського рахунку банку, що реорганізовується, територіальним управлінням Національного банку вилучаються банківська ліцензія банку, що реорганізовується, та дозвіл Національного банку на здійснення операцій, на які потрібний дозвіл.

У цьому розділі визначається порядок ліквідації банків за ініціативою власників банку та за ініціативою Національного банку, у тому числі на підставі заяви кредиторів банку про ліквідацію банку у зв'язку з незадоволенням їхніх вимог унаслідок неплатоспроможності банку.

Національний банк може відкликати банківську ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку виключно в таких випадках:

- якщо було виявлено, що документи, надані для отримання банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію; якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;
- у разі порушення вимог Закону про банки або нормативно-правових актів Національного банку, що спричинило значну втрату активів або доходів і настання неплатоспроможності банку;
- на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення діяльності банку в правову відповідність до вимог Закону про банки та нормативно-правових актів Національного банку;
- у разі недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

Неплатоспроможність банку – його неспроможність своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру регулятивного капіталу банку, що призвело до зменшення показника адекватності регулятивного капіталу до однієї третини нормативного значення.

Під значною втратою активів або доходів слід вважати: банк є критично недокапіталізованим або банк є значно недокапіталізованим і загальні збори акціонерів (учасників) банку не прийняли рішення про відновлення платоспроможності банку шляхом проведення його санації акціонерами (учасниками) або інвесторами, або збитки за результатами фінансового року становлять 50 і більше відсотків статутного капіталу банку, за винятком тих випадків, коли банк є добре або достатньо капіталізованим і працює менше трьох років; або протягом трьох років підряд збитки за результатами фінансового року становлять 10 і більше відсотків статутного капіталу банку, за винятком тих випадків, коли банк є добре або достатньо капіталізованим; або негативно класифіковані активи з урахуванням сформованих резервів під ці активи становлять 60 і більше відсотків регулятивного капіталу банку.

До негативно класифікованих активів належать кредитні операції та дебіторська заборгованість, що класифіковані за ступенем ризику як «сумнівні», «безнадійні»; прострочені понад 30 днів нараховані доходи; а також кошти, що розміщені на кореспондентських рахунках банків (резидентів і нерезидентів), які визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах. Підставою для їх класифікації є відповідні нормативно-правові акти Національного банку та внутрішні положення банків; або якщо співвідношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі банку до поточних рахунків клієнтів (норматив миттєвої ліквідності НЗ) становить менше 10 відсотків – за відсутності інших джерел для підтримання миттєвої ліквідності.

Національний банк в обов'язковому порядку має приймати рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора банку, який є критично недокапіталізованим.

Якщо банк-боржник неспроможний виконати свої зобов'язання відповідно до рішення суду про примусове стягнення коштів протягом шести місяців і за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу, то Національний банк зобов'язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку.

Відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку

§ 1. Відкликання банківської ліцензії та ініціювання Національним банком процедури ліквідації банку, призначення ліквідатора

Якщо банк своєчасно і в повній сумі не виконав грошові зобов'язання перед кредиторами, то вони мають право надіслати рекомендованим листом або спецзв'язком до територіального управління Національного банку заяву про ліквідацію банку разом із документами, що підтверджують наявність невиконаних грошових зобов'язань банку перед ними (нотаріально засвідчена копія договору з банком, копія виписки з особового рахунку кредитора; копія претензії до банку; відповідь банку-боржника; якщо відповіді від банку-боржника не отримана, то розрахунковий документ з позначкою банку про дату надходження коштів або інші підтверджувальні документи).

Територіальне управління Національного банку розглядає подані кредитором документи, у разі потреби здійснює їх перевірку на місці в банку, готує відповідний висновок про потребу відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора. Потреба в перевірці на місці виникає, якщо кредитор не надав відповіді про отриману претензію банком-боржником і за результатами фінансової звітності банку-боржника не відображається інформація про наявність не сплачених у строк розрахункових документів.

Висновок щодо відсутності підстав для задоволення заяви кредиторів має схвалюватися Комісією Національного банку при територіальному управлінні і до Генерального департаменту банківського нагляду не надсилається. Відповідь кредитору про не-

задоволення його заяви територіальне управління Національного банку має направити протягом 30 календарних днів з урахуванням прийнятого Комісією Національного банку при територіальному управлінні рішення.

Якщо територіальне управління Національного банку вважає, що є підстави для відкликання банківської ліцензії, то цей висновок із заявою кредитора має бути надісланий до Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку протягом п'яти календарних днів з дня отримання заяви кредитора.

Висновок територіального управління Національного банку із заявою кредитора та іншими документами розглядається Генеральним департаментом банківського нагляду, у разі потреби – іншими департаментами центрального апарату і протягом 10 календарних днів з дня їх отримання надається Комісії Національного банку.

Рішення про незадоволення заяви кредитора та відхилення пропозицій територіального управління Національного банку щодо відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора може бути прийняте Комісією Національного банку і не вноситься на розгляд Правління Національного банку. Про прийняте рішення Генеральний департамент банківського нагляду надсилає повідомлення територіальному управлінню Національного банку в строк до п'яти календарних днів після його прийняття для надання відповіді заявнику.

У разі підтвердження неплатоспроможності банку Національний банк ініціює ліквідацію банку (схему ліквідації банку подано на рис. 6.1).

Рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора приймається Правлінням Національного банку та оформляється відповідною постановою.

Одночасно за цією постановою також призначається ліквідатор. У разі призначення ліквідатором службовця Національного банку визначаються інші службовці Національного банку, які братимуть участь у ліквідаційній процедурі; припиняються повноваження правління, ради банку і загальних зборів банку, а також тимчасового адміністратора, якщо він до призначення ліквідатора здійснював управління банком; надається доручення керівникам відповідного територіального управління Національного банку та Центральної розрахункової палати вжити заходів щодо припинення банком активних операцій за його кореспондентськими рахунками, відкритими в Національному банку, з дня отримання цього рішення; надається доручення Департаменту

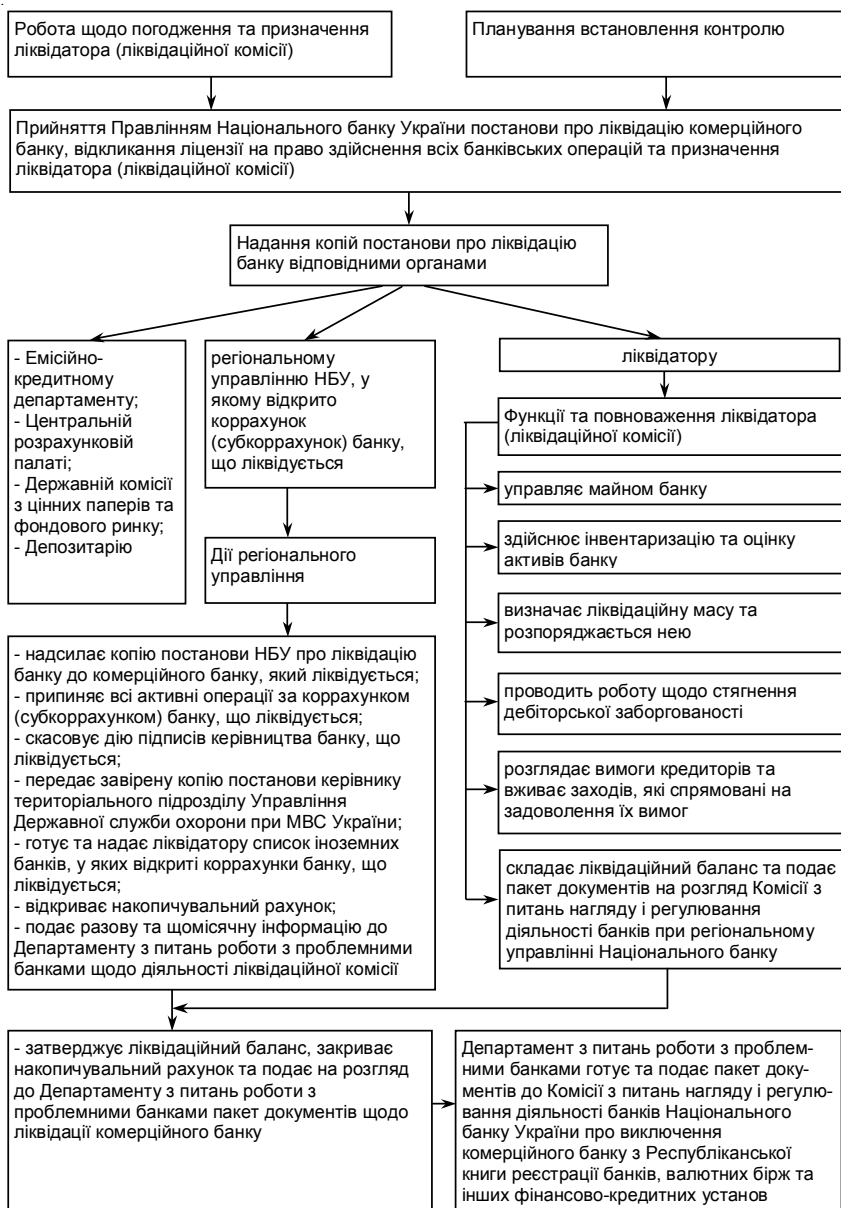

Рис. 6.1. Схема ліквідації комерційного банку

реорганізації та ліквідації банків підготувати обґрунтований висновок щодо відповідності вимогам банківського законодавства особи, призначеної Національним банком ліквідатором; надається доручення Юридичному департаменту ініціювати процедуру ліквідації банку в суді; надається доручення Генеральному департаменту банківського нагляду повідомити контрольні органи інших держав, у яких банк мав філії або кореспондентські відносини з іноземними банками; зазначаються інші заходи, потрібні для здійснення процедури ліквідації конкретного банку.

Процедура ліквідації банку має бути завершена не пізніше трьох років з дня прийняття Національним банком рішення про відкликання банківської ліцензії.

Ліквідатором може бути призначено: юридичну особу, яка проводить професійну діяльність, що пов'язана з тимчасовою адміністрацією та/або ліквідацією банків, наданням аудиторських, юридичних або консультативних послуг і має не менше трьох працівників із сертифікатом Національного банку на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку; фізичну особу – незалежного експерта (за договором з Національним банком) або службовця Національного банку.

До участі в ліквідації банку допускаються лише особи, які мають сертифікат Національного банку на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, високі професійні та моральні якості, бездоганну ділову, економічну чи юридичну освіту та досвід роботи в банківській системі.

Забороняється призначати ліквідатором банку фізичну або юридичну особу, яка виконувала функції тимчасового адміністратора в цьому банку.

Ліквідатором (керівником ліквідації) не може бути:

- фізична особа: яка є кредитором, пов'язаною особою або акціонером/учасником банку; яка має судимість, не погашену і не зняту в установленому законом порядку, або є обвинуваченою за кримінальною справою; яка не виконала своїх зобов'язань перед будь-яким банком;
- юридична особа: яка є кредитором, пов'язаною особою або акціонером (учасником) банку; яка є стороною в судовій справі за участю банку; не виконала зобов'язань перед будь-яким банком.

Ліквідатор має право залучати до процедури ліквідації працівників банку, що ліквідується, а також учасників банку, частка участі яких у статутному капіталі банку становить не більше ніж 0,1 відсотка (за відсутності конфлікту інтересів).

Національний банк перед призначенням ліквідатора зобов'язаний переконатися в тому, що немає конфлікту інтересів, та в здатності юридичної або фізичної особи діяти неупереджено.

Юридична або фізична особа перед призначенням її ліквідатором, а також особи, які залучені до ліквідації банку, зобов'язані надати Національному банку інформацію про свої ділові відносини.

У разі виникнення конфлікту інтересів після призначення ліквідатора останній зобов'язаний ужити заходів щодо усунення цього конфлікту з одночасним повідомленням про це Національного банку, який вирішує питання про можливість продовження роботи ліквідатора.

Копія постанови про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора надається уповноваженому представнику банку уповноваженим представником відповідного територіального управління Національного банку разом з ліквідатором у день її отримання без попереднього повідомлення керівників банку. Одночасно в банку вилучаються банківська ліцензія та дозвіл Національного банку на здійснення окремих операцій.

Під час виконання своїх обов'язків ліквідатор за своїм статусом прирівнюється до представника Національного банку. Будь-яка особа, що навмисно перешкоджає доступу ліквідатора до банку, його активів, книг, записів, документів, несе відповідальність згідно з чинним законодавством. Правоохоронні органи зобов'язані надавати допомогу ліквідатору в його роботі на підставі письмового звернення.

З дня початку роботи ліквідатора рішення Правління Національного банку про відкликання в банку банківської ліцензії і призначення ліквідатора доводиться до відома банківської системи України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Банки після отримання постанови зобов'язані самостійно припинити виконання активних операцій за прямими кореспондентськими рахунками банку, що ліквідується.

Керівник територіального управління Національного банку, у якому відкритий кореспондентський рахунок банку, не пізніше наступного дня після отримання рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора припиняє всі активні операції за всіма кореспондентськими рахунками банку як у національній, так і в іноземній валюті.

Якщо банк має відкриті прямі кореспондентські рахунки в банках-кореспондентах (резидентах і нерезидентах), то ліквідатор на підставі відповідної інформації територіального управління

Національного банку (у якому відкритий кореспондентський рахунок банку) уживає таких заходів: надсилає цим банкам повідомлення про прийняте Національним банком рішення про ліквідацію банку та забезпечує повернення коштів із його кореспондентських рахунків на накопичувальний рахунок ліквідатора; блокує всі засоби зв'язку з банками-кореспондентами з метою запобігання незаконному відпливу коштів в іноземній валюті.

Ліквідатор надає територіальному управлінню Національного банку протягом трьох робочих днів інформацію про закриття прямих кореспондентських рахунків у банках-кореспондентах (резидентах і нерезидентах) із зазначенням дати закриття кореспондентського рахунку та стану кореспондентського рахунку (сума залишку і реквізити для переказу залишків за кореспондентським рахунком, якщо такі були).

§ 2. Здійснення ліквідаційної процедури та відкликання банківської ліцензії

Ліквідатор зобов'язаний протягом трьох днів після його призначення за рахунок коштів банку опублікувати в газеті «Урядовий кур'єр» чи «Голос України», а також може опублікувати в одній з місцевих газет за місцезнаходженням банку, що ліквідується, повідомлення про відкриття ліквідаційної процедури, а також вивісити його в кожному відокремленому підрозділі банку.

Повідомлення про відкриття ліквідаційної процедури має містити найменування та інші реквізити банку, що ліквідується, дату прийняття Національним банком рішення про відкликання банківської ліцензії або дату прийняття рішення власника банку про ліквідацію банку і призначення ліквідатора, відомості про ліквідатора (зокрема дату та адресу, за якою він приступає до виконання своїх обов'язків).

У повідомленні має міститися інформація про строки, протягом яких юридичні або фізичні особи, що бажають викупити активи банку, можуть отримати в ліквідатора інформацію про активи банку, що підлягають продажу, та запропонувати свої умови продажу активів.

Не дозволяється опублікування або розголошення іншим чином відомостей про неплатоспроможність банку до дня прийняття рішення про його ліквідацію.

Для забезпечення виконання ліквідатором своїх повноважень у територіальному управлінні Національного банку відкривається накопичувальний рахунок, на який зараховуються кошти банку

і надходження на його адресу та з якого проводяться розрахунки з кредиторами та оплата витрат ліквідатора. Накопичувальний рахунок відкривається як у національній, так і в іноземній валюті, якщо банк здійснював операції з іноземною валютою.

Відкриття накопичувального рахунку здійснюється на підставі постанови Правління Національного банку про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора, нотаріально засвідченої картки із зразками підписів уповноважених осіб і відбитка печатки банку, що ліквідується. Якщо ліквідація банку проводиться службовцями Національного банку, то їх підпис може засвідчуватися начальником відповідного територіального управління Національного банку.

Після відкриття ліквідатору накопичувального рахунку за розпорядженням керівника територіального управління Національного банку залишок коштів із кореспондентського рахунку банку перераховується на накопичувальний рахунок і вживаються заходи щодо закриття кореспондентського рахунку банку та виключення його з учасників СЕП, а також кредиторам повертаються розрахункові документи, які не були сплачені в строк з вини банку і враховувалися на відповідному позабалансовому рахунку (якщо такий облік мав місце в територіальному управлінні Національного банку за договором з банком).

Накопичувальний рахунок ліквідатора в іноземній валюті використовується виключно для здійснення таких операцій:

- для зарахування: залишків коштів в іноземній валюті з кореспондентських рахунків банків-кореспондентів (резидентів і нерезидентів); коштів в іноземній валюті, що надходять від дебіторів та інших позичальників (резидентів і нерезидентів) за проведеними раніше операціями та угодами банку під час здійснення ліквідаційної процедури, включаючи повернення заборгованості за наданими кредитами та процентами, а також неустойки (пені, штрафів), комісійних, повернення авансових платежів тощо;
- для списання коштів для продажу їх на міжбанківському валютному ринку з подальшим зарахуванням їх на накопичувальний рахунок у національній валюті України.

З дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора: припиняються повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління.

Права керівників (органів управління) банку переходять до ліквідатора, який з дня свого призначення має повне і виняткове право управляти банком та контролювати його. Керівники

банку – тимчасовий адміністратор та інші матеріально відповідальні особи забезпечують передавання бухгалтерської та іншої документації банку, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей банку ліквідатору за актами приймання-передавання. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків винні особи несуть відповідальність відповідно до вимог чинного законодавства України; банківська діяльність банку завершується закінченням технологічного циклу конкретних операцій, якщо це сприятиме збереженню або збільшенню ліквідаційної маси. Це означає, що нарахування відсотків, комісійних, штрафів, інших очікуваних доходів за активними операціями банку може припинитися в строки згідно з договорами з клієнтами банку.

Ліквідатору забороняється вчиняти інші дії, які б свідчили про продовження діяльності банку; строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав; припиняється нарахування процентів, неустойки (штрафу, пені) та інших санкцій за всіма видами заборгованості банку, у тому числі нарахування пені та відсотків з усіх видів заборгованості банку та штрафів, що нараховуються за результатами перевірок, здійснених Національним банком, органами державної податкової служби тощо, а також за пасивними операціями, у тому числі за депозитами. З цього дня також припиняється нарахування відсотків банками-кореспондентами за міжбанківськими кредитами, наданими ними банку, що ліквідується; відомості про фінансове становище банку перестають бути конфіденційними чи становити банківську таємницю; укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банку чи передаванням цього майна третім особам, допускається у зв'язку з виконанням ліквідаційної процедури; скасовуються арешт, накладений на майно банку, чи інші обмеження щодо розпорядження його майном. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банку-банкрута не допускається.

Ліквідатор повідомляє компетентний орган, що наклав арешт на майно банку, про прийняте Національним банком рішення про відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації; вимоги за зобов'язаннями банку, що виникли під час проведення ліквідації, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури.

З дня отримання рішення про своє призначення ліквідатор зобов'язаний вжити заходів для ефективної ліквідації банку та

максимального задоволення вимог кредиторів відповідно до чинного законодавства та цього Положення.

Вимоги кредиторів мають бути заявлені протягом одного місяця з дня першої публікації в газеті «Урядовий кур'єр» або «Голос України» повідомлення про відкриття ліквідаційної процедури.

Усі вимоги кредиторів (у тому числі органів державної податкової служби) мають бути заявлені в національній валюті в розмірах, які існували на дату прийняття рішення про ліквідацію. Якщо вимогу заявлено в іноземній валюті, то така вимога підлягає конвертації заявником у національну валюту за офіційним курсом, установленим Національним банком на дату прийняття рішення про ліквідацію. Крім розміру вимоги, заява кредиторів має містити підстави та зазначення доказів, що обґрунтовують вимогу або документи, що підтверджують борг.

Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження: приймає від керівників банку за актами приймання-передавання до свого відання майно та документи банку, уживає заходів щодо забезпечення їх збереження; виконує функції з управління та розпорядження майном банку; у строк до двох місяців із дня його призначення здійснює інвентаризацію активів (включаючи обліковане на позабалансових рахунках) та архіву банку, а також оцінку майна банку згідно з чинним законодавством та складає початковий баланс ліквідатора; визначає ліквідаційну масу та розпоряджається нею; проводить роботу щодо повернення дебіторської заборгованості, у тому числі подає позови на боржників від імені банку до органів судової влади, зокрема на третіх осіб; уживає заходів, спрямованих на виявлення та повернення майна банку, що знаходиться в третіх осіб; у разі потреби отримує кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банку, який відшкодовується в першу чергу згідно зі статтею 95 Закону «Про банки і банківську діяльність» за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банку; з дня відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банку про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю; виявляє кредиторів і заявляє в установленому чинним законодавством порядку заперечення щодо заявлених до банку вимог кредиторів; заявляє відмову від виконання договорів та в установленому чинним законодавством порядку розриває їх. Ліквідатор має право розірвати договори про надання банку послуг, а також припинити зобов'язання банку щодо оренди (найму) рухомого і нерухомого майна, попередньо (за 30 днів) повідомивши про це іншу

сторону; уживає заходів, які, на його думку, дадуть змогу отримати максимальну виручку від продажу активів у найкоротший строк; реалізує майно банку для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів; повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення про це та надає державному органу з питань банкрутства інформацію для ведення єдиної бази даних щодо підприємств-банкрутів; складає ліквідаційний баланс і подає його на затвердження територіальному управлінню Національного банку; здійснює інші повноваження, передбачені статтею 92 Закону «Про банки і банківську діяльність».

Керівник ліквідаційної процедури (якщо ліквідатором призначено юридичну особу) виконує організаційно-розпорядчі функції відповідно до статті 92 Закону «Про банки і банківську діяльність», приймає рішення одноосібно в межах своїх повноважень.

Ліквідатор не має права: використовувати або дозволяти використовувати майнові активи банку, що ліквідується, у власних інтересах або в інтересах третіх осіб; брати зобов'язання від імені Національного банку без його письмового дозволу; розголошувати службову інформацію, якщо це не пов'язано з виконанням функцій ліквідатора.

Ліквідатор зобов'язаний у двомісячний термін з дня свого призначення вжити заходів щодо розпорядження цінностями, що перебували на відповідальному зберіганні в банку, а саме: припинити трастові зобов'язання банку, повернути власнику всі активи та матеріальні цінності, що є в довірчому управлінні банку (крім грошових коштів), здійснити остаточні розрахунки за трастовими рахунками; надіслати повідомлення всім клієнтам, які користуються послугами відповідального зберігання, про потребу вилучити свої цінності протягом трьох місяців з дня оголошення про початок ліквідаційної процедури.

Матеріальні цінності, що перебували на відповідальному зберіганні банку і не були вилучені власниками в зазначений у повідомленні строк, вважаються фондами, на які не можуть претендувати кредитори банку. Ці цінності переходять у розпорядження Національного банку для повернення законним власникам.

Для здійснення ліквідації філії банку, що ліквідується, ліквідатор призначає відповідального за ліквідацію філії і затверджує склад групи для здійснення ліквідації філії, до якої залучаються потрібні фахівці, експерти, консультанти тощо.

Відповідальний за ліквідацію філії вживає таких заходів: зупиняє проведення філією операцій; блокує всі види зв'язку;

забезпечує схоронність активів і документації філії; закриває кореспондентський рахунок філії; здійснює інвентаризацію та оцінку майна й документів філії; вирішує в установленому чинним законодавством порядку питання щодо звільнення працівників; надає ліквідатору банку щотижневий оперативний звіт про стан ліквідації філії; складає протягом місяця з дня свого призначення початковий баланс ліквідатора філії з урахуванням результатів інвентаризації активів та подає його на затвердження ліквідатору разом з актами інвентаризації активів і майна банку та актом приймання-передавання матеріальних цінностей; складає проміжний ліквідаційний баланс філії; уживає заходів щодо ліквідації філії; складає ліквідаційний баланс філії; передає архів філії ліквідатору після затвердження ліквідатором ліквідаційного балансу філії.

§ 3. Інвентаризація та оцінка активів банку, складання початкового балансу ліквідатора, розгляд вимог кредиторів, складання проміжного ліквідаційного балансу

Майно, на яке звертається стягнення, оцінюється ліквідатором у порядку, установленому чинним законодавством України.

Оцінка кредиторської, дебіторської заборгованості та цінних паперів має здійснюватися з урахуванням порядку класифікації активів, визначеного нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють формування банками резервів під ці активи.

Для майна, яке продається на аукціоні, оціночна вартість є початковою.

При визначенні суми, яку можна одержати від продажу активів, ліквідатор зобов'язаний дати оцінку різним пропозиціям з урахуванням ринкової вартості активів.

Для здійснення оцінки майна ліквідатор має право на підставі договору залучати аудиторську фірму або незалежного аудитора, або експерта, що діє на підставі укладеної з Фондом державного майна України угоди, з оплатою їх послуг за рахунок ліквідаційної маси, якщо ці виплати передбачені кошторисом витрат ліквідатора.

Особа (юридична або фізична), що залучається ліквідатором для оцінки майна, не повинна бути зацікавленою особою, тобто акціонером банку, що ліквідується, або особою, яка володіє майном, що конкурує з майном банку, яке має оцінюватися цією особою.

Ліквідатор зобов'язаний переконатися у відсутності конфлікту інтересів з цією особою та в її здатності діяти неупереджено.

Акт оцінки майна підписується особами, які здійснювали оцінку майна, та затверджується ліквідатором (керівником ліквідаційної процедури).

Термін дії акта оцінки майна визначається ліквідатором (за винятком майна державних банків, термін дії акта оцінки майна яких регулюється чинним законодавством України). Якщо майно не продане і його ринкова ціна змінилася більше ніж на 10 відсотків, то ліквідатор може призначити проведення повторної оцінки майна.

Перелік активів, які підлягають експертній оцінці, ліквідатор визначає під час інвентаризації активів.

Інвентаризація активів здійснюється на дату прийняття Національним банком рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора.

За результатами інвентаризації активів ліквідатор вживає заходів щодо врегулювання виявлених розбіжностей відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, що регулюють організацію бухгалтерського обліку в банках.

У разі відхилення залишкової вартості основних засобів чи нематеріальних активів від вартості їх корисного використання за результатами оцінки ліквідатор здійснює переоцінку відповідно до Інструкції з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів.

Заборгованість за активними операціями банку, яка визнана на час складання початкового балансу безнадійною, списується за рахунок сформованих банком резервів або методом прямого списання відповідно до чинного законодавства України.

Активи банку включаються до початкового балансу ліквідатора, з урахуванням заходів, ужитих ліквідатором за результатами проведеної інвентаризації активів та їх оцінки.

Якщо банк, що ліквідується, здійснював операції з іноземною валютою, то відповідні активи банку в початковому балансі відображаються в іноземній валюті в розрізі кодів валют та в гривневому еквіваленті на дату складання початкового балансу, пасиви – у розрізі кодів валют у гривневому еквіваленті на дату прийняття рішення про ліквідацію.

Під час складання початкового балансу для встановлення фактичного розміру заборгованості перед банком щодо зобов'язань, строк яких настав або настане в поточному місяці, по-

трібно отримати в письмовій формі від дебітора (боржника) підтвердження заборгованості за основним боргом і нарахованими процентами (штрафами, пенею, комісійними) у порядку досудового врегулювання господарських спорів відповідно до чинного законодавства.

При складанні початкового балансу ліквідатора основні засоби та нематеріальні активи обліковуються за залишковою (ринковою) вартістю.

Початковий баланс складається на перше число місяця, що настає після завершення інвентаризації активів.

Початковий баланс ліквідатора подається територіальному управлінню Національного банку (Департаменту реорганізації та ліквідації банків, у разі ліквідації банку, накопичувальний рахунок ліквідатора якого відкрито в Операційному управлінні Національного банку) для погодження через десять днів після завершення інвентаризації активів. До початкового балансу ліквідатор додає інформацію про перелік активів банку за результатами інвентаризації та їх оцінки, підстави для їх списання, а також копію документа (поштового реєстру) про надсилання претензій боржникам банку.

Початковий баланс ліквідатора погоджується керівником територіального управління Національного банку в разі відповідності поданого пакета документів чинному законодавству.

Ліквідатор протягом трьох місяців з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури здійснює такі заходи щодо задоволення вимог кредиторів: повертає кредиторам розрахункові документи, що не сплачені в строк з вини банку та обліковувалися в банку на відповідному позабалансовому рахунку, з повідомленням про початок ліквідаційної процедури і про те, що кредитори можуть надати свої вимоги за зобов'язаннями банку ліквідатору із зазначенням строку та адреси для їх надсилання; визначає суму заборгованості кожному кредитору та відносить вимоги до певної черги погашення; відхиляє вимоги в разі їх непідтвердження; складає перелік заявлених і акцептованих ним вимог; повідомляє кредиторів про акцептування вимог; передає Фонду гарантування вкладів фізичних осіб реєстр вкладників відповідно до Положення про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів вкладникам банків у разі їх ліквідації; щотижня протягом трьох тижнів публікує оголошення про день і місце, де можна ознайомитися з переліком вимог, та про дату подання цього переліку Національному банку.

Кредитори мають право надіслати ліквідатору свої заперечення щодо визнаних ним вимог протягом одного місяця з дня отримання повідомлення.

Ліквідатор має право з дозволу комісії Національного банку при територіальному управлінні погашати вимоги до банку до часу завершення складання переліку вимог та його затвердження Національним банком лише за угодами, що забезпечують здійснення ліквідаційної процедури.

У строк до трьох місяців із дня, зазначеного в повідомленні про ліквідацію, після розгляду вимог кредиторів ліквідатор складає проміжний ліквідаційний баланс, з урахуванням проміжних ліквідаційних балансів філій, і подає його до територіального управління Національного банку.

До проміжного ліквідаційного балансу додаються: копія публікації (оголошення) у пресі про ліквідацію банку; реєстр заявлених та акцептованих вимог кредиторів для затвердження Комісією Національного банку при територіальному управлінні.

Зобов'язання банку, що не враховувалися в балансі банку на день прийняття рішення про ліквідацію, але заявлені кредиторами в строк, зазначений у повідомленні про ліквідацію, і визнані ліквідатором, включаються до проміжного ліквідаційного балансу.

У разі наявності рішення суду про задоволення вимог кредиторів, які не враховувалися в балансі банку на день прийняття рішення про ліквідацію, ці зобов'язання також включаються до проміжного ліквідаційного балансу.

Задоволення вимог кредиторів і завершення процедури ліквідації

§ 1. Продаж майна (активів) банку

Після проведення інвентаризації, оцінки майна (активів) банку та складання початкового та проміжного ліквідаційного балансу ліквідатор розпочинає продаж майна (активів) банку.

Продаж майна (активів) банку, що ліквідовується, здійснюється шляхом: проведення конкурсу (аукціону);

- проведення біржових торгів через товарну біржу;
- продажу на фондовій біржі або через торговельно-інформаційну систему;
- безпосередньо продажу юридичній або фізичній особі.

Правління Національного банку може в окремих випадках установлювати інший порядок продажу майна (активів) банку та інший спосіб продажу (уступки) вимог банку.

За конкурсом (на аукціоні) здійснюється продаж: цілісного майнового комплексу банку або його частин; цілісних майнових комплексів філій банку або їх частин; окремого індивідуально визначеного майна (активу).

Продаж майна (активів) банку за конкурсом (на аукціоні) здійснюється за наявності не менше ніж двох покупців.

Продаж майна (активів) банку на аукціоні полягає в переході права власності до покупця, який запропонував за нього під час торгів найвищу ціну та сплатив її.

Продаж майна (активів) банку за конкурсом полягає в переході права власності до покупця, який запропонував за нього найвищу ціну, сплатив її і взяв зобов'язання виконати всі фіксовані умови конкурсу, зокрема щодо використання майна (ак-

тивів) в операційній діяльності банків (для створення нового банку або створення філій діючих банків).

На біржових торгах через товарну біржу здійснюється продаж основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, господарських матеріалів, малоцінних та швидкозношуваних предметів (як індивідуально визначених активів).

Продаж цінних паперів (крім векселів) здійснюється на фондовій біржі або через торговельно-інформаційну систему в порядку, визначеному чинним законодавством України.

Безпосередньо юридичній або фізичній особі здійснюється продаж такого майна (активів): основних засобів, балансова залишкова вартість яких не перевищує 500 грн, а також інших необоротних матеріальних активів, господарських матеріалів, малоцінних та швидкозношуваних предметів, обсяги або вартість яких є недостатніми для проведення конкурсу (аукціону) або торгів на товарній біржі (ці матеріальні активи реалізуються безпосередньо ліквідатором або на комісійних умовах через організацію роздрібною торгівлі); не проданих за конкурсом (на аукціоні); щодо якого (яких) після опублікування оголошення про проведення конкурсу (аукціону) є лише одна пропозиція від покупця; житлових приміщень, які є власністю банку та в яких поселені громадяни на законних підставах (договір оренди з правом викупу тощо); векселів.

Викуп кредиторами майна (активів) банку в рахунок задоволення своїх вимог може здійснюватися лише за умови, якщо майно (активи) банку не продане іншим юридичним або фізичним особам у зв'язку з відсутністю пропозицій від покупців щодо його (їх) викупу або майно (активи) не продане за конкурсом (на аукціоні), на товарній (фондовій) біржі, через торговельно-інформаційну систему та за умови, що це не призведе до порушення черговості задоволення вимог кредиторів, установлені чинним законодавством України.

Порядок продажу майна (активів) банку, склад, умови та строки придбання майна погоджуються з Комісією Національного банку або за її рішенням з комісіями Національного банку при територіальних управліннях.

Для погодження порядку продажу майна (активів), його складу, умов та строків придбання комісією Національного банку при територіальному управлінні (Комісією Національного банку) ліквідатор подає до територіального управління Національного банку (Департаменту реорганізації та ліквідації банків – у разі ліквідації банків, накопичувальний рахунок яких відкрито в

Операційному управлінні Національного банку) такі документи: інформацію про майно (актив), яка містить, зокрема, назву, коротку характеристику, його залишкову, оціночну (ринкову або ліквідаційну) вартість; звіти (акти) суб'єктів оціночної діяльності (експертів) або ліквідатора щодо оцінки майна (активів). У разі оцінки майна (активів) за ліквідаційною вартістю ліквідатор подає відповідні обґрунтування доцільності проведення їх оцінки та реалізації за ліквідаційною вартістю; висновок ліквідатора про порядок продажу майна (активів), його склад, умови та строки продажу. У цьому висновку ліквідатор визначає перелік об'єктів, що продаватимуться шляхом викупу за конкурсом (з умовами його проведення), через аукціон, на товарній біржі, фондовій біржі, через торговельно-інформаційну систему, безпосередньо юридичній або фізичній особі, кредиторам банку в рахунок задоволення їх вимог, а також пропонує організатора аукціону, товарну біржу, торговельно-інформаційну систему, підприємство роздрібною торгівлі для продажу відповідного майна (активу), якщо передбачається такий порядок продажу.

Територіальне управління (Департамент реорганізації та ліквідації банків) Національного банку має право вимагати подання ліквідатором інших документів, що стосуються продажу майна (активів) банку.

У разі потреби (в окремих випадках) термінового продажу майна (активів) банку з метою його збереження та неможливості проведення за короткий термін відповідного маркетингу Правління Національного банку має право погодити продаж майна (активів) за ліквідаційною вартістю.

Підрозділ банківського нагляду територіального управління Національного банку (Департамент реорганізації та ліквідації банків – у разі ліквідації банку, накопичувальний рахунок якого відкритий в Операційному управлінні Національного банку) розглядає поданий ліквідатором пакет документів протягом 15 робочих днів і подає разом зі своїм висновком на розгляд комісії Національного банку при територіальному управлінні (Комісії Національного банку).

Про продаж майна (активів) за конкурсом (на аукціоні) ліквідатор повідомляє за допомогою засобів масової інформації.

Ліквідатор публікує оголошення про проведення конкурсу або аукціону принаймні в одній загальнодержавній та одній місцевій (за місцезнаходженням банку) газеті не пізніше ніж за 30 днів до оголошеної дати проведення конкурсу або аукціону.

Оголошення має містити: назву, опис та іншу потрібну інфор-

мацію про майно (актив); місце та час проведення конкурсу, аукціону; початкову ціну продажу, умови продажу та використання майна (активу); кінцевий термін прийняття заяви про участь в аукціоні або конкурсі; час та місце особистого ознайомлення з майном (активом); місцезнаходження, номер телефону, час роботи служби з організації конкурсу, аукціону; інші умови продажу (у разі потреби).

Після опублікування повідомлення про продаж майна (активів) ліквідатор дає змогу ознайомитися з майном (активами) усім особам, які подали заяву про участь у конкурсі або аукціоні.

Порядок проведення конкурсу (аукціону) визначається чинним законодавством України.

Майно (активи) банку, щодо обігу якого встановлено обмеження, продається на закритих торгах шляхом проведення конкурсу (аукціону) за участю осіб, які відповідно до чинного законодавства можуть мати зазначене майно (активи) у власності чи на підставі іншого речового права відповідно до цивільного законодавства України.

Продаж кредитів банку (уступка вимоги наданих банком кредитів) здійснюється на закритих торгах шляхом проведення конкурсу серед банків (інших фінансових установ) з дотриманням вимог чинного законодавства, у тому числі щодо збереження банківської таємниці.

У разі проведення закритого конкурсу (аукціону) порядок розповсюдження повідомлення про проведення торгів визначає Комісія Національного банку при територіальному управлінні (Комісія Національного банку – у разі ліквідації банку, накопичувальний рахунок якого відкритий в Операційному управлінні Національного банку) на пропозицію ліквідатора.

Продаж майна (активів) банку за конкурсом здійснює конкурсна комісія, що утворена ліквідатором (керівником ліквідації) згідно з чинним законодавством.

До складу конкурсної комісії ліквідатор може включати осіб, залучених до ліквідації банку, службовців Національного банку, призначених для допомоги ліквідатору, представників органів місцевого самоврядування (за їх згодою, у разі продажу об'єкта комунальної власності), представників податкових органів (за їх згодою).

У разі продажу майна (активів) банку, що ліквідується, на аукціоні ліквідатор може безпосередньо проводити торги відповідно до чинного законодавства або залучити на підставі договору організатора аукціону – юридичну особу, яка відповідно до

установчих документів має право проводити торги. Організатор аукціону не може бути зацікавленою особою стосовно кредитора чи боржника.

Для продажу цінних паперів ліквідатор укладає договір з торговцем цінними паперами, що діє відповідно до Законів України «Про цінні папери та фондову біржу», «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» і має відповідну ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Розмір оплати послуг осіб, залучених для продажу майна (активів) банку, що ліквідується, визначається за погодженням сторін у договорі та оплачується за рахунок ліквідаційної маси, якщо це передбачено кошторисом витрат ліквідатора.

Продаж майна (активів) банку оформляється договорами купівлі-продажу, які укладаються між банком (в особі ліквідатора) і покупцем відповідно до чинного законодавства України. У разі продажу майна за конкурсом до договору включаються зобов'язання покупця, установлені умовами конкурсу.

Покупець (крім покупців – кредиторів банку) зобов'язаний сплатити встановлену ціну продажу майна в строк, передбачений договором купівлі-продажу, який не може перевищувати одного місяця з дня укладення договору.

Фактичне передавання майна (активів) покупцям здійснюється після надходження коштів на накопичувальний рахунок банку. Ліквідатор передбачає цю умову у відповідних договорах купівлі-продажу.

§ 2. Задоволення вимог кредиторів

Кошти, одержані в результаті ліквідаційної процедури, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у такій черговості. У першу чергу задовольняються: вимоги кредиторів, забезпечені заставою (сума, що виплачується кредитору, не має перевищувати вартість застави); вимоги Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб; виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банку, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого з цієї метою; витрати, пов'язані з роботою ліквідатора (у тому числі: на оплату державного мита; на публікацію оголошення про ліквідацію банку; на публікацію в засобах масової інформації про порядок продажу майна банку; витрати ліквідатора, пов'язані з утриманням і збереженням ак-

тивів банку; на оплату праці працівників, залучених для здійснення ліквідації; на проведення аудиту); зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян.

Перелічені витрати відшкодовуються після реалізації ліквідатором частини ліквідаційної маси, якщо інше не передбачено Законом **про банки**.

У другу чергу задовольняються: вимоги вкладників – фізичних осіб у частині перевищення суми, передбаченої системою гарантування вкладів – фізичних осіб, та вимоги, що виникли із зобов'язань банку перед працівниками.

У третю чергу задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банку після повного задоволення вимог попередньої черги.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вони задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторові однієї черги.

У разі відмови кредитора від задоволення визнаної в установленому порядку вимоги ліквідатор не враховує суму грошових вимог цього кредитора.

Вимоги, заявлені після закінчення строку, установленого для їх подання, не розглядаються і вважаються погашеними. Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

Якщо на час закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи банку і наслідком їх негайного продажу буде істотна втрата їх вартості, то ліквідатор передає (згідно з договором) ці активи в управління визначеній Комісією Національного банку на конкурсній основі юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів банку за рахунок отриманих активів.

Для цього ліквідатор виділяє із залишеного обсягу активів банку, що ліквідується, активи, які реально можуть бути продані протягом певного проміжку часу, та зобов'язання кредиторів, які включені до переліку заявлених і акцептованих ліквідатором вимог кредиторів, затвердженого комісією Національного банку при територіальному управлінні (Комісією Національного банку).

Для отримання згоди Комісії Національного банку ліквідатор має надати: перелік активів банку, що залишилися нереалізованими, у тому числі ті, що передбачається передати іншій

юридичній особі; інформацію про кожний індивідуально визначений актив (назва, коротка характеристика, його вартість залишкова, ринкова (початкова)); висновки експертів або ліквідатора про оцінку індивідуально визначеного активу, що свідчать про недоцільність його негайного продажу; перелік і загальну суму зобов'язань банку, які мають передаватися.

У разі передавання активів та пасивів іншій юридичній особі вона зобов'язана подавати Національному банку звітність про продаж цих активів та задоволення вимог кредиторів.

Майно (активи), що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникам (розподіляється між акціонерами/учасниками відповідно до питомої ваги належних їм акцій/часток/паїв у статутному капіталі), а майно державних банків – відповідному органу приватизації для подальшого продажу. Кошти, одержані від продажу цього майна, спрямовуються до Державного бюджету України.

Майно (активи) кооперативних банків, що залишилося після задоволення потреб кредиторів, підлягає використанню відповідно до чинного законодавства.

Вимоги кредиторів не задовольняються в таких випадках:

- не надійшли протягом установленого часу;
- не визнані ліквідатором;
- не оскаржені кредитором у встановленому порядку або за запереченням кредитора прийнято рішення про незадоволення його вимоги;
- майна банку не вистачає для задоволення вимог.

§ 3. Контроль за діяльністю ліквідатора і завершення процедури ліквідації

Національний банк здійснює контроль за діяльністю ліквідатора. Ліквідатор зобов'язаний щомісяця письмово повідомляти відповідне територіальне управління Національного банку про результати роботи та надавати потрібні документи. Ця інформація обов'язково має містити дані про стягнення дебіторської заборгованості, стан реалізації майна банку та розрахунки з кредиторами.

Територіальне управління Національного банку, у свою чергу, зобов'язане щомісяця інформувати Департамент реорганізації та ліквідації банків про роботу ліквідатора.

Один раз на рік територіальне управління (або Департамент реорганізації та ліквідації банків) Національного банку прово-

дить перевірку діяльності ліквідатора щодо дотримання банківського законодавства під час здійснення ліквідаційної процедури. Позачергова перевірка діяльності ліквідатора може бути здійснена в разі надходження до Національного банку інформації про порушення ліквідатором чинного законодавства чи нормативно-правових актів Національного банку, надання недостовірної звітності, інформації чи її ненадання.

Національний банк відповідно до Кодексу про адміністративні правопорушення має право накладати штрафи на ліквідатора (керівника ліквідації) та інших осіб, залучених до ліквідації, у разі порушення порядку подання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку під час ліквідації банку.

Накладання штрафів на ліквідатора (керівника ліквідації), інших відповідальних осіб, залучених до ліквідації, здійснюється в порядку, визначеному Положенням про порядок накладення адміністративних штрафів.

У разі невідповідності роботи ліквідатора вимогам чинного законодавства та умовам договору Національний банк має право розірвати договір з ліквідатором і призначити нового ліквідатора.

Ліквідатор несе відповідальність за всі свої дії відповідно до договору, укладеного з Національним банком, та чинного законодавства України. Дії ліквідатора можуть бути оскаржені кредиторами, акціонерами/учасниками банку в судовому порядку.

У разі виникнення спорів щодо виплати заборгованості банку його кредиторам кошти не підлягають розподілу між акціонерами (учасниками) до вирішення цих спорів.

Не пізніше 10 днів після завершення процедури ліквідації ліквідатор складає ліквідаційний баланс та подає разом з матеріалами про свою роботу територіальному управлінню (Департаменту реорганізації та ліквідації банків – у разі ліквідації банків, накопичувальні рахунки ліквідатора яких відкриті в Операційному управлінні) Національного банку для розгляду та затвердження.

Також не пізніше 10 днів після завершення процедури ліквідації ліквідатор зобов'язаний отримати квитанцію органів внутрішніх справ про знищення печаток і штампів банку, що ліквідується, та надати її до територіального управління Національного банку.

У разі втрати печаток і штампів банку ліквідатор зобов'язаний подати пояснювальну записку та копію заяви про це до органів внутрішніх справ.

Ліквідаційний баланс складається за вирахуванням переданих в управління непроданих активів та зобов'язань банку іншій юридичній особі (якщо таке передавання здійснювалося).

Залишок коштів на накопичувальному рахунку ліквідатора, що відображається в ліквідаційному балансі, та залишок готівки в касі мають дорівнювати нулю.

До ліквідаційного балансу додаються такі документи: початковий баланс ліквідатора; проміжний ліквідаційний баланс; баланс банку за останній робочий день; розшифровки за балансовими та позабалансовими рахунками; відомість накопичених оборотів за балансовими та позабалансовими рахунками за весь період роботи ліквідаційної комісії; акти інвентаризації активів і майна банку; квитанція органів внутрішніх справ про знищення печаток і штампів банку; опис усіх документів за результатами їх передавання від керівництва банку (тимчасової адміністрації) до ліквідаційної комісії з розподілом за кожним підрозділом (оформляється підписами сторін); акт опису технічного стану комп'ютерної техніки; оголошення в пресі про реалізацію майна банку; список вимог кредиторів і результати розгляду їх вимог; протоколи засідань ліквідаційної комісії; інформація про проведену роботу щодо виявлення дебіторів банку, у тому числі стягнення дебіторської заборгованості; інформація про проведену роботу щодо стягнення заборгованості з боржників банку з додатками (рішення господарського суду, довідки довідкового бюро, інформація з листування щодо міжбанківських кредитів, довідки за безнадійними до повернення кредитами тощо); інформація про реалізацію майна банку з посиланням на укладені угоди з купівлі-продажу; довідка про проведену претензійну роботу щодо кредиторів банку (про визнання недійсною кредиторської заборгованості); інформація про листування з податковими органами; копії листів до/від правоохоронних органів; договір про передавання в управління непроданих активів банку іншій юридичній особі (якщо таке передавання проводилося); аудиторський висновок про достовірність і повноту ліквідаційного балансу (якщо ліквідація банку проводилася ліквідатором – юридичною особою або незалежним експертом); акт приймання-передавання архіву банку територіальному управлінню Національного банку.

Територіальне управління Національного банку після отримання ліквідаційного балансу та матеріалів до нього протягом 45 днів розглядає цей пакет документів і передає його до Департаменту реорганізації та ліквідації банків разом з протоколом засідання Комісії при територіальному управлінні Національного банку і висновками про роботу ліквідатора.

Якщо ліквідаційний баланс і матеріали до нього передаються ліквідатором безпосередньо до Департаменту реорганізації та

ліквідації банків, то цей пакет разом з висновками про роботу ліквідатора передається на розгляд і затвердження Комісії Національного банку в строк до 60 днів.

Розгляд матеріалів щодо ліквідації банку, затвердження ліквідаційного балансу та закриття накопичувального рахунку здійснює комісія Національного банку при територіальному управлінні (Комісія Національного банку – у разі ліквідації банків, накопичувальний рахунок ліквідатора яких відкритий в Операційному управлінні Національного банку). Якщо ці матеріали готуються Департаментом реорганізації та ліквідації банків Національного банку, то ліквідаційний баланс затверджується Комісією Національного банку.

Рішення про виключення банку з Державного реєстру банків приймає Комісія Національного банку.

Ліквідатор зобов'язаний передати документи банку, що ліквідується, на зберігання до архіву територіального управління Національного банку.

Ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з часу внесення запису про це до Державного реєстру банків після ухвалення звіту ліквідатора.

Після виключення банку з Державного реєстру банків ліквідатор звільняється від будь-яких зобов'язань, пов'язаних з ліквідацією банку.

Розділ VII

НАЦІОНАЛЬНИЙ
БАНК УКРАЇНИ –
ГАРАНТ ФІНАНСОВОЇ
СТАБІЛЬНОСТІ
ТА БЕЗПЕКИ
БАНКІВСЬКОЇ
СИСТЕМИ

Захист електронних банківських документів у банківській системі

§ 1. Захист електронних банківських документів у системі Національного банку України

Електронні банківські документи – це будь-які платіжні, бухгалтерські і технологічні документи, які формуються, обробляються, передаються, зберігаються з використанням відповідних завдань автоматизації банківської діяльності.

У системі Національного банку використовуються програмно-технічні комплекси автоматизації банківської діяльності, які поділяються на такі дві групи:

- 1) *зовнішні*, які використовуються не лише установами Національного банку, а й банками України та їхніми філіями. До них насамперед належать система електронних платежів (далі – СЕП), система термінових переказів (далі – СТП), інформаційні програмно-технічні комплекси;
- 1) *внутрішні*, які використовують лише установи Національного банку. До них належать система автоматизації банківських операцій (далі – САБО), система автоматизації фінансово-господарських операцій (далі – САФГО), система «клієнт – банк», програмний комплекс з обліку операцій з готівкою у сховищах і касі перерахування та інші.

Відповідно в системі Національного банку функціонують такі *системи захисту інформації*:

- для внутрішніх програмно-технічних комплексів автоматизації банківської діяльності використовується внутрішня система захисту інформації Національного банку;

- для зовнішніх програмно-технічних комплексів (для банківської системи України) використовується система захисту інформації системи електронних платежів (далі – система захисту СЕП).

Відповідальність за виконання вимог щодо захисту електронних банківських документів в установі Національного банку покладається на її керівництво, у центральному апараті – на керівництво структурного підрозділу.

Внутрішня система захисту інформації Національного банку побудована за принципом, згідно з яким кожному працівникові, який використовує програмно-технічні комплекси автоматизації банківської діяльності під час роботи з інформацією з обмеженим доступом, належить один власний ключ електронного цифрового підпису (ЕЦП) для всіх програмно-технічних комплексів. Ключі ЕЦП у внутрішній системі захисту інформації є персоніфікованими, тобто власник ключа ЕЦП визначається чітко й однозначно, оскільки до ідентифікатора ключа ЕЦП включений табельний номер працівника Національного банку.

Внутрішня система захисту інформації побудована таким чином, щоб забезпечувати взаємну сувору автентифікацію сторін для тих програмно-технічних комплексів, які функціонують у режимі реального часу (on-line), перевірку електронного цифрового підпису як на буфері пам'яті, так і на файлі або його частині, шифрування в разі потреби файлів та пакетів електронних даних під час їх передавання каналами зв'язку.

Для генерації ключів криптозахисту інформації в зовнішніх і внутрішніх програмно-технічних комплексах автоматизації банківської діяльності використовуються програмні модулі генерації ключів (далі – ПМГК), які відрізняються один від одного ідентифікаторами установи та ідентифікаторами ключів ЕЦП. Загальні правила організації роботи з генераторами ключів однакові для внутрішніх і зовнішніх програмно-технічних комплексів.

Усі ключі внутрішньої системи захисту інформації підлягають сертифікації в управлінні захисту інформації Департаменту інформатизації. Сертифікати відкритих ключів вносяться службою захисту інформації установи Національного банку до каталогу загального користування для всіх внутрішніх завдань автоматизації банківської діяльності установи Національного банку.

Для зберігання ключів криптографічного захисту інформації у внутрішній системі захисту Національного банку використовуються дискети та смарт-картки. Порядок використання та

зберігання дискет з ключами здійснюється відповідно до Правил організації захисту інформації в банківських установах.

Під час зберігання смарт-карток з ключовою інформацією користувач самостійно забезпечує неможливість безконтрольного доступу до смарт-картки. У разі втрати смарт-картки користувач несе дисциплінарну відповідальність та відшкодовує її вартість. У разі втрати смарт-картки користувач – власник таємного ключа має негайно звернутися до служби захисту своєї установи із заявою про втрату смарт-картки. Служба захисту інформації установи Національного банку України проводить службове розслідування за фактом втрати смарт-картки з повідомленням управління захисту інформації Департаменту інформатизації.

Для частини програмно-технічних комплексів автоматизації банківської діяльності використовується спеціальне програмне забезпечення «криптошлюз», яке є складовою частиною клієнтського та серверного програмного забезпечення. Саме завдяки цій частині програмного забезпечення здійснюється взаємна суворавна автентифікація під час встановлення зв'язку між клієнтським і серверним програмним забезпеченням. Відповідні програмно-технічні комплекси, пов'язані з автоматизацією банківської діяльності, мають забезпечувати неможливість зв'язку між клієнтським і серверним місцями без використання програмного забезпечення «криптошлюз». За супроводження програмного забезпечення «криптошлюз» несе відповідальність управління захисту інформації Департаменту інформатизації.

Для забезпечення криптографічного захисту інформації внутрішніх завдань автоматизації банківської діяльності використовується програма ініціалізації системи криптографічного захисту NbuSecurity, яка становить частину клієнтського та серверного програмного забезпечення. Супроводження програмного забезпечення NbuSecurity забезпечує управління захисту інформації Департаменту інформатизації.

Апаратні засоби, що не використовуються в роботі (резервні або ті, що перебувають у несправному стані), зберігаються безпосередньо в приміщенні служби захисту. Крім того, можливе зберігання частини апаратних засобів на складі, на якому створено умови для зберігання відповідних матеріальних цінностей (комп'ютерів, офісної техніки тощо).

Для підтримання резервних апаратних засобів криптозахисту в належному робочому стані слід передбачати їх періодичне тестування (не рідше одного разу на півроку). Апаратні засоби,

що передаються на зберігання до складу, слід тестувати лише перед їх передаванням.

Для забезпечення безперервного передавання даних між серверами (основним та резервним) має бути побудований окремий сегмент мережі з використанням додаткових мережних плат серверів. Заборонено передавання даних між цими серверами через локальну мережу установи Національного банку.

Установлення операційної системи на серверах здійснюється фахівцями відділу телекомунікаційних систем та мережних технологій відповідно до рекомендацій Департаменту інформатизації. З метою підвищення рівня захисту інформації від несанкціонованого доступу фахівці служби захисту інформації проводять настройки операційної системи відповідно до рекомендацій, які надаються управлінням захисту інформації Департаменту інформатизації.

Службі захисту інформації установи має надаватися доступ до *log*-журналів операційної системи сервера для контролю за доступом до серверів. На підставі аналізу *log*-журналів служба захисту інформації має своєчасно попередити відділ телекомунікаційних систем і мережних технологій про помилки, які були зафіксовані в ньому. Згідно з цією інформацією в разі потреби (накопичення помилок) за погодженням з Департаментом інформатизації проводиться переінсталяція операційної системи сервера з оформленням відповідного акта.

Служба захисту інформації установи здійснює додаткове конфігурування операційних систем (ОС) щодо підвищення рівня захищеності, інсталяцію та супроводження антивірусного програмного забезпечення на цих ПЕОМ відповідно до вказівок управління захисту інформації Департаменту інформатизації.

Відповідно до вказівок Департаменту інформатизації служба захисту інформації здійснює побудову автоматизованих робочих місць (АРМ) з відповідним набором функцій для різних робочих місць, який визначається відповідними департаментами.

Служби захисту інформації установ Національного банку мають здійснювати постійний контроль за використанням та зберіганням засобів криптозахисту інформації. Результати перевірок вносяться до журналу обліку адміністратора захисту інформації.

За результатами перевірок у разі виявлення недоліків складаються довідки за довільною формою, які зберігаються в справі адміністратора захисту інформації та в разі потреби можуть подаватися до управління захисту інформації Департаменту інформатизації за його запитами.

Про всі випадки незадовільного використання та зберігання засобів криптозахисту інформації служби захисту інформації установ Національного банку мають протягом одного дня доповідати керівництву установи та електронною поштою Департаменту інформатизації з метою швидкого усунення недоліків, що були виявлені.

У разі виникнення критичних помилок (які визначає Департамент інформатизації) під час оброблення платіжної інформації від банківських установ, що обслуговуються відповідним АРМ-2, служба захисту інформації територіального управління Національного банку, до якого надходить інформація, має здійснювати контроль за повнотою наданої інформації про подію, яка призвела до критичної помилки, та передавати її для подальшого аналізу до управління захисту інформації Департаменту інформатизації. За потреби фахівці служби захисту інформації мають перевіряти цю банківську установу для здійснення контролю на місці.

Служба захисту інформації установ Національного банку має здійснювати перевірки організації захисту інформації в клієнтів територіальних управлінь, що працюють у системі «клієнт – банк» та використовують засоби криптозахисту інформації Національного банку.

Про всі випадки порушення функціонування системи електронних міжбанківських переказів, зовнішніх інформаційних та внутрішніх програмно-технічних комплексів автоматизації банківської діяльності служба захисту інформації установи має негайно повідомляти управлінню захисту інформації Департаменту інформатизації електронною поштою.

§ 2. Принципи захисту електронних банківських документів

Система захисту електронних банківських документів складається з комплексу апаратно-програмних засобів криптографічного захисту та ключової системи до них, технологічних і організаційних заходів щодо захисту інформації в інформаційно-обчислювальній мережі НБУ.

Вона охоплює всі етапи розробки, упровадження та експлуатації програмно-технічного забезпечення інформаційно-обчислювальної мережі та передбачає чіткий розподіл відповідальності на кожному етапі підготовки, обробки та виконання електронних банківських документів на всіх рівнях. Ця система є єдиною для всіх інформаційних завдань НБУ і СЕП. Для підвищення

ступеня захисту електронних розрахункових документів у СЕП використовуються додаткові засоби, включаючи бухгалтерський контроль. Технологічні та криптографічні засоби безпеки використовуються не тільки в СЕП, а й у всіх інформаційних завданнях НБУ.

Для забезпечення контролю за виконанням вимог щодо захисту інформації в банківських установах, що є учасниками інформаційно-обчислювальної мережі НБУ, служби захисту інформації регіональних управлінь НБУ мають виконувати планові (а в разі потреби – і позапланові) перевірки всіх установ, що використовують засоби захисту інформації НБУ. Планові перевірки всіх банківських установ мають виконуватися не рідше ніж один раз на рік.

За результатами перевірки складається акт перевірки (або довідка), у якому в разі виявлення недоліків мають бути визначені строки їх усунення.

Підставою для виконання позапланових перевірок є відкриття банківської установи або переведення її на будь-яку модель роботи в СЕП за консолідованим кореспондентським рахунком, вказівки підрозділів НБУ, зміна розміщення банківської установи тощо.

На вимогу служби захисту інформації регіонального управління НБУ та управління захисту інформації НБУ всім службовим особам, відповідальним за виконання захисту електронних банківських документів, слід негайно надавати письмову або усну інформацію про стан засобів захисту інформації та їх використання, а також про стан захисту інформації в програмному забезпеченні САБ (у тому числі системи «клієнт-банк», а також інших систем, на які поширюються вимоги НБУ щодо інформаційної безпеки), про технологію оброблення електронних банківських документів у банківській установі та систему захисту інформації при їх обробленні.

Забороняється передавати, навіть тимчасово, засоби захисту іншим установам чи особам, у тому числі й іншим установам однієї юридичної особи.

Основною метою криптографічного захисту інформації в інформаційно-обчислювальній мережі НБУ є забезпечення конфіденційності та цілісності електронної банківської інформації, а також суворої автентифікації учасників СЕП і фахівців банківських установ, які беруть участь у підготовці та обробці електронних банківських документів.

Для забезпечення захисту інформації від модифікації з одночасною суворою автентифікацією та забезпечення нерозривності

захисту платіжної інформації з часу її формування система захисту СЕП та інших інформаційних завдань передбачає механізми формування/перевірки електронного цифрового підпису (далі – ЕЦП) на базі несиметричного алгоритму RSA. Для забезпечення роботи цього алгоритму кожна банківська установа отримує від служб захисту інформації регіональних управлінь НБУ персональний генератор ключів з вбудованим ідентифікатором цієї банківської установи.

Для забезпечення конфіденційності інформації, що циркулює в інформаційно-обчислювальній мережі НБУ, усі файли, що містять конфіденційну інформацію, мають бути оброблені в АРМНБУ.

Цей програмно-апаратний комплекс є єдиним шлюзом до всіх задач пакетного оброблення інформації НБУ і в першу чергу – СЕП. Виконання системних вимог та інструкцій щодо розміщення програмного комплексу АРМНБУ є обов'язковим.

АРМНБУ містить у своєму складі вбудовані засоби захисту, що забезпечують конфіденційність інформації під час її пересилання каналами зв'язку. Вбудовані засоби захисту забезпечують два режими шифрування АРМНБУ – апаратний та програмний.

Використання стандартизованих криптографічних алгоритмів у системі захисту інформації гарантує задану криптостійкість, при цьому криптографічні алгоритми не становлять таємниці. Основою криптографічного захисту є ключова система та самі ключі, тому інформація про це має закритий характер і розголошенню не підлягає.

Побудова ключової системи виконується службою захисту інформації НБУ згідно з чинною системою захисту. Ключова система містить ключі асиметричного шифрування, що генеруються в банківських установах за допомогою наданих генераторів ключів, та ключі симетричного шифрування, що використовуються для апаратного шифрування.

Забороняється використання засобів захисту НБУ у внутрішніх платіжних системах банків, системах «клієнт – банк» та інших програмних комплексах, які знаходяться за межами системи автоматизації банку.

Використання засобів криптографічного захисту НБУ передбачає обов'язкове виконання організаційних вимог щодо отримання, використання та зберігання засобів захисту.

У разі невиконання вимог щодо використання та зберігання засобів захисту і режимних вимог до приміщень (відсутність сигналізації тощо) засоби криптозахисту вилучаються з банківської установи службою захисту інформації регіонального управління НБУ.

Криптографічний захист електронних банківських документів в установах, що є учасниками інформаційно-обчислювальної мережі НБУ, виконується за допомогою таких *засобів криптозахисту*:

а) засоби апаратного шифрування:

- криптоблок (АЗЕГО);
- електронна картка (ЕК);
- програмне забезпечення управління апаратурою захисту, яке вбудоване в АРМНБУ та не може бути вилучене;

б) засоби програмного шифрування:

- програма шифрування, вбудована в АРМНБУ;

в) засоби електронного цифрового підпису:

- програмний модуль генерації ключів з відповідними незаповненими таблицями відкритих ключів;
- бібліотеки перевірки ЕЦП, що надаються всім учасникам інформаційно-обчислювальної мережі управлінням захисту інформації НБУ безкоштовно для вбудови в програмне забезпечення системи автоматизації банку.

Основними засобами шифрування в СЕП є апаратні засоби захисту. Для всіх платіжних документів СЕП у штатному режимі роботи АРМНБУ виконує апаратне шифрування.

У разі виходу з ладу засобів апаратного шифрування необхідно перейти до резервного програмного шифрування платіжних документів.

Криптоблок, електронна картка і програмний модуль генерації ключів видаються в банківську установу за встановленим порядком службою захисту інформації регіонального управління НБУ.

Для установ, які не беруть безпосередньої участі в системі електронних платежів, але є учасниками інформаційних завдань НБУ, шифрування всіх інформаційних файлів виконується тільки за допомогою програмних засобів шифрування, вбудованих в АРМНБУ.

Під час генерації ключів одночасно створюється ключова пара, яка складається з таємного і відкритого ключів.

Генерація ключів повинна виконуватись відповідальною особою, яка безпосередньо працюватиме з цим ключем, у присутності адміністратора захисту інформації установи.

У разі потреби копії таємних ключів (АРМНБУ та АРМ бухгалтера САБ) повинні виконуватись безпосередньо відповідальною особою із записом у журналі генерації ключів про зняття

копії. Знищення таємних ключів та їх копій виконується також відповідальними особами в присутності адміністратора захисту інформації методом, який гарантує неможливість їх відновлення, із записом у журналі генерації ключів.

§ 3. Контроль організації захисту інформації в банківській установі

У повсякденній діяльності банківської установи організація контролю забезпечення захисту електронних банківських документів відповідно до вимог нормативних документів НБУ покладається на:

- керівника банківської установи (особи, яка виконує його обов'язки);
- заступника керівника банківської установи, який за своїми службовими обов'язками або за окремим наказом по банківській установі призначений відповідальним за організацію захисту електронних банківських документів.

Безпосередньо контроль за станом захисту електронної банківської інформації в банківській установі здійснює адміністратор захисту інформації.

Цей контроль здійснюється як у процесі повсякденної діяльності, виходячи із ситуації, що конкретно складається на тій або іншій ділянці роботи, так і в ході планових перевірок.

Адміністратор захисту електронної банківської інформації виконує планові перевірки не рідше одного разу на квартал.

Перевірки здійснюються в обсязі нормативних документів НБУ, але основну увагу при цьому слід звертати на наявність засобів криптозахисту, ключів від сейфів, у яких зберігаються засоби криптозахисту, і від входних дверей приміщення АРМНБУ, облікових даних, виконання вимог інформаційної безпеки при роботі із засобами криптозахисту, дотримання системи обмеження доступу до приміщення АРМНБУ, знання відповідальними особами нормативних документів з питань інформаційної безпеки при роботі в СЕП НБУ, правильне і своєчасне заповнення журналів обліку.

Після завершення перевірки в журналі обліку адміністратора захисту інформації робиться відповідна позначка.

Контроль за станом захисту електронних банківських документів покладений на службу захисту інформації регіонального управління НБУ.

Контроль здійснюється в процесі перевірок, які виконує співробітник (співробітники) служби захисту інформації регіонального управління НБУ.

Контролер служби захисту інформації регіонального управління НБУ зобов'язаний мати при собі документи, які підтверджують його особу, і розпорядження на перевірку, видане у встановленому порядку.

Контролер здійснює перевірку в присутності службової особи, призначеної керівником банківської установи. При перевірці він керується нормативними актами Національного банку України і рекомендаціями регіонального управління НБУ з питань організації захисту електронної інформації.

Контролер служби захисту інформації регіонального управління НБУ, який перевіряє банківську установу, має право:

- перевіряти засоби криптозахисту, комп'ютер АРМНБУ, журнали, справи і документи з питань криптозахисту;
- відвідувати приміщення АРМНБУ, вивчати умови зберігання засобів криптозахисту, стан сигналізації приміщення АРМНБУ, здійснювати за узгодженням з відповідним відділом охорони контрольну перевірку її спрацювання;
- відвідувати робочі місця адміністратора захисту інформації, операторів АРМ, бухгалтера, операціоністів і вивчати умови зберігання засобів криптозахисту;
- перевіряти у відповідальних за роботу із засобами криптозахисту знання нормативних актів, що регламентують забезпечення інформаційної безпеки, рекомендацій служби захисту інформації регіонального управління НБУ, їх навичок роботи із засобами криптозахисту;
- ознайомлюватися з наказами, актами та іншими документами банківської установи, що дають змогу проконтролювати виконання вимог інформаційної безпеки відповідальними особами;
- брати участь у службових розслідуваннях, що проводяться в банківській установі при виявленні недоліків організації захисту електронної банківської інформації.

Передбачаються такі види перевірок банківських установ з боку служби захисту регіонального управління НБУ:

- планові (не рідше одного разу на рік);
- позапланові:
  - а) при первинному підключенні банківської установи до інформаційно-обчислювальної мережі НБУ;

- б) при підключенні до мережі НБУ банківської установи, яка була раніше тимчасово виключена з мережі НБУ;
- в) за результатами усунення виявлених недоліків, при надзвичайних ситуаціях, упровадженні нових засобів криптозахисту, особливому порядку роботи в СЕП НБУ тощо.

За результатами перевірки складається акт про перевірку організації захисту електронних банківських документів у двох примірниках, що підписується співробітником служби захисту інформації регіонального управління НБУ і керівником банківської установи. Один примірник акта залишається в банківській установі, другий – подається до служби захисту інформації регіонального управління НБУ.

Запобігання і протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідальність банків

§ 1. Запобігання і протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та внутрішній фінансовий моніторинг

Організовані правопорушники активно використовують існуючу систему розрахунків для переведення безготівкових коштів у готівку та в іноземну валюту.

Такі кошти (від одного до п'яти мільйонів гривень одночасно) перераховуються під виглядом взаєморозрахунків за фіктивними договорами з іноземними комерційними структурами на кореспондентські рахунки іноземних, передусім прибалтійських, російських, білоруських банків. Потім вони безперешкодно розміщуються на законно відкритих за межами України валютних рахунках юридичних та фізичних осіб; конвертуються в іноземну валюту і повертаються в розпорядження правопорушників. У результаті економічним інтересам держави завдаються істотні збитки як у вигляді ненадходження податків та інших обов'язкових платежів, оскільки дані про фінансово-господарську діяльність фальшивих підприємств до податкових адміністрацій їх засновниками взагалі не надсилаються, так і у вигляді прямого відпливу грошових ресурсів за межі України. Така діяльність супроводжується укриттям валютної виручки на рахунках іноземних банків, що означає безперешкодне «відмивання» грошей з можливістю наступного, уже легального інвестування їх в економіку інших країн, а також України.

Така діяльність, зокрема незаконне переведення в готівку безготівкових коштів, які перераховуються реально існуючими підприємствами за начебто виконані послуги та поставлені товари, перетворилася на окремий, більш ніж прибутковий вид

«комерційної діяльності», спрямований на формування економічного підґрунтя організованої злочинності, подальшу «тінізацію» легального сектора економіки.

Особливу стурбованість викликає і те, що діючи на території України правопорушники встановлюють стійкі зв'язки з подібними діяками в країнах близького зарубіжжя, які їм забезпечують «конвертацію» безготівкової національної валюти в готівку іноземної з наступним її розміщенням на валютних рахунках або поверненням до України.

Існування широкої мережі правопорушень ускладнює криміногенну ситуацію в цілому по Україні, як безпосередньо у банківській сфері, так і в інших сферах діяльності. Прогалини Закону вони використовують для прямого розкрадання кредитних ресурсів, бюджетних коштів, що і є основним способом повернення на свою користь безготівкової грошової маси (шляхом її переведення в готівку, конвертації в іноземну валюту і т.ін.), ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, контрабанди підакцизних товарів тощо. Більше того, їхня діяльність призводить до укриття всіх етапів руху грошових коштів, що суттєво ускладнює своєчасне виявлення та розкриття таких злочинів, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, повернення викрадених грошей.

Одним із шляхів усунення умов та причин, що сприяють протиправній діяльності, є виявлення підприємств, які створюються формально і не займаються передбаченою статутом діяльністю, та скасування у встановленому законом порядку рішення про їх реєстрацію. Разом з тим існуючий порядок їх реєстрації на практиці призводить до того, що процедурою оформлення підприємств на підставних осіб займаються різного роду посередники, а перевірку достовірності поданих ними документів ніхто не проводить. Відсутність централізованого обліку втрачених документів громадян не дає можливості попереджувати відкриття таких підприємств саме за вказаними документами.

Під легалізацією грошей, набутих злочинним шляхом, слід розуміти внесення до банку грошей чи іншого майна, набутих з порушенням вимог законодавства України, або переказ таких грошей чи майна через банківську систему України з метою приховання джерел походження цих коштів чи створення видимості їх легальності.

Банки зобов'язані відповідно до вимог законодавства України запобігати використанню банківської системи з метою легалізації грошей.

Банкам забороняється вступати в договірні відносини з анонімними особами.

Банки зобов'язані ідентифікувати всіх осіб, які здійснюють значні та/або сумнівні операції.

Значними є операції, у яких здійснюються безготівкові розрахунки за угодами на суми, що перевищують еквівалент 50 000 євро, або угоди з готівкою на суми, що перевищують еквівалент 10 000 євро за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, установленим Національним банком України.

Сумнівними є операції, що мають такі ознаки:

- 1) операція здійснюється за незвичних або не виправдано запутаних умов;
- 2) операція не є економічно виправданою або суперечить законодавству України.

Банки зобов'язані ідентифікувати осіб, які здійснюють розрахунки за угодами на суму нижчу, ніж зазначено в частині третій цієї статті, якщо угода явно пов'язана з іншою угодою і загальна сума оплати за цими угодами перевищує встановлену межу, або в разі обґрунтованої підозри в тому, що кошти набуті злочинним шляхом.

При цьому з метою попередження злочинів інформація щодо ідентифікації осіб повідомляється банками відповідним органам згідно із законодавством України, яке регулює питання боротьби з організованою злочинністю.

Ідентифікація особи не є обов'язковою:

- у разі здійснення її працівниками, які регулярно здійснюють операції від імені клієнта і раніше були ідентифіковані;
- у разі здійснення угод між банками.

Національний банк України з метою запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, вживає заходи щодо: виявлення та реєстрації банками фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу; ідентифікації клієнтів; надання банками спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу (далі – Уповноважений орган) інформації відповідно до вимог законів України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

НБУ визначено, що відповідальним за організацію виконання вимог законодавства України з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та

організацію внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є керівник виконавчого органу банку (далі – керівник банку).

Підрозділ внутрішнього аудиту банку періодично, але не рідше одного разу на рік здійснює перевірку дотримання банком вимог законодавства України з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. За результатами таких перевірок він готує висновки та пропозиції, які розглядаються спостережною радою банку.

Банки зобов'язані зберігати всі документи, які стосуються фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу, та ідентифікації осіб, які брали участь в її здійсненні, протягом п'яти років після проведення такої операції.

Якщо структура банку не передбачає наявності філій, то здійснення заходів з фінансового моніторингу (ведення реєстру фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, формування файлів-повідомлень тощо) забезпечується банком на рівні територіальних підрозділів банку, які здійснюють нагляд та/або забезпечення діяльності відокремлених підрозділів, що надають послуги клієнтам.

Правила внутрішнього фінансового моніторингу розробляються банком з урахуванням вимог законів України, що регулюють питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та нормативно-правових актів Національного банку України, актів Уповноваженого органу, прийнятих на виконання та відповідно до цих законів, рекомендацій групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, Базельського комітету банківського нагляду.

Основним принципом розроблення та реалізації правил внутрішнього фінансового моніторингу і програм здійснення фінансового моніторингу банку є забезпечення участі працівників банку (у межах їх компетенції) у виявленні фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму.

Програми здійснення фінансового моніторингу розробляються та реалізуються банком для забезпечення функціонування внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Програми здійснення фінансового моніторингу розробляються банком відповідно до окремих напрямів його діяльності з обслуговування клієнтів і потребують постійного оновлення в процесі проведення фінансового моніторингу.

Програми здійснення фінансового моніторингу мають містити визначені законодавством України ознаки фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, інші ознаки таких операцій, які відповідно до специфіки та напрямів діяльності самостійно визначаються та поновлюються банком на постійній основі, а також з урахуванням відповідного довідника, формування та внесення змін до якого здійснюється Уповноваженим органом за погодженням з Національним банком України.

Програми здійснення фінансового моніторингу операцій з цінними паперами розробляються та поновлюються банками відповідно до вимог цього Положення з урахуванням рекомендацій Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Для забезпечення виконання вимог законів України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, банки зобов'язані розробляти і реалізовувати програми ідентифікації та вивчення своїх клієнтів, а також програми навчання і підвищення кваліфікації працівників.

Банки на власний розсуд можуть розробляти і реалізовувати в межах чинного законодавства також інші програми, що стосуються запобігання використанню банку для здійснення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Правила внутрішнього фінансового моніторингу банку та програми здійснення фінансового моніторингу є документами з обмеженим доступом. Порядок та режим доступу до цих документів працівників банку визначаються відповідальним працівником банку (філії) залежно від їх функціональних обов'язків за погодженням з керівником банку (філії).

Правила внутрішнього фінансового моніторингу, програми здійснення фінансового моніторингу та інші документи з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, затверджуються органами управління банку в порядку, визначеному установчими документами банку за поданням відповідального працівника.

Правила внутрішнього фінансового моніторингу банку та програми здійснення фінансового моніторингу розробляються з урахуванням необхідності:

- забезпечення конфіденційності інформації про факт передавання відомостей про фінансову операцію клієнта Уповноваженому органу;
- забезпечення конфіденційності інформації про внутрішні документи банку з питань здійснення фінансового моніторингу;

- забезпечення конфіденційності інформації про рахунки і внески клієнтів банку, про клієнтів та їх операції, а також інших відомостей, що становлять банківську таємницю;
- запобігання залученню працівників банку до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Правила внутрішнього фінансового моніторингу банку мають, зокрема, містити:

- опис організаційної структури внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- вимоги до кадрового забезпечення внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, права та обов'язки відповідальних працівників банку та філії, а також інших працівників банку, відповідальних за виконання програм здійснення фінансового моніторингу;
- основні засади діяльності окремого структурного підрозділу банку із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (у разі його створення);
- порядок обігу та забезпечення конфіденційності інформації щодо фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу;
- порядок прийняття рішення щодо надання інформації про фінансову операцію, яка підлягає фінансовому моніторингу до Уповноваженого органу;
- порядок зберігання інформації з питань фінансового моніторингу.

Програма здійснення фінансового моніторингу за певним напрямком обслуговування клієнтів має містити:

- ознаки операцій за певним напрямом діяльності, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;
- ознаки операцій за певним напрямом діяльності, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу;
- порядок виявлення фінансових операцій, які: підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; внутрішньому фінансовому моніторингу; можуть бути пов'язані, мати відношення або призначатися для фінансування тероризму;
- порядок проведення заходів щодо з'ясування суті та мети операції клієнта, що підлягає фінансовому моніторингу;

- порядок підготовки та надання відповідальному працівникові банку (філії) інформації, необхідної для прийняття рішення про інформування Уповноваженого органу.

У разі наявності в працівника банку сумніву щодо віднесення операції клієнта до операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, внутрішньому фінансовому моніторингу, можуть мати відношення або призначатися для фінансування терористичної діяльності, він невідкладно інформує про це відповідального працівника банку (філії) відповідно до внутрішніх процедур банку.

Відповідальний працівник банку (філії) приймає остаточне рішення щодо віднесення такої операції до зазначених категорій та її реєстрації. У разі виникнення підозри в тому, що виявлена операція пов'язана, має відношення або призначена для фінансування терористичної діяльності, відповідальний працівник одночасно вирішує питання щодо негайного інформування про неї Уповноваженого органу та відповідних правоохоронних органів.

У разі виявлення фінансової операції клієнта, яка підлягає фінансовому моніторингу, банк (філія) має забезпечити:

- реєстрацію цієї операції;
- вжиття достатніх на думку банку (філії) заходів, спрямованих на з'ясування суті та мети операції клієнта, у тому числі шляхом витребування додаткових документів і відомостей, що стосуються цієї операції;
- вжиття в межах законодавства України інших заходів, які банк вважає за доцільні, з метою належного виконання вимог законів України з питань запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;
- за наявності підстав надання Уповноваженому органу інформації про цю фінансову операцію та про осіб, які брали (беруть) участь у її проведенні.

§ 2. Ідентифікації клієнтів банку

Для забезпечення належної реалізації функцій суб'єкта первинного фінансового моніторингу банк створює *Програму ідентифікації та вивчення клієнтів банку*, яка насамперед має включати:

- порядок здійснення ідентифікації клієнта під час встановлення відносин з ним;
- заходи щодо уточнення інформації про клієнта та порядок їх проведення;

- порядок забезпечення документального фіксування інформації про клієнта;
- порядок і критерії класифікації клієнтів відповідно до оцінки ризику здійснення ними операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;
- порядок проведення заходів щодо перевірки інформації про клієнта або особу, яка діє від його імені, у разі виникнення сумніву щодо її достовірності, з урахуванням ризику проведення таким клієнтом операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;
- заходи щодо додаткового вивчення клієнта та порядок їх проведення.

Під час реалізації Програми ідентифікації та вивчення своїх клієнтів банк стосовно своїх клієнтів формує та веде відповідні анкети. Банк може прийняти рішення щодо недоцільності ведення анкет стосовно категорій клієнтів, які здійснюють операції, що становлять низький ризик їх використання з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а саме таких, які:

- одноразово протягом значного періоду часу користуються послугами банку (отримання кредиту, розміщення депозиту, переказ готівки тощо);
- здійснюють операції без відкриття рахунку на незначні суми (сплата державного мита, комунальних послуг, податків, переказ готівки тощо);
- отримують за допомогою банку заробітну плату, пенсію, стипендію (включаючи обслуговування за допомогою платіжних карток, якщо такі рахунки не поповнюються з інших джерел) тощо.

Анкета є внутрішнім документом банку та має містити інформацію, отриману банком за результатами ідентифікації та вивчення клієнта, результати щоквартального аналізу його операцій, а також висновки банку щодо репутації клієнта та оцінки ризику здійснення ним операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Щоквартальний аналіз операцій клієнта здійснюється банком щодо їх відповідності фінансовому стану та суті діяльності клієнта і має охоплювати всі рахунки клієнта, що відкриті в підрозділах банку.

Анкета формується за результатами здійснення ідентифікації клієнта на етапі встановлення відносин з ним. Інформація, що міститься в анкеті, уточнюється в процесі вивчення клієнта в порядку, установленому банком.

Банк відповідно до законодавства України зобов'язаний ідентифікувати:

- клієнтів, які відкривають рахунки в банку;
- клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- клієнтів, які здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50 000 гривень, або еквівалент цієї суми в іноземній валюті;
- осіб, які діють від імені зазначених клієнтів.

Банк отримує від клієнта відомості та документи, які дають змогу ідентифікувати і вивчити клієнта.

Ці документи мають бути чинними та містити достовірну інформацію на час їх надання банку.

З метою ідентифікації та вивчення клієнта банк насамперед з'ясовує на підставі наданих оригіналів або належним чином засвідчених копій документів таку інформацію про резидентів:

- для фізичних осіб: прізвище, ім'я, по батькові; дата народження; серія та номер паспорта (або іншого документа, який посвідчує особу), дата видачі та орган, який його видав; місце проживання; ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;
- для юридичних осіб: найменування; юридична адреса; документи про підтвердження державної реєстрації (включаючи установчі документи, інформацію щодо посадових осіб та їх повноважень тощо);
- ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України;
- реквізити банків, у яких відкриті поточні рахунки, та номери цих рахунків.

З метою ідентифікації та вивчення клієнта банк з'ясовує на підставі наданих оригіналів або належним чином засвідчених копій документів таку інформацію про нерезидентів:

- для фізичних осіб: прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності); дата народження; серія та номер паспорта (або іншого документа, який посвідчує особу), дата видачі та орган, який його видав; громадянство; місце проживання або тимчасового перебування;
- для юридичних осіб: найменування; реквізити банків, у яких відкриті поточні рахунки, та номери цих рахунків; дані про реєстрацію цієї юридичної особи на підставі копії

легалізованого витягу торговельного, банківського чи судового реєстру або засвідченого належним чином реєстраційного посвідчення уповноваженого органу іноземної держави про таку реєстрацію.

Ідентифікація клієнта здійснюється на підставі оригіналів документів, представлених клієнтом, або належним чином засвідчених їх копій, а також у разі потреби на підставі інформації, одержаної від органів державної влади, банків, інших юридичних осіб, та за результатами проведених заходів щодо збору інформації про клієнта з інших джерел.

Надані клієнтом належним чином засвідчені копії документів, копії представлених ним оригіналів документів та інші документи, що є підставою для ідентифікації юридичної або фізичної особи, мають міститися у справі клієнта і зберігатися протягом термінів, визначених законодавством України.

Ідентифікація особи не є обов'язковою в разі:

- проведення фінансової операції особою, що раніше була ідентифікована згідно з чинним законодавством України;
- укладення угод між банками, зареєстрованими в Україні.

Якщо особа діє як представник іншої особи, або в банку виникає сумнів стосовно того, що ця особа діє від власного імені, або вигодоодержувачем є інша особа, то банк зобов'язаний ідентифікувати також ту особу, яку представляє клієнт або яка є вигодоодержувачем.

У разі виникнення сумніву щодо достовірності відомостей або документів, наданих клієнтом, банк з урахуванням ступеня ризику здійснення цим клієнтом операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, вживає заходів щодо перевірки наданих клієнтом відомостей і документів.

Під час вивчення установчих документів юридичної особи та документів, що підтверджують її державну реєстрацію, банку слід приділяти особливу увагу:

- оформленню установчих документів (враховуючи всі зареєстровані зміни) та документів, що підтверджують її державну реєстрацію;
- видам діяльності та операціям, які проводить клієнт;
- складу засновників юридичної особи та її пов'язаних осіб;
- структурі органів управління юридичної особи та їх повноваженням;
- розміру зареєстрованого та сплаченого статутного фонду.

Під час установалення кореспондентських відносин банк з'ясує, чи вживає кореспондент належних заходів для запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Банку не рекомендується встановлювати кореспондентські відносини з фінансовими установами-нерезидентами, які не вживають належних заходів для запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Банк розробляє критерії оцінки ризику проведення клієнтом операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. З цією метою за основу можуть бути взяті критерії оцінки такого ризику, наведені в додатку 7. Класифікація клієнтів щодо ризику здійснення ними операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснюється банком з урахуванням їх репутації, сфери та періоду діяльності на ринку.

Банк уточнює інформацію щодо ідентифікації та вивчення клієнта не рідше одного разу на рік, якщо ризик проведення клієнтом операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оцінюється банком як великий. Для інших клієнтів термін уточнення інформації не повинен перевищувати трьох років.

Обов'язкове уточнення інформації щодо ідентифікації та вивчення клієнта проводиться банком у разі:

- зміни власника істотної участі;
- зміни місцезнаходження (проживання) власника рахунку;
- внесення змін до установчих документів;
- закінчення строку дії наданих документів.

Якщо ризик проведення клієнтом операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оцінюється банком як великий, то операціям такого клієнта приділяється підвищена увага.

Під час ідентифікації та вивчення клієнта, ризик здійснення яким операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, оцінюється банком як великий, банк вживає заходів щодо перевірки наданої клієнтом інформації.

Якщо ризик проведення клієнтом операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оцінюється банком як великий, то банк може направити свого працівника на місце здійснення клієнтом своєї діяльності з метою перевірки інформації про клієнта.

Якщо клієнт відмовляє представникові банку в наданні необхідних для його ідентифікації документів або відомостей або

умисно надає неправдиві відомості про себе, то банк відмовляє йому в обслуговуванні.

Банку забороняється вступати в договірні відносини з клієнтом – юридичною чи фізичною особою, якщо виникає сумнів стосовно того, що вона діє не від власного імені.

Під час установавлення відносин з клієнтом банк з'ясовує мету та характер майбутніх ділових відносин клієнта з банком.

У разі встановлення відносин з юридичною особою банк має з'ясувати також суть її діяльності та фінансовий стан, визначити її пов'язаних осіб, ідентифікувати фізичних осіб, які є власниками істотної участі в цій юридичній особі або мають прямий чи опосередкований вплив на неї та отримують економічну вигоду від її діяльності. Оцінка фінансового стану клієнта здійснюється відповідно до внутрішніх процедур банку.

Банкам рекомендується вимагати від клієнта відомості і документи, які дають змогу з'ясувати його особу, суть діяльності, фінансовий стан.

У разі ненадання клієнтом необхідних відомостей чи документів або умисного надання неправдивих відомостей про себе банк відмовляє клієнту у відкритті рахунку або його обслуговуванні.

Якщо під час здійснення ідентифікації клієнта виникає мотивована підозра щодо надання ним недостовірної інформації або навмисного надання інформації з метою введення в оману, то банк має надавати інформацію про фінансові операції цього клієнта Уповноваженому органу.

§ 3. Порядок реєстрації банком фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, та надання інформації уповноваженому органу

Аналіз фінансових операцій з метою виявлення таких, що відповідно до законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, підлягають фінансовому моніторингу, здійснюється працівниками банку перед їх проведенням, а також у подальшому в процесі обслуговування клієнта.

Якщо працівник банку з'ясує, що фінансова операція підлягає фінансовому моніторингу, то він не пізніше 12 години наступного робочого дня відповідно до внутрішніх процедур банку повідомляє про це відповідальному працівникові (особі, яка виконує його функції), який приймає рішення про необхідність реєстрації цієї операції.

Внутрішніми процедурами банку, які регламентують порядок повідомлення працівником банку (філії) відповідальному працівникові (особі, яка виконує його функції) про виявлену операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, має забезпечуватися фіксування надходження такого повідомлення до відповідального працівника (отримання відповідальним працівником такого повідомлення) та прийнятого ним рішення щодо реєстрації цієї операції.

Реєстрація фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, здійснюється у відповідному реєстрі, який формується та ведеться банком (філією) і є електронним документом визначеної структури. Формат і структура реєстру та порядок реєстрації фінансових операцій у реєстрі визначаються відповідальним працівником банку (філії) з урахуванням вимог цього Положення.

Реєстр фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, є документом з обмеженим доступом. Порядок та режим доступу працівників банку до реєстру встановлюються відповідальним працівником банку (філії). Відповідальний працівник банку (філії) несе особисту відповідальність за захист реєстру від знищення, несанкціонованого доступу, модифікації або викривлення даних.

Коригування даних, що внесені до реєстру, не допускається. У разі потреби виправлення помилково внесених до реєстру даних щодо окремої фінансової операції в інформаційному рядку реєстру, у якому містяться відомості про цю операцію, зазначається про його анулювання, а реєстр доповнюється новим записом про цю операцію.

Для реєстрації фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу, до реєстру вносяться такі дані, пов'язані з цією операцією:

- порядковий номер реєстрації фінансової операції в реєстрі з початку календарного року;
- унікальний номер операції в системі автоматизації банку (за його наявності);
- дата надходження розрахункових або інших документів, які є підставою для здійснення операції;
- сума операції у валюті її проведення та її еквівалент у національній валюті за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, установленим Національним банком України на день проведення операції;
- прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи або назва юридичної особи, що здійснює операцію, та ідентифікаційний номер (код) цієї особи;

- прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи або назва юридичної особи-контрагента (за його наявності);
- вид операції;
- назва, номер і дата первинного документа, на підставі якого здійснюється операція;
- ознака (ознаки) операції, за якою вона підлягає фінансовому моніторингу;
- прізвище та ініціали працівника, який повідомив про цю операцію;
- прізвище та ініціали працівника, який вніс інформацію про цю операцію до реєстру.

Зазначена інформація про фінансову операцію має бути внесена до реєстру якнайшвидше, але не пізніше наступного робочого дня з часу отримання банком розрахункових чи касових документів або виявлення працівником банку факту проведення операції, яка підлягає фінансовому моніторингу.

За результатами вжиття заходів щодо з'ясування суті та мети проведення клієнтом операції, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, дані про цю операцію доповнюються інформацією про прийняте відповідальним працівником рішення стосовно проведення або відмови в її проведенні; надання або ненадання Уповноваженому органу інформації про цю операцію.

Рішення про надання або ненадання уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, приймається відповідальним працівником банку або філії відповідно до внутрішніх процедур банку, установлених у Правилах внутрішнього фінансового моніторингу банку, не пізніше 10 робочих днів з дня реєстрації такої операції.

Після надсилання уповноваженому органу інформації про фінансову операцію дані про цю операцію, що внесені до реєстру, після отримання від уповноваженого органу файла-повідомлення про взяття (відмову від взяття) фінансової операції (фінансових операцій) на облік з нульовими кодами помилок щодо цієї операції доповнюються назвою файла та номером інформаційного рядка файла-повідомлення, у якому інформація про цю фінансову операцію була надіслана до уповноваженого органу. Формування довідника кодів помилок та внесення змін до нього здійснюється уповноваженим органом за погодженням з Національним банком України.

У разі надання уповноваженому органу додаткової інформації про фінансову операцію дані, що внесені до реєстру, доповнюються назвою файла-відповіді та/або файла-додатка.

У разі прийняття відповідальним працівником банку (філії) рішення про недоцільність інформування уповноваженого органу про фінансову операцію, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, він складає довідку, у якій обґрунтовує це рішення. Довідка має, зокрема, містити порядковий номер реєстрації операції в реєстрі, дату її складання, результати вжитих заходів щодо з'ясування суті і мети проведення клієнтом цієї операції та підпис відповідального працівника.

Щомісяця до 15 числа частина реєстру, яка містить операції, зареєстровані в попередньому місяці, роздруковується, формується у справу, яка прошнуровується, посвідчується підписом відповідального працівника банку (філії) та скріплюється відбитком печатки банку (філії).

Банки та їх філії у випадках, передбачених законом, зобов'язані надавати уповноваженому органу інформацію про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, та ідентифікацію осіб, які їх здійснили (здійснюють), а також іншу інформацію, надання якої вимагається законами України з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зазначена інформація може надаватися філіями банків до уповноваженого органу як безпосередньо, так і через банк – юридичну особу.

Інформація, що надається філією до уповноваженого органу через банк – юридичну особу, має містити реквізити цієї філії. Порядок передавання інформації до уповноваженого органу має забезпечувати її гарантовану доставку та конфіденційність.

Працівникам банку (філії), які забезпечують підготовку та надання уповноваженому органу інформації про фінансові операції, забороняється повідомляти про це осіб, які їх здійснюють, та будь-яких третіх осіб.

Інформація про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, передається банком (філією) до уповноваженого органу не пізніше трьох робочих днів з часу її реєстрації.

Інформація про фінансову операцію, у забезпеченні здійснення якої клієнту було відмовлено, та осіб, які брали участь в її проведенні, передається банком (філією) до уповноваженого органу не пізніше наступного робочого дня з часу її реєстрації.

Інформація про фінансову операцію, щодо якої в працівників банку (філії) є мотивовані підозри, що вона може здійснюватися з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, передається до уповноваженого органу в день виникнення таких підозр.

Інформація про фінансову операцію, щодо якої в банку є мотивовані підозри, що вона може бути пов'язана, мати відношення або призначатися для фінансування терористичної діяльності, та щодо осіб, які брали (беруть) участь у її проведенні, підлягає негайній реєстрації та повідомленню уповноваженому органу в день виявлення такої операції. Одночасно з повідомленням уповноваженого органу інформація про таку операцію надається до правоохоронних органів, визначених законодавством України, за місцем розташування банку (філії) у порядку, узгодженому банком (філією) з цим органом. Порядок надання такої інформації має забезпечувати її гарантовану доставку та конфіденційність.

У разі закриття банком рахунку клієнта на підставі статті 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» інформація щодо такого рахунку надається до уповноваженого органу протягом трьох робочих днів з дня закриття рахунку.

Надання банком (філією) уповноваженому органу інформації про фінансові операції здійснюється у формі файлів-повідомлень.

Перелік реквізитів для надсилання банком (філією) уповноваженому органу повідомлення про фінансову операцію, яка підлягає фінансовому моніторингу, та осіб, які її здійснюють (здійснили):

- дані про банк (філію), що надає інформацію: назва згідно з реєстрацією; МФО; ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України; місцезнаходження; номер телефону;
- дані про відповідального працівника банку (філії): посада; прізвище, ім'я, по батькові; номер телефону; адреса електронної пошти E-mail;
- дані про операцію: унікальний номер операції в системі автоматизації банку (за його наявності); порядковий номер реєстрації фінансової операції в реєстрі; ознака здійснення операції; дата та час здійснення (відмови в здійсненні) операції; код валюти операції або код банківського металу; сума операції у валюті її проведення та її еквівалент у національній валюті за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, установленим Національним банком України на день проведення операції; код (коди) ознаки (ознак) фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу; код виду операції; призначення платежу; пов'язані операції (за наявності відповідної інформації); коментар.

Довідники кодів видів операцій та ознак фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, формуються, ведуться та доводяться до відома банків уповноваженим органом за погодженням з Національним банком України:

1) для юридичної особи: повна та скорочена назва; ознака резидентності; країна реєстрації; ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України; юридична адреса; номер рахунку клієнта, що використовується для здійснення операції;

2) для фізичної особи: тип (фізична особа, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності); прізвище, ім'я, по батькові; ознака резидентності; країна громадянства; ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів; місце проживання або тимчасового перебування (поштова адреса); дані про документ, що згідно із законодавством України засвідчує особу (назва, серія та номер документа, дата видачі документа, повна назва органу, що видав документ); номер рахунку клієнта, що використовується для здійснення операції (у разі його наявності);

3) дані про особу, яка діє від імені клієнта:

- для юридичної особи: повна або скорочена назва; ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України; юридична адреса; дані про документ, що дає право діяти від імені клієнта;
- для фізичної особи: прізвище, ім'я, по батькові; ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів; місце проживання або тимчасового перебування (поштова адреса); дані про документ, що згідно із законодавством України засвідчує особу (назва, серія та номер документа, дата видачі документа, повна назва органу, що видав документ); дані про документ, що дає право діяти від імені клієнта;

4) для інших учасників операції (за їх наявності): вид участі в операції (контрагент, представник контрагента, фактичний вигодоодержувач тощо); для юридичної особи – повна або скорочена назва; для фізичної особи – прізвище, ім'я, по батькові та інша інформація про учасника (у разі її наявності):

- для юридичної особи: ознака резидентності; країна реєстрації; ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України; юридична

- адреса; номер рахунку учасника, що використовується для здійснення операції; дані про банк (філію), у якому відкритий рахунок, що використовується для здійснення операції: назва, МФО – для резидента або ВІС – для нерезидента, юридична адреса;
- для фізичної особи: тип учасника (фізична особа, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності); ознака резидентності; країна громадянства; ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів; місце проживання або тимчасового перебування (поштова адреса); номер рахунку учасника, що використовується для здійснення операції; дані про банк (філію), у якому відкритий рахунок, що використовується для здійснення операції: назва, МФО – для резидента або ВІС – для нерезидента, юридична адреса; інша інформація;

б) дані про кореспондентський рахунок, який використовується для здійснення операції в іноземній валюті (у разі наявності): номер рахунку, назва, МФО – для резидента або ВІС – для нерезидента, юридична адреса фінансової установи.

Інформація щодо кожної фінансової операції, яка надається уповноваженому органу в складі файлу-повідомлення, підписується електронним цифровим підписом відповідального працівника банку (філії) за допомогою засобів накладання/перевірки електронного цифрового підпису, наданих Національним банком України та вбудованих у систему автоматизації банку.

Сформований системою автоматизації банку файл-повідомлення шифрується програмними засобами, вбудованими в АРМНБУ, та передається засобами електронної пошти Національного банку України на адресу уповноваженого органу.

Після отримання файлу-повідомлення від банку (філії) Уповноважений орган розшифровує цей файл за допомогою АРМНБУ, перевіряє електронні цифрові підписи, здійснює контроль за правильністю заповнення всіх реквізитів файлу-повідомлення та повнотою наданих даних. За результатами такого контролю кожного файлу-повідомлення уповноважений орган до кінця наступного робочого дня, у якому він отримав файл-повідомлення, формує та надсилає на адресу банку (філії) файл-повідомлення про взяття (відмову від взяття) фінансової операції (фінансових операцій) на облік.

У разі неможливості з будь-яких причин формування та надсилання уповноваженим органом файлу-повідомлення про взят-

тя (відмову від взяття) фінансової операції (фінансових операцій) на облік він протягом трьох робочих днів з дня отримання від банку (філії) файла-повідомлення іншим способом письмово інформує банк (філію) про приймання або відмову в прийманні даних про окремі операції, які містяться у файлі-повідомленні, або файла-повідомлення в цілому.

У разі отримання ненульових кодів помилок за окремими операціями або щодо файла-повідомлення в цілому відповідальний працівник має проаналізувати причини виникнення помилок, забезпечити виправлення помилок та повторне надсилання даних про ці операції в складі нового файла-повідомлення на адресу уповноваженого органу.

Якщо отриманий файл-повідомлення про взяття (відмову від взяття) фінансової операції (фінансових операцій) на облік містить коди помилок, які свідчать про те, що файл-повідомлення не був успішно розшифрований або результат перевірки електронного цифрового підпису був негативним, то перед повторним формуванням файла-повідомлення відповідальний працівник здійснює перевірку чинності відповідного ключа (ключів) електронного цифрового підпису на АРМНБУ. У разі потреби він звертається до служби захисту інформації відповідного територіального управління Національного банку України для отримання відповідного сертифіката ключа. Файл-повідомлення про взяття (відмову від взяття) фінансової операції (фінансових операцій) на облік з нульовими кодами помилок стосовно окремої операції, інформація щодо якої надіслана до уповноваженого органу у відповідному файлі-повідомленні, є підтвердженням того, що ця операція взята на облік уповноваженим органом.

У разі виникнення аварійних ситуацій, що призводять до неможливості відправлення файла-повідомлення електронною поштою, відповідальний працівник звертається до відповідного територіального управління Національного банку України з проханням надіслати сформований файл-повідомлення на адресу уповноваженого органу. Файл-квитанцію від уповноваженого органу, яку було отримано на цей файл-повідомлення, територіальне управління Національного банку України надсилає відповідальному працівнику електронною поштою або передає на магнітному носії.

Якщо з будь-яких причин банк (філія) не отримав від Уповноваженого органу файл-квитанцію на відповідний файл-повідомлення протягом двох робочих днів з часу його відправки, то відповідальний працівник банку (філії) звертається до Уповноваженого органу та з'ясовує причини ненадання файла-квитанції.

Дані про фінансову операцію зберігаються в електронних архівах протягом строків, які повинні бути не менші, ніж строки зберігання фінансових документів такого типу на паперових носіях.

Надання банком (філією) інформації про фінансову операцію, яка підлягає фінансовому моніторингу, та осіб, які брали (беруть) участь у її проведенні, на вимогу уповноваженого органу здійснюється шляхом формування та надсилання файла-відповіді протягом трьох робочих днів із часу отримання від уповноваженого органу файла-запиту.

Надання банком (філією) уповноваженому органу за власною ініціативою або на його вимогу копій документів та/або іншої інформації, яка стосується фінансової операції, що стала об'єктом фінансового моніторингу, і не може бути передана у файлі-повідомленні або файлі-відповіді, здійснюється шляхом формування та надсилання до Уповноваженого органу файла-додатка.

Сформований системою автоматизації банку файл-додаток шифрується програмними засобами, вбудованими в АРМНБУ, та надсилається засобами електронної пошти Національного банку України на адресу уповноваженого органу разом із файлом-повідомленням або файлом-відповіддю, або передається до Уповноваженого органу на електронному носії.

Порядок передавання до уповноваженого органу файла-додатка на електронному носії має забезпечувати його гарантовану доставку та конфіденційність. Копії файлів, надісланих (переданих) до уповноваженого органу, зберігаються банком протягом п'яти років.

§ 4. Права і обов'язки відповідального працівника банку та підвищення кваліфікації працівників банків

Внутрішньобанківську систему запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, очолює відповідальний працівник банку, який є незалежним у своїй діяльності і підзвітним лише керівникові банку. У разі створення в банку спеціального підрозділу із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, керівник цього підрозділу виконує обов'язки відповідального працівника.

Відповідальний працівник банку є членом правління банку за посадою, призначається та звільняється з посади в порядку, визначеному установчими документами банку. Кандидатура відповідального працівника банку погоджується з Національним банком України.

Відповідальний працівник банку має право вносити на розгляд правління банку для прийняття відповідного рішення пропозиції щодо забезпечення виконання банком вимог законодавства України у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

У разі відхилення правлінням банку пропозицій відповідального працівника він має право звернутися з відповідними пропозиціями до спостережної ради банку. Пропозиції відповідального працівника розглядаються спостережною радою банку на найближчому її засіданні.

Рішення банку про звільнення відповідального працівника з посади погоджується з Національним банком України. Розпорядження Національного банку України про звільнення відповідального працівника з посади, винесене відповідно до статті 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», є обов'язковим для виконання.

У банку з урахуванням особливостей його організації, основних напрямів його діяльності, клієнтської бази і рівня його ризиків, пов'язаних з клієнтами та їхніми операціями, може бути сформовано або визначено окремий структурний підрозділ із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, під керівництвом відповідального працівника. Зазначений підрозділ має функціонувати відповідно до положення про цей структурний підрозділ, що затверджується згідно з внутрішніми процедурами банку.

Працівники банку зобов'язані сприяти працівникам спеціального підрозділу банку із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, іншим працівникам банку, на яких покладено обов'язки з організації фінансового моніторингу, у виконанні ними своїх функцій.

Відповідальний працівник філії призначається на посаду та звільняється з посади в порядку, визначеному установчими документами банку, за погодженням з відповідальним працівником банку. У разі недоцільності введення окремої посади відповідального працівника у філії обов'язки відповідального працівника філії виконуються іншою посадовою особою філії.

Кандидатура відповідального працівника філії або особи, яка виконуватиме його обов'язки, погоджується з територіальним управлінням Національного банку України за місцезнаходженням філії. Особа, яка виконує обов'язки відповідального працівника філії, може бути усунута від виконання обов'язків відповідального працівника лише за згодою або за розпорядженням

відповідного територіального управління Національного банку України. Відповідальний працівник філії може бути звільнений з посади лише за згодою або за розпорядженням відповідного територіального управління Національного банку України. Розпорядження про звільнення особи з посади відповідального працівника філії або усунення особи від виконання обов'язків відповідального працівника філії вноситься територіальним управлінням Національного банку України відповідно до вимог статті 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Відповідальний працівник банку (філії) повинен відповідати таким кваліфікаційним вимогам: наявність вищої юридичної або економічної освіти і досвіду роботи в банку не менше трьох років або досвіду роботи на посаді керівника підрозділу банку (філії) не менше одного року, або значного (не менше трьох років) досвіду роботи у сфері запобігання та/або протидії фінансовій злочинності; відсутність судимості за корисливі злочини; бездоганна ділова репутація.

До компетенції відповідального працівника банку (філії), зокрема, належить:

- прийняття рішення про повідомлення уповноваженого органу про фінансові операції, щодо яких є мотивовані підозри, що вони можуть здійснюватися з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або що вони пов'язані, мають відношення або призначені для фінансування тероризму;
- прийняття рішення про інформування правоохоронних органів, визначених законодавством України, про фінансові операції, щодо яких є підозри, що вони пов'язані, мають відношення або призначені для фінансування тероризму;
- здійснення перевірок діяльності будь-якого підрозділу банку (філії) та їх працівників щодо дотримання ними Правил внутрішнього фінансового моніторингу та виконання програм здійснення фінансового моніторингу;
- право доступу до всіх приміщень, документів, засобів телекомунікацій;
- залучення будь-яких працівників банку (філії) до проведення заходів із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та здійснення перевірок з цих питань;
- організація розроблення та подання на затвердження, а також реалізація Правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм здійснення фінансового моніторингу;

- одержання пояснень від працівників банку (філії) незалежно від займаних ними посад з питань здійснення фінансового моніторингу;
- сприяння уповноваженим представникам Національного банку в проведенні перевірок діяльності банку (філії) щодо дотримання законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- прийняття рішення про надання інформації з питань фінансового моніторингу на запити Уповноваженого органу та відповідних правоохоронних органів.

Відповідальний працівник банку (філії) виконує інші функції відповідно до законодавства України, Правил внутрішнього фінансового моніторингу, програм здійснення фінансового моніторингу та інших внутрішньобанківських документів з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Відповідальний працівник банку не рідше одного разу на місяць подає керівнику банку письмовий звіт про результати реалізації Правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм здійснення фінансового моніторингу.

Працівники банку (філії) зобов'язані сприяти відповідальному працівнику (працівникам) очолюваного ним структурного підрозділу у здійсненні ним (ними) своїх функцій.

Для забезпечення належного рівня підготовки персоналу з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, банком щорічно розробляється та реалізується програма навчання та підвищення кваліфікації працівників банку щодо здійснення заходів з фінансового моніторингу.

Програма навчання та підвищення кваліфікації працівників банку щодо здійснення заходів з фінансового моніторингу має включати, зокрема, таке:

- заходи з організації навчання працівників залежно від їхніх посадових обов'язків за такими напрямками: ознайомлення працівників з міжнародними документами та законодавством України, рекомендаціями Базельського комітету банківського нагляду з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; ознайомлення працівників з внутрішньобанківськими документами з питань фінансового моніторингу; практичні заняття щодо реалізації Правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм здійснення фінансового моніторингу;

- заходи з організації підвищення кваліфікації працівників банку з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, за такими напрямками: вивчення передового досвіду щодо виявлення операцій клієнтів, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом; ознайомлення із засобами і прийомами вивчення клієнтів та перевіряння інформації щодо їх ідентифікації.

Програма навчання складається за принципом, що основною умовою успішного здійснення банком діяльності щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є безпосередня участь кожного працівника в межах його компетенції в цьому процесі.

Навчання або підвищення кваліфікації працівників банку з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму здійснюється з урахуванням специфіки їх службової діяльності не рідше ніж один раз на рік.

У разі здійснення банком професійної діяльності на ринку цінних паперів працівник банку, відповідальний за виконання програми (програм) здійснення фінансового моніторингу операцій з цінними паперами, проходить навчання та підвищення кваліфікації з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму відповідно до вимог Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Забезпечення Національним банком України фінансової стійкості та безпеки банківської системи

§ 1. Особливості контрольно-наглядової функції НБУ за діяльністю банків з метою забезпечення фінансової стійкості та безпеки банківської системи

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» Національний банк України виконує контрольно-наглядові функції щодо діяльності комерційних банків. З цією метою створено департамент банківського нагляду НБУ, на який покладено нагляд за діяльністю комерційних банків та який виконує ці функції як за допомогою власного персоналу, так і через відповідні структурні підрозділи в регіональних управліннях Національного банку України, зокрема, здійснює нагляд за дотриманням суб'єктами банківської діяльності чинного законодавства, економічних нормативів та нормативних актів Національного банку України.

Завданням банківського нагляду є забезпечення фінансової стабільності та безпеки банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів, регулювання банківської діяльності з метою приведення її у відповідність до встановлених норм і законодавчих вимог.

Згідно з чинним законодавством (Закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства») Національний банк України не має повноважень проводити документальні ревізії фінансово-господарської діяльності банків та їх установ. Такі повноваження згідно з чинним законодавством мають Державна контрольно-ревізійна служба, ревізійна комісія банку, контрольно-ревізійна служба банку та незалежні аудиторські організації.

Служба банківського нагляду Національного банку України здійснює нагляд за дотриманням банківського законодавства, економічних нормативів та нормативних актів Національного банку України шляхом виїзного інспектування банків і банківських установ.

У ході проведення банківського нагляду при інспектуванні банків та банківських установ можуть бути встановлені факти проведення операцій з коштами, отриманими злочинним шляхом. Метою подібних операцій можуть бути махінації з фінансовими ресурсами, намагання «відмити» кошти кримінального походження тощо. З метою запобігання можливості та попередження шахрайства з фінансовими ресурсами та «відмивання» грошей через банківську систему на національному і міжнародному рівні вводиться фінансовий моніторинг. При цьому враховується міжнародна банківська практика, метою якої є попередження кримінального використання банківської системи.

Питання, які підлягають перевірці, повинні мати конкретний характер і не виходити за межі повноважень Національного банку України згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність». Підрозділам Національного банку України при проведенні банківського нагляду надається право проведення перевірок тільки банків і банківських установ. Перевірка фінансово-господарської діяльності клієнтів банків до сфери їх функціональних обов'язків не належить. За необхідності перевірок клієнтів банків (підприємств і організацій) їх проведення слід доручати іншим відповідним контролюючим органам, наприклад податковим адміністраціям та ін.

Підрозділи Національного банку можуть здійснювати перевірку діяльності банків та їх установ згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», зокрема, у разі порушення суб'єктами банківської діяльності законодавства, економічних нормативів, порядку, строків і технології виконання банківських операцій, допущення несанкціонованої емісії, невиконання нормативних актів Національного банку, неподання звітності чи подання недостовірної звітності, збиткової діяльності, створення становища, що загрожує інтересам вкладників та кредиторів банку, перешкод антимонопольним діям чи праву клієнта вільно вибирати банк та ін.

При проведенні перевірок фахівці банківського нагляду повинні приділяти особливу увагу операціям, що мають такі ознаки:

- розмір операцій підпадає під установлену чинним законодавством норму щодо інформування правоохоронних органів (Закони України «Про організаційно-правові ос-

- нови боротьби з організованою злочинністю» та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»);
- операції здійснюються за незвично заплутаних умов (незвичність умов визначається з урахуванням характеру операцій, а також їх кінцевих результатів);
  - операції є економічно невинуватими, відсутній зв'язок між такими операціями та професійною або економічною діяльністю клієнта, або вони суперечать звичайній практиці такого клієнта.

За таких умов потребують особливої уваги як з боку спеціалістів банківського нагляду, так і з боку банку чи банківської установи такі операції:

1) операції юридичних і фізичних осіб з грошовими коштами в готівковій формі:

- а) зняття з рахунку або зарахування на рахунок юридичної особи грошових коштів у готівковій формі у випадках, коли це не обґрунтовано характером її діяльності;
- б) продаж (купівля) готівкової іноземної валюти фізичними особами;
- в) придбання фізичними особами цінних паперів за готівковим розрахунком;
- г) отримання фізичною особою грошових коштів за чеком на пред'явника, виданим нерезидентом, або за чеком, сума якого оголошена як виграш;
- д) обмін банкнот одного номіналу на банкноти іншого номіналу;
- є) зарахування на рахунок (вклад) готівки в упаковці, що опечатана іншим банком;
- ж) зняття з валютних рахунків у комерційних банках фізичними особами (резидентами або нерезидентами) на підставі доручень від імені нерезидентів готівкових коштів в іноземній валюті в сумі понад 10 тис. доларів США одноразово або протягом 10 діб;

2) операції юридичних і фізичних осіб за банківськими рахунками (вкладами):

- а) зарахування готівкових грошових коштів юридичною або фізичною особою на рахунки (вклади) протягом одного дня в різних філіях банку;
- б) зарахування на рахунок (вклад) грошових коштів, які акумулюються, а потім переводяться в інший банк (філіал), у тому числі і в такий, що знаходиться за кордоном;

- в) розміщення грошових коштів у банківський вклад (депозит) з оформленням документів, які свідчать про вклад (депозит) на пред'явника;
- г) зарахування грошових коштів на рахунок, операції за яким не проводились або були незначними, з розпорядженням про виплату грошових коштів у готівковій формі;
- д) відкриття вкладу (депозиту) на користь третіх осіб і зарахування на нього готівки;
- е) відкриття вкладів (депозитів), які формуються за рахунок оплачених банківських і дорожніх чеків;
- ж) переведення грошових коштів на «номерний» рахунок (вклад) за кордон і надходження грошових коштів з «номерного» рахунку (вкладу) з-за кордону;
- з) зарахування або списання грошових коштів недавно створеною юридичною особою або юридичною особою, операції за рахунками якої є незначними;
- і) надходження іноземної валюти на рахунок юридичної особи за зовнішньоторговими операціями як комерційного кредиту за зобов'язаннями, які з цією юридичною особою не виконуються;
- к) зарахування на рахунок грошових коштів, які надійшли від юридичної (фізичної) особи, яка має місцезнаходження (місцепроживання) і/або є власником рахунку в банку, який зареєстровано в регіонах (у тому числі в офшорних і вільних економічних зонах, а також у регіонах з нестабільною політичною та економічною ситуацією або пов'язаних з виробництвом наркотичних засобів), з яким особа, яка здійснює операцію, не має стійких комерційних контактів;
- л) списання грошових коштів на користь юридичної (фізичної) особи, яка має місцезнаходження (місцепроживання) і/або є власником рахунку в банку, який зареєстровано в регіонах (у тому числі в офшорних і вільних економічних зонах, а також у регіонах з нестабільною політичною та економічною ситуацією або пов'язаних з виробництвом наркотичних засобів), з яким особа, яка здійснює операцію, не має стійких комерційних контактів;
- м) перерахування за кордон грошових коштів в іноземній валюті в сумі понад 100 тис. доларів США одноразово або протягом 10 днів;

З) операції юридичних і фізичних осіб, пов'язаних з отриманням і наданням кредитів (займів) у грошовій формі:

- а) заява про надання кредиту під заставу ощадного (депозитного) сертифікату;

- б) надання або отримання кредиту (займу), виконання зобов'язань за яким забезпечено документом, який свідчить про наявність у позичальника вкладу в іноземному банку;
  - в) надання або отримання кредиту (займу) з відсотковою ставкою, яка перевищує середню відсоткову ставку за грошовими інструментами на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- 4) операції юридичних і фізичних осіб з цінними паперами:
- а) пропозиція незвичайно високої комісії за посередництво в здійсненні операцій з цінними паперами;
  - б) одночасне надання доручень на купівлю і продаж цінних паперів, які мають помітне відхилення від поточних ринкових цін за аналогічними операціями, а також інші операції, пов'язані з маніпулюванням цінами на ринку цінних паперів;
  - в) здійснення операцій, за якими один і той самий фінансовий інструмент (наприклад пакет цінних паперів) багаторазово продається і викупается за угодами з тією самою стороною;
  - г) регулярний дефіцит або регулярний приплив грошових коштів при розрахунках на ринку цінних паперів;
  - д) проведення операцій з цінними паперами на пред'явника, які не розміщені в депозитаріях.

§ 2. Банківська та мниця та конфіденційність інформації

Інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку в процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту, є *банківською таємницею*.

Банківською таємницею, зокрема, є:

- 1) відомості про стан рахунків клієнтів, у тому числі стан кореспондентських рахунків банків у Національному банку України;
- 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
- 3) фінансово-економічний стан клієнтів;
- 4) системи охорони банку та клієнтів;
- 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності;
- 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

- 7) інформація щодо звітності за окремим банком, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;
- 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, становить банківську таємницю.

Визначені положення не поширюються на узагальнену за банками інформацію, яка підлягає опублікуванню. Перелік інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню, установлюється Національним банком України та додатково самим банком на його розсуд.

Банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

- 1) обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;
- 2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- 3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;
- 4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення в договорах і угодах між банком і клієнтом.

Службовці банку при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні службових обов'язків.

Аудитори, приватні особи та організації, які при виконанні своїх функцій або наданні послуг банку безпосередньо чи опосередковано отримали конфіденційну інформацію, зобов'язані не розголошувати цю інформацію і не використовувати її на свою користь чи на користь третіх осіб.

У разі заподіяння банку чи його клієнту збитків внаслідок просочення інформації про банки та їх клієнтів з органів, які уповноважені здійснювати банківський нагляд, збитки відшкодовуються винними органами.

Інформація щодо юридичних і фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками:

- 1) на письмовий запит або з письмового дозволу власника такої інформації;
- 2) на письмову вимогу суду або за рішенням суду;

- 3) органам прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України – на їх письмову вимогу стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний період часу;
- 4) органам Державної податкової служби України на їх письмову вимогу з питань оподаткування або валютного контролю стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний період часу.

Вимога відповідного державного органу на отримання інформації, яка містить банківську таємницю, повинна:

- 1) бути викладена на бланку державного органу встановленої форми;
- 2) бути надана за підписом керівника державного органу (чи його заступника), скріпленого гербовою печаткою;
- 3) містити передбачені цим Законом підстави для отримання цієї інформації;
- 4) містити посилання на норми закону, відповідно до яких державний орган має право на отримання такої інформації.

Довідки за рахунками (вкладами) у разі смерті їх власників надаються банком особам, зазначеним власником рахунку (вкладу) у заповідальному розпорядженні банку, державним нотаріальним конторам або приватним нотаріусам, іноземним консульським установам у справах спадщини за рахунками (вкладами) померлих власників рахунків (вкладів).

Банку забороняється надавати інформацію про клієнтів іншого банку, навіть якщо їх імена зазначені в документах, угодах та операціях клієнта.

Банк має право надавати загальну інформацію, що становить банківську таємницю, іншим банкам в обсягах, необхідних при наданні кредитів, банківських гарантій.

Обмеження стосовно отримання інформації, що містить банківську таємницю, не поширюються на службовців Національного банку України або уповноважених ними осіб, які в межах повноважень, наданих Законом України «Про Національний банк України», здійснюють функції банківського нагляду або валютного контролю.

Національний банк України має право відповідно до міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності надати інформацію про банк органу банківського нагляду іншої країни, якщо:

- 1) це не порушує державні інтереси та банківську таємницю;
- 2) є гарантією того, що отримана інформація буде використана виключно з метою банківського нагляду;
- 3) є гарантія того, що отримана інформація не буде передана за межі органу банківського нагляду.

Ця інформація не поширюється на випадки повідомлення банками відповідно до законодавства про операції, що мають сумнівний характер, та на інші передбачені законом випадки повідомлень про банківські операції спеціальним підрозділам з боротьби з організованою злочинністю.

З прийняттям Законів «Про Національний банк України» та «Про банки і банківську діяльність» суттєво змінилися правила взаємодії територіальних управлінь Національного банку України в регіонах з правоохоронними органами, зокрема, у частині проведення спеціальних позапланових перевірок, ревізій, а також надання інформації, що містить банківську таємницю.

У зв'язку з цим пунктом 1 частини 2 статті 62 Закону Постанови Кабінету Міністрів України від 17.10.97 р. 1153 «Про затвердження Примірної інструкції з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади» встановлені вимоги до бланків державних органів. Зокрема, бланки державних органів повинні містити такі набрані типографським шрифтом реквізити: Державний герб України, найменування державного органу, поштові реквізити. Крім того, бланки державних органів можуть містити набраний типографським способом номер бланка (або номер та серію), що надає змогу більш предметно підійти до збереження таємниці.

Необхідно мати на увазі, що відповідно до вимог частини 3 статті 60 Закону інформація про банки чи клієнта, яка збирається під час банківського нагляду, становить банківську таємницю і відповідно до частини 8 статті 71 Закону не допускається надання матеріалів перевірки, яка здійснюється інспекторами Національного банку України при виконанні функцій банківського нагляду, третім особам у разі, якщо в матеріалах перевірки відсутні дані про факти порушень законодавства.

При цьому слід мати на увазі, що відповідно до статті 19 Конституції України органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі і в межах повноважень та в спосіб, який передбачений Конституцією та законами України.

Особи, винні в порушенні порядку розкриття та використання банківської таємниці, несуть відповідальність згідно із законами України.

ВИСНОВОК

Прискорення реформ в Україні, виведення вітчизняної економіки з кризи стало можливим завдяки комплексу заходів, серед яких чільне місце відведене зміцненню банківської системи (зокрема, реформування бухгалтерського обліку і звітності в банках, запровадження міжнародних стандартів). Це дало можливість зробити прозорою діяльність банків, користувачів, які мають достовірну інформацію щодо обліку, на основі якої їм легше приймати виважені рішення. Національний банк України, у свою чергу, удосконалює систему нагляду та регулювання діяльності комерційних банків, а самі вони більш ефективно здійснюють внутрішній контроль та аналіз господарсько-фінансової діяльності. У цілому перехід на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку сприяв прискоренню процесу входження України до світової економічної спільноти.

Для нормального функціонування будь-якої ланки економіки вкрай необхідно, щоб суб'єкти господарювання та інші користувачі інформації, приймаючи рішення, мали правдиві та об'єктивні відомості про майно, грошовий і фінансовий стан, результати роботи. Таку інформацію надає облік, який не тільки відображає господарські процеси, а й активно впливає на них.

Облік надзвичайно важливий для управління господарством. В основу його мають бути покладені інформаційна, контрольна та аналітична функції. Свої вимоги до нього висувують також внутрішні та зовнішні користувачі облікової інформації.

За міжнародними стандартами бухгалтери мають приймати рішення і керуватися при цьому принципами, які спрямовані на одне: надавати об'єктивну картину стану банку та результатів його діяльності за період.

Сьогодні мета окремих українських банків – показати найменший прибуток, щоб заплатити менший податок. Тоді як мета середнього європейського банку – показати найбільший результат (іноді навіть завищений), щоб мати гідний вигляд на фінансовому ринку.

Наявність у банку структурованої інформаційно-аналітичної служби дає можливість провести практично повний аналіз існуючих грошових потоків, поточного стану його господарсько-

фінансової діяльності і підтримувати повну процедуру контролю і прогнозування всіх фінансових операцій банку, уже починаючи з етапу попереднього їх розгляду.

Як відомо, будь-яка інформаційна система, що виконує систематизацію і опрацювання масивів інформації, покликана звільнити людину від нераціональних витрат часу, пов'язаних з необхідністю виконання безлічі рутинних операцій. Як вихідну інформацію такі системи дають користувачеві систематизовані дані, що полегшують процес прийняття рішення в тій чи іншій сфері діяльності людини. Тому, говорячи про автоматизацію прийняття рішення за результатами проведеного тендеру на виконання робіт чи послуг, слід мати на увазі, що остаточне рішення з визначення переможця конкурсу прийматиме тендерний комітет.

Повністю виключити суб'єктивність остаточних оцінок за інших рівних результатів проведеного інформаційного аналізу неможливо. Але ці оцінки, без жодного сумніву, будуть спиратися на більш глибоке і достовірне опрацювання інформації, що було здійснене на основі чіткої відповідності методиці проведення порівняльного аналізу вихідних даних, поданих учасниками конкурсу.

Це обумовлює підвищення вимог до координації та до управління за одночасного скорочення часу на прийняття рішення. Основою для швидкого прийняття рішення є забезпечення повною та актуальною інформацією. Така система сприяє централізованому контролю та опрацюванню даних, повній прозорості інформаційних потоків планування, дає можливість підвищити якість звітності, чітко розподілити функції та повноваження.

Для планування доходів і витратків використовується модуль «Контролінг», через об'єкти якого створена загальна структура місць виникнення витрат, ієрархія видів доходів і витратків.

Сучасні умови розвитку банківського сектору зумовлюють необхідність удосконалення методів економічного аналізу, планування і контролю. Діяльність комерційних банків аналізується центральним банком, податковими органами та органами статистики, аудиторськими фірмами, партнерами і контрагентами. Державними регулюючими органами розроблені аналітичні показники і форми звітності, що включають бухгалтерський баланс, звіт про фінансові результати, розрахунок економічних нормативів максимального ризику на одного позичальника та інші показники і є основою для зовнішнього аналізу діяльності банку, дозволяють скласти уявлення про його фінансовий стан. Однак такий аналіз охоплює лише найбільш загальні сторони діяльності банку, оскільки доступними є тільки зведені звітні дані.

Для ефективного вирішення безпосередньо управлінських завдань, досягнення стійкого і прибуткового функціонування банку необхідний глибокий аналіз всіх сторін його діяльності на основі внутрішньої інформації: рентабельності комплексу послуг і операцій, окупності витрат, прибутковості функціонування окремих підрозділів та ін. Особливу значущість подібний аналіз набуває в умовах конкуренції, що загострилася на банківських ринках, посилення регулюючих обмежень з боку державних органів, збільшення кількості банкрутств і відкликань ліцензій комерційних банків.

Застосовувані в іноземних банках методики аналізу не можуть повною мірою використовуватися вітчизняними банками, оскільки умови їх функціонування різняться докорінним чином. Для української банківської системи характерні нестабільність і високий рівень усіх видів ризиків – від фінансового до політичного.

Зросла ризикованість кредитних операцій, посилилась конкуренція на ринку банківських послуг. Актуальною для кожного банку стала проблема пошуку можливостей підвищення доходності шляхом удосконалення структури активних операцій.

Для банків, особливо для тих, що залучають і запозичують значний обсяг коштів від юридичних та фізичних осіб, основний вид витрат складає обслуговування пасивних операцій, за рахунок яких переважно одержуються ресурси для формування кредитного портфеля.

Очевидно, що банк як підприємницька структура не може і не повинен, формуючи ціну на окремий вид свого продукту чи послуги, орієнтуватися лише на окупність своїх затрат, ігноруючи прибуток. Тут для банку важливо оцінити собівартість банківських операцій на основі операційно-вартісного аналізу.

Операційно-вартісний аналіз є лише складовою частиною аналізу ціноутворення на банківські продукти (послуги). Разом з тим він не застосовується до всього механізму ціноутворення, бо не враховує дію суто ринкових факторів, насамперед, конкуренції, попиту та пропозиції на грошово-кредитному ринку. При його проведенні не враховуються й макро- та мікроекономічні фактори, стадії промислового циклу тощо.

Незважаючи на те що існує значний багаторічний зарубіжний досвід проведення операційно-вартісного аналізу в комерційних банках з метою визначення базисних депозитних і кредитних процентних ставок, який відіграє вирішальне значення у встановленні цін на банківські продукти й послуги, у теоретичному плані ця проблема остаточно не вирішена.

Щодо вітчизняної банківської практики розрахунку вартості залучених і запозичених коштів, зіставлення її з затратами на формування та зберігання власного капіталу, а також віднесення операційних затрат у певній їх частині до окремих активних операцій, то така практика зовсім недосконала. Причинами цього є теоретична нерозробленість проблеми.

Отже, надійна і високорозвинена банківська система є одним із найважливіших факторів економічного зростання. Важливу роль у вирішенні цього завдання відіграє банківський контроль, який має сприяти створенню стабільної, високорозвиненої, добре капіталізованої банківської системи, оперативної та кваліфіковано усувати негативні явища в діяльності комерційних банків, через економічні важелі добиватися збільшення рівня капіталізації, платоспроможності та ліквідності банків.

З метою забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи Національний банк України вживав певних заходів щодо вдосконалення форм і методів банківського контролю відповідно до міжнародних стандартів. Однак низький рівень капіталізації банківської системи, наявність значної кількості проблемних банків свідчать про необхідність його вдосконалення та підвищення ефективності.

Пріоритетним завданням подальшого вдосконалення банківського контролю на сучасному етапі є дотримання базових принципів Базельського комітету, слідування прогресивним світовим тенденціям; формування умов для підвищення надійності банків та їх конкурентоспроможності на внутрішньому і міжнародному ринках; підвищення рівня капіталізації, ліквідності, платоспроможності комерційних банків як основи їх стабільного функціонування та розвитку; розробка механізму для зниження до мінімуму негативного впливу проблемних банків на стан банківської системи, включаючи більш інтенсивне застосування процедур реорганізації, реструктуризації, а в необхідних випадках – ліквідації банків.

Інспектування кредитних організацій – один із найважливіших компонентів контролю та регулювання банківської діяльності, однак його сучасний розвиток пов'язаний з великою кількістю невирішених проблем, що впливають на ефективність функціонування банківської системи України. Не торкаючись усього розмаїття причин виникнення проблем та їх впливу на становище банків, можна, на наш погляд, стверджувати, що більшість проблем інспектування кредитних організацій значною мірою пов'язана з недооцінкою інформаційного характеру цієї діяльності, адже нескладно визначити мету і завдання регулювання і контролю, методи і засоби їх

вирішення і т.д. Мінімальний набір термінів, що широко використовуються, і таких, як «стабільність», «надійність кредитних організацій» тощо не прояснює ситуацію ні з банківською справою, ні з банківським інспектуванням через відсутність їх точних і однозначних визначень у нормативних актах. Очевидно, що все це було необхідне ще на етапі створення перших комерційних банків і формування другого рівня банківської системи країни, але виявилось принципово неможливим через відсутність системного підходу.

Відомо, що відповідно до визначень регулювання – це підпорядкування певному порядку або правилам, а контроль – це перевірка виконання чого-небудь, наприклад законів, рішень, планів, або спостереження з метою перевірки. Вже з таких визначень, розкривши їх зміст та застосувавши до банківської системи, можна вивести всі завдання і функції банківського інспектування і банківського нагляду, включаючи завдання інформаційного та аналітичного забезпечення цих видів діяльності.

Нинішні перетворення в організації контрольно-ревізійної роботи на практиці зводяться до відомої системи контролю, яка встановилася за період незалежності, тобто періодичність перевірок та максимальна їх реалізація, коли ревізії та перевірки набувають форм управлінської діяльності.

Отже, робота в ринковій економіці змінила структуру, форму і методи контролю, тобто всю систему фінансового контролю.

Поряд із цим фінансовий контроль має сприяти: збільшенню накопичень і зростанню рентабельності, упровадженню жорсткого режиму економії та ефективного використання матеріальних і фінансових ресурсів, збереженню державної та інших форм власності, раціональному використанню коштів. Головною ж функцією фінансового контролю в НБУ та комерційних банках є забезпечення виконання банківських операцій і контроль за доходами і видатками. Отже, контроль – це діяльність, спрямована на попередження, фіксацію та усунення недоліків.

Види контролю найчастіше розрізняють за організаційними формами – державний, відомчий та аудиторський. Слід мати на увазі, що внутрішній аудит, який здійснюється в системі Національного банку, є незалежною експертною діяльністю, яка проводиться з метою перевірки та оцінки адекватності, ефективності й достатності застосування механізмів системи внутрішнього контролю, стану управління ризиками; повноти, своєчасності й достовірності звітності; дотримання принципів і процедур при здійсненні банківських і внутрішньогосподарських операцій як у центральному апараті Національного банку, так і в його установах.

Внутрішній аудит здійснюється службою внутрішнього аудиту, структура, функції та повноваження якої визначаються положеннями, які затверджуються Правлінням Національного банку. За своїм організаційним статусом служба внутрішнього аудиту є незалежним підрозділом і підпорядковується безпосередньо Голові Національного банку.

Аудиторські перевірки проводяться в тих сферах банківської діяльності, що стосуються: правил, процедур і методів здійснення банківських операцій; витрат, прибутків, інвестицій; руху коштів на рахунках; інформаційних систем; договорів і програм; функцій, які виконують установи і структурні підрозділи Національного банку (електронна обробка даних, матеріально-технічне забезпечення, маркетинг, ведення фінансових операцій, бухгалтерський облік, управління трудовими ресурсами тощо); систем трансакцій у таких видах діяльності, як продаж, купівля, інкасо, виплата, обмін товарно-матеріальних запасів і виробничих витрат, виробництво, основні засоби, складання платіжних відомостей, фінансових звітів та ін.

Ефективність аудиторських перевірок і ревізій залежить не лише від якості проведення, а й від організації контролю за виконанням рішень, прийнятих за її результатами. Є різні способи такого контролю: одержання письмових звітів про виконання пропозицій або оперативної інформації через технічні засоби зв'язку; перевірка виконання рішень за даними звітності та іншими матеріалами, які надходять від регіональних управлінь, установ та організацій, де відбулася ревізія; виклик керівників об'єкта ревізії до голови комерційного банку зі звітом про виконання рішень; перевірка на місці, яка здійснюється працівниками управління внутрішніх ревізій; перевірка в ході наступних ревізій із відображенням її результатів в основному акті ревізії.

Усі перелічені методи і способи вивчення та дослідження документів і господарських операцій, прийняття рішень за результатами аудиту або ревізій сприяють підвищенню їх ефективності та якості. Однак більшість питань при проведенні аудиту доводиться вирішувати з урахуванням взаємозв'язку різноманітних господарських і фінансових ситуацій.

У цілому ж внутрішній аудит, який запроваджений в НБУ, та аудит і ревізії в комерційних банках надають змогу запровадити чітку систему контролю за використанням коштів як у НБУ, так і в комерційних банках за дотриманням нормативів, підвищенням ефективності їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Постанова Верховної Ради України «Про порядок введення в чинність Закону України «Про аудиторську діяльність» // Урядовий кур'єр. – 1997. – 9 жовтня.
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. // Закон України. – К., 2001.
3. Про Національний банк України: Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 1999. – Вип. 7. – С. 3–23.
4. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України // Бухгалтерський облік і аудит. – 1998. – № 8. – С. 52–56.
5. Адамс Роджер. Основы аудита: Пер. с англ. – М.: Аудит: Изд. объединение «ЮНИТИ», 1995. – 398 с.
6. Андрийко О.Ф. Контроль у державному управлінні, шляхи подальшого його реформування // Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. – К.: Оріяни, 1998. – С. 212–221.
7. Аренс З.А., Лоббек Дж.К. Аудит / Под ред. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 558 с. – Серия по бухгалтеру и аудиту UNCTC.
8. Банківське право України / Колектив авторів; За заг. ред. А.О. Селіванова. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2000. – 384 с.
9. Берстайн Леопольд А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Пер. с англ. О.В. Скачкова и др. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 624 с.
10. Геєць В. Перспективи світового економічного зростання у 2000–2002 р. // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 2. – С. 20–25.
11. Дьяконова И. О профессиональном статусе аудитора в ФРГ // Аудиторские ведомости. – 1998. – № 4. – С. 67–71.
12. Єпіфанов А.О., Сало І.В., Д'яконова І.І. Бюджет і фінансова політика України. – 2-ге вид. – К.: Наукова думка, 1999. – 301 с.
13. Ефимова О.В. Финансовый анализ. – 2-е изд. – М.: Бухгалтерский учет, 1998. – 320 с.
14. Конопатська Л., Горячек І. Регулювання діяльності комерційних банків // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 7. – С. 13–15.
15. Костирко Л.А. Финансовый анализ: Навч. посіб. / Східно-укр. держ. ун-т. – Луганськ, 1998. – 220 с.
16. Кротюк В.Л. Національний банк – центр банківської системи України. – К.: Ін Юре, 2000. – 248 с.
17. Лушкін В.А. та ін. Контроль і ревізія підприємств. – Житомир: Житомир, 2000. – 368 с.
18. Сало І.В. Фінансово-кредитна система України та перспективи її розвитку. – К.: Наукова думка, 1995. – 190 с.
19. Стельмах В. Національний банк України: перші десять років діяльності. // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 4. – С. 2–4.
20. Стельмах В.С., Сениц П.М., Ричаківська В.І. Кредитна система України і банківські технології: – Львів, 2002. Кн. 2. – 391 с.
21. Шеремет А.Д., Сайфулін Р.С. Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 176 с.
22. Ястремський О.І. Основи теорії економічного ризику: Навч. посібник. – К: АртЕк, 1997. – 248 с.

Наукове видання

Володимир Семенович Стельмах
Анатолій Олександрович Єпіфанов
Іван Васильович Сало
Марина Анатоліївна Єпіфанова

**Контроль:
інспектування, аудит, банківський нагляд**

Монографія

Директор видавництва Р.В. Кочубей
Головний редактор В.І. Кочубей
Технічний редактор Н.Ю. Курносова
Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка О.І. Молодецька

Підписано до друку 07.06.06
Формат 60x90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Скулбук
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 27.0. Обл.-вид. арк. 25.5
Тираж 1000 прим. Замовлення № 2671

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40030, м. Суми, вул. Кірова, 27
E-mail: publish@book.sumy.ua

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 21-26-12, 21-13-57
E-mail: info@book.sumy.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 489 від 18.06.2001

Надруковано відповідно до якості наданих діапозитивів
у друкарні «Принт-Лідер»
Україна, 61070, м. Харків, вул. Рудика, 8